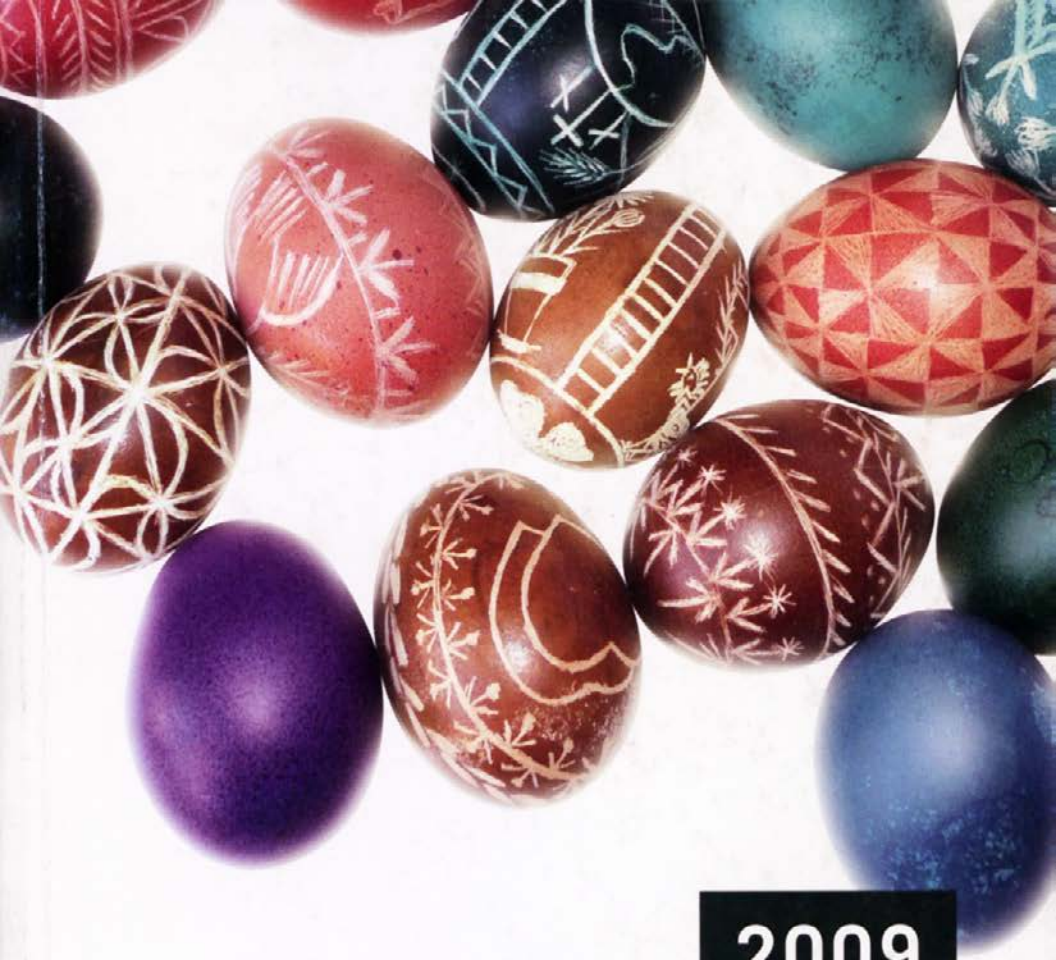

2009

Trinkov koledar

KULTURNO DRUŠTVO **IVAN TRINKO** ČEDAD

TK
09

Kulturno društvo
Ivan Trinko
KNJIŽNICA - BIBLIOTECA
6970

KULTURNO DRUŠTVO **IVAN TRINKO** - ČEDAD

TRINKOV KOLEDAR

2009

KOLEDAR
2009

KAJ BO S SLOVENSKO MANJŠINO V ITALIJI?

IOLE NAMOR

Slovenci Videnske pokrajine in vse deželne skupnosti zaključujemo leto 2008 z grenko, sicer že večkrat preverjeno ugotovitvijo, da manjšinske jezikovne pravice niso nikoli dokončno dosežene in zagotovljene in da vsak trenutek lahko pride do preobrata, ki izniči dosežene rezultate. Razočaranje in globoka zaskrbljenost za naš obstoj in nadaljni razvoj sta toliko bolj boleči, ker smo šele lani dosegli nekatere zelo pomembne rezultate, ki so nam ob zgodovinskem padcu meje med Italijo in Slovenijo vlili novega optimizma in novega upanja za rast naše skupnosti.

V letu 2007 smo si izborili nadaljevanje dvojezičnega šolanja in odprli prvi razred dvojezične nižje srednje šole, kar pomeni, da v tem šolskem letu delujeta prvi in drugi razred (po 15 dijakov vsak, osnovna šola šteje 102 učenca, vrtec pa 69 malčkov, skupno torej obiskuje dvojezično središče v Špetru 201 otrok). Levo-sredinska vlada in večina, ki sta naša prizadevanja razumeli in podprli, sta poleg tega sprejeli v deželnem svetu zaščitni zakon za slovensko manjšino v FJK, na vsedržavni ravni pa nam povišali finančno dotacijo, ki je bila nespremenjena nad 15 let.

Aprila letos so bile volitve, veter desnice je močno zapihal in spremenila se je politična večina tako na deželi kot v Rimu. Že jeseni je na manjšinskem področju močno zaškripalo. »Reforma« šolstva ministrice Gelminijeve, če je ne bodo spremenili, bo zrušila dvojezično šolo pri njenih temeljih, saj uvaja v osnovno šolo enega samega učitelja, učna jezika v Špetru pa sta italijanščina in slovenščina in to terja dva učitelja.

Na zakonodajni ravni smo priča dvem novim protislovenskim zakonskim pobudam desne-sredine, cilj in žrtev katerih smo prav Slovenci Videnske pokrajine. Svet je doživel zgodovinske preobrate, a še naprej desnica pogreva 60 let staro tezo, da na Videnskem nismo Slovenci, da govorimo posebne jezike, ki nimajo kaj opraviti s

slovenščino in jih je zato treba priznati in posebej zaščititi. V tem smislu je furlanski senator Ferruccio Saro (FI) vložil v Senatu zakonski osnutek za spremembo okvirnega zaščitnega zakona za jezikovne manjšine v Italiji (482/99). Podobno pobudo je Pol svoboščin sprožil na Deželi v Trstu. V obeh zakonodajnih telesih ima desna-sredina potrebno politično večino, da lahko spremeni vse tri manjšinske zakone nam v škodo. Samo republika Slovenija, s katero italijanska država in dežela FJK želita sodelovati na različnih področjih, začenši z energetiko, ter prizivi na evropske forume lahko preprečijo tako rušilne poteze.

Zelo hud udarec je slovenski manjšini prizadelo tudi znatno krčenje finančnih sredstev za njene kulturne in druge dejavnosti, ki ga je vlada napovedala v svojem finančnem zakonu za leto 2009, ko naj bi bila dotacija za 1 milijon evrov manjša. Še večja krčenja se napovedujejo za leto 2010 in leto 2011. Na tej podlagi se upravičeno sprašujemo: »Kaj bo s slovensko manjšino v Italiji?«

***

Življenje in kulturno delovanje Slovencev v Furlaniji se je tudi v tem letu odvijalo po že ustaljenih tirnicah. Priredili smo na vsem obmejnem pasu številne prireditve, na katerih smo ob ljudskem izročilu in kulturni ustvarjalnosti vrednotili tudi naš teritorij. To se je zgodilo julija na slovenskih kulturnih dnevih na Trbižu, s posvetom o turističnem razvoju in vlogi manjšinskih jezikov v Reziji (ob 25-letnici kulturnega društva Rozajanski Dum), za Veliko noč v dreškem kamunu, kjer je društvo Kobilja glava obudilo star običaj pisanja pirhov, za Svet Ivan, ki so ga oživeli v Nadiških dolinah in posebno v Sriednjem, za Rožinco v Dreki in na Matajurju, kjer je bil senjam zares brez meje, za Burnjak v Srednjem ... in še na drugih pobudah, ki jih je preveč, da bi jih lahko našteli.

Predstavili smo se na številnih prireditvah v Sloveniji in Italiji. Verjetno najbolj odmevno in pomembno je bilo sodelovanje Rezije na mednarodnem srečanju v Vilenici, na katerem se zbirajo pesniki in pisatelji iz vse Evrope. Podobno kot se je zgodilo z beneškimi pesniki pred tremi leti, ob izidu zbirke »Besiede tele zemlje«, so tokrat sami Rezijani (Renato Quaglia, Silvana Paletti in Luigia Negro) in specialisti za rezijanščino (Dapit, Šekli, Steenwijk in Matičetov) imeli priložnost, da spregovorijo o kulturni in jezikovni posebnosti doline pod Kaninom. Oba rezijanska pesnika sta predstavila svoje poezije, Quaglia jih je bral tudi na osrednji prireditvi v kraški jami Vilenica. Svoje narečno pesniško ustvarjanje, objavljeno v knjigi »Pa

nič nie še umarlo«, je predstavila tudi Marina Cernetig na posebnih večerih v Trstu, Gorici, Novi Gorici, Ljubljani in Mariboru.
Posebno vlogo je v čezmejnem sodelovanju in povezovanju odigralo tudi letos Beneško gledališče. S komedijo »Majhne družinske nesreče«, ki je doživela svojo primiero 8. marca ob dnevu žena v Špetru, je Beneško gledališče med poletjem nastopilo na Kambreškem, v Št. Mavru na Goriškem, v Dobrovem v Brdih, v Peternelu, Lipi, Kravarju in na Robediščah. Na gledališkem področju je treba še posebej izpostaviti skupino mladih, ki so sodelovali na številnih prireditvah, od Dneva emigranta do slovesnosti ob 65-letnici Kobariške republike v Kobaridu, ena najbolj posrečenih prireditev pa je vsekakor bil večer poezije na temo ljubezni, ki so nam jo podarili v slovenskem kulturnem centru v Špetru ob dnevu slovenske kulture.
Na pobudo kulturnega društva Rečan in livške krajevne skupnosti se je ponovil že tradicionalni pohod »Čez namišljeno črto«, ki je bil tokrat prvič brez meje in je imel poseben obredni naboj. To je bila priložnost, da so na Brezi odprli »Topolovško pot«, ki nadaljuje umetniško stezo in bolj tesno povezuje Topolove in Livek. Vsadili so brezo in dve lipi, v korenine teh dreves pa so dali steklenice, v katerih so shranjene misli in želje ljudi na meji. Glavno sporočilo pa je, da »ta zemlja noče več meja« in da ljudje želijo živeti skupaj v miru.

V zvezi s kulturnimi pobudami, ki prispevajo k integraciji obmejnega prostora, velja omeniti tudi tradicionalno kulturno prireditev v šolskih prostorih v Breginju, kjer vsako leto predstavijo Trinkov koledar in krepijo čezmejne stike še posebej s sosednjo občino Tipana. Na letošnji prireditvi je ob kobariškem spregovoril tudi tipanski župan, ob domači ženski vokalni skupini je nastopil tudi pevski zbor Naše vasi iz Tipane in na koncu so vsi skupaj zapeli. Le na pobudo predsednice društva Stol, Vide Škvor, ki neutrudno tke vezi z Benečani, je pred breginjskim srečanjem bil beneški kulturni večer tudi v Kobaridu. Na njem so Giorgio Banchig, Aldo Klodič, Marina Cernetig, Lucia Trusgnach in drugi izpostavili plodne zgodovinske in kulturne vezi med Nadiškimi dolinami in Soško dolino ter predstavili najnovejše beneške knjižne izdaje.
Prišlo je do pomembne pobude tudi na turističnem področju. Maja je na pobudo LTO Sotočje izšel turistični in kolesarski zemljevid, ki predstavlja Soško dolino in Nadiške doline. Po padcu schengenske meje na našem prostoru je to prva pobuda, ki obravnava obmejno območje kot eno, nedeljeno celoto. Zemljevid je bil izdelan v štirih jezikovnih variantah, med katerimi je tudi slovensko-italijanska, in ponuja številne informacije o naravnih, zgodovinskih in kulturnih znamenitostih, turistično-

gostinsko ponudbo ter predstavlja 28 kolesarskih poti, od katerih jih je pet v Nadiških dolinah. Pri tem projektu je sodelovala pro loco Nediške doline.
Slovenci Videnske pokrajine že vrsto let skrbimo tudi za stik s čedajskim in širšim italijanskim prebivalstvom. Ob Dnevu emigranta, ki je sicer slovenska prireditev za slovensko občinstvo, smo v letu 2008 priredili dve pomembni razstavi: aprila je imela velik uspeh razstava slikarja Rudija Škočirja »Moji srčni kraljici«, ki sta jo priredili kulturno društvo Ivan Trinko in Društvo beneških likovnih umetnikov. Ob tej priložnosti sta bila v Čedadu tudi dva izvrstna glasbena dogodka, nastop okteta »Simon Gregorčič« in koncert Ljubljanskih madrigalistov. Septembra je v Čedadu začela svojo pot v deželi Furlaniji Julijski krajini razstava posvečena Primožu Trubarju, očetu slovenskega jezika in slovenske knjige, ob 500-letnici rojstva.
Na posebnem večeru Filma Video monitorja je bila 28. marca v gledališču Ristori predstavitev filma Alvara Petričiča »Mala apokalipsa« (koprodukcija Kinoatelje in Kulturno društvo Ivan Trinko), ki se je rodil iz spomina in razmišljanj okrog zapuščene vasi Čišnje. Pred čedajskim večerom so film predstavili na festivalu v Trstu, jeseni pa je sodeloval na festivalu slovenskega filma v Portorožu, kjer je prejel tudi priznanje Vesna za posebne zasluge. Film »Človek iz Srednjega« pa je sodeloval na številnih evropskih festivalih: v Budimpešti, Gradcu, v Sibiriji in na Portugalskem.
V sklop kulturnih povezav in izmenjav ter promocije Benečije in njenega kulturnega ustvarjanja sodi tudi razstava »Dialog«, s fotografijami Tina Piernovega in Luca Laureatija, ki so jo na pobudo Študijskega centra Nediža predstavili v Pavlovi hiši na avstrijskem Štajerskem. Na razstavnem področju velja opozoriti na razstavo fotografij duhovnika Ivana Gujona v Landarju z naslovom »Slovenj«. Priredila sta jo Študijski center Nediža in Združenje Blanchini, prikazuje pa beneške ljudi v začetku 20. stoletja.
Pomembno poglavje v kulturnem dogajanju v Nadiških dolinah predstavlja vsako leto »Postaja Topolove«. Med letošnjimi (oziroma lanskimi) protagonisti je bil Drago Jančar, eden največjih slovenskih pisateljev, ki je avgusta 2007 bival mesec dni v Topolovem v okviru projekta Koderjana. Iz tiste izkušnje so nastali »Zapiski iz Schiavonie«, del katerih je Jančar objavil v Sobotni prilogi Dela, februarja jih predstavil na prisrčnem srečanju v Hlodiču, julija pa so delo predstavili na Postaji v dvojezični knjižni obliki.
Izjemen dogodek je bil v začetku oktobra srečanje v Špetru s slovenskih pisateljem Borisom Pahorjem.

V tem sintetičnem in subjektivnem pregledu najpomembnejših dogodkov zaslužita posebno mesto dve izobraževalni dejavnosti. Glasbena šola Glasbene matice je v Kanalski dolini praznovala 30 let neprekinjenega delovanja med kanalskimi Slovenci, v Špetru se je dodatno utrdila in razvila, z novim šolskim letom je jeseni odprla svojo podružnico tudi v Terski dolini. To predstavlja pomembno pridobitev za tisto območje, kjer se prvič pojavlja z rednim delovanjem kaka slovenska kulturna ustanova, s tem pa se obenem krepi vsa manjšinska skupnost v Furlaniji. Veliko zadoščenje za šolo, njene profesorje in gojence seveda prinašajo priznanja, ki jih gojenci prejemajo na raznih tekmovanjih. Letos izstopa prvo mesto Harmonikarskega orkestra, ki ga vodi Aleksander Ipavec, na mednarodnem natečaju v Castelfidardu. Bolj skromen, a prav tako pomemben za kulturno rast mladih Benečanov, je tečaj slovenskega jezika, ki ga obiskujejo dijaki čedajskih višjih srednjih šol, bivši učenci dvojezične šole in sami začetniki. V tem okviru je prišlo tudi letos do srečanja in izmenjave z vrstniki iz drugega slovenskega okolja, tokrat z dijaki iz Maribora, kjer so nekaj dni bivali beneški mladinci. Stiki in prijateljstva se torej tkejo na vseh nivojih.

***

Leto 2008 smo začeli v zelo optimističnem vzdušju z veliko kulturno in politično manifestacijo v gledališču Ristori v Čedadu, z Dnevom emigranta. Na njem smo se spomnili tudi 40-letnice ustanovitve Društva beneških emigrantov, današnje Zveze Slovenci po svetu, ki je zabeležila svoj jubilej maja s posvetom v Čenti ter julija s potujočim seminarjem v Kanadi. V imenu slovenskih izseljencev in celotne naše manjšine je na Dnevu emigranta spregovoril ravnatelj Zveze Renzo Mattelig, ki je prinesel pozdrav tudi na prav tako tradicionalnem novoletnem srečanju v Kobaridu. Prijateljstvo in dobrososedske odnose med Italijo in Slovenijo je 14. januarja potrdil predsednik italijanske republike Giorgio Napolitano na uradnem obisku v Sloveniji. Ob tisti priložnosti je tudi pohvalil dvojezično šolo v Špetru in »zgledno sožitje med narodi«. A ni veliko pomagalo. In pred nami je že Dan emigranta 2009, na katerem se bomo morali ponovno zavzeti za naše manjšinske pravice kot v vsem povojnem času, ponovno terjati priznanje svojega posebnega, a slovenskega obraza in zahtevati tudi potrebna sredstva, zato, da se ne izvotlijo zaščitni zakoni in se dokončno ne zbriše sled za Slovenci v Furlaniji.

ZDRUŽENI ZA BOLJŠI JUTRI

RUDI PAVŠIČ

Iskrena želja Slovenske kulturno-gospodarske zveze je, da bi bilo leto 2009 zaznamovano s posebno pozornostjo do Slovencev iz Videnske pokrajine. Obstajajo resni in tehtni razlogi, da se naša skupnost z obeh strani meje osredotoči na problematiko beneških Slovencev, nad katerimi se ponovno zgrinjajo sivi oblaki.

Politično dogajanje v Benečiji, ki se udejanja pod taktirko rimskih, deželnih (in tudi krajevnih) vladnih sredin, nas zaskrblja in se nam zdi daleč od tistega upravičenega optimizma, ki smo ga imeli še do pred nedavnim, ko smo ob podpori deželne uprave FJK in rimske vlade načrtovali in gledali v jasnejšo bodočnost. Ob podržavljenju vrtca in osnovne šole se jima je pridružila še nižja srednja šola; z deželnim zakonom smo okrepili perspektivo za slovensko skupnost z Videnskega. Začeli smo resno in operativno razmišljati o izgradnji večnamenskega središča v Špetru. Meja, ki je delila, je postala priložnost za nove pobude in prijateljevanja.

Sredi takšnega optimističnega vrveža se je pričela obširna kampanja, ki bi rada zreducirala tukajšnje Slovence na pripadnike nekega nedefiniranega slovanskega naroda. Začelo se je v Reziji, nato se je demontaža beneških narečij razširila na Terske in Nadiške doline, kjer naj bi ljudje govorili neko svojevrstno govorico »po našim«. Negaciji jezikovne pripadnosti logično sledijo zahteve po reviziji zaščitnih norm, ki so napisane v korist Slovencev. Takšno početje obrača kolo zgodovine nazaj in skuša ustrahovati Slovence v Videnski pokrajini, ki so po potresu leta 1976 pričeli govoriti materinščino vedno bolj sproščeno in brez strahu ter ji tako z utrjevanjem jezikovne samozavesti dajali potrebno dostojanstvo.

Ob povedanem je izrednega pomena, da bi bili Slovenci v Italiji sposobni nekakšnega skupnega načrta. Potrebujemo strategijo za našo bodočnost in za novi čas. Živimo v času precejšnje notranje nepovezanosti. Namesto da bi strnili vrste, se povezali in se

med seboj pogovarjali, iščemo razloge za delitve in smo premalo pozorni na stvarne potrebe naše skupnosti.

S težavo uspemo sesti za isto mizo, da bi se, denimo, dogovorili o uveljavljanju zaščitnih norm ob zavedanju, da nam je zdajšnja vladajoča politika »pokazala zobe«. V takšni nepovezanosti izgubljamo veliko energij in smisel za stvarnost ter se vsak dan bolj oddaljujemo od naših ljudi, od njihovih problemov; postajamo vse bolj šibka manjšina brez glave in brez moči za skupno odločanje. SKGZ se je v zadnjih letih trudila, da bi prispevala svoje k rešitvi tega vprašanja. Prepričano je šla na pot programske konference, predlagali smo združitev obeh krovnih organizacij v eno samo. To delamo ob zavesti, da ni več razlogov za zgodovinsko delitev znotraj naše narodnostne skupnosti.

To so razlogi, ki so nas vodili k predlogu o Zvezi Slovencev kot povezovalnem forumu, ki naj bi združeval vse Slovence, od Kanalske doline do Milj, in vseh nazorskih pogledov.

Če se »preselim« na odnose med Slovenijo in zamejstvom, lahko ugotovim, da še nikoli nismo imeli tolikšnih priložnosti za povezovanje in sodelovanje, kot jih imamo danes. Samo izkoristiti bi jih bilo treba boljše. In tu je srž problema. Vprašanje je, kako si v dejanjih predstavljamo pojem skupnega slovenskega prostora, ki ga sestavljamo tudi Slovenke in Slovenci, ki živimo v Furlaniji Julijski krajini. Slovenci v Italiji predstavljamo dodano vrednost in veliko priložnost tudi za državo Slovenijo. Potrebno je, da vsestransko obravnavamo odnose med Slovenijo in zamejstvom. To velja še posebej za Slovence na Videnskem, ki so še v največji meri plačali davek zaprte meje. Bistveno je, da se to obmejno različnost na narodnem področju izniči, saj smo po jeziku, kulturi, zgodovini in drugih objektivnih znakih pripadniki slovenskega naroda ne glede na državljanstvo.

Slovenci na Videnskem ste z nastankom Inštituta za slovensko kulturo postavili trdne temelje za vašo nadaljno povezanost in strateški narodno-jezikovni razvoj. Naša naloga pa je, da vam omogočimo in pomagamo uresničiti ta načrt. Za Slovensko kulturno-gospodarsko zvezo je to prioriteta, kateri se ne mislimo izneveriti.

Rudi Pavšič, predsednik Slovenske kulturno-gospodarske zveze

KOLEDAR / LETO 2009

LUCIA TRUSGNACH – CEKOVA

JANUAR

1	**Č**	**Mati božja Marija - Novo leto**	
2	P	Bazilij - Gregor Nacijanski	
3	S	Presveto Jezusovo ime - Genovefa	
4	**N**	**Angela Folinjska - Favsta**	☽
5	P	Milena - Simeon	
6	**T**	**Sveti trije kralji**	
7	S	Lucijan - Rajmund	
8	Č	Severin	
9	P	Hadrijan - Julijan	
10	S	Aldo - Viljem	
11	**N**	**Jezusov krst - Pavlin Oglejski, ap. Slovencev**	○
12	P	Alfred - Bernardo - Cezira - Tatjana	
13	T	Hilarij - Veronika	
14	S	Feliks - Odorik iz Pordenona	
15	Č	Pavel Puščavnik - Maver	
16	P	Marcel	
17	S	Anton Puščavnik	
18	**N**	**2. nav. nedelja - Marjeta - Favstina**	☾
19	P	Suzana - Marij - Pija	
20	T	Sebastijan - Fabijan	
21	S	Neža (Jana)	
22	Č	Vincencij - Anastazij	
23	P	Henrik - Emerencijana	
24	S	Frančišek Saleški	
25	**N**	**3. nav. nedelja - Spreobrnitev sv. Pavla**	
26	P	Timotej - Tit	●
27	T	Angela Merici	
28	S	Tomaž Akvinski	
29	Č	Valerij - Konstanc	
30	P	Martina	
31	S	Janez Bosko	

FEBRUAR

1	**N**	**4. nav. nedelja - Brigita Irska**	
2	P	Darovanje Jezusa - Svečnica	
3	T	Blaž - Oskar	☽
4	S	Veronika - Andrej Corsini - Katarina	
5	Č	Agata	
6	P	Pavel Miki in tovariši	
7	S	Koleta - Rihard	
8	**N**	**5. nav. nedelja - Hieronim Emiliani**	
9	P	Apolonija - Rinaldo	○
10	T	Sholastika - Viljem	
11	S	Lurška Mati božja	
12	Č	Evlalija - Damijan	
13	P	Kristina - Katarina Ricci - Foska	
14	S	Valentin (Zdravko) - Ciril in Metod, zav. Evrope	
15	**N**	**6. nav. nedelja - Klavdij - Georgija - Favstin**	
16	P	Julijana	☾
17	T	Aleš - Silvin	
18	S	Flavijan - Simeon Jeruz.	
19	Č	Konrad	
20	P	Leon - Pavla - Silvan	
21	S	Peter Damiani - Irena - Eleonora	
22	**N**	**7. nav. nedelja - Emilija - debelinca**	
23	P	Polikarp - Romana	
24	T	Matija - Sergij - pust	
25	S	Vanda - Konstancij - pepelnica	●
26	Č	Aleksander - Matilda - Romeo	
27	P	Gabrijel	
28	S	Ožbolt - Roman	

MAREC

1	**N**	**1. post. nedelja - Albin**	
2	P	Neža - Simplicijan	
3	T	Ticijan - Marin - Henrik	
4	S	Kazimir - Lucij	☽
5	Č	Olivija - Evzebij	
6	P	Fridolin	
7	S	Felicita in Perpetua	
8	**N**	**2. post. nedelja - Janez od Boga - kvatrnica**	
9	P	Frančiška Rimska	
10	T	40 mučencev iz Sebaste - Emilijan	
11	S	Sofronij - Konstantin	○
12	Č	Gregor - Maksimilijan	
13	P	Patricija - Kristina	
14	S	Matilda	
15	**N**	**3. post. nedelja - Klemen**	
16	P	Herbert	
17	T	Patricij	
18	S	Ciril Jeruzalemski	☾
19	Č	Sveti Jožef	
20	P	Klavdija	
21	S	Nikolaj iz Flüe - Justinijan	
22	**N**	**4. post. nedelja - Lea - Nino**	
23	P	Rebeka -Turibij iz Mongr.	
24	T	Dionizij - Bernarda - Flavijo	
25	S	Gospodovo oznanjenje	
26	Č	Larisa - Evgenija	●
27	P	Rupert - Lidija - Lazar	
28	S	Bojan - Marija Praška - Sikst	
29	**N**	**5. post. nedelja - Bertold - tiha nedelja**	
30	P	Amedej Savojski	
31	T	Modest - Gvido	

APRIL

1	S	Irena - Hugo - Marčela	
2	Č	Frančišek Pavelski	☽
3	P	Rihard - Luigi Scrosoppi - Gracija	
4	S	Izidor	
5	**N**	**Cvetna nedelja - Ojčinca - Vincenc**	
6	P	Irenej - Celestin	
7	T	Janez de la Salle	
8	S	Valter - Albert	
9	Č	Veliki četrtek	○
10	P	Veliki petek	
11	S	Velika sobota	
12	**N**	**Velika noč**	
13	**P**	**Velikonočni ponedeljek**	
14	T	Lidvina - Valerijan - Lambert	
15	S	Damijan - Peter - Helena	
16	Č	Bernardeta Lurška	
17	P	Rudolf - Robert	☾
18	S	Evzebij - Elevterij - Apolonij	
19	**N**	**2. velik. nedelja - Leon - Ema - bela nedelja**	
20	P	Bernika - Neža - Sara	
21	T	Anzelm - Konrad - Aleksandra	
22	S	Hugo - Leonid	
23	Č	Jurij - Helena	
24	P	Fidelis iz Sig. - Stefanija	
25	**S**	**Marko Evangelist - dan osvoboditve**	●
26	**N**	**3. velik. nedelja - Marija, mati dobrega sveta**	
27	P	Cita - Hozana	
28	T	Peter Chanel	
29	S	Katarina Sienska	
30	Č	Pij V. - Jožef Cottolengo	

MAJ

1	**P**	**Jožef delavec - praznik dela**	☽
2	S	Atanazij	
3	**N**	**4. velik. nedelja - Filip in Jakob, apostola**	
4	P	Florijan	
5	T	Gotard - Leo - Angel	
6	S	Dominik Savio	
7	Č	Gizela - Gušto - Flavij	
8	P	Viktor	
9	S	Izajia	○
10	**N**	**5. velik. nedelja - Antonin**	
11	P	Mamert	
12	T	Leopold - Pankracij	
13	S	Mafalda - Fatimska Mati božja	
14	Č	Bonifacij - Matija ap.	
15	P	Zofija - Sonija	
16	S	Janez Nepomuk - Ubald	
17	**N**	**6. velik. nedelja - Jošt - Paskal Baylon**	☾
18	P	Erik	
19	T	Leonard - Peter Celestin - Ivo	
20	S	Bernardin Sienski	
21	Č	Fabij - Dino	
22	P	Marjeta - Rita	
23	S	Renata - Janez Rossi - Leon	
24	**N**	**7. Vnebohod - Marija pomočnica kristjanov**	●
25	P	Beda - Urban	
26	T	Filip Neri	
27	S	Avguštin Canterb.	
28	Č	Julijan - Emilij - German	
29	P	Maksim	
30	S	Kancijan - Ferdinand	
31	**N**	**Binkošti - Majenca**	☽

JUNIJ

1	P	Justin - Fortunat	
2	**T**	**Erazem - Marcelin - Peter**	
3	S	Karel Lwanga in tov.	
4	Č	Frančišek Car.	
5	P	Bonifacij	
6	S	Norbert - Pavlina	
7	**N**	**Sveta Trojica - Robert - kvatrnica**	○
8	P	Medard - Mino	
9	T	Primož in Felicijan - Efrem	
10	S	Bogumil - Henrik	
11	Č	Barnaba, sodelavec ap.	
12	P	Gašper - Edoardo Poppe - Jolanda	
13	S	Anton Padovanski	
14	**N**	**Sveto Rešnje telo - Valerij - Elizej prerok**	
15	P	Vid - Jolanda	☾
16	T	Beno - Avrelijan	
17	S	Albert - Ranierij	
18	Č	Marcel - Marina	
19	P	Gervazij in Protazij - Srce Jezusovo	
20	S	Silverij - Mihelina - Srce Marijino	
21	**N**	**12. nav. nedelja - Alojzij Gonzaga**	
22	P	Tomaž - Pavlin iz Nole	●
23	T	Agripina - Jožef Cafasso	
24	S	Rojstvo Janeza Krstnika	
25	Č	Viljem - Eleonora	
26	P	Vigilij	
27	S	Hema Krška - Ciril Aleks.	
28	**N**	**13. nav. nedelja - Irenej - Ada**	
29	P	Peter in Pavel ap.	☽
30	T	Ladislav - Emilijana	

JULIJ

1	S	Oliver - Ester	
2	Č	Bernardin - Adeodat - Oton	
3	P	Tomaž ap.	
4	S	Urh - Elizabeta Port.	
5	**N**	**14. nav. nedelja - Ciril in Metod**	
6	P	Marija Goretti	
7	T	Klavdij - Izaija prerok - Vidibald	○
8	S	Gregor - Evgen - Hadrijan	
9	Č	Pavlina - Veronika Giuliani	
10	P	Amalija - Alma - Ljuba	
11	S	Olga - Benedikt	
12	**N**	**15. nav. nedelja - Mohor in Fortunat**	
13	P	Henrik - Joel in Ezra	
14	T	Kamil de Lellis	
15	S	Bonaventura (Bogdan)	☾
16	Č	Karmelska Mati božja	
17	P	Aleš	
18	S	Friderik	
19	**N**	**16. nav. nedelja - Arsen - Zlatka**	
20	P	Marjeta - Elija prerok	
21	T	Danijel - Lovrenc iz Brindisija	
22	S	Marija Magdalena	●
23	Č	Brigita	
24	P	Krištof - Kristina	
25	S	Jakob Starejši ap	
26	**N**	**17. nav. nedelja - Ana in Joahim**	
27	P	Gorazd - Natalija	
28	T	Viktor - Nazarij in Celzij	☽
29	S	Marta	
30	Č	Peter Krizolog - Angelina	
31	P	Ignacij Lojolski	

AVGUST

1	S	Alfonz M. Ligvorij	
2	**N**	**18. nav. nedelja - Evzebij iz Vercellija**	
3	P	Lidija	
4	T	Janez M. Vianney	
5	S	Marija Snežna (Nives)	
6	Č	Jezusov spremenenje na gori Tabor	○
7	P	Kajetan	
8	S	Dominik	
9	**N**	**19. nav. nedelja - Edita - Roman**	
10	P	Lovrenc	
11	T	Klara (Jasna) - Suzana	
12	S	Lelija - Inocenc - Hilarija	
13	Č	Poncijan in Hipolit - Antonin	☾
14	P	Maksimilijan Kolbe	
15	**S**	**Marijino Vnebovzetje - rožinca**	
16	**N**	**20. nav. nedelja - Rok - Štefan**	
17	P	Hijacint	
18	T	Helena	
19	S	Janez Eudes - Ludvik - Marjan	
20	Č	Bernard	●
21	P	Pij X.	
22	S	Devica Marija kraljica	
23	**N**	**21. nav. nedelja - Roža iz Lime**	
24	P	Jernej ap. (Bartolomej)	
25	T	Ludvik IX.	
26	S	Tarcizij - Aleksander - Ivana	
27	Č	Monika	☽
28	P	Avguštin	
29	S	Janezov glavosek - Sabina	
30	**N**	**22. nav. nedelja - Feliks (Srečko)**	
31	P	Rajmund	

SEPTEMBER

1	T	Egidij (Tilh)	
2	S	Ingrid - Maksima - Antonin	
3	Č	Gregor Veliki	
4	P	Rozalija (Zalka) - Ida - Mati Terezija	○
5	S	Lovrenc Giustiniani - Viktorin	
6	**N**	**23. nav. nedelja - Zaharija prerok - Eva**	
7	P	Marko - Regina	
8	T	Rojstvo Device Marije (bandimica)	
9	S	Peter Klaver - Hozana	
10	Č	Nikolaj Tolentinski	
11	P	Helga - Ema - Prot in Hijacint	
12	S	Marijino ime - Gvido	☾
13	**N**	**24. nav. nedelja - Janez Križ. Zlatousti**	
14	P	Povišanje svetega Križa	
15	T	Žalostna Mati božja (Dolores)	
16	S	Kornelij in Ciprijan - Ljudmila	
17	Č	Robert Belarmin	
18	P	Jožef Kupertinski - Irena	●
19	S	Januarij	
20	**N**	**25. nav. nedelja - Evstahij - Suzana - kvatrnica**	
21	P	Matej ap. in ev.	
22	T	Mavricij - Tomaž Vil.	
23	S	Pater Pij iz Pietralcine	
24	Č	Rupert - Anton M. Slomšek	
25	P	Sergij - Nikolaj iz Flue - Avrelija	
26	S	Kozma in Damijan	☽
27	**N**	**26. nav. nedelja - Vincencij Pavelski**	
28	P	Venčeslav	
29	T	Mihael, Gabrijel, Rafael nadangeli	
30	S	Hieronim	

OKTOBER

1	Č	Terezija Deteta Jezusa	
2	P	Angeli varuhi	
3	S	Evald - Romana	
4	**N**	**27. nav. nedelja - Frančišek Asiški**	○
5	P	Favština - Placid - Marcelin	
6	T	Bruno	
7	S	Rožarska Devica Marija	
8	Č	Simon - Demetrij	
9	P	Dionizij	
10	S	Florencij - Danijel - Frančišek Borgia	
11	**N**	**28. nav. nedelja - Janez XXIII. - Emilijan**	☾
12	P	Maksimilijan	
13	T	Fatimska Mati božja - Edvard	
14	S	Silvan - Kalist I.	
15	Č	Terezija V. Avilska	
16	P	Hedvika - Marjeta Alacoque	
17	S	Ignacij Antiohijski	
18	**N**	**29. nav. nedelja - Luka evangelist**	●
19	P	Pavel od Križa - Laura	
20	T	Irena - Marija Bertilla Bosc. - Vendelin	
21	S	Uršula	
22	Č	Marija Saloma	
23	P	Janez Kapistran	
24	S	Anton Klaret - Dejan	
25	**N**	**30. nav. nedelja - Krizant in Darija**	
26	P	Lucijan - Evarist	☽
27	T	Sabina - Vincenc	
28	S	Simon in Juda Tadej ap.	
29	Č	Narcis	
30	P	Marcel - Alfonz Rodriguez - Angel	
31	S	Lucilla - Volfgang	

NOVEMBER

1	**N**	**31. nav. nedelja - Vsi sveti**	
2	P	Verne duše	○
3	T	Silvija - Just - Viktorin Ptujski	
4	S	Karel Boromejski (Drago)	
5	Č	Zaharija in Elizabeta	
6	P	Lenart	
7	S	Ernest - Engelbert - Lazar	
8	**N**	**32. nav. nedelja - Bogomir - Deodat (Bogdan)**	
9	P	Darko	☾
10	T	Leon Veliki	
11	S	Martin iz Toursa	
12	Č	Jozafat	
13	P	Stanislav Kostka - Diego	
14	S	Nikolaj Tavelić	
15	**N**	**33. nav. nedelja - Albert Veliki - Leopold**	
16	P	Jedrt - Marjeta Škotska	●
17	T	Elizabeta Ogrska	
18	S	Roman - posvetitev bazilike sv. Petra	
19	Č	Matilda - Epimak in Aleksander	
20	P	Edmund - Feliks	
21	S	Maver - Darovanje Device Marije	
22	**N**	**34 nav. nedelja - Kristus kralj - Cecilija**	
23	P	Klemen	
24	T	Flora - Firmina - Krizogon	☽
25	S	Katarina Alek.	
26	Č	Silvo - Leonard Port.	
27	P	Virgil - Modest - Valerijan	
28	S	Berta - Jakob - Gregorij	
29	**N**	**1. adv. nedelja - Saturnin**	
30	P	Andrej ap. (Štandrež)	

DECEMBER

1	T	Eligij - Natalija	
2	S	Bibijana (Živa)	○
3	Č	Frančišek Ksaver	
4	P	Barbara	
5	S	Saba - Avrelijan	
6	**N**	**2. adv. nedelja - Miklavž**	
7	P	Ambrož	
8	**T**	**Brezm. spočetje Device Marije**	
9	S	Peter Fourier - Valerija - Sirij	☾
10	Č	Loretska Mati božja	
11	P	Damaz I. - Savinij	
12	S	Amalija - Ivana Frančiška de Chantal	
13	**N**	**3. adv. nedelja - Lucija**	
14	P	Janez od Križa	
15	T	Kristina - Silvija - Virginija	
16	S	Albina - Adelajda (Adelina)	●
17	Č	Lazar iz Betanije	
18	P	Teotim - Gracijan - Adela	
19	S	Urban V. - Favsta	
20	**N**	**4. adv. nedelja - Evgenij in Makarij - kvatrnica**	
21	P	Peter Kanizij	
22	T	Frančiska Cabrini - Demetrij - Remo	
23	S	Janez Kancij	
24	Č	Sveti večer - Adam in Eva	☽
25	**P**	**Božič**	
26	**S**	**Štefan**	
27	**N**	**Sveta družina - Janez ap. in ev. - Fabijola**	
28	P	Nedolžni otroci, mučenci	
29	T	Tomaž Becket - David	
30	S	Feliks - Ruggero - Evgen	
31	Č	Silvester	○

LETO 2009

Leto 2009 je navadno leto, ima 365 dni, začne se v četrtek in konča prav tako v četrtek. Februar ima 28 dni.
Cerkveno leto se začne s prvo adventno nedeljo 30. novembra 2008 in traja do prve adventne nedelje 29. novembra 2009. Pri nedeljskih mašah se berejo berila in evangeliji iz leta B.

Letni časi:
Pomlad: 20. marca. Sonce stopi v znamenje Ovna ob 12. 44'.
Pomladni ekvinokcij. Začne se pomlad.
Poletje: 21. junija. Sonce stopi v znamenje Raka ob 7. 45'.
Poletni solsticij. Začne se poletje.
Jesen: 22. septembra. Sonce stopi v znamenje Tehtnice ob 23. 18'.
Jesenski ekvinokcij. Začne se jesen.
Zima: 21. decembra. Sonce stopi v znamenje Kozoroga ob 18. 47'.
Zimski solsticij. Začne se zima.

V »poletni čas« (ko premaknemo kazalce za uro naprej) stopimo v noči pred zadnjo nedeljo v marcu (29. marca); k »sončnemu času« pa se vrnemo pred zadnjo nedeljo v oktobru (25. oktobra), ko premaknemo kazalce za uro nazaj.

Premakljivi prazniki v novem letu:
Pepelnica: 25. februarja. Prva kvatrna nedelja: 8. marca. Velika noč: 12. aprila. Vnebohod: 24. maja. Majenca, Binkošti: 31. maja. Presveta Trojica, Druga kvatrna nedelja: 7. junija. Presveto Telo: 14. junija. Tretja kvatrna nedelja: 20. septembra.

Prva adventna nedelja 29. novembra. četrta kvatrna nedelja: 20. decembra.

Leto 2009 je v znamenju Marsa, ki je četrti sončni planet. Njegov premer meri 6.804,9 km, to je za polovico Zemljinega (53%) in skoraj dvakrat več od Luninega. Ima dva majhna naravna satelita, to sta Phobos in Demos.
Marsovo leto traja 687 zemeljskih dni, njegov dan pa 24 h 37 min. Letni časi si na Marsu sledijo podobno kot na Zemlji in trajajo približno šest mesecev.
Mars je dobro viden tudi s prostim očesom. Lahko ga je prepoznati, ker njegova velikost pada in raste podobno kot velikost Lune. Njegova luč je rdeča kakor ogenj in ga zato imenujemo tudi rdeči planet. Poznali so ga že v prazgodovinskih časih. Ime je dobil po grškem bogu vojne, Aresu, ki so ga Latinci preimenovali Mars.
Mariner 4, prva orbitalna sonda, ki je letela mimo Marsa 14. julija 1965, je prvič v zgodovini poslala na zemljo dvaindvajset slik tega planeta.
Vesoljsko plovilo *Phoenix Mars Lander*, ki ga je NASA izstrelila 4. avgusta 2007, je na Marsu pristalo 25. maja 2008. 1. avgusta istega leta je pri vrtanju v Marsovo površje blizu severnega pola naletelo na led. 1. oktobra je zabeležil celo sneg, ki pa površja planeta ni dosegel.

Vpliv Marsa:
Znamenje Marsa kaže na človekovo voljo in fizično energijo, kako izraziti potrebo po pridobitvi tega, kar si želimo, in kako udejaniti vsebino, ki nas najbolj motivira.
Marsova leta so navadno bolj suha kot mokra. Čeprav je v tem letu dosti velikih, hudih in nevarnih neurij z vihrami in točo, štejemo več suhih kot mokrih dni. Nalivov po navadi pa ni.
Pomlad je navadno suha, neugodna in mrzla. Večkrat se pojavljata slana in mraz, ki škodujeta trti in sadežem.
Poletje Marsovega leta je najbolj vroče, tudi noči so zelo tople in skorajda neznosne. Zato se v studencih, rekah in potokih voda niža in izgine. Suša napade tudi gozdove.
Jesen je po navadi bolj suha kot mokra, takrat dozori dobro vino. Oktobra meseca zemlja večkrat malo zamrzne, novembra pa je spet topleje. Pred adventom ni prave zime in tudi sneg po navadi ne zapade.
Zima je bolj suha kot mokra, zelo spremenljiva je in hudo mrzla.

VSAKA MEJA,
KI PADE
RODI NOVA UPANJA

... KO NI VEČ MEJE

NAJZAHODNEJŠE SLOVENSKO OBROBJE

VIDA ŠKVOR

Meja je dejstvo, ki je včasih lahko čisto razumljivo in ne predstavlja nič posebnega, če ima jasna in enakovredna pravila. Ta so lahko vidna, konkretna, lahko so zapisana in upoštevajo oba mejaša v pravem pomenu te besede - kot sta v medsebojnem odnosu dve sosednji domačiji. Nevarna in enostranska pa je meja, ko pravila oblikujejo zgolj interesi za eno ali drugo stran. Temu je težko slediti, kajti mnogi si po svoje zaokrožijo njihovo pravo vsebino ali namen. Prav slednje je v preteklosti desetletja in stoletja povzročalo hude travme, žalost, jezo in tudi smrt, tu ob nas in med nami. Kjer se stikata dve kulturi, dva naroda, ki ju povezuje skoraj enaka pokrajina, ista reka in dolina, bi pričakovali predvsem možnost večjega kulturnega in gospodarskega vzpona. Pričakovanja pa so še večja tam, koder se stikajo isti narod, ista govorica in skupna kulturna preteklost. Tako stičišče predstavlja neusahljivo bogastvo, kulturnih in drugih človekovih vrednot. Vedno je le človek tisti, ki s svojimi hotenji in dobronamernostjo spreminja in bogati svet, da postane boljši.

Tako bo morda nekoč in vse bo le še spomin, kot so povedali otroci šole Breginj pod mentorstvom učiteljice Tatjane, ob obisku Trinkovega koledarja, med ljudmi s Kota.

»Žene so blago skrivale pod krili. Moji noni so financi vzeli tobak, ki ga je skrivala za pasom pod krilom. Za šest mesecev so ji vzeli prepustnico,« je povedal Anej Murkovič iz Stanovišč.

»Bilo je nekaj let pred potresom. Nona in moj tata sta se neko soboto odpravila čez mejo v Prosnid. Vsak je imel v svojem ruksoku po en domač sir. Odpravila sta se čez Strmco do bloka. Z jugoslovanskimi miličniki ni bilo problemov. Na italijanskem bloku pa ju je majhen financ v polomljeni slovenščini vprašal: »Kaj nosiš?« Povedala

sta, da imata sir. Nato pa financ strogo: »Koliko kilometrov maš sir?« je povedal po moško mali Luka Bric iz Breginja.

»Babica je v Prosnid hodila peš. Tam so velikokrat kupili tudi žakljevino, da so lahko doma naredili rjuhe za prenašanje listja. Otroci so se zelo veselili, kadar so šli odrasli v Prosnid, saj so jim vedno prinesli kakšno sladkarijo,« je povedal Anže Borjančič, iz Breginja.

»Sedaj gremo čez mejo brez skrbi. Včasih pa so bili ljudje v skrbeh, kako bo šlo. Prav zato so se največkrat pozanimali, kdo je na bloku. Ali je ta grd carinik, ali je ta priden,« je razložila Manca iz Podbele.

»Nekateri cariniki pa so bili tudi prijazni. Moja nona se spominja, da je eden prav prijazno požvižgal za njo. Verjetno je hotel, da bi postala prijatelja,« je z nasmehom povedala Janja iz Sedla.

»Ljudje se spominjajo, da je bila na meji postavljena mreža, ob njej so se ljudje pogovarjali. Ko so mejo odprli so bili ljudje vsi veseli, da so lahko obiskali sorodnike in prijatelje na drugi strani meje,« je povedal Uroš iz Sedla.

»Moj nono je hodil z mamo in z očetom v Prosnid, Plestišča, Tipano in Brezje. V Prosnidu so se vedno ustavili za mostom pri Toniju. Utrujeni od dolge hoje, so starejši potrebovali okrepčilo: maršalo ali pa en štamprle,« je razložila mala Tajda.

Že dolgo po Nadiži pretakamo naše zgodbe, pesmi. In zdaj, ko ni časovne in druge omejitve na naših cestah in stezah, k sosedom nosimo v pogled tudi naše knjige, pa umetniške slike, pojemo skupne in drugačne pesmi in nimamo fige v žepu, saj večkrat hkrati zakantamo tudi furlansko, pa italijansko pesem. In če včasih vsega ne razumemo, se vzpodbudno nasmehnemo drug drugemu. Tako se vedejo ljudje dobrih namer. Moramo naprej. Radi slišimo kako Furlani ali Italijani zapojo našo beneško, slovensko pesem.

Slovenci v Benečiji se ob odprtju meja niso uspavali. Njihov zanos po samoohranitvi je razpel še močnejšo in širšo paleto ustvarjanja. Slovenci na tej strani moramo priznati, da njihovo knjižno in študijsko bogastvo premalo poznamo. Naše skrajno slovensko

obrobje usklajuje raziskovanja na področju etnologije, arheologije, glasbe in ljudskega pesništva in literature. Vedno več je tovrstnih projektov. Lepo je, ko ob predstavitvah v Špetru, Bardu, Reziji, Tolminu, Bovcu, Kobaridu ... ugotavljamo, da so Krivopete že zdavnaj bile brezmejne poučevalke in da je podobna, če ne enaka viža zvenela od Tolmina do Brezij stoletja nazaj. Gotovo je del tega že narejen, pa vendar skupni kulturni prostor ob Nadiži in Teru je dejstvo. Važno je dokazovati svoje pomembne korenine. Ljudi v Benečiji, Reziji in Kanalski dolini, ob Teru bi v letu 2008 pozdravil veliki Trubar z vzklikom *Lubi Slovenci*. Benečija in njeni ljudje so lahko ponosni na prehojeno pot, po kateri bomo odslej, upamo, zmogli hoditi skupaj ... Sooblikovali so pokrajino ob Nadiži, Teru, Soči, Reziji pod vrhovi Stola in Krna, ter Matajurja.

To preprosto poved »Ko ni več meje« smo preteklo leto pogosto izgovorili ali prebrali. Mnogim misel ni pomenila nič posebnega, za kraje ob meji pa je prinesla veliko veselja, novih načrtov in obudila nam je tisoče spominov. Na samih prireditvah ob padcu meje smo se glasno odločali, da bomo povezani z ljudmi Benečije, obljubili smo jim trdno podporo tu v matični domovini. Gotovo so največja vzpodbuda zanje ljudje, ki so jim blizu tako geografsko kot po hotenjih. In takih ljudi je vedno več. To je dokazalo tudi kulturno vrvenje v prvem letu brezmejnega prostora.

»Prijateljstva so se gradila. Kljub vsemu, kljub mejam! Ni bilo lahko, a prijateljstva so ostajala! Meja jih je ovirala, ni pa jih porušila! V decembru 2007 je meja padla! Ostala je le še v spominu naših staršev, dedkov in babic,« je na srečanju z Benečani ob predstavitvi Trinkovega koledarja še povedala Katarina iz Sedla.

Ob padcu meje smo se v Kotu zbrali na Robidiščih in na Mostu na Nadiži. Množica obiskovalcev je prisluhnila skupni pesmi, ki sta jo zapeli domači pevci Naše vasi iz Tipane in pevke iz Breginja. Doričeva pesem *Slovenci, imejmo se radi,* je toplo zazvenela v hladen zimski dan. Na Robidiščih so se srečali na odprti meji sorodniki iz vseh sosednjih vasi Benečije. Dogodek je vsaj za ta dan brisal vse tragične izkušnje, strah in hrepenenje po tistih, ki so odšli v daljne dežele in se niso nikoli vrnili tudi zaradi meje. Nageljni so zadišali, ljudje so se iskreno objemali, nazdravljali in si trdno obljubjali, da nikoli več ne smemo čutiti obrobne zapuščenosti, ki jo je krojila meja. Bomo uspeli dohiteti matične kraje in vrniti v lepe Beneške in Posoške vasi življenje in energijo? Kako lepi so ti naši kraji in kako boli, ko jih vidimo zapuščene in kljub padcu meje tako oddaljene!

ZGODOVINSKA DECEMBRSKA NOČ

ZDRAVKO LIKAR

Nekega letošnjega julijskega večera sem s prijateljema Borisom in Ladom sedel na klopci pred Kobariškim muzejem. Bil je soparen, zadušljiv večer. Vsi trije smo bili zdelani od vročine in smo se slabo počutili. Prijateljema sem predlagal, da jih peljem tja, kjer še nista bila in kjer ne bo tako vroče in soparno. Peljal sem jih na Livek in naprej po Kolovratu do Solarij. Na nekdanjem mejnem prehodu smo se svobodno zapeljali z naše na beneško, italijansko stran. Nihče nas ni ustavljal, nihče nas ni oviral. Ura je bila že pol osmih zvečer. Še lani bi nas ob tej uri pričakale spuščene zapornice, letos pa smo svobodno smuknili čez na beneško stran. Peljal sem jih v gostilno na Bregu. Kljub temu, da je bila gostilna zaprta, nam je gospodinja odprla in postregla z dobrotami. Prijaznost in sladko vino sta nam razvezala jezike. Z gospodinjo smo se pogovarjali o tem, kako je sedaj lepo, ko je padel ta prekleti konfin in kako jo sedaj pogostokrat obiščejo gostje iz Tolmina in Volč. Nova cesta iz Volč do Solarij je za vasi dreškega komuna in za Tolminsko prinesla veliko dobrega. Predvsem pa je ponovno povezala ljudi z obeh strani Kolovrata.

Z Brega smo se odpeljali skozi Kraj, Dreko, Kras in Ocnebardo do Hlodiča. Ustavili smo se pri Mariji v gostilni Pri pošti. Zopet smo doživeli prisrčen sprejem in gostoljubje kot ga premorejo le prave beneške oštarije. Posedeli smo pred gostilno, skupaj z dr. Bojanom Rošem z livških Nebes, ki je pripeljal na obisk v Benečijo dva mlada ruska znanstvenika. Dodatni kozarec dobrega vina nam je še bolj razvezal jezike in razumeli smo se vsi, vsak v svojem narečju in jeziku. Benečanka Marija, mi trije ter Bojan z dvema Rusoma. Nismo bili v skrbeh, kdaj bodo bloke zaprli. Še lani bi morali ob pozni uri narediti velik krog okoli Matajurja. Mi trije smo jo mahnili čez Sveti Martin v Čeplešišče in naprej na Livek. Bojan se je z gostoma podal v

nasprotno smer čez Solarje do Nebes. Tako zdaj izgleda na naši nekdanji meji, na tem prekletem konfinu, ki nas je toliko let razdvajal, jezil, žalostil.

Pa poglejmo, kako je bilo tiste zgodovinske noči 20. decembra 2007 na bloku Robič in Štupca ter tudi na drugih mejnih prehodih vse naslednje dni.

Priprave na zgodovinski dogodek so se začele že nekaj mesecev prej.

Z direktorjem »kvestorjem« Policijske uprave Nova Gorica Alojzom Moharjem sva bila drugega oktobra 2007 na uradnem obisku pri videnskem prefektu Lorenzu Cernetigu. Sprejel naju je z velikimi častmi in gostoljubnostjo. Peljal naju je tudi k videnskemu županu Cecottiju. Pripravil je zelo dobro obiskano tiskovno konferenco, na kateri smo največ govorili o tem, kako bo po vstopu Slovenije v šengensko območje. Prefekt je predlagal, da bi pripravili ob tej priložnosti veliko slavje na meji. Prefekta sem povabil tudi na obisk v Posočje. Z veseljem je povabilo sprejel. Le dan pred odhodom na operacijo me je poklical in mi dejal, da odhaja v bolnišnico. Nič hudega ni, je dejal. Kmalu bom nazaj in se vidimo v Posočju, je še dodal. Njegovo zdravje se je poslabšalo in njegova želja, videti Posočje, se ni uresničila.

Čez nekaj dni, sredi oktobra, so iz Bruslja sporočili, da je določen datum, kdaj bo Slovenija vstopila v šengensko območje. Komisar Frattini je povedal, da bo s Slovenijo in s še nekaj drugimi državami odpravljena mejna kontrola 20. decembra 2007 opolnoči.

Priprave za prireditve so takoj stekle. Konec oktobra smo se prvič sestali nekateri predstavniki organizacij in upravitelji z obeh strani meje. Določili smo, da pripravimo na severnem delu italijansko-slovenske meje glavno prireditev na bloku Robič oziroma Štupci. Imenovali smo odbor v sestavi Piergiorgio Domenis, Adriano Corsi, Iole Namor, Giorgio Banchig, Igor Tull, Zdravko Likar, Robert Kavčič, Marjan Bevk, Vojko Hobič in Marjan Stres.

Na slovenskega zunanjega ministra dr. Dimitrija Rupla in predsednika FJK Riccarda Illya smo naslovili prošnjo, da bi se udeležila naše prireditve. Odgovor z njune strani je kmalu prišel. Bil je pritrdilen.

Odbor je imel več sestankov in pripravili smo lep program prireditve. Nekaj dni pred velikim dogodkom so naši beneški prijatelji pripravili v Vidnu zelo dobro obiskano tiskovno konferenco. Vzdušje v tistih mrzlih decembrskih dneh je bilo zelo euforično in polno pričakovanj. In prišla je zgodovinska noč!

Na trgu v Kobaridu se je ob osmi uri zvečer dvajsetega decembra zbrala velika množica ljudi, ki so prišli z vseh vetrov. Razdelili smo bakle in množica se je s petjem in vriskanjem začela pomikati proti Robiču. V Starem selu, v Robiču in ob Nadiži so nas ljudje navdušeno pozdravljali in se nam pridruževali. Gostilna Franko, igralnica Aurora, prebivalci Robiča in veterani vojne za Slovenijo so pripravili štiri okrepčevalnice, kjer smo se ustavili, okrepčali in ogreli. Ob Nadiži so goreli ognji in še bolj poudarjali slovesnost trenutka. Na nebu je plavala polna luna in sijala množici, ki je vedno bolj naraščala. Na bloku je bilo že vse pripravljeno za veliki trenutek. Mnogi so s sabo nosili prepustnice ali potne liste in so od policistov zahtevali, da naj jim odtisnejo še zadnji žig. Zgodovinski žig!

Med obema blokoma smo postavili velik šotor. A pokazalo se je, da je bil šotor daleč premajhen, saj se je na meji zbrala neznanska množica, nekaj tisoč ljudi z obeh strani. Prišli so planinci, alpini, slovenski veterani, cariniki in policisti, prebivalci vseh obmejnih krajev, številne kulturne skupine, župani obmejnih občin ... Pol ure pred polnočjo sta se vsak s svoje strani pripeljala dr. Dimitrij Rupel in Riccardo Illy. Prireditev v šotoru se je lahko začela. Režiser Marjan Bevk je v kulturnem programu zbral cvet posoških in beneških pevcev in godcev. Vzdušje so stopnjevali še številni novinarji in snemalci z množico kamer. Najprej sta spregovorila podboneški in kobariški župan, za njima pa sta zbrane nagovorila slovenski zunanji minister in predsednik Furlanije Julijske krajine. Povedala sta, da sta se odločila priti ob tej zgodovinski uri na ta blok zato, ker so ti kraji zaradi meje največ trpeli in zato morata tem ljudem ob meji izkazati posebno čast in priznanje. Po prireditvi v šotoru se je slovenska delegacija premaknila do slovenskega bloka. Družno s slovenskimi policisti so dvignili slovensko rampo. Minister se je zahvalil slovenskim policistom za opravljeno delo.

Nepregledna množica se je nato zbrala na italijanski strani, kjer sta podboneški in kobariški župan simbolično prežagala mejo. Svoje sposobnosti so pokazali tudi gasilci z obeh strani in pripravili lepo vajo. Veselje, petje, ples in vriski so še dolgo

v noč odmevali v tesni soteski Nadiže, stisnjeni med Matajur in Mijo. Taka je bila zgodovinska, nepozabna noč!

Zelo dobro obiskane in prijetne so bile prireditve na zgodovinski večer tudi na Učji in Predelu ter še nekaj naslednjih dni na Solarjih, Livku, Mostu na Nadiži in na Robidiščih.

Noč z dvajsetega na enaindvajseti december 2007 je bila zares zgodovinska. To občutimo vsak dan sproti, na vsakem koraku. Tiste decembrske dni smo zaživeli s polnimi pljuči. Veliko vrst svobod je. A svoboda gibanja je ena najpomembnejših. Čas enega leta je pokazal, da so bili vsi strahovi na eni in drugi strani meje čisto odveč. Ni se povečal kriminal, ni se povečalo število drugih prestopkov ob meji. Soška dolina je letos v turistični sezoni zaživela veliko bolj kot prejšnja leta. Prav gotovo je k temu pripomogla tudi odprava kontrole na meji.

***

Občine v Nadiških dolinah Dreka, Srednje, Sovodnja, Grmek, Podbonesec, Sv. Lenart in Špeter so leta 1951 štele 15.857 ljudi; 31. decembra 2007 pa le še 6.118. Število prebivalstva se je zmanjšalo za kar 61,4%. Največ ljudi je izgubila občina Dreka, ki je štela leta 1951 1.385 ljudi, konec lanskega leta le še 162. Izgubila je kar 88,3% prebivalstva.

Rezija je v tem obdobju izgubila 65,01%, Bardo v Terski dolini 67,24%, Tipana 74,68% in Prapotno v Idrijski dolini 58,12% prebivalstva.

V Soški dolini ni bilo take demografske katastrofe kot v Benečiji in Reziji. Občine Zgornjega Posočja so leta 1948 štele 24.602 ljudi. 31. decembra 2007 so občine Bovec, Kobarid in Tolmin štele še 19.672 prebivalcev. V devetinpetdesetih letih se je število prebivalcev Zgornjega Posočja zmanjšalo za 4.930 ali za 20%.

Razlika med Benečijo in Posočjem je v tem, da so se Benečani zaradi pomanjkanja dela doma odseljevali predvsem v tuje dežele Evrope, Amerike in Avstralije. Prebivalstvo Zgornjega Posočja pa s hribov v dolino in v Novo Gorico, Koper, Ljubljano ter na Jesenice. So torej ostali predvsem v Sloveniji. K ohranitvi prebivalstva so po potresu

leta 1976 pripomogla predvsem podjetja, ki so v odročnih hribovskih krajih odpirala svoje obrate. Tako so zrasle manjše tovarne v Soči, Drežnici, Breginju, Livku, Vrsnem, Rutu, Pečinah, Lomu, Trebuši. V njih so dobile delo predvsem ženske, matere. Pokazalo se je, da če matere ostanejo doma, ostanejo tudi vasi žive. V Posočju je poleg petih centralnih šol tudi več šol po vaseh, ki so učence prvih štirih razredov zadržale doma. To so bistveni razlogi, zakaj je Zgornje Posočje izgubilo po drugi svetovni vojni do danes veliko manj prebivalcev kot pa Benečija in Rezija. V veliki meri pa je k zgoraj navedenim podatkom o demografski katastrofi v obmejnem pasu prispevala tudi meja in mejni režim po drugi svetovni vojni. Za obmejno prebivalstvo so bili neugodni ekonomski, politični, varnostni, vojaški in še mnogi drugi dejavniki. Upajmo, da so s prihodom decembrske zgodovinske noči za vedno za nami težki časi in da je pred nami obdobje strpnosti, sodelovanja, prijateljstva in blaginje.

Robič, 20–21.12.2007

PADEC MEJE NA MOSTU NA NADIŽI – PONTE VITTORIO

JOŽE ŠUŠMELJ

Na slovensko–italijanski državni meji je bilo pred odpravo policijske kontrole na mejnih prehodih med Slovenijo in Italijo ali kot smo uradno temu rekli »odpravo schengenske meje« kar 14 mednarodnih mejnih prehodov, na katerih je bil prehod dovoljen s potnim listom ali osebno izkaznico, in 22 mejnih prehodov za obmejni promet. Na teh prehodih je bil dovoljen prehod s prepustnico. Ti mejni prehodi so bili odprti po letu 1955, to je po podpisu Videmskega sporazuma, ki je odstrl takratno »železno zaveso«, zelo zastraženo državno mejo, ki je onemogočala vsakršne stike obmejnih prebivalcev. Na teh prehodih je bilo v začetku dovoljeno prehajati državno mejo le štirikrat mesečno, kasneje pa je bila ta omejitev odpravljena, kar je omogočilo vsakodnevno prehajanje in pogostejše stike med prebivalci obmejnega območja. V revščini, ki je takrat vladala na obeh straneh državne meje, je odprtje te meje pomenilo tudi izboljšanje nizkega življenjskega standarda. Pri tem so si pomagali z drobnim prekupčevanjem kmetijskih pridelkov na slovenski strani in s cenejšim nakupom jestvin in bencina italijanskih državljanov v Sloveniji. Čeprav so bile količine prenesenega blaga omejene in strogo kontrolirane in so jih cariniki vpisovali v prepustnice, so ljudem ob meji pomenile izboljšanje življenjskega standarda, zlasti na slovenski strani. Ob izenačevanju cen v obeh državah pa je po vstopu Slovenije v EU ta oblika trgovanja zamrla. Ukinjena je bila tudi carinska kontrola na državni meji, ostala je le policijska kontrola.

Odprava policijske kontrole 21. decembra 2007 je na mejnih prehodih vzdolž celotne slovensko–italijanske državne meje vzpodbudila veliko praznovanj, na katerih so sodelovali številni ljudje z obeh strani meje. Skoraj ni bilo mejnega prehoda, od Rateč do Škofij, na katerem ne bi s praznovanjem počastili ta dogodek, »padec

meje«, kot so ga ljudje popularno imenovali. Udeležil sem se številnih slovesnosti. Bile so prisrčne in neposredne, ljudske, brez veliko formalnosti in uradnosti. Ljudje so bili sproščeni, polni veselja in optimizma. Med raznimi vabili sem bil posebno vesel vabila, ki mi ga je že mesec dni pred svečanostjo na mejnem prehodu Ponte Vittorio–Most na Nadiži poslal župan občine Tipana, ali kot je na vabilu lepo pisalo Tipajskega komuna, Elio Berra. Na vabilu je pisalo, da bo praznovanje, ki ga občina organizira skupaj z občinama Attimis (Athen) – Faedis (Fojda) in Nimis (Neme) ter v sodelovanju s »prefekturo« v Tolminu in občino Kobarid, v nedeljo, 23. decembra ob 11. uri. Župan je še zapisal, »da bo manifestacija zelo pomembna za naše ljudi in vaša prisotnost bi bila zelo cenjena. Praznovanju bo sledilo prijateljsko srečanje v Prosnidu.«

Na tem delu slovensko–italijanske državne meje se današnja meja pokriva z mejo, ki je bila določena leta 1866 med Italijo in Avstro–Ogrsko, ko je Beneška Slovenija pripadla Italiji. Priznam, da na mejnem prehodu Ponte Vittorio – Most na Nadiži še nisem bil. Z njim smo se večkrat ukvarjali na sejah slovensko–italijanske komisije za uresničevanje določil Videmskega sporazuma, ko smo predlagali podaljšanje urnika njegovega odprtja, saj je bil v zimskem času odprt le od 9. do 17. ure popoldne in v poletnem času od 8. do 18. ure popoldne. Za ljudi v Breginjskem kotu je urnik predstavljal veliko oviro, zlasti za tiste, ki so zaposleni v Italiji–vendar je bila italijanska stran nepopustljiva, z izgovorom, da nimajo dovolj policistov za podaljšanje urnika. Na eni izmed zadnjih sej komisije je Zdravko Likar, član komisije in velik prijatelj Beneških Slovencev predlagal, da bi tudi na tem mejnem prehodu, kot na ostalih 10 maloobmejnih prehodih, dovolili prehajanje z osebno izkaznico za državljane članic EU, vendar tudi tega predloga italijanska stran ni sprejela.

Bila je zimska nedelja, ko sva se s sodelavcem Erikom odpravila iz Trsta. V Nemah sva iz doline zavila strmo v hribe mimo Čente in še po bolj strmi in samotni poti prišla v Tipano. Tam smo bili pred nekaj mesci skupaj z državnim sekretarjem Zorkom Pelikanom na obisku pri županu Berri, ki nas je v melodični beneški slovenščini pozdravil in nam opisal življenje v občini. Tudi v županovi pisarni so napisi v beneškem narečju. Kot večina krajev v Beneški Sloveniji je tudi občina Tipana doživela velik demografski padec, saj je leta 1911 živelo v občini 3700 ljudi, leta 1951 še 2841 ljudi, po popisu leta 1971 pa samo še 715. V popisu iz leta 1971 je bilo v občini 74% ljudi slovenske narodnosti. Revščina, pomanjkanje

dela, odmaknjenost krajev ter bližina državne meje, kjer je vladal poseben režim, je ljudi prisilila v emigracijo. K vsemu temu je svoje dodal še potres leta 1976, ki je te kraje še posebno prizadel.

Praznična nedelja je bila mrzla. Dolina Nadiže je bila pokrita z ivjem in slano. Prireditev je bila na italijanski strani mejnega prehoda. Prišlo je veliko število ljudi, časopisi so pisali da okrog 700. Prišla sta tudi predsednik deželnega sveta Alessandro Tesini in deželni odbornik za mednarodne odnose Franco Jacop. Sprehodili smo se čez most na slovensko stran. Srečali smo se z načelnikom tolminske upravne enote Zdravkom Likarjem in kobariškim županom Robertom Kavčičem. Prišel je tudi domačin iz Breginja Jožef Školč, poslanec v slovenskem parlamentu, ki je že kot otrok doživljal to mejo. V bivši stražnici so nam ponudili tolminsko žganje in kuhano vino, ki nam je ob hudem mrazu zelo prijalo.

Pevska zbora sta zapela državni himni in s tem dala prireditvi svečan poudarek. Kobariški župan in župan Tipane sta se posebej zahvalila predstavnikom policije, ki so vrsto let varovali mejo. Domačin Ilario Simiz se je v imenu krajanov Prosnida zahvalil financarjem za veliko zimskih večerov, ki so jih v grenkobi osamljenosti in marginalnosti preživljali skupaj. Posebno priznanje sta dobila tudi Viljem Černo in Zdravko Likar za neutrudno delovanje v čezmejnem povezovanju in mehčanju meje. Njuno delovanje se je pred leti zdelo utopično in neuresničljivo.

Župan Elio Berra je pozdravil v slovenščini in italijanščini. Njegov oče Giuseppe je bil prvi župan Tipane po osvoboditvi izpod fašizma. Izvolili so ga predstavniki CLN, kar je bil zgodovinski dogodek. Povedal je, da ta dan tudi sam doživlja kot zgodovinski dogodek, ko ljudje ob meji lahko spet zaživijo skupaj. Predsednik deželnega sveta Tesini je opozoril na gospodarsko zaostalost teh krajev, za katero je velik krivec meja in poudaril, da bo morala tako država kot dežela bolj poskrbeti za oddolžitev prebivalcem, ki so za državno mejo plačali visoko ceno.

Ob zaključku so nam podarili spomin na ta dogodek, dvojezični stenski koledar z lepimi barvnimi fotografijami teh krajev, ki sta ga skupaj izdali občini Tipana in Kobarid.

Sporočilo vseh govornikov je bilo optimistično, saj je bila odstranjena ovira, kar je

potrebno izkoristiti in iskati nove oblike sodelovanja in povezovanja, ki bo pripomoglo k gospodarskemu razvoju teh krajev. Praznovanje smo nadaljevali v prijateljskem in veselem vzdušju pod velikim šotorom v vasi Prosnid. V dolini je tekla Nadiža in na nasprotnem bregu je najzahodnejša vas v Republiki Sloveniji, Robidišče. Tako blizu in še vedno tako daleč.

Messaggero Veneto je 24. decembra zapisal: »Praznična množica ljudi je zavzela most, ki je dolgo let delil Italijo in Slovenijo – to je morda najbolj sporočilno doživetje, ki bo ostalo v spominu mnogih ljudi; okrog 700 naj bi jih bilo, ki so prišli iz Italije in Slovenije na proslavo na Most na Nadiži (Ponte Vittorio) v občini Tipana. Kmalu po 11. uri je bila zadnjič dvignjena zapornica, ki je označevala maloobmejni prehod in ga je bilo doslej mogoče prestopiti samo s prepustnico.«

Most na Nadiži, 23.12.2007 (arhiv Dom)

TA ZEMLJA NOČE VEČ MEJA

KATJA ROŠ

... mar je svinčnik kriv,
da meje so
mar je kriva radirka,
da mejá več ni ...
(Paradoks I. Ivana Volariča Fea)

Pesnik Ivan Volarič Feo je v času praznovanj ukinitve meje Livčanom podaril dvanajst pesniških utrinkov. Obljubili smo mu, da jih bomo uporabili za obeleževanje spomina na mejo in meje, ki so petsto let tlačile življenja Livčanov. Deseta v Feotovem nizu gre takole: »odločitev // skromna odslužena brv / preko vaškega potoka / je največji in najširši most sveta«. Ta misel me spominja na grčasto, kamnito kroglo na začetku poti iz Livka preko Breze v Topolove. V zgodbi o tej starodavni poti, ki jo je zadnja meja povsem zadušila, njena ukinitev pa jo je spet spravila k življenju, smo Livčani v času priprav na brezmejnost odkrivali simboliko mejaštva.

Prireditev v počastitev ukinitve meje decembra lani nam je Livčanom planila iz srca. Iz niča oziroma iz pobude in skromne denarne spodbude tolminske enote Zavoda za gozdove je nastal spored vaške prireditve, ki bi jo lahko bil vesel državni protokol. Vihrale so zastave. Od Sv. Jakoba so peli zvonovi. Za avizo in himno slavnostnega dneva smo izbrali nežno pesem, ki jo Livčani in Benečani najraje skupaj pojejo, Avsenikovo »V dolini tihi« Ubirala jo je Anjina flavta in zapel jo je livški cerkveni zborček. Pritegnila mu je množica iz občinstva. Dogodek dneva se je zavrtel okoli nenavadne »umetniške instalacije« postavljene na začetek starodavne poti, ki čez

Brezo pelje v Topolovo. Gre za veliko kamnito kroglo-posodo, ki naj bi bila livški odgovor na prispodobo umetniške instalacije pri vaški cerkvi v Topolovem. Tam stoji betonski kvader, ki predstavlja mejni kamen s sliko neba na vrhu. Na kamnu je napis »El cielo no tiene frontera«, »Nebo ne pozna meja«. Topolovska oglata umetnina je nastala v oglatih, človeku neprijaznih časih, ko je bila meja še trda in napeta. Je odsev časov, ko je moral biti vsak prestop meje na Brezi prijavljen sicer pa strogo prepovedan. Po Feovem je z oblastmi, ki postavljajo meje, takole: »oblast // težka / debela in okovana / hrastova vrata / mi branijo / za hip pogledati / v samega sebe«. Livški odgovor na zgodbo mejnika iz Topolovega je oblina kamnine pri vodnjaku pod Sv. Jakobom. Okroglo je prijazno, kot naj bi bil prijazen čas, ki ga naj bi ga od decembra lani živeli na ozemlju brez meja. Okrogel je tudi naš planet, Zemlja. In livška krogla z reliefi, ki jih je vtisnila narava, res malo spominja na naš planet. Napis na livškem kamnu »Ta zemlja noče več meja« naj bi tudi bil odgovor topolovški instalaciji. Ne zgolj nebo nad nami, tudi zemlja pod našimi nogami, ni več opasana z mejami. In jih noče nikoli več nositi. Noče, ker ljudje ob nekdanji meji vemo in ne bomo pozabili, kaj meja pomeni. Tako smo si Livčani in Topolovčani na začetku poti iz Livka v Topolovo obljubili decembra lani.

Klaudia, Miha, Branko, Dani, Zlatko, Izidor, Franc, Jožica, Gregor in jaz smo strnili moči okoli prireditve. Pri podrobnostih so pomagali prijatelji z druge strani meje, ki je takrat še bila, Margherita, Aldo ... in seveda Vittorio. Slednji je prinesel vrečico topolovške zemlje in nam izpolnil željo, da bi jo v vdolbini krogle združili z livško prstjo. »Ta zemlja noče več meja«. Tako naj bo! Zemljo izpod topolovških kostanjev in trt ter livških njiv fižola in krompirja sta na prizorišče združitve na hrbtih konj slavnostno pritovorili Slavica in Anja. S »konjenico« smo želeli opozoriti, da so Livčani še vedno podjetni živinorejci. Kravam, ki jih je vse manj, in ovcam, ki jih je vse več, so se na livških travnikih pridružili jeleni, damjaki in konji. Meja gor, meja dol, Livek se ni uklonil, kot so se nekatere vasi vzdolž meje na Kolovratu. Življenje je šlo naprej.

V livške anale pa lahko gre tudi zgodba, kako smo v vasi odkrili svojega Michelangela. Ko smo razmišljali, kje dobiti kamnito posodo za topolovško in livško prst, se je oglasil Bruno. »Jaz jo bom naredil«, je rekel. Minevali so dnevi (in ni jih bilo veliko na razpolago) in Bruno se je po gozdu ob Livški reki kar naprej ogledoval za primerno skalo. Čas se je skoraj iztekal, ko je naznanil, da je našel pravo in jo lahko začne »pikati«. Mislim, da Michelangelo ne bi mogel biti hitrejši. In boljši. Nagajali smo mu, da ima za pomočnice livške Divje žene in Krivopete iz jame ob Livški reki.

Dogodek v Livku, ki ga je pod večer zaokrožilo ljudsko slavje z »žaganjem meje» v Šturmih, je dokaz, kaj vse je možno narediti, ko ni denarnih sredstev, spregovori pa ljudsko srce. Mimogrede: prisluhnili so mu celo tibetanski menihi iz Polave. Srčnost. Srce. Tudi moje. Meje in mejaštvo nosim v genih. Ko smo snovali prireditev in razmišljali, kako oplemenititi zamisel o saditvi mladih brez pod prelazom Breza na Topolovški poti (uresničili smo jo junija letos), sem se spomnila pesmice o brezi Otona Župančiča v skoraj sto let stari pesmarici, ki jo je moj pradedek Matevž iz Solkana podaril mojemu očku. »Begunčku Mirku za god. Dedek, v Kandiji, dne 4. marca 1916«, se glasi posvetilo dveletnemu vnučku iz Gorice. Posvetilo smo skupaj z Župančičevimi kiticami »Breza, breza tenkolaska ...« zakopali med korenine ene izmed treh mladik pod prelazom Breza. Simbolika te saditve je bila: vrnimo krajem, kjer so bili zaradi meje nekoč goloseki, brezo, ki je prelazu dala ime.

Med korenine druge mladike na Topolovški poti je zakopan pesniški biserček Alda Klodiča. Napisal ga je nalašč za livško prireditev. Prišla je iz srca, ki spominu na krivične meje daje prednost lepoti svobodnega življenja. »Zdrava, mlada brieza«, je Aldo pesmi za brezo pod Brezo dal naslov. Tako gre: »Na vrhu brega / ena brieza stoji / kot tisoč diamantu / se pod soncam lašči. // En vetrič iz perij / ji otresa roso, / ki hladi travico, / ki rase pod njo. // Je bielo oblečena / kot mlada noviča / v nebu, za krono / je 'na siva maglica. // Na vrhu gnezduje / veseli slavic, / ki slavno jo poje / kar sonce gre v pič. // Začuden jo gledam / ne daleč od nje, / kjer mir mi ponuja / in zdravo veselje.«

Aldova pesem napisana v času po ukinitvi meje se bere kot himna o miru in spokojnosti. Nasprotje njegovega »zdravega veselja« je od časa obledelo dedkovo posvetilo begunčku Mirku. Napisano je bilo, ko je bila družina v belokranjskem begunstvu pred morijo prve vojne, soške fronte na Goriškem. Moj oče in njegov oče, Goričana, Primorca in intelektualca, sta oba nosila ime, ki kliče po miru, Mirko. Oba sta bila velik del življenja na begu pred tistimi, ki so postavljali in paranoično branili meje. Dve generaciji, dve podobni usodi. Nono Mirko je bil v Gorici odvetnik in naslednik odvetniške pisarne dr. Henrika Tume, po prvi vojni je bil nosilec sodnih poslov o vojni škodi, pobudnik in nadzornik gradnje Trgovskega doma v Gorici in kot se za slovenskega intelektualca v času italijanske okupacije pritiče neumoren politični in kulturni delavec. Posledice njegovega zavzemanja za Slovence in slovenstvo so bile krute. Zapori, grožnje, fizična obračunavanja in na koncu beg čez mejo. Pravnik je bil tudi drugi Mirko, moj očka. V zgodovino Primorcev je zapisan kot pravnik-ekonomist, specialist za pomorsko pravo, publicist, član državne

reprezentance na Olimpijadi leta 1936, borec za Gorico in Trst, sotvorec Luke Koper in jugoslovanske pomorske zakonodaje, pobudnik in pisec časnika Gospodarstvo in tako naprej. Preganjale so ga vse oblasti, ki so čuvale meje po prvi in drugi svetovni vojni. Doživel je dve begunstvi. Preganjala ga je Nedičeva specialna policija in ga zaprla v najstrašnejšo ječo v Beogradu. Preganjala, zaprla ter trikrat internirala ga je italijanska oblast. Preganjali so ga tudi, ko je bil namestnik komandanta Radia svobodni Trst, pa ker je bil z Edvardom Kocbekom na zaupni misiji v Vatikanu ... Čeprav je bil večni preganjanec, se nikoli ni pritoževal in nikoli nikogar obsojal. Ker je razumel, kako se obrača ta svet, so bili njegovi protesti na simbolni ravni. Nikoli ni, recimo, zaprosil za »prepustnico«. Ni je hotel imeti. Zanj je bilo to dovoljenje Primorcem za prehajanje meje velika sramota. In, spomnimo se, res je bilo sramota. In ponižanje.

Vsi, ki smo živeli ob meji in z mejo, smo neizbrisno zaznamovani z njo. V pesmici »ločnica« je Feo na kožo izobraženca napisal: »sem prestopil / prag brezdaljnosti / ko se je noč / odtemnila v dan«.

Njegov »paradoks II.« je bliže na zemljo navezanemu, recimo livškemu človeku. »Poleg živali in rastlin / edino meje same ne vedo / kje meje so«.

Livčani nosijo v svojih genih zapise rodov prednikov, ki so od leta 1521 sem doživeli strahovlado več kot desetih različnih meja. Desetkrat so se zamenjali sistemi in režimi, desetkrat se je bilo ljudem treba prilagoditi in mnogokrat začeti znova.

Feo piše »tri gorja so na svetu / gorje mu kdor nima doma / gorje če se mu to zgodi še dvakrat«.

Prazne vasi ob mejni črti govore, kako zelo meje generirajo brezdomstvo. Če so livške vasi do decembra lani pripadale več kot desetim mejnim pasovom, je vsaka od teh meja ljudem pod Matajurjem in Kolovratom vtisnila svoj pečat. Največjega pa dejstvo, da Livško večji del pol tisočletja premikanja meja ni spadalo pod habsburško-avstrijsko dominacijo. Če so Livčani drugačni od drugih Slovencev, so v marsičem podobni ljudem iz Slovenske Benečije. Kaj ne bi! Eni in drugi so večino časa živeli skupaj. Posebej jih je zaznamoval čas Beneške republike. Poleg starih mejnih kamnov pričajo o tem hiše beneško-primorskega tipa, govorica in značajske poteze. Korenine Livčanov in Benečanov poganjajo iz iste prsti. Poreklo enih in drugih je isto, istrsko, dalmatinsko. Strahovlade ob meji sledi skupnega porekla, sorodstvenih in prijateljskih vezi niso mogle zabrisati.

Sedaj je v modi urejevanje poti ob nekdanjih mejnih in drugih črtah, ki so delile narode in njihove usode. Na Livškem sta že dve taki stezi, Poti miru na Kolovratu v

počastitev spomina na soško fronto in pot Livek–Topolovo oziroma tako imenovana Topolovška pot. Ta budi spomin za zadnjo mejo, mejo med Italijo in Slovenijo oziroma od prej Jugoslavijo. Prav pa bi bilo, ko bi na poteh čez nekdanje mejne črte bolj kot na vojake in varuhe meja vseh barv budili spomin na mejaše vseh časov, na preproste ljudi, ki so na njih v obdobjih miru klecali pod bremeni sena, drv, pšenice, kostanja in tihotapskega blaga, ki so po njih čez hrib radostno hiteli sosedom in sorodnikom na obisk ali na raboto, ki so se na teh poteh srečavali in ljubili, ki so v časih, ko so njihove poti prekinile meje, ko je življenje ugasnilo in ko so si mejaši zastraženo mejo z goloseki in vojaškimi utrdbami, svoje poti le od daleč ogledovali. Z grozo v očeh.

Če grem z vnukoma iz Livka v Čedad, mali Svit, ki ima zgodovinski spomin petletnika, v globeli na pol poti iz Šturmov v Polavo vpije: »Nona, nona, jaz vem, da je bila tu meja!«. Rada bi mu razložila, da bo ta meja in vse prejšnje zasidrane v meni in da mu bom prej ali slej o njih pripovedovala. Zato, da ne bi pozabil, da bo znal čuvati vrednote brezmejnega. Morda bom malčkoma napisala pravljico o nesmrtnem junaku, ki se bori z mejami kot bi se z zmaji. Zanjo bi lahko uporabila kar livške zgodovinske okvire:

- Prva meja, meja iz leta 1521, ki so jo dokončno potrdili šele 1756, je Livško potisnila pod lombardsko oziroma beneško oblast. Nedaleč od livških Golobov na Beli skali še vedno stoji mejnik z beneškim krilatim levom, letnico sporazuma pri Wormsu 1552 in grbom habsburškega vojvodstva.
- Z Napoleonovimi pohodi (1797–1814) so mejo z Italijo za kratek čas premaknili k Soči in Livško je postalo del Ilirske province.
- Sledila je meja med avstrijskima pokrajinama Goriška in Benečija, ki je veljala do leta 1866.
- Za tem pa do leta 1915 je bila na Livškem italijansko–avstrijska meja.
- Leta 1915 je livško območje sekala »ognjena meja«, bojne črte soške fronte.
- Po koncu 1. vojne leta 1918 so mejo premaknili na razvodje med Savo in Sočo in Livško je bilo pod Italijo.
- Takoj po 2. svetovni vojni je bila meja zavezniške uprave med cono A in B spodaj na Soči in Livško pod zavezniško upravo.
- Po 15. septembru 1947 je meja med Jugoslavijo in Italijo pristala na Kolovratu in Matajurju.
- In še zanimivost, ki kaže, kako se lahko mejna vprašanja in strahovi, povezani z njimi, vlečejo v nedogled: ko je JLA zasedla takrat določeno mejo na Kolovratu,

si je »pomotoma« prisvojila tudi vojaško cesto na beneški strani gore. Šele trideset let po koncu 2. vojne in sicer po sprejetju Osimskih sporazumov, leta 1975, je SFR Jugoslavija na grebenih kolovratovega pogorja le zakoličila mejo; tisto zadnjo, ki je od polnoči 20. decembra 2007 ni več. Po letu 1947 so bili prehodi čez mejo najstrožje prepovedani. Da bi preprečili prebege na italijansko stran, so bili na območju mejne črte zapovedani goloseki. Vsak lastnik tamkajšnjih gozdov je bil dolžan počistiti svoj predel stometrskega pasu ob meji. Maloobmejni prehod s prepustnicami pri Šturmih oziroma Polavi je bil na primer odprt šele leta 1957.

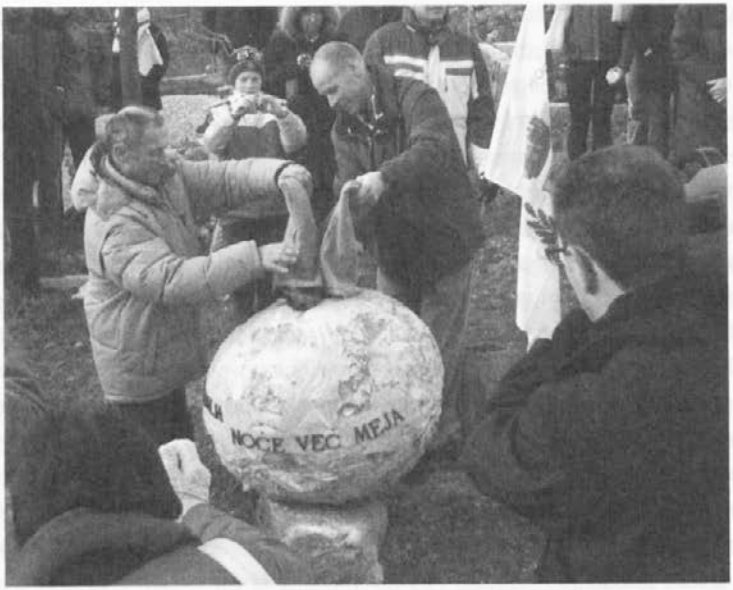

Livek, 21.12.2007

DEDEK MRAZ AN BABBO NATALE
PODKLANC – PODROVNE, DECEMBER 2007
PRAVCA ZA MIKENE AN VELIKE OTROKE

JOŽICA STRGAR

Začne se takuo, bi jala ranca mat: »Sedni, an de se na ganeš, če ne, na bom pravla.«
Donas viem, de j' škoda cajta, če te bedan na posluša, an poslušat je trieba zvestuo, kar ti keri ki prave, če ne, ti gre skuoz ne uha notre, skuoz te druge uon. An je zastonj an tu šuole hodit, ka šele pravce poslušat.
Kar se j' začelo pravt, de bo padu konfin, de ga na bo vič, de boš lohno šu čerez Idarjo, kjer boš tu, je začelo tu aldeh nomalo vriet. Duša se j' začela gibat, ku perje od trpetlike. Vsak po sojin je začeu venašat soje spomine, sojo žalost na tel preklet konfin. Tkaj karte j' bluo popisane, tkaj giornalistu–novinarju je skakalo dol okuol Idarje an po vasieh okuol nje. So bli ku buhe. So tarkal na viest od tisteh, ki bi muorli ki poslušat an zastopit, ma seromaki so tist miesac samo zaslužil sojo ratingo an vietr jeh je nesu, od koder so paršli.
Te veliki – kamunski možje – so se zmenal, de ustrojejo ukupe no veliko rieč za Iderjo – du Britofe – sa pru velike sile jo ni imeu obedan, ma so se zmenal an ustrojil no fešto. Kaka j' bla, na bom pravla, naj sami napišejo. Midruz od Globočaka an zviesti parjatelji od društva v Obuorči smo se poskrivš zmenal vse puno pried.
Dvie ure pried so se začel zberjat aldje pet kilometru buj gor, na adnem narbuj starem prehodu – bloku gor na muoste v Podklancu.
Zvičer, an dan pried, smo tisti od društva Glabočak za zmieram odprli rampo, sami brez politiku. Naredli smo no posebno dovolenje gu Ljubjano an zvesto so nam dovolil. De tisti aldje, k' nas je tel »naš« konfin najbolj tuku po harbate, ga mamo čast odpriet, dal so nam ključ! Si moreta miselt – ključ od konfina!
Kar smo zvičer paršli dol na muost, tama ku tu rit – na staklenca vina an je šla gu luht ku lopran. Na teljanski stran so jo že pried odparli, tisti k' so bli zatuo postavljeni.

Drug dan, ku sem začela pisat, smo se dvie ure pried, ku je bila tista velika rieč du Britofe, začel zberjat aldje go miz Komrieške vasi an tisti od vasi dol za Idarjo na telijanskem kraju.
Smo se parpravli, »ku te bolan srat«, no kladvo, no maco, tu ni makin smo ušafal no žago za želiezo. Še skiro je adan vevlieku go s tratorja an smo jo tukli an vliekli an lomil an žagal. Ma po bednem kraju jo nismo mogli ne urit ne zlomit.
Paršli so du host go z Ljubjane, de poslikajo an pofilmajo tolo rieč, k' so jo že pisal štier lieta – odkar smo veletil tu Evropo. Paršu je an tist brdak puobič – Damjan – k' leti s tisto sojo »kamero« ku an sokolč, an prid ku smo paršli damu, so že pravli, de smo bli po televižjonu na poročilih od TV Koper.

Na slika, k' se jo mai na pozabe petnajst aldi, k' smo jo potiskal tje an sam, aldi z obadvih strani Idarje, k' so miel tu sarcu no samo sanjo, jo verit, de jo maj vič na bo. Sa smo viedel vsi, sa nismo migu naumni, de čeglih smo veliki, strojemo samuo no pravco.
Maj vič na bo ku pried. Te stari ta po našem kraju so vič al manj pomrli. Tle po naših vaseh al so gruoblje od vasi an hiš al pa pridejo turisti, k' sapajo glaboko an majo oči odparte ku žabe, kar jeh kačon pogompa – kuoj lepuo, kaka narava, raj na zemlji, mier, ja, takuo kuskajo furešti, k' kupavajo hiše, pridejo, za na pozabit koranine, se troštajo, de tu kakem piču bojo zagledal mater al ocja, kar pogledajo do po njivah, se troštajo, de jeh ker pokliče, vsake tarkaj cajta.
Poskrivš kapne du Idarjo na suza, k' jo uoda nese, ku j' nesla vse vasi, aldi, spomine an mladuost.
Za kerega so se odparli teli konfini, seda, k' so federbal vse, vegnal aldi, jem zrizal srce, de so muorli umirat ta po drugem svietu an ne tu soji hiš ...
Recimo, de so ga odprli za jutre, za pojutaršnjem, tistem, k' pridejo za nam, an še viedel na bojo, ka j' konfin.
An na bojo maj viedel, de j' tekla do po Idarji krvava voda samuo zatuo, ker sta se tiela videt sosieda al pa brata, al de j' go pred no hišo po našem kraju umru mož, nadužan mož, k' je ušafu no kuglo, zak so se ta po tem kraj Idarje igral s pušam: umru za konfin brez de b' šu ta čez anj.
Kugla na kontrabant, od sosiedu. Kugle za ubivat an od jugoslovanskeh sudadu, tuole videta, j' dielu konfin. Šleute j' naredu uon z aldi, žvino uon s sudadu, za ratingo so aldi ubival, de se j' varvala Idarja, de se j' varvu konfin.
Preklete puše, so an preklet simbol od tele uode, od telega konfina.

Ja, puše ubivajo an praseta donašnji dan, de jeh na bo previč. Puša je bla an bo za Idarjo simbol za ubivat aldi, za jem na pustit pasat, al pa za žvino, k' jo j' previč.

Hvala Bogu, zatuo bi bluo nagobarno odpriet muost an postrojit ciesto, bi se na moglo kontrolirat tele žvine, k' se j' previč zaredila, namesto aldi.
– An za vsak slučaj?
– Gremo napri – misli vrejejo, ku voda za pulento tu kotlu, lete, ku de b' miele peruota. So jezne, hudo jezne tele moje misli, zak lohno podereš stuo konfinu, ma tu baticah strupa od šleutu na vetučeš uon z nje, an če jem tučeš z glavo tje v zid. Strah je takuo velek, de j' zrasu go čez pamet.

Nu, tisto našo rampo smo vežagal, veril, jo diel go na kamiončin an peljal žagat na flete du Taljo. Kr smo se na telijanskem kraju usedenli še go na njeh štango, se j' – gledi zluodja – zlomila an ona. Tle smo diel adno ta z tele strani, ma je malo manjkalo, de nie bla »antriga internacional« za tist kos želieza. Peljal smo jeh mimo bloka v Britofu, bedan nie vidu, ka uozemo.
Drug dan, al za par dni, so peršle nazaj zrizane na flete, ne obadvie, adna, adno naši parjatelji za Idarjo varvajo, dok na podemo po njo.
So jo an bardak puob an njega muroza popisal an aldje so jo za oferto kupuval, de j' subit zmanjkalo telih flet. Adno smo paršparal an je gu muzeju od Etnografije gu Ljubjan. Kar smo ubral, smo mil za pokrit stroške, špeže, zak nam ne srijnski ne kanalski kamun za tolo liepo veliko fešto na muostu v Podrovnem al Ponte Clinaz ni dau ne palanke. Špeže so ble velike. Agregat za letriko, de se j' moglo čut an gost du host. Mago za otroke, k' so ga plačal parjatelji za Idarjo ta z njeh gajufe an sponzorju. Kar je manjkalo, smo doložli mi, od društva Globočak. Južne smo naredli premalo, ma lepuo vas prosem, du j' biu čaku malomanj ku an tavžent aldi čez cieu dan. Mi smo rekli, naj se jeh ustroje neh dvistuo teleh južni, vse j' zmanjkalo an aldje so bli lačni, nam je bluo žau.
Ma je krulilo an nam, k' smo vse tuole ustrojil an se matral an nas je bluo vsega nekaj deset tle an na tem drugim kraju Idarje. Niesmo miel, ki diet tu se, še dobro, de j' bla voda ta v korite par Blažine.
Ma nje zmanjkalo šenku za otroke an za te velike, k' sta jeh razdala Babbo Natale an dedek Mraz.
Si moreta misel: ukupe! – an tuole se j' zguodlo do na Idariji. Tuole je ustrojila na pest dobreh judi an tuole je na rič, k' jo nie bluo na bednem konfinu.

Dvistuo an petdeset kruhovih prasečjeh glavic, lepuo zaviteh an z ciglcam po slovinsko an teljansko za spomin. Nieso zmanjkale karamele. Kulko diela za prpeljat konje, voz ga oflokat, ušafat škrate, Duje babe, Dujga moža an za vso drugo logistiko, za an sekund, kar sta se Babbo Natale, k' ni znu slovensko, an dedek Mraz, k' nie znu telijansko, objela, zaplesala s škrati an razdelila šenke an vsi smo se lepuo zastopil. Srečali so se an financi an naši miličniki, suzi ni manjkalo. Pisal smo spomine od te stareh od telega muosta. Bedne politike niesmo tiel, še manj politikov, ma smo vseglih čakal tiste, k' jeh dobro plačuvamo, ali tiste, k' smo jeh votal, de b' pokazal malo rišpeta. Ma, ka bi! Do na muoste nie ašfalta! Luža, arbida, ma so paršli tisti, k' smo jeh najmanj čakal: šindik od Prapotnega, za kar se mu zahvalem, puno mikenih »velikeh« aldi. Drugeh me pru nič na briga.

Narljeuš veselje pa so nam ga naredli dva moža, k' smo jem zadnjeh par liet dielal sive lase z našo trmo za odpret tel »duj« blok za runat naše pohode – marce an brez njeh bi na bluo tiste liepe fešte že leta 2004. Gospod Chiarandini an Gosgnach.

Maj jeh na pozabem na tistem kamunskem riunione – sestanku 2004, kjer smo se v društvu Globočak utrmal, de bo praznik an do na muoste v Podklance – Podrovnem. Vso ihto sam stresla uon s fiertuha an jeh prepričala, de bo vse, kar so zahteval, nareto. An je bluo an so daržal besiedo. Ma ta pod tisto njeh divižo an strogem profesionalnem obnašanju skrivata veliko sarce! Objet tala dva moža, k' sta paršla pozdravet naš praznik, je bluo plačilo za vso matro.

»Hvala Bogu, vsaj kje nomalo dargač,« so jal vsi, k' so paršli na praznik.

Takuo lepuo, takuo posebno gorkuo an ljudsko, še te zadnji krat smo odigral ukupe z Beneškim gledališčem Kontrabant, se zmisenli na našega Maria, k' ga nie bluo vič an nie učaku, an brez njega ta igra nie miela vič tistega.

Počedli za sabo, pozdravel škrate an Dujo babo an Dedka mraza, k' sta šla vsak tu sojo jamo.

Gledat, kuo se bo zarašču sviet, kuo se počaso podere muost an kakuo bomo aden za drugem tu pravco zginli še tisti zadnji, k' smo ostal za Idarjo.

Šindaki bojo zmiram. Drugi magar, an tisti bojo ukupe runal turizem. Uozil bojo gledat kar ostane te zadnji človeški primat za Iderjo. Vozil bojo gledat telega te zadnjega človieka an na bojo videl, moža al ženo sključeno, garbasto od žalosti, an samuo no rieč jeh bo prašala – prašu: »Vas nie špot, de niesta za tolo dolino neč naredli, de b' oživila?«

An ka bojo jal šindaki turistam, »Pustita ga, demenca, sa na vie, ka guori, stari aldje, sa zastopeta«.

Tistikrat pridita škrati an Duja baba an Duj mož uon iz jam an naredita, kar muorta narest.
Mi smo te zadnji krat proval. Parjatelji od Brdonu, Oburč, Salamantu, Tije, Klincu, Komrieških vasi an vseh tisteh vasi, kjer živijo sarčni aldje, an tisteh kraju, k' jem na vemo imena.
Šli smo damu vsak na svoj konc, a vemo, de takega prazenka, ku k' je biu, kr je padu konfin, v Podrovnem na muoste v Podklancu ga nie bluo an ga maj vič na bo.
Zbuogam, prekleti konfin!

Podrovne, 26.12.2007

ZADNJE ZAVORE SO ODPADLE. ALI RES?

MILOŠ BATISTUTA

Spomini so ponovno oživeli, včeraj 30. oktobra ko smo v studiu TV Koper Capodistria v oddaji *Izostritev*, ki je šla v živo in ki sem jo pripravil ter vodil sam, spregovorili o prihajajoči obletnici širitve šengenskega pravnega reda v decembru, o tem letu ki mineva, o spremembah na papirju in v glavah, predvsem pa o italijansko jugoslovanski oziroma italijansko slovenski meji v zadnjih šestdesetih letih na področju med Posočjem in Beneško Slovenijo. Moji gostje v studiu so bili poznavalci meje z obeh strani meje Zdravko Likar, Jožica Strgar in Riccardo Ruttar.

Oddaja je bila predstavitev življenja ob meji, ki je mnogim v Sloveniji in Italiji neznanka, slovenski javnosti smo ponovno odstrnili nekaj poglavij zgodovine, zemljepisa in realnosti.

»Zadnje zavore so odpadle« ... ali res?

Se sprašujem in vprašujem, to sem vprašal tudi goste sogovornike v studiu TV Koper. S temi besedami sem zaključil 30 minutni dokumentarni film, ki sem ga naredil v letošnjem letu, poimenoval sem ga »Ta prekleti konfin«, snemalec in montažer pa je bil Štefan Rutar, s katerim sodelujeva za TV Koper.

15. septembra 1947 je pričela veljati pogodba s pariške mirovne konference, uro in pol po polnoči 16. septembra 1947 so v del bivše cone A vkorakale enote jugoslovanske vojske, v drugi del cone A pa italijanske enote. S to mejo smo živeli do 21. decembra 2007, ko smo doživeli širitev šengenskega pravnega reda tudi v Slovenijo.

Prav ta dogodek je bil enkratna zgodovinska priložnost, ki je ne zgodovinar ne novinar ne smeta zamuditi. Podobno, še bolj emocionalno, sem doživljal z mikrofonom in pred kamero na vrhu gore Matajur, 1. maja 2004 ko je Slovenija vstopila v Evropsko unijo. Obe noči pa bosta zapisani kot zgodovinski noči te generacije.

V dokumentarnem filmu sem želel predstaviti in dokumentirati pred pozabo vedenja, kako je ta meja po letu 1947 nastajala, kako je prekinila življenske vezi na tem delu, in posledice – izseljevanje na obeh straneh meje, ustreljeni siromaki, ki so mejo prešli naskrivaj, tisti z naše strani Kolovrata, ki so bežali v svet, in Benečani, ki so šli pod rušo zaradi ene kope sena na naši strani meje.

Po drugi strani sem želel dokumentirati dogodek na nekdanjem mednarodnem mejnem prehodu Robič z obema vrhunskima gostoma – predsednikom Dežele Furlanije Julijske krajine Riccardom Illyjem in slovenskim zunanjim ministrom Dimitrijem Ruplom, dogodek ki je pred letom dni bil vrhunski, čez deset let pa bo zgodovina.

Čeprav tehnična vrednost posnetkov v tistem šotoru, kjer se nas je nagnetlo trideset novinarjev in snemalcev, še zdaleč ni optimalna, kamera se je tresla, vendar pa je slika dokumentarna in zgodovinska. Spominjam se, da sem z mikrofonom skoraj ležal pod Illyjem in Ruplom, snemalec in montažer filma Štefan Rutar pa se je boril z drugimi snemalci, da pride do prostora za snemanje. Še hujše je bilo potem, ko sta Illy in Rupel odšla do mostička na meji, kjer je bilo predvideno žaganje zapornice. Gneča je bila nepopisna, še začuda da se nihče ni poškodoval pri plezanju na ograje in mostičke. Jaz sem sklenil ostati zunaj množice, Štefan pa jo je s kamero ubral za Illyjem in Ruplom ter policaji, žaganje zapornice je Štefanu komaj, za par sekund, uspelo posneti. Za glasbeno podlago filma sem namensko uporabil posnetke z zgoščenke orkestra Glasbene matice iz Špetra.

Film je na svoj način tragična pripoved, v drugem delu, kjer pokažem, kako so ljudje kontrabantirali, pa se sprevrže tudi v komedijo. Srečo sem imel, da sem na dogodku na Solarjih 22. decembra 2007 posnel igro Kontraband čez Idrijo v izvedbi gledališke skupine TRD Globočak s Kambreškega. Ob tem sem spoznal posebno vrednost te skupine, saj v njej igrajo poleg domačinov s Kambreškega tudi Benečani in Bruno z Livka. Boljšega dokaza o skupnem kulturnem prostoru si ni mogoče misliti!

Za posebno vrednost tega filma si štejem reakcijo občinstva na premieri v tolminski knjižnici, saj je film spodbudil k pripovedovanju spominov na dogodke pred petdesetimi leti, na kontraband, saj ga ni bilo Tolminca tiste generacije, ki ne bi nesel pod pazduho petelina in steklenice žganja k Mariji Jurčkovi na Breg.

Mnogi so me naslednje dni po premieri ustavljali in pripovedovali njih zgodbe.

Kako sam občutim enoten evropski prostor na naši nekdanji meji?

Na Kolovrat prisegam, lep je poleti, pozimi na smučeh, v vsakem času, pravi balkon z razgledi – obrneš se na našo stran: Krn, Mrzli vrh, Soča, gore nad Planino Razor,

obrneš se na beneško stran – Benečija, turni ki gledajo iz gozda, vasice pripete v breg, v daljavi Furlanija, še dlje iščeš morje.
In čeprav so zadnja leta vojaki in policaji Kolovrat že zapustili pa je sedaj vendarle krasen občutek, da greš lahko zvečer ob deveti uri na Klabuk, odrežeš par fet šalama in popiješ glaž vina in z ženo gledaš lučke spodaj v Furlaniji in potem greš v kočo na Solarje ... in opolnoči domov po novi cesti v Volče.
Kolovrat ima izreden naboj, ima lahek dostop iz Benečije in Posočja, krožna cesta je idealna za kolesarski izlet, za tek s smučmi, za enostavni sprehod. Iz Tolmina sem sedaj v petnajstih minutah na Gradu, na tisoč metrov nad morjem, in Kolovrat sam ali z ženo obiščem velikokrat. Tu je oltar, kjer dobiš odpustke, in se napolniš za en čas ... Pred dvajsetimi leti ga nisem poznal, pa sem prehodil vse možne hribe nad Tolminom.
Pravzaprav sem letos imel prste vmes pri izdelavi dveh dokumentarnih filmih o tej naši meji. »Ta prekleti konfin« je moje avtorsko delo, pri drugem »Noč, ki je izbrisala ta prekleti konfin« pa sem soavtor skupaj s Štefanom Rutarjem, težko bi šlo brez pomoči Štefanovega sina Andreja, glavno besedo izbora in oblikovanja pa je imel Ezio Gosgnach. Film je nastal v produkciji Zadruge Most v Čedadu, vsa montaža pa je potekala v majhnem Štefanovem studiu v Tolminu.
Že na pomlad sem Giorgiu Banchigu obljubil, da naredim dokumentarni zapis o tej meji, predvsem iz zgodovinskega vidika, s poudarkom na Beneški Sloveniji, na dokumentarnem zapisu vseh prireditev ob širitvi šengenskega pravnega reda, na vseh mejnih prehodih, ki obkrožajo Benečijo, na Britofu, Podklancu, Solarjih, Livku, Robiču, Robedišču, Mostu na Nadiži ...
Čas je tekel, dokler ni Banchig na srečanju pri Kotlarju 16. junija rekel: »Film mora biti narejen do 15. avgusta, na Rožinco, ko bo predstavitev v vasi Matajur.«
Vmes so bili še dopusti, a film smo končali pravočasno.
Ta film je oblikovan na drug način, v njem smo si zaradi dokumentarne vrednosti izposodili nekatere reportaže, ki govorijo o Benečiji, izseke iz oddaje TV Ljubljana *Beneška Slovenija* iz daljnega leta 1972, ter iz oddaje TV Slovenija *Gore in ljudje* – Matajur, 1997. Fotografije z mejnih prehodov je prispeval Giorgio Banchig.
Film je dolg 45 minut in je ves čas dvojezičen, ko govori Slovenec, tečejo italijanski podnapisi in obratno. Film, ki smo ga naredili štirje soavtorji v slabih dveh mesecih, bi v običajnih razmerah nastajal leto, delalo pa bi ga najmanj deset ljudi.
Takega filma ne bi bilo, ko ne bi posvečal take pozornosti dogodkom v Benečiji, tako da ima Štefan izredno bogat TV arhiv, takega, kakršnega nima niti RAI. Bila sva na

vrhu Matajurja 1. maja 2004, na društvu I. Trinko v Čedadu, v Dvojezični v Špetru, v Topolovem, na nastopu Tinkare Kovač in kresu v Tarbiju, na pesniškem natečaju v Kalu, na pustu v Podbonescu, na pohodih Čenebola–Podbela, Livek–Topolovo, Klodiču, v planinski koči Planinske družine Benečije pod Matajurjem, na Triajurju, kje vse ...?

Film se vrača v čas oglejskih patriarhov, avtonomije Beneške republike in se konča danes ter je po mojem mnenju prava učna ura. Film zaključimo z mislimi pokojnega monsinjora Gujona: »... so bli tisti ljudje, ki so daržal nimar živo telo voglje, žerjavico. Nje nič zgubljeno ...«

Polava, 21.12.2007. Tudi budistični menih iz Polave na svečanosti na mejnem prehodu

IZ ZGODOVINE

LXXXIX.

TA STARA BOSHIZHNA Pejſſen, prau tolmazhena, ampak nikar pouſod rajmana, v' ſvoji vishi, kakòr ta odſpreda: Hvalimo my danas Boga.

TA Dan je vſiga veſſelja, Diviza je rodila :/: Tiga Synka Boshjiga, Diviza je oſtala, Naſhiga Odre ſhenika, Stvarnika Nebeſkiga, Angeliſkiga Krajla: Gdu je ſliſhal glih tiga, Diviza rodila Boga, je zhudu preveliku.

Ta Hzhi je Mati poſtala, ſvojga Ozha rodyla :/: Stvar je ſvojga Stvarnika, Diviza je doyla. O Maria isvolena, pèr Bugi ſi gnado naſhla, kir je Eva sgubila: Skus te je Bug Zhlovik poſtal, kir je nas reſhil od Pekla, Hvalo Bogu dajmo.

Kakòr Sonce ſkus glash gre, glash ta ſe neresbye :/: V'glihi vishi rojen je, naſh Iesus od Marie. Kakòr ta luzh od luzhi gre.

Prva stran Trubarjevega zapisa pesmi »Ta dan je vsega veselja«, kot jo je leta 1584 v svoji pesmarici objavil Jurij Dalmatin (po ponatisu iz leta 1984)

ENA STARA BOŽIČNA PESEM

MARTA IVAŠIČ

»*Ta dan je vsega veselja, Devica je rodila, tega Sinka mladega, Devica je ostala*« - in že začutiš moč, veličino, posebnost te pesmi. » *... je čuda prevelika - je čuda pre-ve-li-ka!*« In res je ta beneška božična pesem posebna in ima posebno zgodovino. A ni sama, ob njej je vsaj še ena beneška ljudska pesem, velikonočna »*Jezus je od smrti vstal, od svoje bridke martre, ...*«. Prav neverjetno se zdi, da sta isti pesmi tudi v več kot štiristo let starih knjigah velikega Primoža Trubarja, slovenskega duhovnika, verskega reformatorja in protestantskega pastorja, prevajalca in pisatelja, očeta slovenskega knjižnega jezika, katerega 500-letnico rojstva smo praznovali v letu 2008. Kaj pa naj si o teh pesmih mislimo, ko jima že Trubar reče »*Ta stara boshizhna pejssen*«, »*Ta stara velikonozhna pejssen*«, in še latinsko: »*Vulgaris Slavorum in Die Resurrectionis Domini Cantus*«. Bile so razširjene širom slovenskih dežel. Morda so bile že od tistih časov tudi v Benečiji. Saj so mnoge beneške cerkvice bile zgrajene ali obnovljene prav v 15. stoletju in prav okrog leta 1480 je tu delal stavbar Andrej iz Loke. Redna ustna javna raba slovenske besede, na primer pri podpisovanju uradnih zasebnih aktov, je izpričana v mnogih virih. In tudi Čedadski, Černjejski rokopis je iz zadnjih let 15. stoletja.

»*Ta dan je vsega veselja*« ni enostavna pesem, ne po melodiji, ne po besedilu. Je himna, polna mistike. V pesmi je nekaj povedano tako, kot najdemo v evangeliju po Sv. Luki in po Sv. Mateju. Kdo pa se ni zamislil ob tistih »*Kakor sonce skuz glaš gre ...*«, »*Kakòr ta luč od luči gre ...*«. Te podobe so tudi o zapletenih in učenih stvareh govorile vsakemu človeku, morda pa so v resnici same izšle iz ljudske duše.

Prvi slovenski protestanti so »*Ta dan*« in druga stara verska besedila in pesmi sprejeli v svoje pesmarice in jih dali tiskati. Med ljudmi, iz roda v rod, pa so ostale

samo v Benečiji. Drugje jih radi pojejo pevski zbori, kot ljudske verske pesmi pa so se izgubile. Antonio Qualizza je v svoji zbirki zapisal, da je »*Te dan je vsega veselja*« med vsemi najbolj slovesna, najbolj vzvišena. V svoji latinski napovedi Trubar napiše: »*Solennis ille cantus, Dies est letitiae*«. '*Solennis*' pomeni prazničen, slovesen, a tudi vsakoleten, potrjen in posvečen od običaja. Njena latinska verzija, »*Dies est laetitiae in ortu regali ...*«, je bila v 15. stoletju razširjena v celi srednji Evropi. Na spletu lahko poslušamo nekatere izvedbe, saj so se ohranili mnogi rokopisi.

Danes so shranjeni v Strassburgu, na Dunaju, v Bruslju, na Nizozemskem, na Finskem (v znameniti zbirki *Piae Cantiones* iz leta 1582, izvaja jih ansambel Retrover), na Češkem so znani graduali iz mesta Hutna Hora in rokopisi v Pragi, nam verjetno najbližji rokopis z besedilom in notnim zapisom je shranjen v Trentu in je iz let okrog 1450-60 (predstavljen je na spletni strani *Trentinocultura.net - manoscritti musicali del '400*). Besedila verzov in kitic se včasih razlikujejo, vendar najdemo tudi večino tistih, ki jih poznamo v slovenščini in v drugih jezikih. Verjetno je kot latinska pesem nastala še prej, ali pa se je razvila iz starejših pesmi. Najstarejši zapis je morda iz nemškega ženskega cistercijanskega samostana Medingen pri Lüneburgu, južno od Hamburga, ki je nastal okrog leta 1320.

Strokovnjaki postavljajo »*Dies est laetitiae in ortu regali*« med pesmi, ki jim rečejo vagantske, goliardične. To so pesmi, ki so v visokem srednjem veku, zlasti v 13. stoletju, nastale med potujočimi študenti teologije, clerici vagantes. Zelo znane so Carmina Burana. To so verske ali posvetne pesmi, nastale pa so, tudi verske, zunaj cerkvene liturgije, in cerkev jih je zavračala. Zanje je značilna posebna metrika verzov in kitic (o tem piše dr. Aleksander Bjelčevič). Eni varianti preučevalci rečejo prav »*Dies est laetitiae kitica*«, ker je postala popularna prav po tej božični pesmi.
Glasba in besedilo sta bili pri takih pesmih, še bolj kot pri drugih, nezdružljivo povezani, z mnogimi variacijami, ki so nastale skozi čas in po deželah. Nemške verzije z naslovom »*Der Tag der ist so freudenreich*« so bile po latinskih morda najstarejše. Mogoče pa so najstarejše verzije češke in moravske, »*Přišel nám den veselý*«, ki so jih širili somišljeniki verskega reformatorja Jana Husa, posebno v verskih skupnostih Čeških bratov. Ti so desetletja kasneje tudi pesem objavili v prvi znani nelatinski pesmarici, leta 1501 v češčini, leta 1531 v nemščini. Pri Čehih je znana tudi kot koledница (na spletu jo izvaja ansambel Ginevra).

Med svoje pesmi jo je Primož Trubar postavil že kmalu, prvič je izšla leta 1563 v protestantski pesmarici *»Ene duhovne pejsni«*, ki pa je ni dal natisniti Trubar, potem pa jo najdemo v vseh pesmaricah slovenskih protestantov. Zadnja je izšla leta 1595 in jo je sestavil in dal tiskati po očetovi smrti Trubarjev mlajši sin Felicijan. Najlepša in najbolj natančna je izdaja, ki jo je objavil Trubarjev učenec in veliki prevajalec celega svetega pisma, Jurij Dalmatin. Z naslovom *»TA CELI CATEHISMUS, ENI PSALMI, INU TEH VEKSHIH GODOV, STARE inu Nove Kerszhanske Pejsmi, od P. Truberja, S. Krelja inu od drugih sloshena, inu s'dostemi lepimi Duhovnimi Pejsmi pobulshane«* je pesmarica izšla leta 1584 v Lutrovem mestu Wittemberg, prav tako kot Dalmatinova slovenska Biblija. Dalmatinova Biblija in tudi ta pesmarica sta ob štiristoletnici izšli v faksimilu in ju najdemo v knjižnicah, pesmarico pa, če imamo malo sreče, tudi v kakšni starinarni.

Presenečeni smo, da je besedilo, ki ga zapiše Trubar, tako podobno tistemu, ki ga poznamo kot beneško ljudsko božično pesem. Razlike v besedilu so skoraj samo jezikovne ali pa so nekako sinonimi: *divica/devica, Boga/Oča, sin Božji/naš Jezus*, ali pa so take, ki jih v variantah srečamo tudi v ljudskem izročilu: *Tega Sina/Tega Sinka*. Le ena velika razlika je v njej, ko v Trubarju najdemo verz *»Stvar je svojga Stvarnika, Diviza je doyla«*, beneška pa poje: *»Stvar je svojga Stvarnika nosila in dojila«*. A to razliko nam sam Trubar objasni. V knjigi iz leta 1575 *»Katehismus z dvema izlagama«*, Katehizem z dvema razlagama, v poglavju *»Odguvor, zakaj ti Luterski v to Divico Marijo inu v te svetnike ne verujo«*, pravi (nekoliko prevedeno v današnji jezik in pisavo, po antologiji slovenskih protestantskih piscev dr. Mirka Rupla iz leta 1934): *»Inu da bi se tem preprostim le-ta božična pesem »Ta dan je vsega veselja«, v kateri pojo 'ta stvar je sujga Stvarnika ...', ta vera izložila ... taku bi ti preprosti tako debelo tursko (t.j. krivoversko, pogansko) ne govorili in ne dejali: Da bi Devica Marija ne bila, kaj bi Bog bil? ...«*. Tako nam je Trubar tudi razložil, zakaj je kakšna stara pesem, kot je povedal pri velikonočni pesmi, *»v'nekuliku mejstih popraulena«*. Vendar je Trubar to pesem sprejel med svoje. To tako Marijino pesem je sprejel tudi Martin Luter, ki je o njej rekel, da je delo samega svetega duha, in za njim drugi evropski protestanti. Danes jo najdemo tudi pri različnih zborih v Severni Ameriki.

Trubar je njeno melodijo v notnem zapisu uporabil za novo besedilo *»In die natali Christi cantilena per Truberum ... Hvalimo my danas Boga«*, nato pa o naši pri besedilu povedal, da se poje *»v'svoji vishi«*, v svoji viži. Na isti napev pa naj se poje,

kot je povedano v isti pesmarici, tudi nova slovenska božična protestantska pesem *»is Evangelia S.Lvkesha na 2. cap.«* z imenom avtorja *»Joannes Schvvejgerus«*, manj poznanega slovenskega protestanta. Torej je ta stara ljudska melodija bila zares zelo znana in priljubljena. In prav zato jo najdemo, čeprav je bila zanje problematična, tudi v pesmaricah reformirane cerkve.

Protestanti so verski pesmi in skupnemu petju vsega vernega ljudstva, vse domače skupnosti, dajali velik pomen. Tako se je razvila bogata tradicija protestantskih koralov. Sprejeli pa so tudi mnoge starejše verske pesmi, ali pa tudi posvetne melodije in jim dajali nova besedila. Tudi našo pesem so mnogi skladatelji prirejali, pisali za orgle, skladali preludije in druge skladbe. Adam von Fulda že v 15. stoletju, nato Roland de Lassus, Venceslaus Samotulinus-Waclaw s Samotula, Eccard, med prvimi tudi Trubarjev sodobnik, naš Jakobus Gallus, in Praetorius, Messaus, Buxtehude, Pachelbel, in še mnogi vse do danes. In največji, Bach, ki je za to *»Der Tag der ist ...«* napisal preludije in eno priredbo za zbor (poslušate jih lahko na spletu, BVW 605, 719, 294).

Med slovenskimi ljudmi je bilo skupno ljudsko versko in tudi cerkveno petje gotovo razširjeno že prej, o tem je veliko dokazov. Morda že od najstarejših časov prvega pokristjanjevanja Slovanov. In to je ostalo. Ivan Trinko je leta 1916 v milanski reviji Arte Cristiana to povedal o svoji Benečiji: *»melodie cantate a pieno popolo«*. To je našim ljudjem domače. Nino Specogna, Antonio Qualizza, Luciano Chiabudini so nam tako lepo povedali, kako jih je to petje prevzelo, ko so ga kot otroci poslušali. Njihove pripovedi in razlage lahko berete tudi na spletnih straneh iz Benečije.

Katoliška cerkev takega petja, ko so ljudje skupaj peli tudi pri liturgiji, uradno ni sprejemala, a ga je večkrat tolerirala, ali pa tudi, izjemoma, dovolila. Predvsem pa so jo večkrat sprejemali in podpirali domači župniki, ki so ravnali »cum grano salis«, kot je to na lep način povedal Nino Specogna. Drugače je bilo, ko so kateri od župnikov to ljudsko cerkveno petje opuščali ali celo zatirali. Takrat se ni uspela ohraniti.

Trubar je imel rad glasbo, imel da je lep glas in bil je glasbeno izobražen. Tudi v Trst je prišel, še ne šestnajstleten, kot mlad nadarjen pevec, ko si je škof Peter Bonomo, njegov kasnejši učitelj in dobrotnik, postavljal v malem Trstu svoj renesančni dvor.

Imel je rad ljudi, razumel je trpljenje izkoriščanih kmetov in obsojal hudo ravnanje gosposke. Pravil je, da je treba vse otroke, *»te mlade hlapčiče inu deklice, purgarske / mestne / inu kmetiške otroke«* pošiljati v šolo. Ljubil je cerkveno ljudsko petje, kot poudarja prof. Silvano Cavazza, ker mu je bila skupnost, verska skupnost, prvo. Zato je bil kot cerkveni predstavnik vedno predvsem verski pastir.

Za protestante je skupna pesem molitev in nauk. V predgovoru k pesmarici iz leta 1575, najdemo ga tudi v pesmarici iz leta 1584, je Trubar tako povedal (prepisano v naši pisavi): *»PRIČOVANJE, de tu petje v Cerkvi, kedar se zastopnu iz srca poje, Bogu dopade inu je pridnu tim mladim ludem. ... Za tiga volo sem jest z drugimi tudi le-te duhovske pejsmi skuzi božjo milost, pomuč inu dar s.Duha vkupe spravil. ... Gospud Bug hoče nekar le samuč skuzi tu pismu, pridigovane inu te svete sakramente, temuč tudi s tejm petjem te ludi h pravi veri prpraviti ..., »de so te potrebniše krščanske navuke, trošte inu molitve v pejsni služili, de se tih istih ti mladi inu preprosti ležej navuče inu zamerkajo. Zatu vi, moji lubi Kranjci inu Slovenci, pujte le-te pejsni v cerkvi, doma inu na puli zastopnu iz srca, rezmislite, kaj vsaka beseda ..., kar ta viža ... v sebi drži. ...«.*

Nekaj pesmi z notnimi zapisi je Trubar postavil že v svojo prvo knjigo, Catechismus, ki je izšla v Tübingenu leta 1550 in je z Abecedarijem prva slovenska tiskana knjiga. O petju pa piše tudi v svojem nadvse pomembnem spisu *»Cerkovna ordninga«* iz leta 1564, v katerem je predstavil načrt za samostojno slovensko cerkveno ureditev in zaradi katerega je moral zapustiti Ljubljano in domačo deželo in oditi v pregnanstvo v Nemčijo, da bi ga habsburški nadvojvoda ne dal zapreti.

Beneška *»Ta dan je vsega veselja«* je tista iz katoliške tradicije. Tisti verz, ki ga je Trubar popravil, cenzuriral, nam to pokaže. V tej verziji jo najdemo, tako kot tudi nekatere druge stare pesmi, v nekaterih katoliških pesmaricah iz 17. in 18. stoletja.

Včasih jo najdemo samo omenjeno, ko se o drugi pesmi pove: »in tono Ta dan je usiga ueselja«, kot piše v rokopisu iz srede 17. stoletja, ki je bil najden v Kalobju na Štajerskem. Najdemo jo v pesmarici, ki jo je leta 1672 tiskal Janez Ludvik Schonleben, ki ga bolj poznamo po njegovi zgodovini Kranjske. Najdemo pa jo tudi na roke dodano v nekaterih ohranjenih izvodih knjige »Evangelia inu Listuvi« iz leta

1613, ki jo je po katoliškem prevajalcu Janezu Čandku revidiral in dal tiskati škof Tomaž Hren. Ta je sicer znan po tem, da je vodil na Kranjskem boj proti protestantom in dal zažgati na kupe njihovih knjig, a je pri tem tudi spodbudil slovenski katoliški tisk in zbiral je gradivo za novo slovensko katoliško cerkveno pesmarico. Za te katoliške knjige pa so se kljub vsemu močno naslonili na knjige, prevode in jezik prvih slovenskih protestantov.

V 19. stoletju, ko so se mnogi izobraženci začeli zanimati za »ljudsko blago«, so nastale tudi zbirke starih ljudskih pesmi. A izven Benečije so takrat našli od našega *»Ta dan«* samo kakšne majhne dele, na Dolenjskem, na Koroškem.

Eno tako najdemo tudi v zbirki iz konca 19. stoletja slovenskega velikega jezikoslovca in etnologa Karla Štreklja. Med slovenskimi zbiratelji je bil tudi Matija Majar Ziljski, iz koroške Ziljske doline, ki ga poznamo po besedilu programa Zedinjene Slovenije iz leta 1848. Potoval je po Slovenskem in v njegovi zbirki so tudi nekatere pesmi, za katere pove, da so iz Benečije, iz Špetra in Sv. Lenarta. Naše božične pa menda ni med njimi. Da je ta pritegnila pozornost slavnega jezikoslovca Baudouina de Courtenaya in mlade glasbenice Elle Schultz Adajewski, ki ga je spremljala, pove ob njunem obisku Carlo Podrecca v članku iz leta 1893, ko o beneških pesmih zapiše: *»Grandeggiano (i canti) principalmente in chiesa e quello di Natale è raramente bello e meriterebbe di essere trascritto.«* Da gre za *»Ta dan«* nam zagotavlja tista omemba, da prvi takti spominjajo na francosko himno, Marsiljezo. Leta 1907 je jezikoslovec in profesor na orientalskem institutu neapeljske univerze beneški rojak Bruno Guyon v članku o slovanskih kolonijah v kraljevini Italiji, ki ga je objavil zbornik Studi Glottologici Italiani iz Palerma, tako napisal: *»Originario ed esclusivo proprio della valle della Nediza è un canto mistico alla Vergine, che il popolo intona ancor oggi in Chiesa la notte di Natale. Per le sue peregrine bellezze e per la sua originalità merita in Italia di essere conosciuto.«* Objavil je slovensko beneško besedilo in italijanski prevod. Morda je to najstarejša objava besedila pesmi, kot jo poznamo po beneškem izročilu. Veliki jezikoslovec pater Stanislav Škrabec je takoj za tem v svojem časopisu Cvetje z vrtov sv. Frančiška opozoril, da je ista pesem tudi v Trubarju. Ivan Trinko je potem leta 1916 s pretresljivimi besedami iz vojnih dni, ko je moral živeti v Padovi, predstavil beneške verske pesmi v reviji Arte Cristiana iz Milana v članku *»Saggio di antiche melodie liturgiche dei paesi ove oggi romba il cannone«* in povedal o Trubarju.

Da se je že dolgo pela v Benečiji je vedela tudi Lucja Ošnjak, ki je umrla stara 97 let v letu 1940 in je g. Cracini povedala, da je bilo za Devetico božično tako, že ko je bila njena nona otrok. Tako pridemo v čas okrog leta 1800. Pesem torej ni prišla v času slovenskega nacionalnega preporoda, ki je od srede 19. stoletja zajel tudi Benečijo, tudi je niso prinesli duhovniki, ki so spodbujali k narodni zavesti. A da je bila takrat objavljena v nekaterih slovenskih katoliških pesmaricah - te *»male bukvaca, na katerih smo usi farani bral' besiede poznane božične piesmi«*, kot je zapisal Luciano Chiabudini, nam pove, kako pomembno je bilo za naše ljudi, da so svojo staro pesem videli tudi v knjigah natisnjeno. Po vseh poniževanjih, ki so jih doživljali zaradi svojega jezika, svoje slovenske in svoje kmečke, hribovske kulture.

V nekaterih katoliških slovenskih pesmaricah iz 19. in 20. stoletja najdemo tudi *»Ta dan«* iz osrednjeslovenske tradicije. Nekateri slovenski molitveniki pa so imeli dodatek za Beneške Slovence ali za Slovence v Italiji, v katerih so tudi pesmi: omenimo dva Pečjakova, ki sta prvič izšla leta 1912 in 1913, in molitvenik duhovnika in pisatelja Frana Saleškega Finžgarja iz leta 1923. Beneške verske pesmi pa so z vsem srcem čuvali mnogi beneški duhovniki. Zapisovali so jih, jih učili, jih dali tiskati. Kako bi pozabili don Nadalja Monkara in Antona Cuffola, ki je pri njem pesmi zapisoval prijatelj Rihard Orel. Gospod Angelo Cracina je leta 1966 svojim ljudem posvetil zvezek *»Devetica božična v podutanski fari«*, v italijanščini pa je leto prej v Sv. Lenartu ob novi maši don Marina Qualizze objavil tudi obsežno *»Costumanze religiose di nostra gente«*. Mgr. Ivan Trinko je bil že 86 let star, ko nam je leta 1950 pustil v oporoko svoj *»Naše molitve, Molitvenik za Beneške Slovenec«*, ki se začenja s tistimi toplimi besedami: *»Ljudstvo moje drago!«*

Mnogi med najpomembnejšimi akademskimi raziskovalci, jezikoslovci in glasbeniki našega časa so študirali stare slovenske katoliške in protestantske in stare beneške pesmi: Josip Čerin, France Kidrič, Jože Koruza (ki omenja tudi varianto iz protestantskih prekmurskih pesmaric), Zmaga Kumer (ki je posebej obravnavala ob drugih tudi pesem *»Eno dete je rojeno – Puer natus«*), Pavle Merkù, Marijan Smolik, Edo Škulj.

Pesmi svoje rodne dežele pa so nam v novejšem času z vso ljubeznijo in širokim znanjem v knjižnih izdajah predstavili in podarili Luciano Chiabudini v sodelovanju z občino Podbonesec, Nino Specogna z zborom Pod lipo in založbo Lipa, Antonio Qualizza v sodelovanju z občino Srednje.

Danes pojejo našo *»Ta dan«* tudi mnogi pevski zbori. V transkripciji po Trubarju dr. Jurija Snoja jo poje zbor Consortium musicum. Njihova izvedba iz zgodovinske antologije glasbene umetnosti Slovenije *»Musica noster amor«* je kot slovenska srednjeveška cerkvena pesem tudi v slovenskem učbeniku za glasbeno vzgojo za 7. razred osnovne šole. Po Trubarju so *»Ta dan«* priredili Janez Močnik že leta 1936 in v novejšem času Edo Škulj in Ivan Florjanc (v tem primeru zbori pojejo 1. in 3. kitico). Po beneški ljudski jo pri zborih pojejo največkrat v priredbi Pavleta Merkùja: s svojo priredbo za mešani zbor je avtor želel najprej, v prvem stavku, ohraniti ljudsko enoglasje, v naslednjem pa dati zboru možnost, da se izrazi v svojem večglasju. V njegovi zbirki ljudskih pesmi pa najdemo zapis in posnetek, ki ga je sam zbral v Benečiji. Beneški zbor Pod lipo poje Merkùjevo priredbo, ki je bližja svetlenartski, obenem pa tudi priredbo Nina Specogne po drugi beneški varianti, tisti bolj ljudski, ki jo pojejo v Marsinu. V beneški varianti se največkrat pojejo 1. in 2. kitica. A včasih radi ljudje pojejo celo pesem, v vseh njenih petih kiticah.

Pesem je prehodila svoje različne poti, med gregorjanskim petjem in protestantskim koralom, med učenimi umetnimi polifonijami in močjo ljudskih pevcev, med enoglasnim petjem in različnimi večglasji, ritmi melodije in naglasi v besedilu, med latinščino in narodnimi jeziki, knjižnimi zapisi in narečnimi variantami, med spodbujanjem in preganjanjem, ohranjanjem in pozabo. Da je ta lepa beneška pesem tudi v Trubarju, mi je pred toliko leti, ko sva bili še zelo mladi, povedala Živa Gruden, ko sva se enkrat skupaj peljali v Benečijo. To je bilo zame nekaj tako posebnega, da nisem pozabila. Tako je sedaj ob koncu Trubarjevega leta nastal ta zapis, v katerem sploh ni vse, kar se najde. Jezikoslovci in glasbeniki pa nam bodo morda v novih študijah pojasnili, kako si intimno govorita Trubarjeva knjižna dediščina in bogato beneško ljudsko izročilo. V božičnem času pa jo bodo ljudje gotovo še peli, »zastopnu iz srca«, kot so se od starejših naučili.

Primož Trubar: »Ta stara božična pejssen ... v svoji viži ... «

Ta Dan je vsiga vesselja, Diviza je rodila /Tiga Synka Božjiga, Diviza je ostala, Našiga Odrešenika, Stvarnika Nebeskiga, Angeliskiga krajla: Gdu je slišal glih tiga, Divica rodila Boga, je čudu preveliku.

Ta Hči je Mati postala, svojga Oča rodyla / Stvar je svojga Stvarnika, Diviza je doyla. O Maria isvolena, pèr Bugi si gnado našla, kir je Eva sgubila: Skuz te je Bug človik postal, kir je nas rešil od Pekla, Hvalo Bogu dajmo.

Kakor Sonce skus glaš gre, glaš ta se neresbye / V'glihi viži rojen je, naš Jesus od Marie. Kakòr ta luč od luči gre, Sonce svojo svitlust pusty, tèr vuner v'nym ostane: Lih taku Bug od Buga gre, Bug Oča ta Synu rodi, večnu v'nym prebiva.

Pravi Bug pres Matere, je rojen od Očeta / Pravi Človik pres Oča, je rojen od Divice. Preprostu je on povien, v'Jaselce je položen, tle pred to žleht Živino, Oselc ta ga je sposnal, Volek ta ga je spoštoval, my ga tudi častimo.

Hvala tebi Bug Oča, ki si se čes nas vsmilil. Poslal nam Syna tvojga, rešil nas od Hudiča. O ti častiti Syn Božji, si vrejden hvale tàr časty, kir si nas taku lubil, sa nas si rešno Kry prelil, ta večni leben nam dobil, v'Nebessa pot pokasal.

Prepis po navedeni izdaji iz leta 1584, faksimile 1984, s črkami »s« (ne f) in »č,š,ž« (ne zh, fh, sh); žleht je takrat pomenilo le nespametno

PO DOMOVIH LJUDI
VELIKA VOJNA IN RAZMERE NA NOTRANJI FRONTI

GABRIELE DONATO

»Seveda, ko bo in če bo sploh kdaj napočil zmagoslavni mir, takrat se bom spominjal le začetka in konca ... Pozabil bom, želel bom pozabiti dolge, neprestane, boleče napore že samodejne vojne«[1]: s temi besedami, ki jih je zapisal mlad rodoljub, ki se je v vojnih letih boril na fronti, bi rad obrazložil namen svojega prispevka, ki sem si ga zamislil prav zato, da bi navzočim predlagal, naj razmislijo o »samodejni vojni«, o tem, kar se je zgodilo potem, ko so se izčrpale varljive utvare iz meseca maja 1915. leta in preden se je zmagoslavna povojna retorika prikazala v svojih najbolj mistifikacijskih podrobnostih.

»Zmagoslavni mir« je namreč dejansko napočil: sledovi trpljenja, ki jih je prinašal s sabo, pa niso izginili v nabuhlem izrazju, s katerim so ga začeli poveličevati; s precejšnjo preudarnostjo je italijanski nacionalizem skušal vzpostaviti razmere, v katerih bi se lahko vse zapletenejša zmes bolečin in razočaranja preobrazila v naval jeznih protestov proti tako imenovani pohabljeni zmagi. Tovrstno postopanje je poželo velik uspeh pri tistih družbenih krogih, na katere so se sklicevali fašisti od leta 1920 dalje, da bi tako predlagali avtoritarno rešitev za družbene problematike, ki so izbruhnile v povojnem obdobju. »Velika vojna« je potemtakem postala predmet arbitrarne mitizacije: spremenila se je v pravi narodno–ljudski mit, naj bi se zbrala izčrpana in zmedena javnost.

»Nepotrebni pokol« se je spremenil v nekakšno epopejo, v pripomoček propagandistov v službi režima, ki se je uveljavil ob koncu leta 1922: ni ga bilo torej mogoče natančno preučiti, ker ga je bilo treba poveličevati; okrog legend, v širitev katerih bi spodbudno privolil, pa naj bi se – izmučen od vojne preizkušnje – strnil narod v celoti.

1 Cit. v P. Melograni, *Storia politica della Grande Guerra*, Bari 1972, str. 71.

Domnevna pohabljenost zmage je torej napajala ambicije agresivnega nacionalizma, ki je v drugi polovici 30. let razvnel svojo silovitost na novih vojnih prizoriščih, od vzhodne Afrike do Španije, in, po letu 1940, ponovno na Balkanu.

Niti konec druge svetovne vojne niti propad fašizma nista bila dovolj, da bi se vzpostavili pogoji za oblikovanje novega pristopa do dinamik »Velike vojne«: ideja, da je le-ta predstavljala slavno dopolnitev italijanskega *risorgimenta* se je vztrajno ohranila in šolski učbeniki iz 50. in 60. let vsebujejo veliko pričevanj o tem. V 60. letih pa si je vrsta zelo inovativnih študij začela utirati pot do novega pristopa do vojnih dogodkov, pristopa, ki ni vseboval več ostankov nabuhle in očitno neprepričljive retorike. Začelo se je novo obdobje, ko so nastajale pomembne raziskave, ki so pojasnjevale ne le tragedije tistih, ki so ostali več mesecev zakopani v bojnih jarkih, ampak tudi tesnobo, ki je zajela tako imenovano notranjo fronto[2].

In prav na slednjo bi se rad osredotočil, posebno pozornost pa bi namenil Nadiškim dolinam, po katerih so se v vojnih letih na dolgo in na široko pomikale čete obeh nasprotujočih si vojsk in ki so postale prisilno prizorišče dogodkov, ki so se dalj časa vtisnili v spomin ljudi. Da notranja fronta ni bila postranskega pomena v okviru načrtov, ki jih je vojaško poveljstvo zasnovalo v dogovoru z najvišjimi političnimi predstavniki, je bilo jasno že od vsega začetka: še preden je Italija napovedala vojno Avstroogrskemu cesarstvu, 23. maja 1915, je morala italijanska vlada prepovedati zborovanja in shode, ki bi lahko motili vzdušje nacionalne povezanosti, v okviru katerega naj bi pripravila konflikt.

Italijanske oblasti niso podcenjevale naraščajočega nelagodja ljudskih slojev, ker so bile zaskrbljene, da bi zaradi tega lahko prišlo tudi do stopnjevanja družbenih konfliktov: na furlanskem podeželju, na primer, so spomladi krajevni prebivalci priredili številne proteste, ki so se v glavnem razvneli zaradi razširjene brezposelnosti, ki je nastala zaradi vrnitve več deset tisoč izseljencev, ki so se vračali iz srednjeevropskih cesarstev (takrat so jih v furlanščini imenovali *Iis Gjermanis*), kjer so v prejšnjih letih dobili tisto službo, ki je še vedno primanjkovala znotraj italijanskih meja[3]. Vrnilo se je 90.000 oseb, ki so se leta 1914 morale prisiljeno vrniti v Italijo zaradi začetka konflikta: izredne razmere znotraj družbe so postale takoj razvidne, prav tako pa tudi

2 Naj omenimo samo E. Forcella, A. Monticone, *Plotone d'esecuzione*, Bari 1968, in M. Isnenghi, *Il mito della grande guerra*, Bari 1969.

3 V tem smislu so izrazito učinkovite besede furlanske pesmi *Un soldatin*, ki jo je spisal Giorgio Ferigo, uglasbil pa Alessandro Montello za skupino Mitili F.L.K.: »(...) e jò par guadagnâmi un carantan/i ai scugnût fâ mês e mês su pa Gjermania/ e cumò i varès di murî in battaglia par chesta porca Itaglia ca no dà nencje il pan«.

nesposobnost oblasti, da bi jim nasprotovale; od Karnije do spodnje Furlanije, od Ville Santine do Latisane, preko središč osrednje Furlanije kot sta Buia in Pinzano, na celotnem furlanskem podeželju so se odvijale masovne demonstracije proti brezposelnosti in podražitvi živil, ki je še dodatno poslabšala že hude življenjske razmere zaradi pomanjkanja službenih mest[4]. Čeprav so bile razmere na območju Čedada manj zaskrbljujoče (tu je prebivalo 5.000 izseljencev, od katerih jih je 2.000 živelo v velikem pomanjkanju), so tudi tu izbruhnili protesti in 8. maja je kolona žena vodila »nemirno demonstracijo« prav v Čedadu.

Materialne težave, ki so povzročale družbeno nelagodje, so jasno vplivale na stališča prebivalstva do vojne, ki je začela pretiti tistim, ki so živeli na obmejnih območjih z Avstroogrskim cesarstvom že veliko časa pred dejanskim izbruhom spopadov na fronti. Omenjene gospodarske težave in prihod mobiliziranih vojakov so namreč prizadele furlanski prostor in podatki o Nadiških dolinah to dodatno potrjujejo: območje, na katerem je prebivalo 15.000 oseb, je moralo prisiljeno gostiti 30.000 vojakov[5]; težave, ki jih je bilo treba rešiti že pred vojno napovedjo, so bile številne: vzpostaviti je bilo treba vojaška skladišča in depoje, vaške stavbe so zasegali in spreminjali v vojaške bolnišnice in spalnice. Gospod Petricig, ki je v tistem času bil župnik v Podutani, je 20. marca 1915 zapisal v svoj dnevnik: »Dejansko vsaka družina v vaseh Podutana, Gorenja in Dolenja Mersa, Škrutove, Hrastovije, Poštak, Utana, Srednje, Veliki Grmek, Hlodič, Selce gosti vojake ali mule«[6]; vojna je tako dejansko vstopila v domove ljudi. Živež je začel primanjkovati, tudi ker so vojaške čete hudo poškodovale polja, kot je to zabeležil gospod Petricig 21. maja: »Velika zmeda vojakov, vozov, tovornjakov in avtomobilov. Polja v Jagnjedu, Srednjem, Podutani in Dolenji Mersi so opustošena, ker so jih poškodovali vojaki in konji.« Zato so si morali krajevni prebivalci izmisliti drugačne oblike preživetja: v zelo kratkem času se je razširilo samooskrbno gospodarstvo, ki je temeljilo na storitvah, s katerimi so krajani oskrbovali nastanjene čete; nekaj denarja so lahko zaslužili tako, da so po domovih gostili vojake in oficirje, katerim so tudi prali in krpali oblačila, poleg tega pa so le-ti razpolagali tudi z razvedrilom in zabavo, ki so jo nudile tamkajšnje gostilne.

4 Glej L. Fabi, G. Viola, *Il Friuli nella Grande Guerra. Memorie Documenti Problemi*, Monfalcone (Gorizia) 1996, str. 19.

5 Glej G. Banchig, *»Questi slavi bisogna eliminarli«. Situazione linguistica e sociale della Slavia friulana nel giovane Regno d'Italia*, v R. Micheli, G. Zelco (uredil), *Venezia Giulia. La regione inventata*, Udine 2008, str. 174

6 Ta in naslednji citati iz dnevnika župnije v Podutani so povzeti po prepisih, ki jih je Božo Zuanella objavil leta 1989 v reviji »Dom«, danes pa so na razpolago tudi na spletni strani www.vallidelnatisone.org/storia-dueguerre-grandeguerra.html.

Izgradnja novih in okrepitev že obstoječih cestnih povezav ter vzpostavitev vojaških postojank so mnogim mladim iz dolin ponudile možnost, da so se za več mesecev zaposlili tudi na področjih, ki so se razlikovala od tradicionalnih opravil na polju; vsakdanje življenje, na katerega so se privadili krajevni prebivalci, se je korenito spremenilo: krožil je denar novega izvora in predvsem mladi so lahko razpolagali z novimi oblikami prihodkov; preden bi se vojna razkrila v svojih najbolj dramatičnih posledicah, so priprave nanjo pretresle krajevne navade in življenjski stil do tolikšne mere, da so se župniki, ki so od zdavnaj predstavljali »varuhe« običajev tamkajšnjega družbenega življenja, večkrat pritoževali: »Med mašo "coram Esposito" ob 5.30, malo soudeležbe in spovedi: posledica vojne (zaradi slabega zgleda vojakov in sprijenosti)« je 3. junija zapisal gospod Petricig, očitno zaskrbljen zaradi izrazitega zmanjšanja vernosti svojih krajanov.

V prvih dneh po vojni napovedi Avstroogrski je italijanska vojska, ne da bi pri tem naletela na izrazit odpor, zasedla Kobarid, Krmin in Červinjan, kmalu zatem pa se je iluzija bliskovitega zaključka vojne takoj razblinila; v naslednjih tednih sta nasprotujoči si vojski občepeli na bojni liniji, ki se ni nato veliko spremenila. Medtem pa so se po zaledju začele razširjati prve vesti o mrtvih in ranjenih vojakih: o relativnem miru, ki ga začetek konflikta ni še načel, so ljudje začeli dvomiti v naslednjih mesecih.

Zaradi nepričakovanega podaljšanja vojaških operacij je italijansko poveljstvo zajel nemir, že pred tem pa ga je motil nezaupljiv odnos prebivalcev; vojaki še zdaleč niso naleteli na topel sprejem prebivalstva in v naslednjem obdobju se ni ublažila niti zaskrbljenost po vaseh »Zapletena in težko obrazložljiva realnost – je zapisal Marcello Flores – se ni razkrila samo vojakom, ki so mislili, da bodo sprejeti kot osvoboditelji, ampak tudi vojaškim poveljnikom, ki so se slepili s svojo lastno retoriko.«[7] Po dolinah se je oddaljenost med vojaki in civilisti povečala tudi zaradi slovenskega jezika, ki so ga govorili tamkajšnji prebivalci: poveljnikom se je zdelo nepojmljivo, da je bogoslužje po krajevnih cerkvah potekalo v enem izmed jezikov cesarstva, proti kateremu je Italija napovedala vojno.

Zgodba o duhovnikih (iz Ažle, Arbeča, Les, Marsina in Ruonca), ki so bili poslani v konfinacijo, je dovolj poznana, da jo lahko dodatno poglobimo, poleg tega pa odraža očitno nesposobnost oblasti, da so se soočile s kulturnimi značilnostmi obmejnih območij, ki so poleg tega imela tudi velik strateški pomen[8]. Defetizem se je začel

7 M. Flores, *La Grande Guerra e il Friuli*, »Qualestoria«, 1986, 1/2, str. 16.

8 Glej E. Ellero, *Friuli 1914-1917. Neutralità, guerra, sfollamenti coatti, internamenti*, Udine 2007, str. 220-223.

širiti po dolinah in na celotnem območju vzhodne Furlanije (bivšega avstrijskega ozemlja) in če so gospodu Faiduttiju pripisali odgovornost za slabo navezanost duhovščine do italijanskega vojnega ideala, tudi njegova brata iz Škrutovega sta postala žrtvi represivnega sovraštva italijanske države, ki ju je poslala v konfinacijo zaradi suma, da sta solidarizirala z avstrijakantstvom prvega.

General Cadorna in njegovi sodelavci na vrhu italijanske vojske in ustanov niso prenašali dejstva, da se narod ni odzval z enoglasnim rodoljubnim zanosom na izbruh vojne: obenem so tudi ugotovili hitro padanje morale med vojaki, kar so pripisali pomanjkljivi podpori civilistov vojakom na fronti; sistematična uporaba represivnih ukrepov, tako v bojnih jarkih kot v zaledju, za kaznovanje vsakršnega ravnanja, ki ni bilo skladno z uradnimi smernicami, je dokazalo namen vojaškega poveljstva, da izkoristi izredne razmere, da ukroti celotno državo in obenem okrepi hierarhije, ki po procesu združitve se niso še trdno stabilizirale. Leta 1915 je bilo več kot 70.000 ljudi interniranih na podlagi najrazličnejših obtožb in na območju vzhodne Furlanije je bilo približno 60 duhovnikov odposlanih v konfinacijo.

Kakšno navdušenje pa bi lahko povzročila vojna, ki se je – namesto da bi slavnostno prehajala od zmage do zmage – podaljšala v neskončen niz krvoločnih in vojaško nepotrebnih spopadov? Leta 1916 je vojna pokazala svoj najhujši obraz tudi po dolinah; gospod Petricig je aprila zapisal: »V tem mesecu je veliko dela v bojnih jarkih pri Stari gori, Svetem Miklavžu, Dolenjem in Gorenjem Tarbilju. Tja padajo številne sovražnikove granate – nekaj ranjencev. Tudi v Lombaju veliko granat in ranjencev.« Razlogi za zaskrbljenost pa so prihajali tudi iz neba, saj je junija zapisal: »Od 4. do 9. ure veliko število letal na tem območju.«

Zato so se začele širiti najrazličnejše oblike preplaha, tudi ker prav leta 1916 se je znatno povečalo število odpadnikov iz italijanske vojske, več kot 2.000 vojakov na mesec, in poleg odpadnikov so v zaledje prihajale tudi vesti s fronte, ki so še dodatno povečale zaskrbljenost v zvezi z izidom vojne. Prav podatki o naglem povečanju števila odpadnikov v vojnem času dokazujejo neosnovanost mita »ljudske vojne«, ki bi se uspešno zaključila zaradi naklonjenosti in vdanosti prebivalstva na fronti in patriotske podpore zaledja: v drugi polovici 1917. leta je fronto zapustilo več kot 5.000 vojakov na mesec, tik pred polomom pri Kobaridu pa je celotno število odpadnikov znašalo približno 56.000 enot, katerim je treba dodati še skoraj 50.000 oseb, ki so odklanjale vojaško službo in so bile predmet kazenskih postopkov.

Dinamike postopnega razpadanja povezanosti znotraj italijanske vojske pa niso razvidne samo iz števila posameznih odpadnikov: leta 1917 se je zaradi razočaranja

in vdanosti vojakov povečalo tudi število kolektivnih uporov proti vojaški disciplini. V kraj Santa Maria la Longa so morali odposlati oklepna vozila, da bi prepričali brigado Catanzaro, naj se vrne na fronto: v tem primeru so zaradi poskusa upora ustrelili 30 vojakov, kar pa ni preprečilo uporov pehotnih polkov v naseljih Castello, Gonars in Sacile, polka alpincev v Cerciventu in polka finančnih straž v San Danieleju. Vojaki so postopoma izgubljali smisel za disciplino in so postajali neposlušni, kot je to zelo lepo zgovorno zabeležil gospod Petricig 1. avgusta: »Danes zjutraj so ponovno postavili razpelo 47. pehotnega polka v Zamieru, ki so ga vojaki zrušili s tem napisom: "Ovrgli smo Kristusa! Ovrgli bomo tudi Cadorno!"«
Omenjeni dogodki so odražali naraščajoče družbeno nelagodje in v prvih mesecih leta 1917 je potekalo kar 460 demonstracij proti vojni, s katerimi so se številna mesta upirala grožnjam oblasti: »Če se vojna ne bo zaključila, jo bomo zaključili mi« so vzklikali protestniki, ki so se samodejno združevali v številnih mestih, v Turinu pa so priredili pravo vstajo (ker je zaradi zaprtja osemdesetih peči v mestu primanjkovalo kruha). Politične oblasti so odreagirale z brutalno krutostjo, prav tako je storilo vojaško poveljstvo na fronti, saj so bili vsi prepričani, da samo z represijo lahko uč inkovito vplivajo na vojsko, ki je bila očitno demotivirana: »Italija oficirjev, soglasno, – je zapisal Mario Isnenghi – ne zaupa več ljudstvu.«[9] V vojnem času so zabeležili skoraj 500.000 sodnih procesov zaradi odklanjanja vojaške službe, približno 260.000 sodnih postopkov pa so sprožili proti vojakom; od 4.000 odrejenih smrtnih kazni so jih izvedli 750, katerim pa je treba še dodati več sto usmrtitev na fronti[10].
Nekaj tovrstnih primerov je zabeležil tudi gospod Petricig in sicer prvega že 18. septembra 1917: »Za novim pokopališčem so ustrelili vojaka, ki ga je sodišče v Podutani obsodilo zaradi ponavljajočih poskusov odpadništva«; mesec dni kasneje, 14. oktobra, je zabeležil nov primer: »Ob 14. uri so ustrelili nekega vojaka pod lipo pred župnijsko cerkvijo. Krvavega so ga prenesli v cerkev in nato na pokopališče.« Tovrstni dogodki so še dodatno povečali zaskrbljenost prebivalstva v zvezi z izidom vojne; strah se je namreč zelo razširil in prevladovalo je nezanimanje do izida vojne, kar se je včasih odražalo tudi v brezbrižnosti do tistih, ki so morali ostati na fronti: »Nabrali smo nekaj grozdja v Kozci in Hrastovijah – je 24. septembra zapisal duhovnik iz Podutane – nabrali smo ga predčasno zato, da ga ne bi pojedli vojaki.« Razpadanje tiste nacionalne

9 M. Isnenghi, *La prima guerra mondiale*, v AA.VV., *Storia contemporanea*, Roma 1997, str. 339.
10 Glej L. Fabi, *La Grande Guerra*, v AA.VV., *Friuli e Venezia Giulia. Storia del '900*, Gorizia 1997, str. 100.

povezanosti, na katero so se neprestano in vzneseno sklicevale oblasti, tako po državi, kot na fronti, je postalo očitno: in to, kar se je zgodilo v Kobaridu nekaj tednov zatem, je še dodatno podkrepilo to dejstvo.

Polom pri Kobaridu ni izpostavil samo očitne nepripravljenosti vojaškega poveljstva in nezadostnega upoštevanja obrambne taktike, ampak je razkril tudi stopnjo demoraliziranosti oddelkov italijanske vojske; Erwin Rommel, mladi protagonist preboja nemških alpincev v zgornji Soški dolini, se je tako spominjal odločilnih trenutkov tega napada: »Med nami in sovražnikom je še samo 150 metrov! Nato se množica tam zgoraj nenadoma premakne. [Italijanski] vojaki stečejo proti meni in s sabo vlečejo oficirje, ki se skušajo upreti. Skoraj vsi vojaki odvržejo orožje. Na stotine jih teče proti meni. Kar naenkrat me obkolijo in dvignejo na njihova ramena. "Naj živi Nemčija!" vzklika na tisoče ust. Nekega italijanskega oficirja, ki še ne ve, ali bi se predal, ustrelijo njegovi vojaki. Za Italijane na Mrzlem Vrhu se je vojna zaključila. Vsi vriskajo iz veselja.«[11] Če se je za številne vojake vojna zaključila prav s tem porazom in mnogi izmed njih so začeli razmišljati o povratku domov, to ni še zdaleč veljalo za krajevne prebivalce, ki so se morali še soočiti z njenimi najbolj dramatičnimi vidiki in s posledicami zmedenega propada italijanske vojske in avstro–germanske okupacije.

Konflikt je hudo prodrl v vasi z grozečo podobo pravega »ognjenega morja«, kot je zapisal Del Bianco: »Župnik iz Dreke, ki se nahaja na zahodnem pobočju Kolovrata in je zato dobro zaščitena, gospod Antonio Domenis, ko se je napotil na vrt župnišča, da bi ugotovil kaj se dogaja, se je skoraj zadušil in se je moral nemudoma vrniti v župnišče, ker je zrak postal neznosen; gospod Giovanni Guion, župnik iz Štoblanka, pa je moral naglo zapustiti Brieg – kjer je bilo nastanjeno poveljstvo 19. divizije – skupaj s krajani, ki so zgroženi kričali in bežali iz svojih domov, nekateri so v rokah nosili otroke, drugi so pomagali starcem, vsi pa so se priporočali Bogu, češ da samo Bog jih lahko reši iz tako groznih razmer. Zdelo se je, da bližnji hribi bruhajo plamena in ognjeno morje se razliva po spodnji dolini, kamor so s hrupnim truščem padali izstrelki, ki so povzročali požare in dvigali grude prsti, ki so kot brizgi razbeljenih vodometov letali vsepovsod in požigali ozračje.«[12]

V tistih dneh, medtem ko je dobesedno divjala panika, so se domovi hitro napolnili

11 Cit. v G. Banchig, *Da Caporetto al Piave*: članek je bil prvotno objavljen v reviji »Dom« leta 1998, danes pa je na razpolago na spletni strani www.vallidelnatisone.org/storia-dueguerre.html.

12 G. Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, vol. III, Udine 1952, str. 46-47.

z ranjenci, po gozdovih v okolici vasi pa so se pomikale žene, ki so nosile hrano in preveze za ranjence, in možje, ki so pokopavali trupla, ostala na tleh: »Odkrili smo več kot sto trupel v okolici Dreke. Večji del padlih – mi je povedal duhovnik, gospod Antonio Domenis, ki je poskrbel za njihov pokop – je imel na obrazu vtisnjeno obupno grozo; mnogi so umrli, ker so se zadušili s plini; nekateri so si pokrili obraz s krušnjakom ali blagom šotora, kot če bi si želeli prekriti pogled pred tolikšno grozo! Tudi na Solarjih in na vrhovih Kolovrata so odkrili zelo visoko število trupel italijanskih vojakov. Trupla niso imela več čevljev, ker jih cesarski vojaki namreč niso imeli.«[13]

Že pred zaključkom vojaških operacij se je na tisoče zmedenih italijanskih vojakov začelo zgrinjati po dolinah in nato po nižini; njihovo obnašanje, kot tisto njihovih avstrijskih in nemških »kolegov«, je izhajalo iz razočaranja in bede, ki sta bili posledici vojnega časa. Pomnožila so se plenjenja, v tovrstnem dramatičnem kontekstu popolne zmede, v katerem so se začeli »neregularno« vesti tudi civilisti. 4. novembra je gospod Petricig zapisal: »V svoje domove se vračajo družine iz Ošnije, ki je bila popolnoma zapuščena. Njihovi domovi so bili oplenjeni. Potem ko so to storili italijanski in nemški vojaki, so tudi krajani začeli pleniti po zapuščenih hišah in trgovinah. Opustošenje, prava lakomnost. Zadrugo iz Gorenje Merse je (po nemških vojakih) docela oplenilo ljudstvo.«

Zaradi družbenih in gospodarskih posledic kaotičnega italijanskega umika proti liniji pri reki Piave, kjer se je ustalila nova obrambna fronta, in okupacije celotnega območja s strani nemških in avstrijskih čet, je v naslednjih dneh moralo svoje domove zapustiti več deset tisoč oseb, ki so hitro zbežale pred najhujšimi posledicami okupacije, kot je to zapisal gospod Petricig 4. novembra: »Dnevi groze, toliko slabši, ker so vojaki izrabili plašnost ljudi in so tekmovali kdo bo zasegel in odnesel več predmetov; nekatere neprevidne družine nimajo več nič za pod zob. Nekateri vojaki so celo skušali posiliti ženske. Predvsem tiste iz Škrutovega so morale ponoči zbežati v gozd. Vojaki so najbolj oropali vasi Dolenja Mersa, Škrutove in Gorenja Mersa.«

Skupno je bilo približno 135.000 beguncev in najbolj zapuščena naselja so bila Humin, Tolmeč in Čedad: iz Špetra ob Nadiži se je izselila skoraj polovica prebivalstva. To je bilo pravo množično izseljevanje, ki je potekalo v dramatičnih razmerah, saj oblasti vse te zmede niso preprečile: »Ko se je razširila vest o prvih

13 Prav tam, str. 82-83.

popuščanjih na fronti, je prebivalce zajela panika: tako se je pričel kaotičen beg, nagel in brez cilja.«[14]

Tisti, ki so ostali, so se morali soočiti z drastičnim poslabšanjem že tako slabih življenjskih razmer, saj je bilo na primer kmetijstvo popolnoma razdejano, ker so okupatorji zdesetkali zootehnično dediščino tega območja. Oskrba z živežem (predvsem z oljem, maslom in moko) je bila strogo racionirana in gorske vasi je hudo prizadelo drastično zmanjšanje izmenjav z nižinskim predeli. Podatki, ki jih je pripravil Lucio Fabi, ne potrebujejo dodatnih obrazložitev: »V Furlaniji in Venetu je v času avstrijsko–nemške okupacije (od oktobra 1917 do novembra 1918) stopnja umrljivosti znašala povprečno 45 promilov, v primerjavi s predvojno povprečno vrednostjo 18 promilov.«[15]

Prišlo je tudi do trenutkov napetosti, ki so se pomnožili zaradi krutosti okupacijskih oblasti, ki so svojim četam ukazale, naj si priskrbijo potrebne zaloge z izkoriščanjem območij, na katerih so bile nastanjene. Gospod Petricig je opisal razočaranje »tistih, ki so ostali«: »V cerkvi smo prebrali – je zapisal 17. februarja 1918 – odlok o zaplembi pšenice in koruze. Odlok določa, da je treba omenjene žitarice predati občinskim oblastem, ki jih bodo pod lastno odgovornostjo in nadzorom skladiščile v ustreznih skladiščih. Nato bodo razdelile in racionirale moko tako, da noben občan ne bo prejel več kot 150 gramov (pšenične moke) oziroma 200 gramov (koruzne moke). Ljudstvo je zelo prizadeto in je zagrozilo – a to so le govorice – da se bo na vse možne načine upiralo temu odloku. Ljudstvo je ogorčeno tudi, ker je izvedelo, da nameravajo oblasti pobrati občinske davke tudi za tekoče leto, čeprav v manjši meri kot v prejšnjih letih.«

Kot je znano je okupacija trajala do začetka novembra, ko je Italija, ki je pripadala državam zmagovalkam, sklenila premirje z Avstroogrskim cesarstvom, v katerem se je razvnel proces hitrega razpadanja, ki je kmalu zatem privedel do njenega izginotja iz evropskega političnega prizorišča. Tudi prebivalci Nadiških dolin, ki so bili izčrpani zaradi zadnjih mesecev uničevalne vojne, so ugodno sprejeli vrnitev italijanskih vojakov v prepričanju, da z osvoboditvijo teh območij od okupatorjev bodo vzpostavljene razmere, ki jim bodo omogočile, da dokončno pustijo za sabo trpljenje, ki so ga morali pretrpeti.

14 G. Banchig, 1797-1918 *L'epoca dei grandi cambiamenti*, v P. Petricig (uredil), *Valli del Natisone, Nediške doline. Ambiente Cultura materiale Arte Tradizioni popolari Lingua Storia*, San Pietro al Natisone (UD) 2000, str. 349.

15 L. Fabi, *La Grande Guerra* cit., str. 107.

V povojnem obdobju pa se je marsikatera takratna utvara takoj razblinila: prebivalci Videnske pokrajine, potem ko so se dalj časa borili za čimprejšnje financiranje obnovitvenih del, so prav kmalu ugotovili, da politične oblasti niso nameravale izpolnjevati obveznosti, ki so jih prevzele zato, da bi skušale motivirati izčrpano prebivalstvo v zaključnih fazah konflikta. Prebivalcem Nadiških dolin pa so neizpolnjena pričakovanja, ki so se pojavila ob vrnitvi italijanskih vojakov, pomenila tudi strmo povečanje izseljevanja: leta 1921 se je število tamkajšnjih prebivalcev začelo znatno krčiti, politike iz naslednjih let in desetletij pa niso prekinile tega trenda, ki se ni več spremenil.

MITING V BENEČIJI

BRANKO MARUŠIČ

1. Prispevek, ki ga namenjam za objavo v *Trinkovem koledarju* za leto 2009, seže v čas druge svetovne vojne, ko je pred petinšestdesetimi leti po Beneški Sloveniji in Reziji prirejala mitinge igralska skupina IX. korpusa slovenske partizanske vojske. Ko sem pričel v šolskem letu 1945–1946 obiskovati slovensko šolo v Solkanu, nas je pri učenju spremljala čitanka *Svobodna pota* (Trst 1945), izdal jo je Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst, namenjena pa je bila učencem 3. in 4. razreda ljudskih šol. Med besedili, ki smo jih učenci prebirali, sem ohranil v spominu zlasti Zorinovo pripoved *Čudežno dekle v beneškem mlinu.* Kasneje sem zvedel, da je bilo pravo ime avtorja dr. Lev Svetek in da je spis nastal v Topolovem 21. julija 1944. Takrat je dr. Svetek kot član igralske skupine IX. korpusa prišel v »osrčje Slovenske Benečije«, kjer je v samotnem mlinu naletel na komaj šestletno dekletce, ki je gladko prebrala pesem *Veseli pastir* iz knjige poezij pesnika Simona Gregorčiča. Dr. Svetek je bil navdušen in deklici obljubil, da bo o njej napisal članek, »da bodo tudi drugi ljudje zvedeli o čudežnem dekletcu v samotnem beneškem mlinu.« Obljubo je izpolnil, saj je drobno in prisrčno besedilo o deklici objavil najprej v partizanskem glasilu *Matajur* ter nato v zbirki reportaž *Po Benečiji in Reziji*, ki jo je izdal v začetku leta 1945 propagandni odsek IX. korpusa.

2. Igralska skupina IX. korpusa je nastala konec februarja 1944. Sprva je delovala po goratih predelih Primorske in bližnje Gorenjske, kasneje tudi po Vipavski dolini in Krasu. Poleti leta 1944 pa je v 113 dneh, med 23. junijem in 14. oktobrom, začela s prireditvami mitingov po Tolminskem in Brdih ter 16. julija prešla preko reke Idrije v vzhodne predele Beneške Slovenije. Čez deset dni (25.

julija) se je vrnila na Tolminsko ter se preko Bovškega napotila v Rezijo, kjer je imela štiri mitinge. 16. avgusta je prišla v zahodno Benečijo, imela je več mitingov, med njimi je bil najbolj uspešen 20. avgusta v Ahtnu. Nato se je igralska skupina zopet vrnila v Brda ter je 20. septembra znova nastopala v vzhodni Benečiji, kjer je imela še 11 nastopov. Z mitingov v Čubcih (6. oktobra) se je poslovila od Beneške Slovenije in prešla reko Sočo. Pri tem svojem obiskovanju Tolminske, Brd, Beneške Slovenije in Rezije je imela 61 mitingov, ki naj bi si jih udeležilo 20.000 obiskovalcev. V času prvega obiska Beneške Slovenije sta vodja igralske skupine IX. korpusa Danilo Turk Joco in član skupine dr. Lev Svetek Zorin obiskala na Tarčmunu Ivana Trinka in mu razložila cilje narodnoosvobodilnega boja. Danilo Turk (po njegovem sta ga obiskala 23. julija) se je spominjal (*Moje stoletje*, Trst 1991), da jih je Trinko sprejel z besedami: »Pozdravljena, slovenska vojska!«. Lev Svetek (po njegovem sta ga obiskala v nedeljo, 4. julija, kar pa je očitno napačno) pa se je spomnil, da jima je Trinko ob slovesu zaklical: »Dobro se držite, fantje, in na pozabite na mojo Benečijo!« Dr. Svetek je omenil začetno zadržanost Trinka, toda kmalu je pogovor stekel sproščeno, »po domače, kot da se že od davnaj poznamo«, je dodal Danilo Turk. Oba pa sta obžalovala, da je čas prehitro tekel in da je bilo pogovora s Trinkom prezgodaj konec. V knjigi spominov *Pri svojih na svojem* (Trst 1987) je Lev Svetek zapisal: »To je bilo moje prvo, a žal tudi zadnje srečanje z monsinjorjem Trinkom. Sodim, da je prišel čas, ko je potrebno objaviti tudi tale pogovor z njim iz vojnih časov in tako zapolniti vrzel, ki jo je sedaj predstavljalo v Trinkovem življenjepisu obdobje naše narodnoosvobodilne vojne v Beneški Sloveniji ...«

3. Pri pregledovanju arhivskega gradiva Pokrajinskega komiteja Varnostno obveščevalne službe za Primorsko (Arhiv Slovenije Ljubljana, AS 1931, Te 660) sem naletel na poročilo z naslovom *Miting v Benečiji*. Poročilo nima datuma, nastalo pa je zagotovo sredi leta 1944, podpisal pa ga je Miro. Očitno je zaradi golega slučaja zašlo med obveščevalna poročila, saj po svoji vsebini in obliki poročanja pravzaprav ne sodi med besedila take vrste. Poročilo se glasi:

Nedelja. Lep poletni dan, Beneške grape in hribi s Kolovratom in Matajurjem v ozadju se zdijo kot umiti v jutranji zarji. Vasice leže kot gnezda po vrhovih in pobočjih hribov. Proti jugu se vidi furlanska ravnina, ki se izgublja daleč v nedogled. Povsod mir, tišina, ki jo prekinja le svečano nedeljsko zvonenje in [šumenje] v zadnjem

dežju narastlih potokov. Po vaseh srečujem ljudi, ki veselo in prijazno pozdravljajo, nekateri s Smrt fašizmu, drugi z Dober dan ali Zdravo, tretji pa, ki s partizani menda še niso govorili, pa kot je v Benečiji navada z Buon giorno.

V nekem hribovskem centru Slovenske Benečije, kjer so se nekdaj šopirili italijanski brigadirji in uradniki, smo priredili miting, ali kot Benečani bolj po slovensko pravijo, veselico. Popoldne je prišla igralska skupina IX. korpusa z zaščitno patrolo, z veselo koračnico, spremljano z godbo v vojaškem koraku. Ljudje so jih sprejeli s ploskanjem. Pričelo je prihajati ljudstvo iz bližnjih in daljnih vasic. Kmalu je bil mali vaški trg poln željno čakajočih ljudi. Že cel teden je igralska skupina izvajala svoj program po raznih vaseh Beneške Slovenije. Nedeljski miting je po številu in navdušenju presegel vse dosedanje.

Program se je začel. Prvič je slovenska narodna himna bila navdušeno sprejeta od zbranega ljudstva. Sledila sta dva govora, kjer je bilo v kratkih besedah povedano o programu in uspehih našega gibanja, o odloku AVNOJ-a, o priključitvi Beneške Slovenije k novi federativni Jugoslaviji in kakšna bo ta v borbi nastajajoča Jugoslavija. Beneški možje in fantje so bili pozvani, da sledijo ostalim svojim tovarišem z orožjem v roki v poslednji odločilni boj, za svobodo, za boljše pravičnejše življenje. Govora sta bila sprejeta z burnim odobravanjem. Sledil je program igralske skupine. Nove udarne partizanske koračnice so ljudi vžgale, da so burno ploskali. Zamaknjeno so poslušali slovensko pesem, kar vidno so se jim širila prsa v zavesti, da imamo tudi Slovenci svojo kulturo in umetnost, in da ni res, kar so nam prej z zaničevanjem govorili »schiavo di montagna.« Najglobokejše je bila dojeta morda bolj kot kje drugje Gregorčičeva pesem »Delavcem«, ob zadnjem verzu – Palača pade!! vstane bajta! so ljudje s pravim občutkom aplavdirali. Iz veselega dela programa je bil najbolj viharno sprejet skeč »Hitler in Mussolini«. Program se je zaključil z resolucijo, ki jo je s ploskanjem pozdravilo okrog čez 800 ljudi.

Po programu je sledila prosta zabava. Ves strah in nezaupnost, ki jo je imelo beneško ljudstvo do naše vojske, sta izginila. Človeku se je zdelo, da ni v Benečiji ampak nekje sredi Brd ali Vipavske. Beneški fantje so skupaj s partizani navdušeno prepevali slovenske in partizanske pesmi. V temni noči smo se s tovariši vračali z veselo zavestjo, da današnji miting pomeni mejnik v odnosu Beneških Slovencev do našega narodnoosvobodilnega boja. Tudi Benečani so se vračali v svoje hribovske vasice. In marsikomu je postalo jasno, da je Slovenec. Začutil se je člana tistega po številu malega, toda po junaštvu velikega naroda.

Poročilo je nastalo v času, ko je igralska skupina IX. korpusa gostovala v vzhodni Benečiji (16. do 25. julij 1944) in zagotovo zapisuje potek mitinga v Klodiču v nedeljo 23. julija 1944, popoldne. O tem dogodku so v svojih spominih pisali Lev Svetek, Danilo Turk in Jožko Ošnjak (*Pod Matajurjem*, Ljubljana 1969). Spomini so si edini o pomembnosti prireditve, o veliki množici (800 do 1.000) udeležencev in njih navdušenju. Različni pa so podatki o govornikih na mitingu. Pisec gornjega poročila Miro omenja dva govornika, ki jih pa očitno zaradi konspirativnosti ne navaja po imenu, saj tudi ne omenja kraja, kjer je bil miting, in govori le o »nekem hribovskem centru«. Lev Svetek poroča (1945), da je bil prav on v Klodiču prvi govornik. Ob njem pa je govoril še »poznavalec benečanskih razmer«, ki je zbranim prebral sledečo izjavo: »Beneški Slovenci, zbrani na velikem zborovanju, izražamo svojo privrženost Narodno-osvobodilni vojski Jugoslavije in se izjavljamo za priključitev vse Slovenske Benečije k novi demokratični in federativni Jugoslaviji.« Kasneje (1983) je omenil nastop treh govornikov, poleg sebe še tovariša Zorka (Franc Černugelj) in tovariša Mirka; leta 1987 je zapisal, da je nastopil v Klodiču kot prvi govornik, za njim pa še »domačin, tovariš Miro.« Danilo Turk pa je zapisal, da je sam spregovoril nekaj pozdravnih besed, za njim pa še trije in sicer Franc Črnugelj, »terenec Mirko« in Lev Svetek. Jožko Ošnjak (miting je postal v mesec avgust) pa je omenil govorniška nastopa komisarja Briško-beneškega odreda Franca Črnuglja Zorka in Marjana Zdravljiča; zbranim pa je tudi sam spregovoril. Dopisnik, ki ga poznamo le z imenom Miro, zagotovo ni istoveten z govornikom Mirom ali Mirkom. Poročilo, ki je zgoraj objavljeno, je napisal najverjetneje eden od članov igralske skupine (Miro Klebel ali Miro Vrhovec), govornik Miro ali Mirko pa je morda Marjan Zdravljič.

SKLAD DUŠANA ČERNETA IN TRINKOV KOLEDAR

SAŠA MARTELANC

29. marca je v Trstu umrl časnikar in kulturni delavec Dušan Černe. V njegov spomin je skupina prijateljev ustanovila poseben sklad, ki naj bi nagrajeval posameznike ali ustanove, ki v zamejstvu delujejo v dobrobit naše skupnosti. Pri tem so se izpostavljala načela, za katera se je zavzemal Dušan Černe, to je slovenstvo, krščanstvo in demokracija.

Od leta 1976 do 2000 so nagrade iz sklada prejeli: časopis Dom iz Čedada, tržaška revija Zaliv, Goriška Mohorjeva družba, zbor Planinka iz Ukev, Slovenska zamejska skavtska organizacija, Zveza cerkvenih pevskih zborov iz Trsta, Trinkov koledar, Ljudski radio Gorica, zbor Fantje izpod Grmade, Izvestje slovenskih šol iz Trsta, revija Mladika, Slovenska klasična gimnazija iz Trsta ob 40-letnici, Marijna družba v Trstu, pevovodja in kulturni delavec Ivo Kralj, Prosvetno društvo Jadro v Laškem, prof. Stanko Soban, zbor Rupa–Peč, Mons. Kazimir Humar, sklad Mitja Čuk, kulturni delavec Maks Komac in prosvetna ter kulturna delavka Bernardka Radetič.

Podelitve so potekale v Peterlinovi dvorani v Trstu oziroma v krajih bivanja in delovanja nagrajencev. Obsegale so krajši kulturni program z nagovori in glasbenimi nastopi. Finančna sredstva za nagrade sta dajali velikodušno na razpolago Zadružna kraška banka z Opčin ter Zadružna kreditna banka Doberdob Sovodnje.

Sklad Dušana Černeta je bil po uradnm prenehanju delovanja leta 2007 predan Knjižnici Dušana Černeta v Trstu, ki ima v načrtu obnovitev podeljevanja nagrad.

Bralce Trinkovega koledarja utegne posebej zanimati, da je bila ta zaslužna publikacija med nagrajenci že leta 1982. Ob tisti priložnosti je prof. Pavle Merkù napisal poseben referat, ki ga objavljamo v celoti.

BESEDA O TRINKOVEM KOLEDARJU

PAVLE MERKÙ

Dolgo let je bil Trinkov koledar osamela priča življenja v deželici, ki ji ni bilo dano izkazati svoje življenjskosti drugače. Ni čas, da analiziramo vse politične, socioekonomske, psihološke in druge razloge za to, kakor ni danes primerna priložnost, da iščemo mimo teh razlogov še krivde v drugih slovenskih deželah in strukturah.

Ustavili se bomo ob posledicah vseh teh razlogov in krivd: Benečija je ob začetku petdesetih let bila dejansko slovenski satelit, ki hodi po svoji elipsi ločen od slovenskega planeta in, če ga s tega planeta opazuješ, je videti omrtvel, opustošen, osirotel. Planet Slovenija je tedaj malo vedel za težko življenje Benečanov, ki so vedno bili živi nosilci slovenstva, to je slovenske besede, kulture, biti. Kazenski proces proti župniku Cracini in kanonični proces proti župniku Blasutto se nista dotaknila zavesti slovenskega planeta: danes je to težak spomin na trenutke, ki se zdijo nam absurdni in se morajo mlajšim zdeti neverjetni. Tedaj še številni Čedermaci so vero v slovenskega človeka in slovensko besedo skušali pri težavah, ki bi človeka spravljale v obup, vsklajevati z vero v Boga, medtem ko je uradna cerkev še razlikovala med jezikoma, v katerih moliš Boga javno in v srcu. Črede teh pastirjev so se pa začele v onih letih redčiti, ker so morali ljudje s trebuhom za kruhom.

Od leta 1953 jih je v emigracijo spremljala drobna knjižica, da so lahko celo leto nosili v žepu skromno slovensko popotnico. Skromnost pa je rada pridevek za bistveno.

In Trinkov koledar je bil predvsem to: bistvena popotnica za Benečane po svetu. Vez, ki jo je z domačo besedo priklepala na domači kraj. Spomin in opomin. Toda predvsem dejanje krščanske ljubezni: zakaj domačnosti lačnim emigrantom je dajala hrano za njih lakoto.

Vsebina tridesetih Trinkovih koledarjev, kolikor jih je potrpežljivost in požrtvovalnost

redkih posameznikov zagotovila v nenehni letni verigi, je samo to: stalna priča domače besede, kulture in zgodovine za ljudi, ki so jih tedaj države in cerkve zapostavljale (seveda: to je evfemizem).

Če danes listaš po teh tridesetih letnikih, te ne bojo zunanja bornost, brezimnost sodelavcev in droben obseg prispevkov zavedli v omaloževanje. Dejansko je to zbirka podatkov in dejstev, opisov in podob, ki le tvori neke vrste enciklopedijo o Benečiji: sicer je to enciklopedija žepnega formata, a je vendar po svojem bistvu in obsegu prava enciklopedija. Žepna enciklopedija za emigrante? Ali nista ta zamisel in ta uresničitev vredni velike založbe pri velikem narodu? Če je v tem primeru veliko založbo zamenjala žrtev zasebnega slovenskega žepa in je veliki narod tu zamenjal satelit majhnega naroda, vendar ni zato ne zamisel ne izvedba manjšega pomena.

Stalna skrb, kako pravilno osvetliti lik in ovrednotiti delo Ivana Trinka, ki je v letu izida prvega Trinkovega koledarja praznoval devetdesetletnico rojstva, pomeni le navezovanje na zadnjo veliko kulturno in politično postavo slovenske Benečije pred fašistično nočjo. Sicer pa bi od drobnih krajevnih podatkov, zgodovinskih in kulturnih, do širokopoteznih zgodovinskih opisov, od paberovanja po knjigah in revijah do izpričevanja po spominu, lahko zbrali kar celo zgodovino, politično in kulturno, Benečije: in če že ne cele in enakomerno in enakovredno obravnavane zgodovine, je tu vendar dovolj gradiva za to.

Ponovno bom opozoril slaviste in zgodovinarje na naših univerzah, ki se ukvarjajo z našo kulturo: tudi Trinkov koledar pomeni lahko predmet za doktorsko disertacijo: analizirali bi lahko v njem vire in prispevke, pripravili sezname po strokah in kritično pretresli prispevke, pa bi imeli na razpolago prvovrstno znanstveno gradivo za proučevanje Benečije. Prav tako predstavlja slikovni inventar v teh tridesetih letnikih žepnega koledarja ikonografski zaklad, ki je posebno po potresu leta 1976 postal dragocen. Prispevki samih emigrantov s popisovanjem njih življenja in njih težav, pa tudi njihovih kulturnih potreb, so odlično gradivo za sociološki študij naše gospodarske emigracije. Če izpustimo praktični del koledarja, ki nam danes najmanj pomeni, a je v koledarju vsekakor nepogrešljivi in živi del, velja pripomniti, da je od samega začetka v vsakem letniku objavljenega toliko etnografskega gradiva: pesmi, poskočnic, pravljic, povedk, pregovorov, ugank, kar predstavlja bogat prispevek slovenski etnografiji. Danes lahko mislimo na ponatis vsega tega gradiva v posebni knjigi, ki bo enako dobrodošla znanstvenikom kot Slovencem, ki cenijo domačo kulturo. V zgovoren dokaz naj služi ta Legenda sv. Aleša v prvem koledarju l. 1953, ki jo je povedala Mjuta Sklancova.

Legenda sv. Aleša

Buoščic Aleš je zguoda vstù,
v čisti uodici se je vmù,
z barkico čez muorje je šù.
Vjetrč ga je gonù,
pruot Rimskem mjestu
ga je Buoh obrnù.
V Rimsko mjesto je pršù,
usé je pouprašu, usé zauprašu:
»Bal' bilo za jesti nacò?«
Je paršlà ta stara,
je prnesla koščič:
»Na boščič, koščič
an mol' za koščič.«
»'dnega buoščiča smo 'mjel'
an po svjete je šù;
bal' b' ti ga videu,
bal' b' ti ga slišu?
Aleš mu je imé!«
»Nič njesam videu,
nič njesam slišu
za Alešovo imé!«
Usé je pouprašu,
usé je razuprašu:
bal' bilo v tem Rimu
prestora nocoj?
Je pršla ta stara
an mu je jala:
»Mi njemamo nič
kù tamdol' pod štengam'
kier psì ležijò.«
Buoščič je reku:
»Naj bo z Buogom kjer bo;
le pod strjeho de bo!«

Drug' dan so začeli
usì Rimski zuonovi zuonit'
an vsì Rimski ljudjé
so začeli med sabo guorit':
»de kì se je zgodilo
u Rimu nacò?«
»Zagvišno de buoščič
pod štengam' je umrù!«
Je pršù te stari,
je pismo prebrau:
»Očà je Janes,
Mat' je Marjanes;
tel' je te pravi,
je zagvišno muoj sin!«
Je pršla ta stara,
je pismo prebrala:
»Očà je Janes,
Mat' je Marjanes;
tel' je te pravi,
Aleš je, muoj sin!«
Je pršla ta mlada,
je pismo prebrala:
»Očà je Janes,
Mat' je Marjanes;
tel' je te pravi,
zagvišno muoj mož!«
Čez anj' se je zvrnila,
an dušico spustila;
zagvišno de obà,
sta umarla domà!
Ljudjé so se zgovarjali,
de kam b' jih pokopali:
»'dnegà na sjenčno stran,
'dnegà sončno stran«!

Uonkaj sta veljezle
dvje rožc'ce lepé
an sta se sprjemale,
an sta se objemale
gor u to sveto nebuò!
Začeščeno bod' to sveto
Rješnje Teluò!
(Mjuta Sklancova)

Vsi prispevki v koledarju so poljudni, pisani so v preprostem slogu, da jih lahko neposredno razume kdorkoli. (Spričo izumetničenega sloga večine naših časnikov je to prednost, ki jo Trinkovemu koledarju vsi zavidamo!) Kljub temu pa je vsebina včasih izredno dragocena in nova. Kje bi, recimo, našli v slovenski zgodovinski knjigi take podatke o slovenskih vikariatih v zahodni Benečiji?

Slovenski vikarjat v Njemah

»Že od najstarejših časov,« piše Bertolla, »so bili Slovenci vikarji, ki so vršili duhovno službo po vaseh v hribih. Pozneje so jim bili dani v pomoč tudi italijanski duhovniki, ki so, po konkordatu iz leta 1364, skupno z njimi delili dolžnosti in dohodke. Ko je manjkalo slovenskih duhovnikov, so ti prihajali iz Labinja, Kotora, Drača, Krka, Zadra in drugih dalmatinskih mest. Ker so ti duhoniki govorili hrvatsko, jih ljudstvo ni popolnoma razumelo, kakor je pričal neki slovenski duhovnik na Patrijarhovi Kuriji. Ti duhovniki so živeli od »beranje« volne in sira, ki je znašala po 6-8 dukatov, od katerih so morali odstopiti »plebanu« določeni odstotek.
Slovenski vikarji so bili dolžni maševati po enkrat na mesec v cerkvah sv. Jurija nad Torlanom, Črneji, na Bizontu, v Tipani in Viškorši.
Ob tej priliki so podučevali otroke in odrasle v kristijanskem nauku in v postnem času so romali od vasi do vasi za velikonočne spovedi. Seveda je bila ta služba zelò naporna in zato tudi precej pomanjkljiva.«
(odlomek)

V tretjem (1955) in četrtem (1956) koledarju se oglašata še dve deželici – Terska dolina oy. zahodna Benečija in Rezija – v znak, da se urednik zaveda enotne zgodovinske usode teh treh deželic. Sprva so to narodopisne priče o *snubi* in *ženitkah* v Teru ter opisi o življenju, jeziku in navadah Rezijanov; kmalu se tem snovem pridružijo še besedila nabožnih in posvetnih ljudskih pesmi. Odslej bosta ti dve deželici deležni stalne pozornosti v straneh Trinkovega koledarja. Ali moremo to hkrati reči za časnike in revije, ki izhajajo drugje na slovenskem planetu?

Skozi 30 let se v koledarju nekatere teme ponavljajo, čeprav jih osvetljuje pisec vedno drugače in temeljiteje. Mnogo pa je novih prispevkov, ki nam dokazujejo vedno novo širino in globino pri urejevanju, hkrati pa so priča počasnim, a zanesljivim spremembam v razmerah, ki botrujejo Benečiji in Trinkovemu koledarju.
Na straneh koledarja srečujemo davnino tudi skozi rokopise in zgodovinska pričevanja, srečujemo može, ki so v komaj minulih letih prispevali svoje življenjsko delo in svoje kulturno bogastvo za rast Benečije, a srečujemo že nove rodove, ki so prijeli za delo v novih razmerah in se nam predstavljajo s široko pahljačo zanimanj. Tudi navezanost na slovenski planet in na njegovo kulturo nam govori o čedalji manjši razdalji med planetom in njegovim satelitom. Od leta 1970 se nekateri sodelavci prvič podpišejo: ni, da bi jih tu omenil, saj so eni in isti ljudje, ki si tudi zunaj beneških meja prizadevajo za to deželico, čeprav pomenijo tudi ti pravo izjemo na slovenskem planetu. Toda največja, najbolj častna, najbolj izjemna je skrb redkih mož, – (dva sta že mrtva, tretjemu želim, da si še dolgo živel predvsem za Benečijo) – ki so ustvarili Koledar in ga spremljali skozi trideset let. Žepna enciklopedija za beneške emigrante je v teh tridesetih letih postala nepogrešljivo glasilo Benečije tudi na slovenskem planetu in še danes, ko ni več osamljeno glasilo Benečanov, nadaljuje svoje edinstveno poslanstvo. Ti trije možje niso nikjer prisotni s svojim imenom in s tem se njihovo človeško dejanje sprevrača v dejanje čiste ljubezni do bližnjega. Vsi dobro vemo, kdo so ti trije izjemni možje. A prav zato dovolite mi, da še sam spoštujem njihovo brezimnost. Prav skozi njo zadobi njih storitev značaj enkratnosti, izjemnosti, veličine, ki je planet Slovenija že ne pozna več.

Trst, 5. aprila 1982

Z DOMOVINO V SRCIH

ŠTIRIDESET LET ZVEZE SLOVENSKIH IZSELJENCEV IZ FURLANIJE JULIJSKE KRAJINE

ALEKSEJ KALC

1. Uvod

V minulem letu je Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije Julijske krajine proslavila svojo 40. obletnico nastanka in plodnega delovanja ob strani beneškim in drugim Slovencem iz naše dežele, ki so v iskanju zaslužka zapustili rodne kraje in se trajno ali začasno podali v širni svet. V zvezi s tem jubilejem, ki ga je Zveza obeležila s spominskim posvetom in rednim občnim zborom, želimo ponuditi nekaj utrinkov iz dolge in razgibane zgodovine našega izseljenstva, zlasti tistega iz beneškoslovenskega območja, kjer je kot nikjer drugje krojilo usodo in sam obstoj slovenske narodne skupnosti.

1. Začetki v Novem veku

Če povprečnega pripadnika slovenske narodne skupnosti v Italiji povprašaš o območjih in zgodovinskih momentih, ki bi jih povezal z izseljenskim pojavom na zahodnih mejah slovenskega etničnega ozemlja, bo zagotovo navedel množično zapuščanje beneškoslovenskih dolin in Rezije v desetletjih po drugi svetovni vojni. Zaradi časovne bližine in še bolj zaradi dramatičnega obsega ter političnega ozadja je to izseljevanje skupaj z emigracijo, ki je slovensko skupnost v Italiji prizadela za časa fašizma, dejansko najgloblje usidrano v naši kolektivni zavesti. Vsak beneški Slovenec ali Rezijan pa bo znal povedati, da je to le zadnje poglavje v dolgi selitveni tradiciji tamkajšnjega prebivalstva. Govoriti o tradiciji je povsem ustrezno, če pomislimo, da so na tem območju selitve dokumentirane že v 16. stoletju in da so postale trajni sestavni del gospodarskega udejstvovanja. Šlo pa je dolgo predvsem za

začasne, najpogosteje sezonske oblike izseljevanja, s pomočjo katerih so prebivalci hribovitih območij dopolnjevali nezadostne krajevne gospodarske vire – poljedelstvo, živinorejo in gozdarstvo – s pridobitnim delom izven domačih krajev.

To sezonstvo je bilo v glavnem moški posel, navadno se je odvijalo v zimskih, za agrarna dela mrtvih mesecih, opiralo pa se je na specializirane dejavnosti, predvsem na popotno trgovino in obrtne poklice. »Guzirovci« – tako so se v Benečiji imenovali krošnjarji – so s svojimi nahrbtnimi omaricami prodirali v najzakotnejše podeželske kraje in na sejmih ter od vrat do vrat ponujali vsakemu gospodinjstvu potrebno kramo, od šivank, sukancev, tekstila do malega orodja in kuhinjske opreme. Pri tem udejstvovanju so bili dobro usklajeni, kar je veljalo še posebej za prodajalce svetih podob, ki so jih nadiški »guzirovci«, organizirani v najmanj 36 skupin, v drugi polovici 18. stoletja pogodbeno preprodajali za tiskarje Remondine iz Bassano del Grappa od Avstrije in Poljske do Bosne in Srbije. Na poti nazaj pa so odkupovali cunje in jih nato prodajali papirnicam v Beneški republiki. Zaradi dobrega zaslužka so se nekateri začeli popolnoma posvečati krošnjarstvu in ostajati dlje časa od doma. Podobno je bilo tudi z Rezijani, med katerimi je bilo poleg krošnjarjev tudi veliko popotnih obrtnikov, kot so steklarji, kotlarji, brusači in drugi rokodelci, ki so po domovih v mestih in na podeželju ponujali vrsto drobnih uslug.

2. »Novo« sezonstvo v 19. stoletju

V 19. stoletjuje je nastopila nova faza v izseljevanju iz hribovitih predelov Furlanije in celotnega vzhodnega alpskega loka, ki je postala znana kot »novo« sezonstvo. Za razliko od prejšnjega obdobja, je sedaj pojav postal množičen. Tradicionalnim popotnim poklicem so se pridružili novi, predvsem gradbeniški, od specializiranih (npr. zidarjev, kamnosekov, dekoratorjev, pleskarjev, dekoratorjev) do najpreprostejših (strežajev, kopačev, delavcev v opekarnah in raznih težakov). Ta premik je bil povezan z razrastjo trga delovne sile, ki sta ga v teku 19. stoletja spodbudila razvoj industrije in mest ter razmah javnega in zasebnega gradbeništva. »Novo« sezonstvo se je tudi časovno premaknilo iz zimskih mesecev na čas od zgodnje pomladi do pozne jeseni. Množičnost je spodbujal zadovoljiv zaslužek, ki je bil razmeroma lažji od napornega kmetovanja v hribovitem svetu, kjer zaradi strmin uporaba vprežne in tovorne živine ni bila mogoča in je vse delo slonelo izključno na človeških plečih.

V Reziji je tako v drugi polovici 19. stoletja opravljalo poklice ali dejavnosti izven doline, največ po srednji Evropi, nad 80% aktivnega moškega prebivalstva. Del se je ukvarjal z zidarstvom in drugimi poklici ter težaškimi deli v gradbeništvu, pomemben del se je zaposloval tudi v opekarnah, vključno z ženskami in otroki, ki so proti koncu stoletja vse pogosteje sledili moškim na poti izseljevanja. Dober del Rezijanov pa je ostajal še vedno vezan na tradicionalne poklice, zlasti na krošnjarjenje in na brusaško obrt, zaradi česar se je rezijansko sezonstvo oziroma začasno izseljevanje razlikovalo od furlanskega, v katerem so daleč prevladovali delavski poklici. Rezijanske obrtnike in trgovce, bodisi popotnike kot že trajneje naseljene, med katerimi tudi premožne veletrgovce z južnim sadjem, najdemo v desetletjih pred prvo svetovno vojno po vseh pomembnejših središčih Avstro-Ogrske, od Trsta in Reke, do Dunaja, Gradca, Prage, Bratislave.

Iz Nadiških in Terskih dolin so od srede 19. stoletja moški odhajali na sezonsko delo na »gajzinpon«, kot je udomačeno zvenel nemški izraz »zur Eisenbahn«, se pravi na gradnjo in naposled vzdrževanje železniških prog po Avstriji in Nemčiji. Nekateri so se zaposlovali v opekarnah in v gradbenih poklicih. Čeprav so trgovski posli s kolportažo svetih podob iz Remondinijevih tiskarn že zdavnaj prenehali, so se mnogi še vedno ukvarjali tudi z »guziranjem«. Med njimi tudi krošnjarja Rutar in Primožič iz Dreke, ki sta svojo kramo ponujala vse dol do vznožja Kavkaza, kjer sta v Vladikavkazu kupila obsežno posest in ustanovila znamenito beneškoslovensko agrarno ter obrtno kolonijo Italijanski hutor. Vse pogostejši pa je postajal tudi pojav dikel, to je deklet in žena, ki so odhajale službovat k mestnim družinam, da so si prislužile za poroko oziroma da so pripomogle k vzdrževanju družine.

3. »Etnični faktor«

Sicer je bilo v Benečiji v tej fazi sezonsko izseljevanje občutno manj obsežno kot drugod v Furlaniji. Medtem ko se je iz Furlanije izseljevalo letno povprečno 14% prebivalstva, jih je iz špeterskega okraja odhajalo le dobre 4%. Ta relativna neizrazitost je pritegnila pozornost proučevalcev emigrantske problematike, ki so takrat spremljali vsesplošen selitveni pojav z vidika gospodarske politike in družbenih posegov, ki jih je terjal od državnih oblasti in krajevnih uprav. Eden največ jih italijanskih geografov Francesco Musoni, po materi Benečan, je na začetku 20. stoletja, najbrž tudi opirajoč se na svoje intimistično doživljanje Benečije, razlagal to »anomalijo« s teorijo o »etničnem faktorju«. Vzroke je namreč iskal v značaju

slovanskega človeka, ki naj bi bil navezan na družino, dom in še tako skromno grudo. Ljubil naj bi vaško življenje in se v svoji nedovzetnosti za novote ter zaradi pomanjkanja pustolovskega duha raje odpovovedal stiku s širnim svetom, tudi za ceno revnejšega življenja. Teza, ki jo je sočasno vsaj nekoliko izpodbil Evgen Blankin, s tem, da je poleg relativno radodarnejšega kmetijstva v beneškoslovenskih dolinah opozarjal tudi na način posestnega dedovanja, ki je tesneje vezal ljudi na zemljo, je seveda nekonzistentna in je sad takratnega gledanja na etnično drugačnost in stereotipnih podob o slovenskem oziroma slovanskem svetu tudi v očeh Slovencem naklonjenih predstavnikov italijanske kulture. Brezpredmetnost »etničnega faktorja« dokazuje primer Rezije, torej slovenske doline, ki je v istem obdobju bila najizrazitejše izseljensko območje v vsej Furlaniji, očitno pa ga izpodbija tudi sama izseljenska tradicija nadiških in terskih krošnjarjev iz 18. stoletja kot tudi množični porast izseljevanja, do katerega je prišlo v Benečiji na začetku 20. stoletja.

V prvem desetletju 20. stoletja se je namreč letno izseljevanje v špetrskem okraju dvignilo nad 12% vsega prebivalstva in v nekaterih občinah preseglo 22%. S tem je Benečija prodrla v sam vrh najizrazitejših izseljenskih območij v severovzhodni Italiji. Zanimivo je, da so taki množičnosti botrovali ne samo kontinentalni, pač pa tudi čezoceanski tokovi, usmerjeni v Združene države Amerike. Za razliko Furlanije, ki jo je od srede 70. let 19. stoletja zajelo tudi odseljevanje v Argentino, Brazilijo in druge južnoameriške države, je bil to edini primer tako množičnega odhajanja v Severno Ameriko in je ponovno izstopal kot svojstven beneškoslovenski pojav. Začel se je proti koncu 19. stoletja, ko je manjša skupina odšla delat v mesto Nanaimo v British Columbijo blizu tihooceanske meje med ZDA in Kanado. Vzplamtelo pa je od leta 1903 dalje do vstopa Italije v prvo svetovno vojno, nakar se je nadaljevalo še v 20. letih. Tokovi so bili usmerjeni v industrijska in rudarska središča ZDA, v prvi vrsti v Pennsilvanyo, Indiano, Illinois in Washington, kjer so se zlasti v Chicagu, Clevelandu in Indiani oblikovale kar številčne beneškoslovenske kolonije. V registrih priseljencev, ki so jih ameriške oblasti sestavljale ob vstopu v državo na otoku Ellis Island v New Yorku, je v omenjem časovnem loku zabeleženih okrog 2.500 prihodov iz Beneške Slovenije. Velika večina priseljencev je bila moških, od katerih so se mnogi po nekajletnem bivanju vračali z zaslužkom domov in se pogostoma ponovno podajali na nekajletno delo v Ameriko, del pa se jih je trajno usidral na ameriških tleh in za sabo poklical ženo, otroke ali zaročenko. V okviru teh kolonij je bilo ustanovljeno tudi prvo benečansko društvo.

4. Trajno izseljevanje in njegove demografske posledice

Prva svetovna vojna je prekinila bodisi tradicionalne bodisi novejše selitvene tokove, po njej pa so se zaradi geopolitičnega preoblikovanja Evrope ter preustroja mednarodnih gospodarskih razmer začeli izseljenski procesi korenito spreminjati. Trgovcem, brusačem, kot tudi zidarjem in drugim gradbenim delavcem je postalo nekdanje srednjeevropsko delovno tržišče težje dostopno in gospodarsko manj hvaležno. Delavski tokovi so se sprva preusmerili proti Zahodni Evropi, zlasti v Belgijo, Francijo in Luksemburg, delno tudi v Južno Ameriko, z nastopom fašistične politike omejevanja odhajanja v inozemstvo konec 20. let pa so se obrnili v notranjost italijanske države, delno v italijanske kolonije v Afriki, v 30. letih v skladu z italijansko-nemškim prijateljstvom pa tudi v Nemčijo. Druga pomembna novost je bila v tem, da je izseljenski pojav izgubljal sezonski oziroma začasni značaj in se spreminjal v dolgoročnejšo ali celo trajno odselitev. S tem se je začel proces zapuščanja dolin, ki se je sicer skladal s takratnim vsesplošnim začetkom odliva hribovskega prebivalstva proti mestom in raznim gospodarskim središčem.

Prebivalstvo Rezije je tako v letih 1911 do 1936 padlo od skoraj 4.700 na manj kot 3.000 oseb, to je za 45%, v Benečiji pa je bil demografski padec v istem obdobju manj izrazit in je znašal okrog 12%. Zato pa je demografsko nazadovanje postalo malodane dramatično po drugi svetovni vojni. V razdobju 1951–1984 je število prebivalstva v okrožju Špetra Slovenov upadlo od dobrih 16.000 na 7.700, ali za 52%, v Reziji pa v letih 1951–1981 za več kot 54%. Odtlej je pojemanje števila prebivalstva manj izrazito, a se še vedno nezadržno nadaljuje.

Ta situacija je bila po eni strani rezultat množičnega zapuščanja dolin, ki je bilo posebno intenzivno v 60. letih, in pa spremenjene demografske strukture, ki je z odhodom mladih generacij izgubila potrebni reproduktivni potencial. Tako dramatični izseljenski procesi se uokvirjajo v pospešeno spreminjanje širših družbenih in gospodarskih razmer s preustrojem zaposlitvenih možnosti na italijanskem in na širšem evropskem delovnem tržišču ter z uveljavljanjem novih življenjskih standardov. Hribovita območja so za tem hitrim razvojem zaostajala in zato doživljala stopnjevanje emigracije. Ta se je usmerjala najprej proti evropskim državam, zlasti v Belgijo, Francijo, Luksemburg, Švico in Zahodno Nemčijo, in v čezoceanske dežele, največ v Argentino, Venezuelo, Brazilijo, Kanado in Avstralijo.

Te države so v desetletjih po drugi vojni v okviru svojih gospodarskih politik privabljale najrazličnejše poklicne profile kot tudi nekvalificirano moško in žensko delavstvo iz tujine, ki je odigralo pomembno vlogo pri njihovi gospodarski rasti. Kasneje, ko sta industrializacija in modernizacija začeli hitro napredovati tudi v Italiji in se razširila na njena severovzhodna, so se izseljenski tokovi usmerili proti regionalnim in drugim severnoitalijanskim gospodarskim središčem. Ta proces je pospešil potres in popotresna obnova, ki je spodbudila tudi povratek dela izseljencev iz drugih držav.

5. Izseljevanje in politika

Kot še drugod po Italiji je tudi v Furlaniji v povojnem obdobju bilo izseljevanje deležno pozitivnih vladnih posegov kot sredstvo gospodarske politike za reševanje kriznih družbenih razmer. Naj omenimo samo dvostranske pogodbe, ki jih je Italija v prvih povojnih letih sklenila z Belgijo in Francijo za »izvažanje« delovne sile, ki sta jo ti državi nujno potrebovali za zagon rudarske proizvodnje in uresničitev energetskih planov. Italija pa se je soočala z močno brezposelnostjo, ki jo je blažila z dobro organizirano izseljensko politiko. Tudi v Benečiji so takrat delovali zaposlovalni uradi, ki so rekrutirali in množično odpošiljali delavce v tujino. Čez leta se je izkazalo, da je v skladu s tajnimi klavzulami dvostranskih pogodb v zameno za vsakega izseljenca Italija dobivala določeno količino premoga, kar je bilo za desettisoče iseljencev žalitev, saj jih je lastna država obravnavala in dobesedno izmenjavala kot preprosto gospodarsko blago.

V Benečiji pa je politika odigrala še bolj nečastno vlogo. Če je bil množični odliv prebivalstva v povojnih desetletjih del procesa, ki je zajel vsa italijanska hribovita območja, je v Benečiji pojav zadobil neprimerno večji obseg kot drugod. Temu niso botrovale le »naravne« družbeno-gospodarske razmere, ampak tudi prefinjena državna politika, ki je iz ideoloških in nacionalističnih interesov načrtno spodbujala involucijo prostora. Prek neustreznega urbanističnega planiranja, z omejitvami, povezanimi z vojaškimi služnostmi, in drugimi upravnimi prijemi je onemogočila izkoriščanje agrarnih in drugih gospodarskih zmogljivosti Benečije in še dodatno spodbudila trajno izseljevanje. Cilj pa je bil kolikor mogoče ošibiti slovensko narodno skupnost tega območja in ji spodkopati temelje za obstoj. Vse to v okviru nacionalnega utrjevanja vzhodne italijanske meje, v katerem si je

Italija prizadevala vse od 1866. leta in paradoksalno dosegla največje uspehe v času razcveta demokracije. Ne smemo pozabiti, da je k takemu rezultatu poleg gospodarske politike in nacionalistične propagande prispevalo tudi nacionalistično ustrahovanje prebivalstva s strani podtalnih dejavnikov, ki so delovali v sklopu zahodnih obrambnih sistemov protu komunistični nevarnosti in so svojo vlogo zlorabili v raznarodovalne namene.

6. Zveza izseljencev in njena vloga

Močna pospešitev izseljevanja je vsekakor sprožila reakcijo na družbeno-gospodarsko propadanje in odmiranje Beneške Slovenije. Hkrati je v ljudeh okrepila zavest o etnični oziroma narodni pripadnosti tega območja in spodbudila prizadevanja za preporod te deželice kot svojstvene sestavine slovenske skupnosti v Italiji in širše slovenske stvarnosti. Pri tem so odigrali pomembno vlogo prav izseljenci, ki so tudi prek izkušnje v tujini jasno zaznali kulturne značilnosti in specifične probleme Benečije ter beneškoslovenske družbe. Z delom in življenjem na tujem so se krepili tudi znanje, samozavest, vera v lastne zmogljivosti, čut pripadnosti in dolžnosti do skupnosti doma in v izseljenstvu. Z vsem tem so povezana prizadevanja izseljencev za samostojno organizirano družbeno in kulturno delo, ki so leta 1968 pripeljala do nastanka Zveze beneških izseljencev. Ustanovljena je bila v mestecu Orbe, v frankofonskem kantonu Vaud na jugozahodu švicarske konferedacije, kjer si je tisti čas služila kruh številna skupina beneških rojakov. Že od samega začetka je vzpostavila tesne stike s slovenskimi organizacijami v Benečiji, Trstu in Gorici in izseljence vključila v institucionalno delovanje za enotno uveljavljanje slovenske narodne skupnosti v Italiji. V prvi fazi je, med drugim tudi prek svojega glasila Emigrant, skrbela za stike med izseljenskimi skupnostmi in izvornimi kraji, prizadevala si je za ustavitev izseljevanja, za ureditev socialnega položaja in drugih potreb izseljencev in njihovih družin. Po potresu leta 1976, ki je močno prizadel tudi Benečijo, so bili mnogi izseljenci in njihova Zveza tesno vpeti v procesu rekonstrukcije, ki je postal tudi izhodišče bodočega družbenega in kulturnega razvoja tega dela slovenske stvarnosti v Italiji. V tej fazi se je izseljenska organizacija, ki se je medtem preselila v Čedad, še okrepila in kot sestavni del slovenske institucionalne strukture še danes služi izseljenskim skupnostim in včlanjenim društvom v Evropi, Severni in Južni Ameriki in Avstraliji.

Zveza izseljencev se je na začetku 80. let preoblikovala iz beneškoslovenske v deželno organizacijo in je kot taka uradna referenčna organizacija za izseljenstvo slovenske narodne skupnosti pri Deželi Furlaniji Julijski krajini. Od takrat se je tudi njeno ime spremenilo iz Zveze beneških v Zvezo slovenskih izseljencev, ki mu je bilo pred leti dodano še Slovenci po svetu. Ta pripis zaznamuje zgodovinsko spremembo ne toliko v poslanstvu kot v vsebinski vlogi organizacije, ki je nujna posledica razmer in potreb izseljenstva. Današnji izzivi v odnosu do izseljenskih skupnosti so namreč bistveno drugačni od tistih izpred dvajsetih ali tridesetih let, ko so bili selitveni procesi v polnem teku. Danes se organizirano delovanje na tem področju sooča z vprašanjem generacij, ki niso doživele izkoreninjenja iz naših krajev, ker so rojene v krajih priseljevanja njihovih staršev in jim je torej tujina domovina. Zato pa se njihov odnos do »starega kraja« njihovih staršev ali dedov ni spremenil. Nasprotno, čut do korenin in potreba po poznavanju izvornih krajev ostajata živa in sta vredna posebne pozornosti. Vloga Zveze je zato danes vse bolj v iskanju primernih načinov za vzpodbujanje obojestranskega zanimanja in ohranjanje družbenih, kulturnih in drugih vezi med tukajšnjim prostorom in skupnostmi v svetu, ki iz njega izhajajo.

Viden, 1993. Svetovno srečanje mladih izseljencev iz FJK

NAŠE BOGASTVO SO MLADI

RENZO MATTELIG

Zveza slovenskih izseljencev FJK–Slovenci po svetu je letos z zanimivim programom, ki ga je delno razvila po svetu, praznovala svojo 40–letnico. Naš visok jubilej je seveda priložnost, da se tudi na teh straneh spomnimo na začetne korake in razmislimo o prehojeni poti, a tudi o stanju v Benečiji včeraj in danes.

Štirideset let je obdobje, ki presega eno generacijo. Slika današnje Benečije kaže prav na pomanjkanje skoraj dveh generacij. V povojnih letih ni bilo dela, a je bilo veliko mladine. Danes dela še zmanjkuje, primanjkuje pa tudi mladina in z njo, se bojim, usihata upanje in zanos. Včasih imam občutek, da se del naše skupnosti zadovoljuje s tem, kar smo dosegli v zadnjih štiridesetih letih.

Pojav izseljevanja se je seveda v tem obdobju globoko spremenil. Ob koncu šestedesetih let, ko so v kraju Orbe v Švici ustanovili takratno Društvo beneških izseljencev, se je vsako leto izselilo iz naših vasi in dolin na tisoče ljudi. Nekoč je bilo izseljeništvo deroči potok, danes je le kap. Na žalost pa ne, ker bi se ekonomsko in socialno stanje naših dolin bistveno izboljšalo in nudilo vsakemu Benečanu primerno delovno mesto. Resnica je da, tistim redkim mladim, ki še ostajajo, nudi naš teritoriji redka in nekvalificirana delovna mesta. Kot pred desetletji si morajo najboljši med njimi poiskati srečo zunaj naših dolin. Šibitve torej ne opažamo toliko v številkah, kolikor v bodočih možnosti avtohtonega razvoja.

Naša Zveza se je rodila v prepričanju, da »če si ne bomo pomagali sami, nam nihče ne bo pomagal«. Boriti se je bilo treba za socialne pravice, a tudi za bodočnost rojstnih krajev, saj so bili skoraj vsi naši izseljenci prepričani, da se bodo kmalu vrnili domov. V prvih letih je organizacija slonela izključno na delu in na požrtvovalnosti ustanoviteljev. Takrat ni bilo pomoči s strani države ali dežele. Tudi s slovenskimi organizacijami v Italiji ni bilo stikov. Edina solidarnost je prihajala s strani redkih

izseljenskih organizacij, ki so bile, tudi one, prepričane, de je treba nehati s politiko besedičenja, praznega patriotizma in paštašute.
Kljub temu, da je bilo malo časa, denarja pa še manj, so ustanovitelj takoj začeli izdajati glasilo »Emigrant«, ki še danes izhaja.
Poseben način za samofinansiranje so si zamislili v kraju Tamines v Belgiji. Vse ostanke jedi ali povrtnin so zbirali in s tem redili prašičke. Izdelovali so razne svinjske dobrote in jih prodajali, tako da so imeli vedno polno blagajno.
Kasneje je prišlo do stikov s Slovensko kulturno-gospodarsko zvezo in z drugimi slovenskimi organizacijami na eni in drugi strani meje in to je nekako pomagalo delovanju in razvoju Zveze bodisi na tujem kot tudi doma.
Zveza se je razvijala nekako kot »Veriga Svetega Antona«. Novica o njenem nastanku se je širila od ust do ust. To je bilo lažje v evropskih državah. Tudi nekateri prijatelji, ki so živeli v prekooceanskih deželah, so bili o njej seznanjeni in so začeli orati ledino.
Povsem umevno je, da so postale postojanke v teh krajih močnejše in aktivnejše, ko je Dežela Furlanija Julijska krajina izglasovala norme v korist svojih rojakov po svetu. Na začetku prisotnost Slovencev ni bila vsem po godu. Počasi smo postali enakovredna skupnost, vsaj v izseljeniškem svetu.
Danes so razmere doma in po svetu popolnoma drugačne kot so bile pred šitridesetimi leti. Pa še vedno velja parola, ki so si jo izmislili ustanovitelji Zveze: »Delo doma in šole v našem jeziku«. Na področju kulture in jezika smo marsikaj dosegli, glede dela doma pa sem že odgovoril.
Vsebina našega delovanja je danes v tem, da ohranimo izvirno kulturo emigrantov in njihovih potomcev, seveda v okoliščinah in s sredstvi, ki so primerna časom in prostoru.
To, kar nas skrbi, je, da bi vsak človek, ki se čuti Slovenca, našel svoj prostor v novem »domu«. Ta dom ni več omejen na Benečijo, ampak se lahko razteza po vsem svetu, kjer živijo naši ljudje. Ena sama skupnost torej, kjerkoli živijo njeni člani.
Raje govorimo o Slovencih po svetu kot o emigrantih zato, ker smo danes vsi emigranti ali pa ni emigrant nihče. To je odvisno od zornega kota, s katerega gledamo sami sebe. Takšen pristop k problematiki naše skupnosti v svetu (torej tudi »doma«) ima velik in pozitiven odziv, predvsem med mlajšimi. Nihče se namreč ne čuti izključenega in ve, da lahko prispeva k osebni in skupni rasti.
Naše današnje bogastvo so mladi in njim posvečamo in bomo še intenzivneje posvečali naše pobude v prihodnosti. Veseli in ponosni smo na to, da izhajajo vodilni

kadri naših društev po svetu prav iz vrst tistih, ki so se v svetu zakoreninili in so iz dneva v dan bolj aktivni in vplivni v okviru svojih skupnosti. Ko govorimo o koreninah, se vedno spomnim na članek, ki sem ga pred leti bral v »Primorskem dnevniku«. Na vprašanje, ali se počuti Italijan ali Slovenec, je mlad fant, sin mešanega zakona, odgovoril: »eno in drugo«.

To velja tudi za potomce Benečanov, ki so se rodili po svetu. Že naša identiteta, nas, ki živimo v Italiji, je precej kompliciranа in raznolika. Njihova je še toliko bolj kompleksna, istočasno pa bogatejša. Nikoli si ne smemo delati utvar, da bomo z našimi pobudami »zgradili« Slovenca, ki naj bi bil tak, kot so bili njegovi predniki. Mi tega niti nočemo, niti ne želimo spodbujati mlade, naj se vrnejo. Večkrat smo namreč videli, da vodi to v slepo ulico.

Naša mladina po svetu išče znamenja ene izmed svojih identitet z namenom, da bi globje spoznala svoje korenine in da bi bila sposobna pridobiti tiste elemente slovenske kulture, s katerimi se lahko predstavi tistim, ki Slovenci niso. Zato zahtevajo od nas seminarje ali tečaje jezika, glasbe, kuhinje, plesa, itd.

V perspektivi za prihodnost vidimo pobude, ki naj bi predvidevale trenutke, ko bi naši na tujem imeli priložnost, da se od nas nekaj naučijo, pa priložnosti, ko bi se mi in domača mladina lahko od njih nekaj naučili. Mislimo, da so za našo mladino soletniki v svetu velika priložnost za osebno in profesionalno rast. Prav zato trdimo, da moramo vedno bolj postati ena sama skupnost in to ne glede, kje bivamo.

Kot rečeno, se je Zveza rodila s ciljem, da pospeši kulturni in ekonomski preporod Benečije. Za nas je zato popolnoma normalno, da sodelujemo z vsemi slovenskimi organizacijami na teritorju, predvsem s krovnimi. Slednje pa stalno spodbujamo k večji povezavi z rojaki izven zgodovinskega teritorja. Ti naši rojaki so posebno in veliko premoženje. Nikoli pa se ni zgodilo da bi gospodar, ki ne skrbi za lastno premoženje, postal bogatejši ali pametnejši. Potrebni so torej skrb in tudi investicije.

Glede institucionalnih odnosov, naj povem, da odnosi z Deželo FJK niso bili vedno lahki. S časom, z resnostjo Zveze in njenih članic po svetu pa smo prišli do enakopravnosti s sorodnimi organizacijami in imamo dobre odnose z njimi, predvsem s tistimi, ki so na začetku nasprotovale slovenski izseljenski organizaciji. Zadnja leta smo organizirali več skupnih pobud, kjer sta slovenska stvarnost in slovenski jezik vedno prisotna. Stiki z Republiko Slovenijo so redkejši in bolj na osebni ravni. To je pomanjkljivost, ki bi jo morali čimprej odpraviti.

Ne morem pa zaključiti tega zapisa, ne da bi se spomnil in izrekel priznanje ustanoviteljem naše zveze in vseh našim ljudem, ki so z velikimi žrtvami preživljali

sebe in svoje družine po vsem svetu. To je zame žalostna stran. Nisem imel priložnosti poznati vseh Benečanov, ki so se v prvih letih trudili v nastajajočih društvih. Nekatere sem osebno spoznal in bil z njimi v zelo tesnih prijateljskih odnosih. Nanje se pogosto spomnim in nanje mislim in se sklicujem, ko je treba kaj važnejšega ukrepati. Da ne bi koga pozabil in da ne bi podcenjeval doprinos drugih, nočem imenovati nobenega; enkratna pa je bila življenjska pot rudarjev v Belgiji. Med njimi je smrt zares obilno kosila. Bog naj jim poplača.

Melbourne, 2007. Srečanje mladih benečanov

30-LETNICA PRISOTNOSTI GLASBENE MATICE V KANALSKI DOLINI

RUDI BARTALOTH

Prisotnost Glasbene matice v Kanalski dolini sega v december leta 1978. Podružnica Glasbene matice je najprej dobila svoje prostore v župnišču v Ukvah, nekaj časa v zgradbi bivše ukovške mlekarne in pozneje v učilnicah krajevne osnovne šole. Leta 1989 se je šola namestila v hiši slovenskih šolskih sester v Žabnicah; v zadnjih petih letih ponovno domuje v Ukvah. Leta 1994 so podružnico poimenovali po Tomažu Holmarju znanemu organistu, skladatelju in zborovodji ter negovalcu slovenskega petja, ki je v začetku dvajsetega stoletja deloval v Žabnicah v Kanalski dolini. Dolga leta so mentorij in učitelji enkrat ali dvakrat tedensko prihajali iz Kranja in okolice. Od samega začetka je delokrog glasbene šole bila Kanalska dolina. Gojenci prihajajo iz Ukev, Ovčje vasi, Žabnic in Trbiža, zadnja leta tudi iz Naborjeta. Šola od vsega začetka ponuja glasbeno vzgojo v slovenskem jeziku, kar je v danih okoliščinah zelo pomembno.

Šola deluje zdaj v Ukvah z mentorji, ki prihajajo iz naše dežele in nudi pouk klavirja in harmonike. Najboljši učenci šole redno nastopajo na vsakoletnih srečanjih Glasbenih šol Gorenjske in zamejstva, na slovenskih kulturnih prireditvah in ob priliki vsakoletnega zaključnega nastopa ter božičnice. Zadnje čase šola sodeluje tudi na prireditvah izven doline. Žal trenutno ne ponuja pouka teorije, v spomladanskem času pa prireja glasbeno delavnico, ki je namenjena njenim učencem.

Maja 2008 je šola obeležila tridesetletno prisotnost v Kanalski dolini. V prostorih trbiškega kulturnega centra se je odvijalo interno srečanje učencev iz vseh sedežev Glasbene matice v naši deželi. Srečanje je bilo hkrati priložnost, da so se nastopajoči med sabo spoznali in pokazali svoje znanje. Za gojence Glasbene matice-šole

Tomaža Holmarja je bil tudi zaključni nastop ob iztekajočem se šolskem letu. Tečaji so se nadaljevali do junija meseca in takoj nato sta bili na vrsti glasbena delavnica in izpiti. Praznovanje tridesetletnice se je nadaljevalo julija meseca na Trbižu, ko je bil v tamkajšnji cerkvi na sporedu jubilejni koncert.

Leta 2008 je Glasbena matica–šola Tomaža Holmarja skupaj z drugimi ustanovami (Slovensko kulturno središče Planika) ob finančni podpori krajevne Gorske skupnosti izdala Cd z naslovom »Tako so peli«, ki vsebuje stare pesmi, ki so bile posnete pretežno v Ukvah med leti 1968 in 1972. Cd naj bi bil prispevek ustanove k ohranjevanju pevske in kulturne dediščine v Kanalski dolini; v kratkem bo izšla tudi poljudna knjižica, ki bo v pisni vsebini spremljala posnetke na Cd-ju.

V naslednjem šolskem letu šola načrtuje okrepitev učiteljskega kadra, ponudbo dodatnega inštrumenta ter skupinski pouk teorije.

Ob 30-letnici Glasbene matice-Glasbene šole Tomaža Holmarja v Kanalski dolini

25 LIT DĚLA OD TOGA ROZAJANSKAGA KULTÜRSKAGA ČIRKOLA "ROZAJANSKI DUM"

LUIGIA NEGRO – ŠIMILJONAWA

Nes, zütra ano w nadějo, ziz nošin programon mamo wõjo spomanot 25 lit děla od nošaa čircola. Nes, 26 dnuw satembarja jě te ewropske din za azïke.

Čircolo so bili a ġali orě lěta 1983 (den mijar, děvet stu, štirkret dwisti nu tri) jüdi ki so skyrbali za nošo kultüro: Luigi Paletti *Bertulow*, Silvana Paletti *Bertulawa*, Renato Quaglia *Ğuket*, Vittorio Di Lenardo *Pariser*, Giuseppe Beltrame *Cek*, Dino Valente *Pitrïnow* anu rejnik Aldo Madotto *Ćakarïn*. Ni so bili a ġali orě fïs za pomoet bronit nošo kultüro ano neš azyk.

So prašly 25 lit od itaa lěta ano karjě rači jě bilo norěd, rěči parvïdinane tu-w statuto.

Somo naredili kazanja – za pokazet ano zdělet poznet dělo od noši judi; somo se nalězli ziz profesörji – za kapyt nu mojo več od nes ano od nošaa romoninja; somo pomoali wučit nošo kultüro ano nošě romoninjě tu-w škuli; somo organizali konkorse za pïset po nes ano korse za se nawučit gramotiko ano pïsanjě; somo publikali te rozajonske kolindrine, lïbrine, ġornol "Näš glas". Somo pa se nalězli za stat wkop anu somo organizali ğite.

Wsě isŏ to jě nin pomoalo wrast.

Mïslin da na folawen raćyt, da wsy mï rozajonavi mamo par syrco nošě romoninjě ano nošo kultüro. Tej čirkolo somo jïskali pa naredit kako stopo bojě na ta-prid ano ně se wstavit kŏj pravit da jě trěbě bronit nošě romoninjě.

Den ežïmpli to so korsavi ki somo organizali za se nawučit pïset ano za se nawučit gramotiko. Tu-w ti šějst lit somo se nawučili rěči ki nïsamo znoli ano prid somo mïsili da vimo wsě kŏj zajtŏ ki romonïmo po rozojonski. Somo se nawučili gramotiko, somo se nawučili da kako to jě po biski, po njïvaski, po osŏjski ano po solbaški, ano pa tu-w standardo, somo se nawučili pïset ano lajet.

Somo se nawučili ano somo kapïli da ći znomo nošë romoninjë, ći znomo njaa gramotiko, da kako na jë norëd, ći znomo a pïset se na bojïmo već da bomo a zübili.
Ko somo se nalëzli ziz itëmi ki ni študijajo somo poznoli karjë rači od nošaa romoninja, njaa štorjo anu da kako an je norëd. Ziz isëmi judmi to jë rüdi lõpo se nalažet zajtö ki so ma rüdi kej za se nawučit.
Kultüra to jë isö: wsë itö ki mamo tu-w nes, wsë itö ki somo se nawučili anu wsak jïšćë rüdi kej növaa za se nawučit. Kej lipaa ano wridnaa ćemo se nawučit pa nes.
So prašly 25 lit ano ći somo dorivali naredit karjë rači to jë za zawalit wse soče, ite ki nin pomoajo ano nejveć te tu-w Diretivo. Bu wen lunej karjë čas!
Somo jiškali dëlet poštëno, ziz rišpjëton, čenče ofïndinet ninaa, somo šly tej so nin kazali profesörji ano somo jïskali wrast ano det okažjuni pa nošin judin za wrast.
Jë šćë karjë dëla prad nomi.
Vïdimo wsy da kako ti mlodi ano otrocy romonïjo mojo po rozajonski. So ma si popomïslit lõpo da koj jë trëbë owdëlet za obratit rëči. Škula jë wridna, teköj pa fameja ano jüdi.
Dodiwen pa, zajtö ki si pravala, da pa romonyt, lajet, pïset po slavinski to pomoa bronit nošë romoninjë pa zajtö ki jë karjë basid po slavinski ki ta-par nyn ni so se zübile aliböj ni se ubïjo.
Nes mamo plažëj mët izdë ziz nomi jüdi ki so paršly z Bazilikate ano z Kalabrije. Pa ony romonïjo den azyk ki to nï te laški: po albonski – arberesh ano po grëkarski – grekaniko.
Somo je invidali zajtö ki te lïbri ka pražantawamo nes an romonï od noše dolïne ano pa od njy dolïne. Isö to jë sad dëla Santina Amedea.
Ziz njaa litrati somo naredili izdë dwa kazanja ano pa den kolindrin. Min račyt da min karjë a zawalit za wsë itö ki an jë me nawučil!
Dolïne trï ćejo je pražantet Luuģi Paletti z Rezije, Mario Cafaro z Bazilikate ano Tito Squillaci z Kalabrije. Od lïbrina ćë romonyt Santino Amedeo.
Za zarobit ćejo pleset noši plesawci ano itï od dolïne Sarmenta ano od dolïne Amendolee.
Zütra pojütre, 27 dnuw satembarja – na te din ki po wsimo svëto se spomanüwa turizmo – ćë byt den wridni konvenjo ta-na azïke ano turizmo. Vita lõpo da pirajajo jüdi z Slovenije. Ni pirajajo izdë w Rezijo zajtö ki romonïmo po nes. Pa tu-w dolïni Amendolee pirarajo jüdi z Greče. To orë w Timau ano to orë w Sauris pirajajo ti niški.
Zütra to ćë byt na lipa okažjun za romonyt od isaa.
W nadëjo populdnë ta-par alpinë ta-na Solbici ćemo stat nu mojo wkop za se nawučït

pleset pa po njy ano za pokúšet kej döbraga od Rezije, od dolïne Sarmenta ano od dolïne Amendolee. Sta wsy invidoni.
Za zarobit be tëla zawalit nošo Reǵun, neš Kumún, nošo Komunità Montano, Parko, Unjun od ti slavinski čirkolow, Ištitut za to slavinsko kultüro, to Videnska provinčo, Kumún Paluzza ano Kumún Sauris, Kumúne od dolïne Sarmenta ano od doline Amendolee, Pro Loco, Ecomuseo ano Turismo Friuli Venezia Giulia.
Be tëla zawalit pa wse ite ki so nin pomoali naredit lïbri, konvenjo, fješto ki bo w nadëjo ano wse wes ki sta paršly.
Bu a lunej!

Luigia Negro – Šimiljonawa, prešident od čirkola

REČANSKI KULTURI

RINALDO LUŠČAK

Te pozdravljam, Benečija!
Ki nazaj na luč si prišla,
mladost naša te je zbudila,
iz temne ječe te je rešila,
tvojim domačim te je izročila,
kjer je zibelka tvoja tekla.

Kulturno društvo, naših dolin
luč t'je prižgala – temo pregnala,
zgubljeno lepoto spet boš uživala
tvojih hribou in tvojih dolin.

Materin jezik boš govorila,
pesmice tvoje pripevala boš ...
mladenčem tvojim ljubezen širila,
starim in mladim trdnjava boš!

Narava an ljudje moja ljubezan, Liesa, Kulturno društvo Rečan, 1982

MUORAMO GLEDAT NAPRI

ALDO KLODIČ

Vsak krat, ki se nam predstave kaka oblietnica, vsi gledamo napravit obračun diela, ki se je nardilo v lietah, ki so šle mimo, za videt, če je šlo vse takuo, ki smo misinli, al pa ne. Lietos, 2009, Kulturno društvo Rečan bo imielo 40 liet, saj uradno je bilo ustanovljeno 19. obrila 1969.

Kar smo parjel tole pot, obedan nie imeu kuraže mu prerokovat tarkaj liet življenja, ne tisti, ki smo ga ustanovil, pa še manj tisti, ki so bili pruot in so se nam posmihuval in glauna njih miseu je bla: »Ka mislejo, buogi kaštroni, obarnit sviet? Se preca userjejo tu gacje!«

Niesmo obarnil sveta, pa smo šele živahni, šele dielamo tiste dielo, ki smo bli diel v program. Nie pa rečeno, da reči se nieso spremenile tudi zaradi našega diela. Reči so se dost spremenile, kake na slabo in druge na dobro. Vemo pa, da niesmo dosegli vsieh tistih cilju, ki smo se jih bli dal in smo tardnuo prepričani, da smo in bomo še hnucu našim ljudem.

Vsi vemo, da v tistih »mračnih lietih«, kar smo se začel gibat, niesmo bli spoštovani kot Slovenci, potle smo ratal Slovenci po leču, sada pa nam hočejo nazaj odvzet tole pravico. Ka nam tuole kaže?

Da niesmo še udobili vojne, da moramo zavihnit rokave an parjet nazaj za lopato, ne za gradit, pa za ohranit, kar imamo. Za ohranit muoramo še ankrat jasno pokazat, kar smo, brez klimpat od adne vieje na druge, muoramo pokazat, da smo Slovenci in potle tudi Benečani, Nedižuc, Rečan in takuo napri. Guorit »po našim« je bogatija, ki jo preca zgubmo, če jo na podpremo z buj močno stogo.

Smo tiel ohranit našo slovensko kulturo. Nie vic zadost. Sada muoramo razvit, muoramo nazaj obdielat našo njivo, ki smo jo odpustil, da nam da buojše pardielo, ku smo ga imiel do sada.

Naše doline so naš teritorij, brez našega teritorija ne puojdemo deleč, ga muoramo obdaržat, za kar moremo, takuo, ki so nam te stari zapustil. Obdaržat na pride rec ga luožt pod kako košo ku kakuoš, kar kloče, pa iti napri po pot, ki so nam jo pokazal naši predniki, brez se pustit asimilirat ali se podat druzin kulturam, samuo zaki se nam zdijo buj močne an lepe.

Naše navade, naše piesmi, naše lepote nieso manj dobre in lepe in vriedne, kot so navade naših sosiedu, in ne smiemo jih zapustit, samuo kier druzi so buj močni ku mi in nucajo svojo muoc za nas uničit.

Vemo vsi, de tel je star program, ki je biu napravljen že stuoinpetdeset liet od tega, pa do sada jin nie uspeu, kier v nas je nieka muoc, ki jim nie pustila uresničit njih slabih idej.

Če smo šele Slovenci, pride rec, de naši te stari so se znal branit, četudi so bli hudi časi. Ka niesmo an mi zmožni tarkaj, donas, ki živmo v demokratični republiki in imamo leče, ki, četudi omejene, nas podpirajo?

Bi mogli preštiet še druge stvari našega položaja in težav, ki za gotovo imamo in bomo imieli, pa smo govorili od oblietnici »Rečana«!

Ben, pustita mi rec, de narlieuš način za praznovat telo našo oblietnico, ki je zlo pomembna za naše doline, bi biu, de napravemo an liep program delovanja za napri. Za se še buj tarduo upriet tistim silam, ki nas hočejo uničit, za de ohranemo našo slovensko dušo tudi za tiste, ki pridejo za nam, kier san prepričan, de smo na pravi pot in de tudi naši otroc, navuodi in pranevuodi nam bojo hvaležni.

Aldo Klodič, predsednik kulturnega društva Rečan

25 LET DVOJEZIČNE ŠOLE V ŠPETRU

MAURIZIO NAMOR

V Špetru redno deluje dvojezična osnovna šola, v kateri se dijaki učijo slovenščine in italijanščine in pouk raznih predmetov poteka v obeh jezikih. Kljub temu, da nekateri – sicer vedno bolj redki – trdijo, da tukaj ni Slovencev, šola raste. Pred dvema letoma je tudi razširila svojo izobraževalno ponudbo od petih na osem let in s tem torej obsega celotno stopnjo obveznega šolanja.

Pred štiridesetimi leti bi to dejstvo izgledalo kot utopija, ker je vse po naših dolinah bilo proti slovenskemu izobraževanju, čeprav so si nekateri to želeli. Morda prav zato, ker se je načrt šole z dvojezičnim poukom zdel neuresničljiva in neperspektivna utopija, se je ta zamisel udejanila, a ne brez težav in tudi s precejšnjim nasprotovanjem. Nacionalisti so bili prepričani, da prvi poskusi dvojezičnega šolanja ne bodo uspeli, ko pa so ugotovili, da se zadeva širi in raste, se je ni dalo več ustaviti, vsaj legitimno ne. Kot vemo, ko se uspešne pobude konkretizirajo, imajo dosti očetov, ki si lastijo uspeh in po navadi med njimi so tudi taki, ki niso nič prispevali ali so celo delovali proti. Pred letom dni se je, recimo, pohvalil z uspehom špetrske šole tudi bivši politik in upravitelj Nadiških dolin, ki trdi, da je dovolil njen nastanek, saj je ni ustavil na začetku, ko bi to lahko storil. Tako je pač dejal.

V resnici gre zasluga v prvi vrsti osebam in skupinam zavednih Slovencev v Videnski pokrajini, ki so imeli pogum in prepričanje, da slovensko šolanje v Benečiji ni utopija, da se da to napraviti in so začeli konkretno delovati. Seveda je bilo najprej treba prepričati in vključiti v ta projekt zavedne Slovence Videnske pokrajine in njihove organizacije, organizacije slovenske manjšine v Italiji ter pristojne sogovornike v Sloveniji.

Ob moralni podpori si je bilo treba zagotoviti materialna sredstva ter sposobne ljudi, tudi izven slovenskih krogov, za pripravo šolskega načrta. Do tega je prišlo in takrat

se je zgodilo, da so bili Slovenci v Videnski pokrajini pri tem projektu složni in enotni, kar se ne dogaja rado, niti ko je najbolj potrebno. Po neštetih sestankih in razpravah je bil sprejet sklep, da se ustanovi Zavod za slovensko izobraževanje, v sklopu katerega naj bi začela delovati privatna dvojezična šola. Zavod je bil potreben tudi zato, da poskrbi za druge kulturne in izobraževalne dejavnosti na vsem teritoriju, kjer so naseljeni Slovenci v Videnski pokrajini.

Šola se je rodila kot privatna ustanova, ker je to bila v danih zakonskih razmerah edina možnost, cilj pa je bil od samega začetka ta, da postane javna in se vključi v italijanski šolski sistem. V skupini, ki si je prizadevala za uresničitev tega načrta, so namreč bili večinoma učitelji in profesorji, ki so iz političnih in sindikalnih prepričanj bili proti privatni šoli.

Organizacije Slovencev v Italiji in v prvi vrsti SKGZ, Republika Slovenija, nekatere krajevne uprave v Benečiji in nekatere politične stranke so pripomogli k temu, da je leta 1984 začel delovati dvojezični vrtec in za njim dvojezična privatna šola. Ni šlo vselej vse gladko in tudi v okviru slovenske manjšine v Videnski pokrajini je prišlo tudi do diferenciranih pozicij, ki so povzročile vodstvu šole nemalo skrbi in preglavic. A k sreči sta vselej prevladala razum in zdrava pamet.

Ko govorimo o zaslugah, ne smemo pozabiti na tisto peščico otrok, ki so bili prvi obiskovalci vrtca in učenci šole ter njihovih družin. Njih odločitev je bila vkoreninjena v zavesti o svoji pripadnosti slovenskemu narodu, je pa zahtevala veliko poguma, saj je bilo treba poleg nasprotnikov upoštevati tudi mnenje sorodnikov in prijateljev, ki so marsikdaj odsvetovali tako izbiro, češ, da nima šola nikakršne perspektive, da je treba počakati na boljše čase in celo, da se s tem dejanjem gre proti toku zgodovine in proti državi. A prvi pogumni starši so spodbudili tudi druge družine in tako je število otrok v vrtcu iz leta v leto raslo, to pa se je prenašalo na osnovno šolo. Dodaten pogum in visoka stopnja zavesti sta bila potrebna na ravni osnovne šole, ker zaradi njene zasebne narave in dejstva, da ni bila zakonsko priznana, so morali starši pred šolskimi oblastmi podpisati vsako leto izjavo, da si sami prevzemajo odgovornost za šolanje svojih otrok. Če ne bi tega storili, kot vemo, bi lahko bili tudi zakonsko pregnani. Tak postopek je bil potreben kar nekaj let, dokler niso oblasti vzele na znanje obstoja špetrske šole.

Starši so od njenega nastanka naprej tesno sodelovali s šolo, ki jih je redno obveščala o svojih dejavnostih in programih. To je bilo za vse nekaj novega, izvirnega in vsekakor brez primera. Tesna povezava se je pokazala tudi v trenutku, ko se je šola preselila v sedanje prostore in so starši skupaj z osebjem šole pomagali pri preselitvi opreme

in ostalega materiala ter delno poskrbeli za beljenje, ureditev in čiščenje prostorov. Šola je rasla in se razvijala, postopek za njeno priznanje pa se je vlekel skozi politične in birokratske zaplete. Tudi to je zahtevalo dosti truda s strani šolske uprave in upravnega sveta Zavoda za slovensko izobraževanje, ki se je pogostoma sestajal za reševanje sprotnih problemov, upoštevajoč formalne in pravne postopke.
Za svoje delovanje je šola pridobila sredstva v okviru organiziranosti slovenske manjšine v Furlaniji Julijski krajini, kasneje je na osnovi zakona za obmejna območja (1991) in drugih normativov začela prejemati prispevke od Dežele FJK. Večkrat pa se je žal zgodilo, da sredstva niso bila nakazana pravočasno in to kljub prizadevanjem vodstva šole, ki je z vsakodnevnim delovanjem in dokumentacijo dokazovala utemeljenost svojih zahtev ter obveščala o nastalih težavah politične sogovornike v Sloveniji in Furlaniji Julijski Krajini. Le-ti so se večkrat z obiskom šole lahko prepričali na lastne oči, da gre za pomembno in kvalitetno pobudo, ki ima desetine družin za seboj. Kljub vsemu pa se je večkrat zgodilo, da je ostalo osebje po več mesecev brez plače. Včasih je bilo potrebno začasno rešiti problem s posojilom na banki, za katerega je podpisal predsednik Zavoda, ki je jamčil s svojim osebnim premoženjem. Tudi na to se je treba spomniti.

Danes je šola državna in avtonomna, nima več tistih problemov, a izhodišče vsega je bila zgoraj opisana pogumna in tvegana odločitev političnih in kulturnih delavcev ter tiste peščice otrok in družin, ki so ji na začetku dali življenje. Rodila se je v sklopu Zavoda za slovensko izobraževanje. Ta dejstva so elementi njene identitete, ki jih mora ohraniti in upoštevati zato, da ne obuboža.
Danes bi se po mojem morale roditi v špetrski šoli nove ideje in ponudbe, potrebne zato, da Zavod za slovensko izobraževanje ponovno polno zaživi in razširi svojo dejavnost tudi na druge predele Videnske pokrajine, kjer je naseljena slovenska manjšina. Šola in Zavod bi morala dobiti način, da povežeta vse bivše obiskovalce šole, saj to predstavlja izjemen potencial in kapital, ki bi ga bilo škoda zanemariti in zapraviti. Ob tem bi se morali še tesneje in sistemsko povezati s šolo in kulturno sfero Posočja in širšega slovenskega prostora.
Lepo bi bilo, če bi si Dvojezična šola, Zavod za slovensko izobraževanje in vse ostale slovenske organizacije zamislili novo »utopijo«, kot je bil načrt dvojezičnega šolanja, in da bi se vsi vključili v njeno uresničitev. A morda to že imamo v povojih, saj se v Špetru skuša uresničiti projekt večnamenskega središča.

V SPOMIN

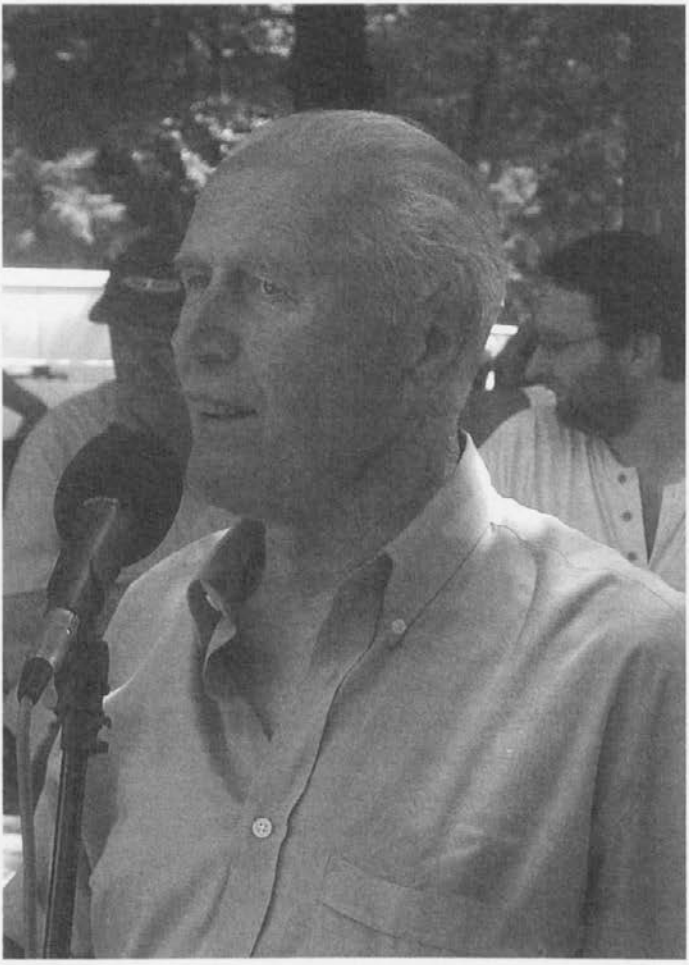

Ado Cont (1933–2008)

ADO CONT, VALIŽA IN LJUBEZEN DO ČENIEBOLE

MIHA OBIT

Ko zmanjka eden izmed naših ljudi, se v trenutku počutimo bolj sami. Smo majhna skupnost, v kateri se tudi ob manjših tragedijah, smrtih in žalovanjih zavemo, kako smo pravzaprav ranljivi. Smo pa tudi skupnost, ki spet najde moč v vrednotah kot so solidarnost in družbena ter kulturna angažiranost.

To so bile vrednote tudi za Ada Conta, ki nas je zapustil v mrkih dneh, ki ne nudijo čisto nič pozitivnega razen tega, da nas spodbujajo k temu, da gledamo skozi okno in sanjarimo ali obujamo spomine.

Tako se spominjam, kako sem zadnjič videl Ada, kot vedno nasmejanega, ko so mu vneto in iskreno ploskali ter izražali simpatijo njegovi ljudje v Čeniebolski cerkvi ob predstavitvi njegove knjige o vasi in izseljenistvu.

Ado je poosebljal izseljenistvo.

Petindvajset let je delal v tujini, v razmerah, ki jih je stvarno opisal v svojih publikacijah. Nadaljnjih trideset let pa je kot uslužbenec sindikalnega patronata tkal vezi med povratniki, tistimi, ki so jih še vedno čakali doma, in onimi, ki so si dom poiskali drugje, daleč od svoje domovine.

Ne bomo mogli pozabiti niti Adovega neumornega angažiranja pri organizaciji pobud, v prvi vrsti pohoda od Čeniebole do Podbele, ki jo je prvič izpeljal leta 1992 in kot tak bil predhodnik vsega tistega, kar se je dogajalo v tem obmejnem pasu v teh zadnjih letih. Ravno tako ne bomo mogli pozabiti njegove zavzetosti in odločnosti za ohranjanje slovenskega narečja in običajev njegove zemlje.

Ado je imel prijatelje tostran in onstran nekdanje meje, pa saj tudi ni moglo biti drugače, ker je bil pač preprost, dosleden in razpoložljiv človek.

Čeniebola, njegova dežela, njegovi ljudje in z njimi vsi mi mu bomo za vse to vedno hvaležni.

MOJ PRIJATELJ ADO CONT

ZDRAVKO LIKAR

Kako lepo je biti srečen in zadovoljen v življenju! Srečo in zadovoljstvo dajejo človeku zdravje, urejen dom, nekaterim veliko bogastvo, drugim bleščeča kariera. Nekaterim le drobne radosti, gore, širne poglede in obzorja. Največji srečneži in bogataši so tisti, ki imajo ob sebi prave prijatelje, na katere se lahko zanesejo ob vsakem trenutku; katerim se potožijo, odprejo srce, naslonijo glavo na njihovo rame ob težkih trenutkih. Pa tudi s katerimi se poveselijo, veselo zapojejo in zavriskajo.

Jaz sem imel tako srečo. Imam polno prijateljev. A tistih pravih, iskrenih prijateljev malo. In eden med njimi je bil Ado iz Čeniebole.

Srečala sva se pred skoraj tridesetimi leti. Tedaj sem bil uslužbenec na občini Tolmin. Z Adom sva se domenila, da bo na naš Krajevni urad v Kobaridu prišel v imenu patronata INAC iz Čedada urejati za naše občane zadeve v zvezi z italijanskimi pokojninami. In to je precej let počel brezplačno! Tisočim občanom Posočja je uredil papirje, tisoči so bili zaradi njega bogatejši, tisočem se je zaradi njegove pomoči čez noč temeljito izboljšalo življenje.

Najin odnos se je sčasoma iz uradnega prelevil v pristno prijateljstvo. Dodobra sva se spoznala. Imela sva enake poglede na svet, šport naju je oba privlačil, potovanja tudi. Spoznal sem ga z Borisom, Lidijo, Marjanco, Vojkom ...

On mi je odprl vrata v Čeniebolo, spoznal sem njegove prijatelje. In njegovo zvesto, dobrosrčno, skrbno ženo Giacinto, njegova postavna sinova in ljubko hči ter vnuke, nevesti in zeta.

Kako zelo je bil ponosen in srečen s svojo družino! Ponosen pa je bil tudi na svoj rod, na Benečijo in še posebej na svojo rojstno vas Čeniebolo. Posvetil ji je dobršen del zadnjih let. Spomenik ji je postavil s petimi knjigami, pozabi iztrgal marsikaj,

kar so rodovi na borni Čeniebolski zemlji prigarali, ustvarili. Živo mi je v spominu, kako je vedno vzrojil, ko je nekdo lepo dolinco med Čeniebolo in Robidiščami poimenoval po furlansko Fracadizze in ne Rouna po slovensko.
Nikoli in nikdar ni zatajil svojega slovenskega porekla. Bil je ponosen sin slovenske Benečije!
Ker morajo prijatelji za sabo pustiti sled, se mu je porodila imenitna misel. Že od prastarih časov so bile med vasema Robidišče in Čeniebola stkane neštete vezi. Med sabo so se poročali, imeli skupne pašnike in gozdove, skupaj so se veselili in žalostili. Skupaj so sprejemali in prenašali težave, viharje in tegobe, ki so jih prinašala s sabo stoletja in zgodovinski zasuki. Najhuje so občutili krivice, ko je med njih zarezala državna meja. A se niso dali! Zviti kot pravi gorjani, so razvili posebno zvrst: kontraband!
In Ado je z idejo o pohodih prijateljstva čez mejo, med Čeniebolo, Robidišči in Podbelo, ustvaril priložnost, da se nezaupanje, nepoznavanje in strah, nabran v ljudeh z obeh strani meje, nadomesti z dobro voljo, gibanjem v naravi, medsebojnim spoznavanjem in prijateljstvom. Njegovo idejo sem takoj sprejel in pohodi prijateljstva so dodobra zmehčali mejo in jo lanskega decembra dokončno odpihnili.
Precej let sem deloval v meddržavni komisiji za mejne zadeve med Italijo in Slovenijo. Italijanska stran je večkrat predlagala, da se mejni prehod Robidišče zapre zaradi premajhnega števila prehodov. Pohodi prijateljstva so prišli kot nalašč. Kar naenkrat se je število prehodov močno povečalo in mejni prehod je ostal odprt. Eno leto nas je bilo na pohodu kar sedemsto, vsako leto najmanj štiristo.
Letos smo pohod prvič organizirali brez Ada. Prišla je velika množica pohodnikov. Rino Petrigh in Adova družina so nadomestili ves trud, ki ga je dolga leta Ado vložil v te pohode. Bilo je vse lepo in prav.
A vendar ... Nekaj je manjkalo. Manjkal je naš Ado, njegov zanos, njegov žar, njegovo nepopisno veselje ob koncu vsakega pohoda, ko smo vsi srečni in veseli v kampu pri Evgenu v Podbeli popili kozarec ali dva dobrega vina ali osvežujočega piva.

Imel sem prijatelja. Imel sem tako iskrenega prijatelja, da se mi vsakič orosi oko, ko obiščem njegov grob v Čenieboli. Preveč je dobrih del, ki jih je Ado naredil, preveč, da bi vse naštel.
A največje dobro delo, ki ga je Ado zame naredil, je bilo, da sem ga srečal in da sem lahko bil njegov prijatelj!

MAGONIK

ADO CONT

Od časa do časa adna velika maglà
se pokaže nad Čeniebolo.
Tiho pride z vzhoda
in se širi nad vasjo,
klical so jo Magonik.
Zmieran je bla tan
in lahko je, da ostane takuo
tudi za napri.
Morebit,
de pru iz tele biele maglé,
po latinsko Canis nebula,
pride ime od vasi Čeniebola.
Na tole maglò
so zmieran gledal naši te star
in gledamo tudi mi.
Morebit,
de naši sinovi
bojo gledal drugam,
pa tela biela maglà
bo ostala le napri
nad Čeniebolo
in varvala vas,
ki ostaja počasi
zmieran buj tiha in trudna.

ZBUOGAM ADO, MAGONIK NAJ TE VARJE

ZADNJE SLOVO OD ADA CONTA

»Ado je bil velik in tvoren protagonist naše kulture, ki je zakoreninjena v ljudeh in rodni zemlji. Zemlja, ki nam je bila dana, je sicer "bedna, mala", kot je zapisal msgr. Ivan Trinko, a vendar polna človečnosti, čustev, vernosti, občutka za skupnost ...« S temi besedami se je Rino Petrigh poslovil od Ada Conta v imenu Čeniebolske skupnosti 24. januarja 2008. In še: »Ado, napisal si več knjig, in potem ko si s trpljenjem zapisal še zadnje strani svojega življenja, si zamašil črnilnik in odložil pero. Spravil si tudi svojo valižo, ki si jo sprva nosil s sabo po svetu kot emigrant, nato pa kot socialni delavec, ko si seznanjal z njihovimi pravicami tiste, ki so ostali v tujini in povratnike. Predvsem pa si prinašal upanje in solidarnost. Tokrat si vzel v roke drugo valižo, za poslednjo pot tja gor ... Nam zapuščaš neprecenljivo dediščino svojih publikacij, s katerimi smo spet odkrili zgodovino, običaje, jezik, kulturo in korenine naše skupnosti, da smo ponovno s ponosom vzljubili naše kraje.«

Najprej v Fojdi in nato v pokopališču v Čenieboli se je veliko slovenskih in furlanskih ljudi zbralo na zadnjem slovesu od Ada Conta, velikega beneškega človeka, ki je dober del svojega življenja posvetil delu in skrbi za pravice naših ljudi, posebno za socialne pravice emigrantov in upokojencev. Poznal je in dobro razumel problematiko izseljencev, saj je bil sam 25 let emigrant, najprej v Franciji, kamor je šel delat, ko je bil komaj 14 let star in potem v Švici. Tu je bil med ustanovitelji Društva beneških izseljencev, kasneje Zveze slovenskih izseljencev, v kateri je imel dolgo obdobje vodilne funkcije.

Ko se je vrnil domov, je Ado prevzel skrb za Patronat INAC v Čedadu. Nastopil je v službo leta 1972 in postopoma postal referenčna točka za naše ljudi, a kot specialistka za pokojnine iz tujine so ga vabili na informativna srečanja po vsej Furlaniji in Severni

Italiji, na tem področju je odigral aktivno vlogo tudi v Soški dolini. V sedemdesetih letih je bil eden od stebrov slovenske organiziranosti v Videnski pokrajini in je opravil dragoceno delo tudi v času popotresne obnove. Najtesnejše, skoraj do svojih zadnjih dni, je bilo njegovo sodelovanje s kulturnim društvom Ivan Trinko.

Trije so bili glavni stebri v njegovem življenju, je dejal na njegovem pogrebu župnik in prijatelj Gianni Molinaro. »Prvi je bila družina, tista iz katere je izhajal in za katero si je štel v dolžnost, da ji pomaga, in tista, ki si jo je sam ustvaril. Hotel je študirati, vendar so bili časi hudi in denarja ni bilo niti za najnujnejše. Tako se je odločil za Francijo, kamor je prispel po večdnevnem pustolovskem potovanju skupaj z mnogimi drugimi emigranti, ki so vsi iskali srečo. Pustolovščina se je začela s postankom pri sorodnikih in nadaljevala z bivanjem v drugih družinah, ki so ga sprejele kot svojega sina. Čez nekaj let se je vrnil v rodne kraje. "Nisem se vrnil bogat z denarjem," je sam zapisal, "pač pa z življenjskimi in delovnimi izkušnjami ter z znanjem novega jezika." Nato je prišla na vrsto Švica: druga emigrantska zgodba, garanje, solze, na delovnem mestu so ga imeli radi in cenili. V tem času pa je težave laže prenašal, saj sta jih premagovala v dvoje z Giacinto, njegovo življenjsko družico, ki mu je rodila tri otroke«. Drugi steber v njegovem življenju je bilo prizadevanje za sočloveka, za pravice tistih, ki so bili najbolj potrebni pomoči. S tem si je Ado Cont zaslužil tudi naslov Viteza republike, ki mu je bil podeljen 2. junija 1989. Tretji steber, je zaključil duhovnik Molinaro, je bila njegova vas, Čeniebola. »Svoja zadnja leta je posvetil raziskovanju preteklosti, da bi zabeležil zgodovino, ki se ne povrne več. Ogromno ur je preživel v hladnih župniščih in v raznih arhivih v Vidnu, Čedadu in drugje, kjer je pregledoval stare registre, obrabljene strani in pogostoma nečitljive zapise, ki so v njegovih rokah ponovno zadobivali žive in razumljive obrise. Vsako raziskovanje mu je pomenilo radoživo in natančno odkritje, ki ga je bilo treba ohraniti živega in upoštevati. To je tudi njegova oporoka: pet publikacij, ki predajajo trajnemu spominu vasico Čeniebolo in bližnjo okolico.«

Vztrajnost in ljubezen do svoje zemlje je v svojem pozdravu poudarila tudi tajnica Kulturnega društva Ivan Trinko Lucia Trusgnach, ki »se je v diele v slovenskih organizacijah rodila in je rasla« z njim, kot je sama povedala. Poudarila je Adovo človeško občutljivost in velik pomen, ki ga je pripisoval prijaznemu nasmehu in toplemu stisku roke. Lucia Trusgnach je izpostavila tudi njegova prizadevanja za povezovanje slovenskih ljudi doma in po svetu ter trud, ki ga je vlagal za preseganje

meje, odpravo predsodkov in strahu ter za povezovanje in sodelovanje med sosedi. »Iz težkih časov tojga življenja v tujni, kot emigrant, si znu parnest med nas tisto prepričanje, da je potrebno združevati vse Benečane, ki so bli in so deleč od rodne zemlje. Zmieran si biu ponosen zagovornik slovenske kulture in tradicije našega teritorija in si prekoračil čase, ko si zastopu, s pohodom med Čeniebolo in Podbelo, da ne potrebujemo več tiste meje, ki sada jo ni več.«

Zelo tople a hkrati vsebinsko in politično pomenljive so bile besede, ki jih je izrekel župan iz Fojde Franco Beccari. Tudi v imenu občinske uprave je izrazil Adu Contu hvaležnost za številne dejavnosti, ki jih je v svojem življenju razvijal za svoje ljudi in za vrednotenje svoje zemlje in kulture, zahvalil se mu je tudi za njegovo navezanost na rodno vas, od katere se ni nikoli v resnici oddaljil. »Čeniebola ne bi bila tako ljubka in urejena vas, če ne bi Ado in njegovi prijatelji po potresu odločno vztrajali, da je treba vas obnoviti in jo ohraniti na mestu, kjer so jo pred stoletji zgradili predniki. Če se ne bi uprli predlogom, da se jo prepusti robidi in gozdu, medtem ko se prebivalstvo preseli v dolino. In so imeli prav, saj je danes vas živa in med vsemi gorskimi vasmi tista, kjer bolj pogosto zibka teče.« Hvaležnost in spoštovanje je Beccari izrazil tudi »za pokončno držo Ada Conta in za pogumen boj proti predsodkom in etnično-socialni diskriminaciji, ki je predolgo obdobje pestila naše ljudi v goratih predelih predvsem zato, ker so ti ljudje ponosno govorili slovensko in z enakim ponosom branili svoje tradicije, ki so bile pogostoma drugačne od tistih v dolini. K sreči so se zadnja leta stvari spremenile in tvoj dialekt skupaj s furlanskim jezikom je pridobil dostojanstvo zakonsko zaščitenega jezika ter zakon, ki pravilno vrednoti to jezikovno bogastvo, kot dediščino, ki jo je treba varovati« je dejal Beccari in dodal da »ne bilo bilo vsega tega, če se ne bi zato prizadevali ljudje kot je bil Ado Cont.« Zadnje besedo v slovo pa mu jih je povedal tudi po slovensko.

Čedad, 25.10.2006. Zdravko Likar, Viljem Černo, Romano Tomasino in Gianni Tomasetig

ZBUOGAM ROMANO, PRIJATELJ IN SODELAVEC

12. oktobra 2007 nas je zapustil Romano Tomasino iz Subida. Bil je med ustanovitelji Kulturnega društva Ivan Trinko, s katerim je do konca svojega življenja sodeloval skupaj z ženo Bruno Balloch še zlasti pri urejanju »Mlade lipe«.
Nekaj dni pred smrtjo je skupaj z njo dobil 1. nagrado ex aequo za najboljši prevod v sekciji slovenski jezik – na 1. mednarodnem natečaju za otroško literaturo »Estroverso«, - ki ga je organizirala Občina Tavagnacco za izvirni prevod knjige Janje Vidmar »Princeska z napako«.
Vsi se ga spominjamo, ko smo 2.10.2005 praznovali 50–letnico društva, ali ko je začel pripovedovati, kakšni so bili stari časi: »Imel sem diplomo srednje šole, kar takrat ni bilo tako razširjeno, in kadar je bilo treba iti k vojakom, sem se prijavil na oficirsko šolo. Pa so me poslali domov. Iz političnih razlogov, seveda. Zaradi slovenskih šol nisem bil zanesljiv za italijansko državo. Ko pa sem dobil delo kot uslužbenec na davčni upravi v Vidnu, sem se lahko odkrito in sproščeno pogovarjal po slovensko z ljudmi iz našega prostora ...«

TIČAĆI PREZ GNJEZDA

ROMANO TOMASINO

Nas, Ruda sprejema otročiće ta z Černobila an jen da, kar potriebujejo. Učera, lieta 1947, je odprla urata otrokan s'bijšken, k' so vidali an ž'vieli ujsko.
Rauno po ujske, Berto Olinu je ledu pomuojć an jo je obriedu tu kamune od Rude. Te kamun je bjeu črnju ma otrokan to je pomalo zlo. T' h usace fameje dobraa srca so ložli dna otroka s'bijška, za ne zubjo lieta škuolna an za bojo mieli dno strieho na laue, medtem k' njeh ğenitorjo so prenarejal hišo, k' todešk jen so zažgal.
Prej je tielo bjet se vpisati pri Bert'ne, k' je dielu za »tramite« z Rudu. Se je mielo iti t' pred anj z materjo ol z oćan: ja nison čaku mejeh, k' so bl' nim'r zapleteni tu kacen druzen diele. Son šu san oh Bertnu. On me je pomerku od pete or do na lauo vićkrat, an zat me je uprašu:
- Maa ... tuoje, viedo, k' češ rado iti še ti dou Rudo? So dakordo?
- Ja, viedo an so dakordo!
- Alore, ti maš ime ... ti si ...
- Se kličen Romano Tomasino.
- Ah, ti si Uiğenu sin?
- Ja!
- Tua mati?
- D'Anzul Teresa.
- Oća paj Tomasino Luigi.
- Kje si se rodu?
- Tla dou pr Cancelierijah.
- Kada?
- Na štiernast lulija dal trantečink.
- Dobro.

Tako se son zapisu še ja, ma dou pr nas ni majdan viedu n'č. Jen nison poviedu rauno zatuo, k' se son bau, m' ne bojo nahali iti s ten druzemi. Nas je blo na liepa gubja. Bruno Bana, Renato Plestiščen, Melja Luiġiaua, Klementa Muričkena, Italo, Arminia Tje na Kras, Isidoro, Guerin an pouno pouno druzeh otruok.
Me je kompanju muoj oća an m' je nesu valižeco, lesena je bla. Dou Podklancan je blo žej pouno judi spraujeneh an kamion je bieu etu, k' nas je čaku. Tu kaselone je mu zabite dne mižece za dou sedneti. Kak otrok je bieu zlo žalostan ... Autišt je luožu in moto an smo šli. Smo stali dno debelo uro an pou za prit dou Rudu, k' nas je čakala. Nas so zložli žej prej dna po fameje: an ja son mu mo famejo za dno lieto. Ma tu sale od kumuna, etu, k' nas so sprejeli, je bieu dan človek, k' kr me je vidu, je počeu me kazat s paucan an borlat: »Ve ... viôt ... jo o vuei chel là cun chel cjapielut ... chel cul cjapielut!« Son bieu ja te, k' son mu klabučić s plumeco or na laue. Te mož je kej borlu, k' nak me je prjeu za roko an me je peju tje h njemo, čelih nison bieu namenjen tej fameje.
Zv'čer smo bl' šest uoku mize na včerjo. Dan puobić je mu me lieta, ma ne dan ne druu nismo mieli n'č za si pravet ... nismo ġijali kop ... jupan, k' te puobić je bieu ġelož t' na me! Te druu bratar, te ubi velik se je klicu Vino, morebit Ervino, ne vien ... Vino a so klicali ... Te, k' je mu me lieta, se ne naordan, kuo je mu ime.
Tu te fameje nison padu na noue, tek se die, ma son stisnu zobe an son šu naprej, še kr ma mati je pršla ledat, kje son an kako stojin, an kar me je tantala:
- Alo, remo ... rieš še ti z manu, ne?
- Ne, ne ren!
Tebot smo bli vsi bozji, an dou Rude kak je mu peloku tek mi. Oh, je ries, oni so mieli lauo pod striehe, polento, škuolo, latarijo ... mi tuo smo vse zubli. Smo vidali te mrtve, onj, podsute naše hiše ... smo čuli strejat, se smo skriuali, smo utiekali ...
Kr pensan, k' Ruda nam je dala dno roko, za se prej zabemo za tla te 'rde reč, me šnje duši tu šije. Grazie Ruda za tuo usmilnost!
Nan, k' smo bli šfolani, nak Komitat nam je dau n'ki dno oblačilo. Mene m' so dal dno jopeco an dne košpiće. Mene hišni m' so pustli jopo, košpe so šle muojemu »bratiću«, k' je bieu tej ja. Tako on je hodu škuolo, ja son hodu buos tje po njiuah za ne pofrojat škarpete te culne, k' m' so zašili prej k' son šu. Tje po poju san pomau z matiko, son pobieru pokiće te suhe, son brau trauo za kuninan ... Ou domah son dielu tla te dieuca, son bieu nauajen dielati. Vino an nja oća so bli z manu.
Je šlo uon dno lieto rat prece. Ou S'bide intant so nastavel dno barako za škuolo: jo so ložli or na Bulo. Škuolo smo mieli, tako smo se uornili an se smo šli »in kuinte«.

Damou, za nami, nam so pošjali »pagele«, dvie ... tri po bot: jeh je nosu nunac Šandro, pueštin invalid od te prve ujske, rauno tu škuolo jeh je prnesu. Kacemo je pršla damou ... ja, mene, sevie ... nas ne ... zejtra ne ...

- E la tua, Romano? – me so uprašuale maeštre. Ti è forse arrivata a casa!?
- No, non mi è arrivata a casa! – son tiho jau.
- Beh, aspettiamo ancora qualche giorno.

Je šu uon kak tiedan, maeštre me so spe uprašale, kako je z muojo pağelo.

- Allora, Romano, la tua pagella, c'è o non c'è?
- Ancora niente! – an usakbot son ščrnjelu.

Na pou lieta, maeštro Nardin se je prstavu t' h mujemu banku, me je pomerku fištro tu oči an je jau severo: po slovejsken za bon luojši kapu: »Za te zadnji bot, ti, ta dol, dou Rude, si hodu ja ol ne škuolo? S bieu promošo?

Nison zbašu oči an mo son fleknu nazaj: »Ma sevie, k' son hodu škuolo ... sevie, k' son biu promošo!«

Maeštro Nardin me ni luožu nazaj tu kuarto zatuo, k' son znu brat an pisat, an dielat konte tej t' druzje, čelih nison mu pağele. T' od Rude, ma pağela od kuarte klaše ni maj pršla ou S'bid, zatuo k' ja, »kuarte klaše«, jo nison maj naredu.

ŠOLA V GORICI

VILJEM ČERNO

Spomin na Romana Tomasino me nese na šolanje v Gorico. Zasmeje se mi sonce vseh sošolcev, ki smo prišli študirat iz naših bregov v mesto. Bili smo polni veselja, zato srce seže v mladost. Vse okoli nas je bilo svetlo, tudi ko smo bili okorni, in so nas učili slovensko pozdravljati. Z vpisom v šolo so se dopolnile sanje, da se lahko naprej učimo. V rojstni vasi smo bili dovršili peti razred edine italijanske osnovne šole. Ko nam ne bi bila predočena tale možnost, doma bi ostali kmetje, upravljali hleve, stari dom ali se pognali v svet.

Zastopniki Slovencev Benečije, ki so sejali Rezistenco in navduševali ljudi za Demokratično Fronto Slovencev so nagovorili starše, da lahko nas vpišejo v goriške ali tržaške šole, kjer se bomo učili slovenščine in italijanščine ter si ustvarili boljšo prihodnost.

Starši so navdušeno sprejeli. Nam se je odpiral nov svet. Od uboštva bi se s študijem dvignili v boljši kruh, pozabili revščino.

O nas samih nismo ničesar vedeli, ker italijanska osnovna šola se je zaokvirila ločeno od življenja v vasi, ni poznala naše koruzne polente ali močnika, ker je morala oznanjevati sramoto do slovenskega jezika, proglasiti nas za Italijane, ker živimo v Italiji in izvrševati ukaz: »Tu se govori samo italijansko«.

Doma smo govorili jezik, ki so ga naučile matere. Furlanščino smo spoznali kar na cesti. Sami nismo vedeli, kateri jezik govorimo, ker so bile v šoli domače besede prepovedane, se ni smelo jih kazati. Bile so zabrišene, obdavčene, usužnjene.

Po vpisu v šole smo dijaki iz Subida, Prosnida, Tera, Njivice, Barda, Sedlišč in kostanjevih klancev Nediških dolin prišli v Gorico in se začeli učiti. Bivali smo v še na pol porušenem Dijaškem domu.

Osebje je bilo gostoljubno, počutili smo se kot doma. Spoznali smo Gorico in hodili

k Soči. Znali smo italijanščino in materni jezik, a slovensko črkopisje nam je bila neznanka.
Nismo vedeli kaj smo, ker v italijanski šoli je bil naš jezik označen kot barbarski, ki se ne da pisati ne brati. O Slovencih nismo vedeli ničesar. Iz ljubezni do sinov so matere gledale drugače. Od svojih pognojenih tleh od truda so bile prepričane v našo veselejšo bodočnost. Okusile so bile davek krivice. Pripravile so oblačila, oštevilčene brisače, nogavice, kovčke in odšli smo kmečki dijaki v komaj nastavljeno slovensko šolo v Gorico.
Enajst ali dvanajst let nam je bilo. Prvo leto smo hodili v strokovno šolo, da bi začeli spoznavati knjižno slovenščino.
Ob koncu šolskega leta smo opravili sprejemni izpit za vpis v nižjo gimnazijo. V tem šolskem letu so oblastniki po beneških vaseh zastrupljali ozračje zaradi slovenščine, zbegali so nekatere starše.
Do študentov v slovenskih šolah so ustvarjali diskriminacijo. Bili smo izobčeni. Razlagali so, da slovenske šole so nezakonite, neveljavne in nesmiselne.
Osporavali so tej učenosti.
V tem ozračju nezapeljeni študenti smo začeli obiskovati na novo prvi razred nižje gimnazije z dodatnim poukom latinščine. Tudi starši niso imeli predsodkov o slovenski šoli. Vedeli so, da učni načrti so po vsej Italiji enaki in da izpričevalo dvojezično povsod enako velja.
Beneško-Slovenski dijaki smo se takoj vključili v ugodnosti goriške pokrajine in slovenske skupnosti. Povzpeli smo se na novo raven knjižnega jezika. Učenje ni delalo skrbi.
Vsak dan smo peš prehodili goriške ulice s knjigami v torbi. Nismo čutili ne mraza ne dežja. Bili smo zadovoljni in navdušeni. Po mestu smo gledali izložbe, sladkarije in pravočasno dospeli do šolskega poslopja, ki se nam je zdelo strogo. V veži sta bila kipa svetnikov, ki sta pričala, da slovenska šola ni protiverska. Oblastvo v Benečiji jo je prikazovalo kot komunistično, da tako izžene beneške učence iz šole. Šolo je vodil prof. Nemec, ki je bil iz domovinskega čuta do beneških dijakov posebej naklonjen.
V odmoru smo se vsi študenti zbirali na prostranem dvorišču. Benečani smo bili že malicali v razredu svoj svež kruh pod klopjo. Po šoli smo se vračali čez Gorico do severne Svetogorske ulice v Dom. Po dolgih mizah v zavodu so stali kosi belega kruha, ki je hrustal in iz kuhinje je mineštra ali druga jed dišala. Srebali smo in v hipu je bilo vse pospravljeno. Popoldne smo se učili, pisali naloge, se pripravljali na izpraševanja v različnih predmetih. Vzgojiteljice so nam popravljale slovenske spise.

Po malici smo odhajali od Doma v mesto, ker smo se udejstvovali v različnih dejavnostih. Učili smo se glasbe pri prof. Emilu Komelu in zborovskega petja. Znali smo recitirati in plesati folklorne plese. Vabili so nas na predavanja na Prosveto in na gledališke predstave pri Zlatem Pajku. V Domu smo se vežbali med dvema ognjema ali s ščinkami.

Na nedeljo smo hodili poslušat mašo na Travnik k Sv. Ignaciju, kjer je rodoljubno in v zvenečem jeziku pridigal gospod Mazora. Spovedovali smo se v bližnji kapeli sester Uršulink, ki je nedaleč od Dijaškega doma.

Ko smo prijeli materino pismo nam je bilo lepo pri srcu, ker je vedno prinašalo skrito papirnato liro za naše potrebe.

V spomin se mi je vtisnila Romanova mama, ko ga je prišla obiskat. Oblečena je bila v črno, postavna, resna. Stopila je v vežo tiho in obzirno, ni veliko govorila. Ko je ugledala Romana, se je vzradostila. Njen nasmeh je bil poln ljubezni. Sinu je le stisnila roko, a s pogledom je bila vse izpovedala. Prišla je iz Subida. V obrazu se je poznala utrujenost in skrb. Njene roke so bile žuljave. Razlivala je lepoto sonca. Mama je nosila Romanu žarek dobrote in poguma. Vprašala je, kako se počuti, ali je zdrav, zadovoljen.

Romano je bil nadarjen. Vsega se je hitro navadil. Bil je točen, priden, marljiv. Noben predmet mu ni delal težav. Se ni ponašal. Vsi so ga spoštovali. Uveljavljal se je. Udejstvoval se je vseh pobud. Uspešen je bil v vseh dejavnostih.

Ob obisku mame se ni pohvalil, bil je le vesel. Mama mu je bila prinesla, kar je sama pripravila ali spekla. Romano jo je peljal v spalnico. Ko sta vse uredila, jo je pospremil v mesto in ji razkazal Gorico. Ob slovesu od matere mu je bilo toplo v srcu, ker sam ni pričakoval obiska. Zvečer je sladko zaspal, čeprav ni bil utrujen od študija.

Starši so preverjali kako je z nami, ker po naših beneških vaseh so nas zaničevali, pomilovali. Razglašali so, da se izobražujemo v protikulturne apostole, da kot intelektualci bomo širili evangelij komunizma. Pačili so resnico, vendar so nas sovražili in besneli, da naj se ta jezik in kultura vržeta čez mejo. Bili smo napoti. Nehote smo postali glas in odpor naše zemlje. Predstavljali smo slovensko prisotnost in besedo, ki je bila zastražena. Nenaklonjena miselnost, ki je stala za mizo prevladujoče stranke, je vpila proti šolanju v slovenskih šolah, utrjevala ostrine do materinega jezika.

Oblastniki so oznanjali dogmo italijanskega nacionalizma. Slovenske študente so merili po strankarskem pripadništvu. Zanikali so izobrazbo, zavirali jezik, grajali

kakršnokoli slovensko organizacijo. Kot osemnajstletniki, ki smo zadihali demokracijo in drugačno ljubezen do ljudi, smo hoteli odstraniti zmote.
Zbrali smo se v Vidnu na sedežu Matajurja in ustanovili prvo slovensko kulturno organizacijo, ki si je zadala nalogo pospeševati kulturo, poglabljati odnose med sosedi, snovati drugačen razvoj beneških dolin. Zaživelo je Kulturno društvo »Ivan Trinko« po pesniku in buditelju Trinku Zamejskemu, ki je v semenišču prebujal ljubezen do slovenskega jezika. Beneški študentje smo se učili njegovih pesmi in smo jih tudi recitirali. Zavzemali smo se za pošteno politiko in smo hoteli biti v službi pravice in resnice.
Po končanem učiteljišču smo se predstavili kot prvi intelektualci, ki niso hoteli biti tujci v domači hiši. V sebi smo nosili načela o dobrem. Vsak izmed nas je pomagal doma in se je zavzemal za stalno delo, da se izogne brezposelnosti. Nismo doumeli, da smo bili vsi slabo zapisani, ker smo bili ponosni na svoje slovenstvo. Ko sta v Prosnidu učiteljici Lea Simiz in Valentina Cernetig zaprosili poučevanje na pošolskem pouku na vaški italijanski šoli, ker je zakon predvideval to možnost, je trikolora, Gladio in te službe duhovniški pristaš odbil prošnjo in zaposlil šiviljo, da se ne prizna zakonite veljavnosti diplome slovenskega državnega učiteljišča v Gorici. Mladi izobraženci smo prvič okusili davek Krivice in Kršitve zakonov in italijanske ustave. Oblastniki so tolmačili predpise po svoje in se oklepali po uradih, šolah fašistične države pod geslom: »Qui si parla soltanto italiano«.
Ni bilo jamstva, dopuščala se je laž. Italijanska republika v Benečiji ni ščitila ne odstranjevala ovir proti slovenskim ljudem, nameščala je in podpirala nasilne kulturne delavce in tajnike in upravne oblasti, da se slovenski izobraženci le skrijejo in obmolknejo.
Domače jedro je pa ostalo.
Romano je z ženo Bruno vedno branil govorico Subida, oporekal je nasprotnikom, zahteval je ugodnosti po načelu enakih pravic za slovensko besedo. Grajal je hinavščino in se opiral na čustvo pravičnosti ter na zmago resnice.
Sam je obogatil kulturo domačega kraja iz veselja do dela, iz veselja do svobodnih ljudi.
Ostal je zasidran v Subidu, globoko izobražen in pošten.
Danes mu sinice pojejo, mu dihtijo krizanteme, a srce je živo, še pokrito s polnimi sanjami.

PIO CRAGNAZ, ZAVEDEN SLOVENEC

IOLE NAMOR

Pio Cragnaz je bil zaveden Slovenec, doma iz Subida, in je v mladih letih moral po svetu kot številni drugi ljudje iz naših vasi in dolin. Delal je v Švici, ko je zvedel, da so v nekem kantonu nekateri beneški delavci ustanovili Društvo beneških izseljencev. Hitro je pristopil.

Bil je aktiven tudi v domačih krajih, kjer je sodeloval pri organizaciji praznika v Subidu, odkoder »so bili ljudje prisiljeni se izseljevati in edino dediščino, ki jo je sin podedoval od očeta je bil potni list za odhod v tujino«, kot je dejal avgusta 1974 v svojem znamenitem govoru, ki ga je začel v slovenščini na slovesnosti ob 30-letnici požiga vasi.

Ko se je vrnil domov iz Švice se je Pio Cragnaz ustavil z družino v Fojdi, kjer je imel znan bar Bristol, ki je bil vedno pomembno zbirališče slovenskih in naprednih ljudi. Njegovi otroci so obiskali slovenske šole v Gorici in hči Ivana je bila med prvimi učiteljicami špeterske dvojezične šole.

Prvo obdobje po povratku je Pio Cragnaz še naprej sodeloval z Zvezo slovenskih izseljencev in drugimi. Kasneje je bil tudi razočaran, ker je videl premalo koherentnosti in je želel več partecipacije, odprtosti in ponosa.

Čeprav diskretno, je pa bil vselej blizu slovenskim organizacijam, društvu Ivan Trinko, Novemu Matjurju, dvojezični šoli. Bil je tudi član zadruge Nediža, ki je v svoji lasti imela sedež društva. Vsa leta kasneje in do zadnjega dne, je v ključnih momentih bil vedno z nami. Zahajal je na Dan emigranta, bil je na večeru, ko smo zbirali sredstva za obnovo partizanske Bolnice Franja, ko smo praznovali 70-letnico Černa in tudi ko smo ustanovili Inštitut za slovensko kulturo ...

Pio nas je zapustil pri 71-letni starosti. Zelo veliko ljudi se je v četrtek 21. februarja 2008 najprej v Fojdi pred spomenikom Rezistenci in nato na pokopališču v Subidu stisnila okrog žalostne družine in se poklonila njegovemu spominu.
Pio je bil velik po postavi, a še večji po srcu. Bil je redkih in jasnih besed, trden in koherenten v svojih idealih svobode, miru, enakopravnosti in solidarnosti, ki jim je bil zvest vse življenje in jih je s svojim življenjem, z vsakdanjim delom, uresničeval in širil med drugimi.
»Živel je skromno a velikodušno« je o njem dejal župan iz Fojde Franco Beccari. »Z njim smo zgubili prijatelja, moža, ki je nadvse ljubil svojo družino, spoštoval druge, zelo malo vprašal zase in izredno veliko dal skupnosti«. Bil je politično in socialno angažiran in ni slučajno, da je v njegovem baru Brisotol shodila napredna občanska lista, ki že vrsto let upravlja občino. Fojda je mešana občina, je pa prva postavila tudi slovenske table in že nekaj let na njenem županstvu delujeta jezikovna okenca tako za furlanski kot za slovenski jezik.

Pio je bil zanesljiv, močan kot skala in čutili smo v njem oporo in podporo, zato ga bomo pogrešali in mu bomo vedno hvaležni.

SPOMIN NA NAŠEGA GASPUODA NUNCA MONSINJORJA GUJONA

EZIO GOSGNACH

»Vi sta moja družina.« Takuo je pravu mons. Paskual Gujon, naš »gaspuod nunac«, takuo ki smo ga klicali vsi njega farani iz Matajurja, Ložca, Barc, Starmice, Gorenjega an Dolenjega Pečnijega. »Ostu sam saruota brez matere an očì, kar sam biu zlo majhan; mlade so umarle tudi moje sestre. Vi sta moja sama družina,« je guoriu.

Mons. Guion je paršu za kaplana v Matajur 37. lieta an je v naši fari ostu kar 62 liet. Pruzapru je biu parvi an zadnji matajurski famoštar, zaki je bla pod njim kaplanija povzdignjena v faro an le pod njim je bla združena s tarčmunsko, kar ga je močnuo užalostilo.

Vsekakor je gaspuod nunac Gujon v tistih dugih lietah postau pravi Matajurac; te narbuj velik an ponosan Matajurac. Za svoje ljudi, za nas, je posvetiu celuo svoje življenje. Biu je pravi pastier. Pastier, ki takuo ki piše v Evangelju, je parpravljen dati življene za svoje učice.

Paršu je v Matajur iz Mažeruol. Tam je biu huduo oboleu. Nieki sosiednji duhovnik mu je svetovau, naj gre v Matajur, kjer nie bluo kaplana češ, de je v narbuj vesoki vasi v Benečiji dobar zrak, dobar ajar. Ries, tisti zrak mu je stuoru dobro, saj je učaku vesoko starost brez obedne boliezni.

Sevieda mu je nardila dobro narava: travniki, paše, hosti, njive, potoki, vesokuost, ki mu je nudila liep, odpart razgled na Nediške doline an na Furlanijo do muorja. Kar se je preseliu v rojstno hišo v Bijača, je obžalovau predvsiem tisti razgled. »Na moreš viedeti, kakuo mi manjka tisti razgled, tisti panorama,« mi je vičkrat pravu. Kar je biu nekaj miescu v Vidne, v hiši za ostariele an boune duhovnike, sam pogostu šu ga obiskat an mi je vsakič pravu, de bi se rad varnu damou, ne v Bijača, ampa v Matajur. Ne v faruž, ampa na brieg.

Biu je pravi okoljevarstvenik, pravi ambientalist »ante litteram«. Ljubu an spoštovau

je naravo, drevesa, te domače an te duje žvine, dielo v vartu an v hosti. Šele pred kratkim, v zadnjih desetlietjih, so veliki teologi začeli razmišljati an razlagati, de je sviet, de je celuo stvarstvo Buog dau človieku, ne de mu bo gaspodar, ampa upravitelj, administrator, ki ga muora varvati an ohraniti za prihodnje generacije. Mons. Gujon je telo teologijo poznu od nimar an jo je učiu z vsiemi močmi v besiedah an dejanjah.

»V travi, ki raste, v drevesu, ki cvade an rodi sadje, v roži, ki se razvali v čudovitih farbah an lepuo diši, jest vidim an čujem dan za dnem prisotnost Boga stvarnika,« je pravu. Boga je gledu, je iskau an ušafu v zakonih fizike, kemije, biologije. Za tuole znanje je biu posebno nadarjen an je do zadnjega prebieru bukva an revije z novimi znastvenimi odkritji. Prebrau sam bukva svetovno poznanega znastvenika, poznanega italijanskega fizika Antonija Zichichija, ki imajo naslov »Ecco perché credo in Colui che ha creato il mondo« (Zaki vierjem v Stvarnika sveta), an sam v njih z začudenjam ušafu razmišljanja, ki sam jih že od mladih liet ču iz ust rancega gaspuoda nunca.

Poviedu sam, de je monsinjorju Gujonu dobro stuoru čist matajurski zrak. Sigurno pa še buojš so mu storli domači ljudje. Med nami se je dobro imeu. Dielu je nimar, de bojo njega farani adna sama družina. An je biu ponosan, orgoljožast biti na nieko vizo oča velike matajurske družine. Z njo je preživeu vse dobro an slavo. Težke cajte fašizma, tragične lieta druge svetovne vojske, kar je vas pretarpiela karvave bitke med partizani an Niemci an celuo avionski bombardament. Po vojski pa žalostne desetlietja emigraciona, ki je dobesiedno spraznila vasi an jih parpejala do roba preživietja. Tiste lieta so ga prizadiele še buj ku fašizem an vojska. Bolielo ga je sarce, kakor vsakega očeta, ki vidi svoje sinuove zapustiti rojstno hišo al pa umerati.

»Ankrat smo bli ubuogi, živieli smo v pomanjkanju. A smo bli puno buj veseli ku donašnji dan, ki imamo vsega. Nasi ljudje so težkuo dielali od jutra do mraka, de bi preživieli. A zvičer se je iz saromašnih hiš čula molitev svetega rožarja, potlé so pa odmievale lepe naše pobožne an posvietne piesmi. Donašnji dan imamo lepe hiše, a se iz njih čuje samuo šum televizije,« je žalostno pravu.

Faruž mons. Gujona je biu središče, je biu center vasi. Imeu je nimar odparte vrata za vse. Vsak je v njem ušafu dobro besiedo, pametan nasvet, a tudi konkretno pomuoč. Je bluo trieba prebrati al napisati pismo, napraviti prošnjo al urediti kajšno burokratično zadevo? Šlo se je k gaspuodu nuncu! Tudi za pejati naprej mlekarinco an druge kooperative je skarbeu gaspuod nunac. Kar je bluo trieba spejati vodo v vas,

je gaspuod nunac narbuj potisku naprej. An kar so na sauonskim kamunu špalili, de bi spejali ciesto do vasi, je zbrau ljudi, sestavu liste an učiu, kakuo glasovati, kakuo votati takuo, de so matajurski farani na volitvah dobili narvič kamunskih mož an sindaka. Tudi če se je kajšan udaru al je oboleu, je šu gledat parvo pomuoč al medežine v faruž. Če je bluo trieba iti v Čedad, Vidan al dej, je vičkrat avto gaspuoda nunca služu ku brezplačan, gratis taxi.

Vsiem je pomau. Tudi tistim, ki so ga sovražili. »Gaspuod nunac, tist človek guori nimar čez vas an vi mu sada pomagate za dielo, za pežion an takuo naprej,« smo mu včasih guorili. »Muoje dielo je skarbieti za vse. Jest niemam sovražniku,« nam je odguorju.

Ku pravi oča je znu biti mons. Guion tudi ostar. Kar je bluo trieba, je poviedu zadnjo besiedo an nie dopustiu nobedne replike. »V Matajure jest sam kaplan, famoštar, škof an papež,« je kajšankrat odriezu. A nimar za dobro svojih ljudi.

Kar je po Drugem vatikanskem koncilju začeu maševati po slovensko, so nekateri farani hodili k maši v sosednje Mašere, kjer je bla maša po italijansko. A on nie popustiu. »Na bo dugo, bojo nazaj hodili v cierku tle,« je mierno pravu. Takuo se je zgodilo. Hvala Bogu nie nikoli popustiu an donašnji dan se vsi čudvajo, kakuo se lepuo moli an pieje po slovensko v Matajure.

Za otroke je biu faruž gaspuoda nunca ku domača hiša. Učiu nas je veronauk, dotrino, na čudovit moderan način. Poslušali smo ga, ku de bi nam pravu pravce. Med parvimi duhovniki se je služu diapozitiv an filmu. Učiu nas je tudi brati an pisati po slovensko, pa tudi lepe igre, predvsiem tiste, ki so k nucu pameti, kakor šah, dama al podobno. Na razpolago nam je biu tudi za domače naloge iz šuole al za harmonium. Pri njemu smo se navadli ceniti klasično muziko. Narbuj mu je bla všeč Vivaldijeva »Quattro stagioni« (Štiri letni casi). Dost krat nas je vozu v Čedad v kino al na kajšno kulturno prireditev. Obvezna je bla Kamenica. V njega avtu smo bli vičkrat stisnjeni ku sardine, al celuo je po dvakrat šu do Čedada an nazaj, de bi nas vse peju.

Fara an farani so bli nimar parva Gujonova skarb. Kar ga je nadškof Battisti ob zlati maši imenovau za častnega čedajskega kaluniha, nie teu sparjeti. Prepričali smo ga samuo s tem, de je v veliko čast an ponos domačim ljudem imeti famoštra monsinjorja.

Ponos, orgoljo. Naš gaspuod nunac je želeu, de bi bli naši ljudje ponosni na svoj jezik, na svojo kulturo, na svojo zgodovino, na svojo zemljo. Pravu je nimar, de je tuole narbuj velik zaklad, narbuj velika bogatija, ki nam jo je Buog dau. V nji je

močnuo ukoreninjena kristjanska viera. Narbuj je biu žalostan, kar je videu, de je kajšnega svojega farana sram, špot guoriti po slovensko al poviedati, de je Slovinj. Ankrat je celuo napisu: »Kuo bi bluo lepuo, če bi Buog ustvaru Slovinje s posebno farbo kože, kakor so Afričani an Kitajci: takuo bi na mogli skrivati svoje identitete.« »Na pustita, de vam bojo drugi pamet solili,« je pravu otrokam an te velikim. Zmisnim se, kakuo nas je učiu, kar smo hodili v elementarno šuolo: »Kar vam bo učitelj, meštri pravu, kakuo so bli barki Rimljani an kakuo so bli hudi barbari, viedita, de med tistimi barbari so tudi naši predniki, naši te stari. Rimljani so se zgubili, pru takuo Longobardi an drugi sloviti narodi. Mi Slovinji smo šele tle.«

Te parvi se nie on dau pameti soliti od nobednega. Buj ku vsake boliezni se je bau izgubiti pamet. An Buog mu je dau zdravo pamet do zadnjega. Do zadnjega je prebieru težke bukva an rešavu narbuj težke križanke an druge uganke na »Settimana enigmistica«. Zlo je biu poznan an spoštovan tudi v Furlaniji. Med duhovniki an med drugimi ljudmi. Vič ku kajšan mi je poviedu, de je nestarpno čaku na pisma, pune modruosti, ki jih je pošiju na tednik »La Vita Cattolica«. »Viedi, na pozabi se jih objaviti, jih publikati. Naj se vidi, de sam žiu an de mi pamet šele dobro diela,« se je parporočevau. An nimar, kar sam pravu, de sam iz Matajura, so mi odguarjali: tamgor, kjer je pre' Paskual Gujon.

Še puno an puno bi se lahko poviedalo o monsinjorju Gujonu an o njegovim dielu za matajursko faro na duhovnim, kulturnim an socialnim področju. Vsi vemo, de je znu lepuo pisati. Morebiti vsi na vedo, de je znu igrati (gosti) na klavir an na harmonium, risati an slikati. An še an še. Lahko bi se napisale o njem velike bukva.

Samuo se adno rieč bi teu poviedati. Mons. Gujon bo za nimar ostu v zgodovini Benečije. Želieli bi, de bi počivu v matajurskim britofu, a tuole se nie zgodilo. Zatuo bi bluo pru mu napraviti spomenik pred cierkvijo, na tistim placu, kjer je velik kip Presvetega Srca Jezusovega, ki ga je tarkaj krat postroju an pofarbu.

Zaries lepuo bi bluo, če bi združili moči fara, kamun an slovenske organizacije, de bi imeu naš gaspuod nunac liep spomenik v vasi, v kateri je služu 62 liet. Med ljudmi, ki jih je tarkaj ljubu.

LUCIANO CHIABUDINI

OB 10-LETNICI SMRTI

GIORGIO BANCHIG

Posebna lega Beneške Slovenije, veznega področja med romanskim in slovanskim svetom, zgodovinsko dogajanje v času druge svetovne vojne in hladne vojne, kot so jo doživljali v tem malem segmentu železne zavese, zadnja desetletja kmečke civilizacije, nato pa še izseljevanje, postopno izumiranje krajevnega narečja in slovenske kulturne dediščine v Nadiških dolinah, nesmiselni poskusi brisanja obeh, nove okoliščine, ki jih je napovedovala osamosvojitev Slovenije: o vsem tem je v svojem literarnem ustvarjanju spregovoril Luciano Chiabudini, kulturnik v najširšem pomenu besede, vedno žejen znanja, originalen in poliedričen pisec.

Rodil se je 12. decembra 1931 v Ščiglah pri Podbonescu, kjer je tudi obiskoval osnovno šolo, tehniške študije pa je opravil v Čedadu in Vidnu. Po krajši delovni izkušnji v tovarni se je zaposlil kot strojevodja pri italijanskih Državnih železnicah, kjer je ostal vse do upokojitve. Z ženo Anno Clignon iz Tarčeta sta imela dva otroka, Gabriello in Pietra; od poroke dalje je živel v Vidnu, kjer se je tudi lotil literarnega ustvarjanja. Umrl je v Vidnu 4. januarja 1999, pokopan je v Lazah.

Svoja čustva, predvsem pa ljubezen do svojih ljudi in zemlje, je Chiabudini najraje izražal s poezijo, petjem, v basnih, pripovedkah, zgodovinskih in etnografskih raziskavah. Bil pa je tudi pričevalec, varuh spomina in pripovedovalec dogodkov, zgodovinskega dogajanja in vaških kronik. Z besedo je portretiral številne osebe iz svojega otroštva in mladosti, s svojo bujno domišljijo je znal spretno skicirati prizore, dialoge, situacije, pri tem pa si je včasih pomagal z glasbo ali spremljavo kitare. Nastopal je kot kantavtor, igralec in karakterist v slovenskem, furlanskem in italijanskem jeziku. V Benečiji se je predstavljal in podpisoval kot Ponediščak, z imenom mrzlega vetra, ki zjutraj vsiljivo piha od severa po dolini Nadiže in siplje mravljince pod kožo prebivalcem Ščigel.

Chiabudini je bil interpret in izraz časov, pa tudi krajev. Zelo je bil navezan na svoje Ščigle, ki jo je uporabil kot prizorišče dogajanja v svojih spisih, hkrati pa kot prizorišče zgodovinskih dogodkov (prve in druge svetovne vojne, partizanskih bojev), vaške kronike, življenja posebnih domačinov, starih zanimivih običajev, od katerih so se mnogi izgubili, na srečo pa se je po zaslugi njegovega peresa ohranil spomin nanje.

Ščigle, Nadiža, polja ob reki, travniki nad vasjo s sadnim drevjem in tipičnimi krajevnimi gospodarskimi poslopji, kazoni; šola in občinska hiša v Podbonescu, gostilna pri Qualizzi, pa še cerkev in župnišče v Lazah, kjer je Chiabudini odrastel kot oseba in prepričan kristjan v šoli Antona Cuffola (duhovnika, ki je branil jezikovne pravice svojih ljudi in ga je France Bevk opisal v romanu Kaplan Martin Čedermac). Tu so začele prihajati do izraza tudi njegove človeške in umetniške vrline. Prav te osnovne mladostniške izkušnje so ga proti koncu življenja spodbudile k objavi knjig »La chiesa e la parrocchia di Lasiz« (Podbonesec 1997) in »Canti sacri nel comune di Pulfero« (Podbonesec 1998). Potem pa še Čedad, Viden in Furlanija: kraji, kjer je študiral, delal in si ustvaril družino. Čeprav zakoreninjen v svoji zemlji, se je Chiabudini dobro počutil tudi v furlanskem in italijanskem svetu. Pravzaprav je odkril svojo igralsko, pesniško in kantavtorsko žilico prav v italijanskem in furlanskem jeziku. V Vidnu je obiskoval najživahnejše kulturne kroge, spoznal je najbolj uveljavljene predstavnike furlanskega kulturnega življenja, od patra Turolda do g. Marchettija, posvečal se je branju in študiju, ki sta bogatila in plemenitila njegovo dotlej predvsem tehnično izobrazbo in njegov poklic strojevodje pri Državnih železnicah. Toda tudi iz tega poklica, ki je na prvi pogled suhoparen in zahteva spoštovanje strogih urnikov ter mehanske storitve, je znal potegniti pesniški navdih za knjigo »Canzonando sui binari - Cjârs amîs compajns di vôre« (Zadruga Dom, Čedad 1989).

Kasneje je v nekakšnem idealnem potovanju v iskanju svojih korenin ponovno odkril svoj slovenski kulturni izvor in svoj jezik, tudi kot sredstvo za umetniško izražanje. Pri pisanju se je Chiabudini izogibal kontaminacij svojega lastnega slovenskega narečja s cenenimi pobegi v zborni jezik ali z izposojo besed iz furlanščine ali italijanščine. Tudi ko je bilo težko najti ustrezno besedo, si je prizadeval za ohranitev jezikovne »čistosti« svojega narečja. Materni jezik mu je pomenil več kot sredstvo za komuniciranje, pomenil mu je način bivanja, razmišljanja, delovanja. Njegovo slovensko narečje je bilo tudi predmet raziskav in diplomske naloge na Ljubljanski univerzi (Marija Hočevar, »Nadiški knjižni jezik«, študijsko leto 1989–90).

Njegovi spisi v slovenščini so brezštevilni, količinsko in kakovostno pa so gotovo najtehtnejše zgodbe in spomini, ki jih je od leta 1978 pisal za rubriko Piha Ponediščak v petnajstnevniku Dom. Sem spadajo zapisi kronike, spomini iz otroštva, portreti oseb, predstavitev krajevnih običajev in zgodovinskih dogodkov, osebna razmišljanja, zapisi o težavah in razmerah v Benečiji, o družini, vasi, Nadiži, kmečkih opravilih, vsakdanjem življenju, poklicih, prvi ljubezni, žalostni usodi slovenskega narečja in vseh tistih, ki so se žal odrekli svoji identiteti ... Rubrika Piha Ponediščak je bila zanj prižnica, spovednica, gostilna, univerzitetna predavalnica, vaški trg in sobotni sejem v Čedadu, osebni dnevnik in volilni nagovor na trgu, hiša in potovanja na vlaku, njegovi predniki in otroci. Bila je njegovo življenje in življenje njegove skupnosti, ki je odprta furlanskemu in tudi slovenskemu svetu na drugi strani meje.

V zvezi s tem slednjim je treba povedati, da ga je od dvanajstega leta dalje in vse do konca življenja spremljala tiha bolečina: tragična smrt očeta Pietra, ki so ga slovenski partizani usmrtili blizu Drežnice. Razlogi, način postopanja in odgovorni za tisti pomor (življenje so izgubili še drugi vojaki) so bili za Chiabudinija prava morà. Šele zadnja leta mu je uspelo pridobiti nekaj konkretnejših podatkov, kljub temu pa so mu še mnoge stvari ostale neznane. Tudi ta družinska tragedija, ki ga je močno zaznamovala, priča o posebnem vidiku njegove osebnosti in o doslednosti njegovih izbir. Drugi bi se odzvali drugače, saj so mnogi ob neprimerno manj resnih razlogih ali pa tudi zgolj iz osebne koristi zatajili svojo kulturno identiteto.

Ponediščakova osebnost izžareva ponos, srečo, bolečino, bogastvo in »tveganje«, ker si Slovenec v tej obmejni deželi v najbolj tragičnih časih 20. stoletja, ki so jih povzročili ekscesi raznih nacionalizmov; slednji so se najbolj tragično in iracionalno razvili v 2. svetovni vojni in nato še v hladni vojni.

O tem, kako je bil Luciano Chiabudini priljubljen in ustvarjalen na kulturnem področju, priča dejstvo, da se njegovi duhoviti dovtipi še vedno ponavljajo in da se še vedno pojejo pesmi, ki jih je napisal za Senjam beneške piesmi. Obenem se še vedno uprizarjajo njegovi prizorčki, ki jih je sestavljal za tržaški radio Trst A in za Beneško gledališče. Njegovo besedilo, ki ga je napisal za natečaj »Naš domači jezik«, ki ga je razpisala Špetrska občina, je mladi glasbenik Davide Clodig iz Srednjega celo uglasbil. To je še najbolj otipljiv dokaz originalnosti, aktualnosti in življenjskosti kulturnega dela Luciana Chiabudinija – Ponediščaka.

POZDRAV MARIU RIGONIJU STERNU, ČLOVEKU Z MEJE

LUIGI RAIMONDI COMINESI

Z Mariom Rigonijem Sternom sva si bila domača zaradi več kot dvajsetletnega dopisovanja, zaradi skoraj popolnoma enakih pogledov, zaradi ljubezni do razrvanega sveta. Le pri lovu sva imela za spoznanje različna merila ocenjevanja. Oba sva bila človeka z meje, kar je sicer bolj ali manj zastarela oznaka, ki se končno ne uporablja več, vsaj tako pravijo.

Sicer pa si potem lahko ljudje spet začnejo zadajati rane, začenši z manjšimi.

V posvetilu meni in Paoli je Rigoni leta 2004 zapisal: »z iskrenimi voščili, da bi preživela pri dobrem zdravju lepo poletje«, na zadnji razglednici pa je povzel verz iz moje poezije in zapisal: »Tudi sam opravljam vaje za preživetje!« Besede, s katerimi si je sam poskušal priželeti daljše življenje, saj je vedno treba še toliko postoriti, se naučiti, povedati. Pa mu ni uspelo.

Ni dolgo tega, ko sva ga nameravala obiskati v Asiagu; že dolgo let sva si namreč pošiljala pozdrave »z gore na goro«, »od hiše do hiše«, jaz – obmorski človek, izposojen Karniji – in on – končno zakoreninjen na planoti.

Obisk pri njem pa mi je preprečila druga smrt, smrt moje tete mlinarice, zadnje očetove setre, lepe in prijazne Lombardijke. V takih primerih moraš iti, še zlasti če se zavedaš, da si sedaj ti v prvi frontni liniji v naprej izgubljeni bitki. In tako sem moral naprej, a počasi v soparno okolico Creme.

In potem, kako se je mogoče po Cremi podati v Asiago? Potem ko si se objel z bratranci in sestričnami, ki si jih zadnjič videl na prejšnjem pogrebu pred mnogimi leti? Zaveš se, da si star, ko to ugotoviš na njih, zaveš se, da je smrt na pohodu in da je ni mogoče zaustaviti. Nimaš več moči. Imel sem težave z enim očesom, tako da sem se v Mantovi z glavo zaletel v tram, ki je gledal iz zida (»Sploh gledaš vedno nazaj, ko hodiš!« me je pokarala Paola), in tako sem preživel peklensko vroč dan v

bolnici na urgenci, omotičen zaradi manjše poškodbe na glavi in zlomljenih nosnih kosti. Bil sem obupan.

S Paolo sva sklenila: »V takem stanju ne moreva iti k Rigoniju; bova šla kdaj drugič.«

In sva se vrnila v Furlanijo.

Nisva ga nazivala z osebnim imenom Mario, saj bi to zvenelo preveč domače za velikega pisatelja. Rekla sva mu kar »Rigoni Stern« in le enkrat samkrat sem mu v pismu zapisal »Maestro«: v zvezi s tem me je opozoril in pojasnil, da se sam ni imel za nikakršnega učitelja. Mene pa je bilo sram. S časom sem si upal več, tako da sem ga poimenoval tudi *Stripes and Stars* ali *Stripones and Stelutis,* pri čemer sem se za šalo poigral s prevodi.

Pravil mi je, da ima na nočni omarici moje pesmi, ker da poznam, čeprav sem obmorski in ravninski človek, stopinje, ki jih pustijo čas, ljudje in živina v gorah, v Clavaisu in okolici, kjer se konča cesta v Val ali pa se nadaljuje stara in predhodnica Strade Regie, cesta Via dai lofs, cesta volkov, proti krajem Tauz, Sompgola, Ravascletto, Val del But in še dlje, vse do romarskih središč v avstrijskem Lesachtalu: preko meja, ki jih je zrušila večstoletna vera.

Torej od ene do druge meje, vedno razmejeni z domovinami, ki bi jih rad videl odprte, da bi vanje prihajale ženske, možje, ideje, lakota in žeja po znanju, modrosti in delu. Mi pa bi šli »tja preko« popolnoma svobodni kot v otroštvu in brez vsakršnega strahu.

Tudi zaradi teh zmanjšanih razdalj med narodi sva se srečevala z Rigonijem, pa tudi ker sva oba videla, kako se zaradi meja množijo mrtvi in slišala za resnico drugih ljudi.

On, ki na neki sliki drži v roki najdeno menažko, je doživel postavljanje kostnic padlim v vojni 1915–1918, v svojih vaseh je bil priča porastu smrti zaradi iskanja neeksplodiranih bomb po strelnih domačih in sovržnikovih jarkih: eksplozija, malo zatem pa je novi pohabljenec z berglo in brez noge šepal po travnikih za živino na paši.

Njemu si lahko nazdravil s steklenico žganja, ki jo je bil skril v lini barake poročnik »Giovannino Roero, ki je padel 15. novembra 1917 v nalivu in snegu ... na kupu na planini Lora ... ko so hoteli ustvariti za sovražnika nepremostljivo pregrado in mu za vsako ceno preprečiti dostop do ravnine.«

Prav to steklenico z nedotaknjeno, bistro tekočino, je našel Albino Vu, iskalec, in jo tam gori leta 1947 ponudil Rigoniju: »Danes sem našel nekaj zares dobrega. Srkni

malo tudi ti ...« Mario je zaznaval prepletanje glasov, ki ne obstajajo le v glavah pisateljev in pesnikov, temveč so resnični, na primer ko pade na tla list z drevesa ali žvižga hud veter ali pa na nedeljo zjutraj, predno se prikažejo turisti, ko sediš na hišnem pragu, obrnjenem proti zahodu, in zreš v Svet. To je bil glas Lussuja v njegovi Un anno sull'Altipiano [Leto na planoti], to so bile misli župnika Gujona, tudi človeka »z meje«: »Izpolniti svojo dolžnost? Ubijati? Ubijati zares ne more pomeniti izpolniti svojo dolžnost ...«
Pogovarjali smo se o »vojaški dolžnosti« nacističnih in fašističnih osvojevalcev leta 1941 v Sloveniji in tudi drugje.

Rigoni Stern se je rodil leta 1921. To je bil vojaški letnik tik pred mojim, ki jo je skupil na raznih bojiščih, letnik, ki so ga poslali razdirat stara zavezništva iz časa italijanskega Risorgimenta, pa tudi rušit sveta moralna in verska načela našega ljudstva, brazdat z bajoneti polja sosednjih ljudstev in s tem povzročat sirote in vdove ter ki je na koncu vsega, po treh septembrskih premirjih leta 1943, moral plačati za zablode združbe političnih zlikovcev in okrutnih nasilnežev.
Za vse to so morali plačati v taboriščih, borili so se za svobodo in za mir. »... Vedno odporništvo«, mi je pisal Mario, proti gospodom vojne, ki so bili prisilili »dobre Italijane«, da so se prej šli mesarje, potem pa so jih klali drugi. Pa tudi že prej.
In kasneje, ko je postal evropski državljan, ob vsem veselju in bolestih, ki jih je to prinašalo, se je Rigoni spraševal: »Toda zakaj je na Kosovu vojna?«
Ni hotel, da bi se vračali v preteklost, da bi spet začeli delati napake.
Rigonija Sterna je v žareči paraboli njegovega življenja spremljal, skrit v njegovi zavesti, okus »malega rdečega jabolka iz taborišča 1/B v Mazuriji«, njegovega Kriegsgefangegenenlagerja, malega sadeža, »odškodnine za toliko nenaravnega trpljenja«.
Letnik 1921, letnik, ki se je poskusil vrniti. »Snežilo je, nadaljeval je pot proti domu, ki je bila polna ranjencev in obolelih ...« Bila je pač cena poraza, pravičnega, ki ga je zadala Resnica, ki jo je treba spoštovati in ne potvarjati. »Kako ti je vendar uspelo, da si z obkoljenega področja odpeljal toliko ranjencev?« ga je vprašal kapetan. »To je storila ona, moja Brenta. Je tako pridna!«
Brenta je bila ena od mul umika iz Rusije. V Rusiji so se borili kmetje proti kmetom, ubijali so se, namesto da bi se pogovarjali o semenih za novo sezono. On pa, seržant v snegu, je imel vse to v spominu in je podoživljal tiste hude dni.
Mario je nameraval pisati tudi o avstrijski novinarki, vojni dopisnici s fronte na Krasu

v 1. svetovni vojni, ki se je podpisovala z moškim psevdonimom, v resnici »pa se mi je zahotelo pisati o gorah in živalih«. Stalno se je prepuščal naravi, identificiral se je s splašenim srnjakom, ki ga je z avtom zasledoval brezvestni voznik, ali pa z drobcenim srnjakovim dvojčkom, ki »je ostal sam« in stopical od hiše do hiše ter jedel jabolčne olupke, uvele cvete forzicije, ki so mu jih dajali Mario in drugi vaščani. S tem so ohranjali živo upanje o rešitvi, čeprav so vedeli, da se bodo stvari razvile drugače. »Mladič se je rešil, sem si mislil, v resnici pa ni bilo tako. Po vsej verjetnosti so ga napadle sestradane lisice: to so pač zakoni narave, mesojedci od vedno jedo rastlinojedce.«

Pa še to, kar je treba prebrati v celoti in se mi zdi preroško: »... Po naših gorah je bilo mogoče v zadnjih letih opaziti nenavadne pojave, predvsem pri žuželkah: poleti so se po sončnem zatonu množično pojavljali rjavi, spolzki in tudi do deset centimetrov dolgi slinarji, ki so napadali vrtno zelenjavo. Zdi se mi, da jih prej nisem nikoli videl ... Toda poleg njih sem opazil tudi zelo veliko komarjev in močeradov. Ko si hodil po suhi travi, so male pršice povzročale močno srbečico po nogah. V gozdu so te pikale žuželke, ki so najprej povzročale bolečo oteklino, potem pa še lažjo, a dolgotrajno zagnojitev. Klopi pa so nadlegovali srne, telice, ovce in pse kot še nikoli ...«

Spremembe, ki njega več ne skrbijo, vendar niti mene ne. Skrbijo pa vse tiste, ki odraščajo v upanju na G8. Zaskrbljujoče za Paolin vrt v Clavaisu.

Vsako leto sva mu pošiljala Pratiko videnske knjigarne Tarantola in tako nadaljevala tradicijo voščil prodajalca knjig Alda Tavoschija, najinega očeta oz. tasta. Mario je publikacijo pričakoval in nekoč je Paoli hudomušno dejal: »Zame se novo leto ne začne, dokler ne dobim vaše pratike ...« Kot vedno je bil znotraj in izven časa.

Ne bom govoril o Rigoniju romanopiscu, pripovedniku, ki se je leta 1953 pojavil v italijanski književnosti in se takoj prebil v ospredje, da ga ne bi slačil v kako zidno nišo ali še huje, da ga ne bi seciral živega in njegovo dušo. Spomnil bi na delo L'ultima partita a carte [Zadnja partija na karte] kot sedmi pečat.

Ne bom obravnaval strukture njegovih spisov, niti ne njihove pogostosti, ne bom govoril ne o stavčnem ritmu, ne o jezikovnem nivoju, ne o njegovi zgodovinski, geografski, politični, kmečki, lovski in gospodinjski razgledanosti ter niti ne o tržni vrednosti njegovih del. To pa zaradi tega, ker ga nočem klasificirati, ker menim, da ne spada v neke vnaprej določene toge in zagrajene sheme. Mario je žebelj v steni za tiste, ki bodo plezali po zgodovini 20. stoletja.

Niti ga ne bi preveč hvalil, omejil bi se le na vzajemno sprejemanje in osrečujoče prijateljstvo. Vse ostalo bi preveč spominjalo na okrasni balast pompoznih pogrebov. »No vojo monae.« Nočem neumnosti. Zmanjkal nam je spomladi, kot si je sam želel, ko je narava začela ponovno cveteti. Priden, kot je bil skozi celo življenje.
S Paolo nisva pisala njegovi družini v Asiago iz spoštljive obzirnosti, da jih ne bi motila. Bolečine je treba doživljati v zasebni meditaciji. Ni dobro dajati videza priložnostnega vdiranja v najbolj intimna čustva.
Minilo je nekaj mesecev in končno sem se domislil petih vrstic, petih verzov; prepuščam jih tistim, ki so Maria imeli in ga še imajo radi.

Stago sentà con Paola su la porta
e speto squasi che 'l tornassi indrio
nel gnente svodo de 'sta vita grama
ma no 'l ne riva più de monte in monte.
Altro no posso dir che lungo pianto.

S Paolo sedim na pragu // in skoraj čakam, da bi se vrnili // v prazen nič otožnega življenja // a k nam ne pridejo več od gore do gore. // Drugega nimam povedati in prepustim se dolgemu joku.

NAŠ SKUPNI KULTURNI PROSTOR

Tone Partljič, okrogla miza o Viki Podgorski

Gledališka skupina KD Stol

SPOZNAJMO NAŠ SKUPNI PROSTOR OB NADIŽI

100 LET BRALNEGA DRUŠTVA STOL IN 10 LET KULTURNEGA DRUŠTVA STOL BREGINJ

VIDA ŠKVOR

Breginjski Kot je bil vedno mejna deželica, toda pod vsemi oblastniki, podobno kot Beneški Slovenci, si je moral svojo identiteto ohranjati tudi skozi društva. Že pred letom 1900 so povsod na Goriškem ustanavljali čitalnice ali besede. Organizirali so prve tabore. V Šempasu je na velikem taboru govoril vitez Josip Tonkli. To je bilo 18. oktobra 1868 pred natanko 140 leti. Veliki množici je spregovoril o ideji Zedinjene Slovenije.

Pred natanko 100 leti pa so v Kotu ustanovili večje povezovalno društvo s sekcijami in ga imenovali Bralno društvo Stol. Prvi ustanovni sestanek je bil 9. marca 1908 v Breginju in je imel 24 članov. Predsednik društva je postal nadučitelj v Sedlu Ivan Trebše, podpredsednik pa Franc Kramar, župan v Breginju. Takoj so za branje naročili časopise različnih tematik. Pristopili so tudi v Zvezo narodnih društev. V pravilih društva je bilo povedano, da mora širiti narodno in stanovsko zavest in da naj se ne meša v politiko. Društvo je takoj ustanovilo knjižnico, organiziralo poučna in strokovna predavanja.

Ustanovili so dekliški krožek *Naš čolnič*, organizirali igre in plese. Bralno društvo Stol je delovalo vse do začetka druge vojne. V času, po prvi vojni, ko so novi oblastniki prepovedovali rabo slovenščine, so žene zapisale v časopis *Naš čolnič*: »Odvzeta nam je danes šola, kjer bi se morali naši malčki vzgajati v ljubljeni materinščini. Naša šola ni več vzgojiteljica, ampak prava mačeha našim otrokom. Zato si me hočemo za cilj izbrati poleg gospodinjskega znanja tudi posvetno izobrazbo, ki jo mora imeti danes prava primorska mati.«

Društvo Stol je naštudiralo veliko iger, med njimi tudi *Zgubljeni raj*. Z izkupičkom so nakupili knjige in časopise. V istem času je Izobraževalno društvo Sloga iz Sedla »nabralo 62 lir za pogorelce Narodnega doma v Trstu«. V okviru sekcije *Naš čolnič* sta

delovala pevski zbor in orkester, ki je razpolagal z več instrumenti: flavto, trobento, harmoniko, orglicami, ki si ga je vsak član društva kupil sam.
Zbor in orkester sta najprej vodila duhovnik Reja, ki je služboval v Breginju pred duhovnikom Štolfom. Reja je bil velik narodnjak. Ko je bilo društvo prepovedano, so mladi veliko peli. S tem so jezili italijanske žandarje, ki so najbolj preganjali slovensko pesem. Pepa Pdklančarja so zaradi petja tako pretepli, da je ohromel.
Po drugi vojni se je društvo preimenovalo v Prosvetno društvo Stol in tudi Plazi. Vodili so ga napredni učitelji, ki so po pripovedovanju z mladimi naštudirali veliko iger.
Leta 1998 smo v Breginju ob 90-letnici Bralnega društva Stol ponovno ustanovili Kulturno društvo Stol Breginj in njegove sekcije. Cilj je bil skoraj tak kot na samem začetku tega društva. Namreč: »Breginjski Kot in njegovo središče Breginj sta pred leti vzbujala veliko pozornost spomeniškovarstvenih krogov, turistov, ljubiteljev krasnega ljudskega stavbarstva. Velik del tega je izginil po potresu. Tedaj se niso podrle le hiše, ampak so se odtujili drug drugemu tudi ljudje. Vedno bolj grenak pa je postajal občutek, da se nihče več ne zmeni za Breginjski Kot zaradi njegovih znamenitosti ali naravnih lepot.«
V Breginjskem Kotu obstaja še veliko prelepih vaških jeder, na katera je potrebno opozoriti. Našli smo jih v Logjeh, v Borjani, Kredu, Stanoviščih, Robidišču, Starem Selu. Osnovni cilj je bil povezati ljudi, sodelovati z Beneškimi Slovenci, ljudi čustveno angažirati in jim vzbujati čustveno pripadnost. Od 1998 deluje povezovalno na območju vseh vasi v Kotu. Predsednica društva je postala učiteljica Vida Škvor.
Društvo ima Ženski pevski zbor, ki ga vseh deset let vodi glasbenica Vera Clemente Kojič. Sekcija *Ohranimo Robidišče* s svojimi člani povezuje zamejce in skrbi, da se ohrani stavbna dediščina.
Kulturne prireditve imenujemo *Kotarski dnevi*, v katerih je aktivna tudi sekcija *Skupni kulturni prostor ob Nadiži*.
Danes bi le težko prešteli vse prireditve, ki smo jih organizirali v desetih letih. Najbolj smo ponosni na dobro in trajno sodelovanje z ljudmi ob Teru in Nadiži in še dalje v Benečijo. Skozi prireditve smo spoznali ali pomagali spoznati trud in veliko kulturno bogastvo naših Unejcev. Njihovi strokovnjaki so nam neštetokrat priskočili na pomoč tako z nasveti, predstavami in tudi sicer, saj so naše prireditve brezplačne. Vsako leto so se zvrstile vsaj štiri predstave s sosedi. *Ob bistri Nadiži nam pesem zveni* je vsakoletna glasbena prireditev, kjer mladi pojejo in spoznavajo lokalne pesnike in druge pomembne ljudi z obeh strani. *Beneško gledališče* že več kot 10 let odpira *Kotarske dneve* v vaškem jedru Breginj. Letos so se predstavili tudi

na Robidišču. Videli smo vse predstave, ki so jih gledališčniki pod vodstvom Marjana Bevka pripravili zadnjih deset let. S Tipano smo se povezali z društvom *Naše vasi*. Preko tega društva in njihovih članov se družijo tudi šolski otroci. Z nami je vsa leta osebno in društveno sodeloval Sandro Pascolo in seveda župan Elio Berra. V Plestiščih pa gospa Čenčič Liduina.

Te povezave so sprožile tudi druge, saj se planinci iz Breginja že deset let skupaj s planinci Terskih dolin odpravljajo na pohode na slovenske gore.

Prireditev *Skupni kulturni prostor ob Nadiži* pa je našemu Kotu podrobno, leto za letom, predstavljala žlahtne vsebine Beneških Slovencev, njihove knjižne in študijske izdaje. Danes v našem prostoru vsak pozna *Trinkov koledar*, njegovo vsebino, predvsem pa oblikovalce: Lucijo Trušnjak, Iole Namor in Živo Gruden. Pozna tudi zbrano beneško glasbo, ki nam jo največkrat predstavlja David Klodič, ki je vedno pripravljen svoje znanje deliti z nami. Kako zelo smo hvaležni časopisoma *Matajur* in *Dom* za vse pozorne objave, ki so nas največkrat vzpodbujale k še boljšemu delu!

Vse to nas je bogatilo in pomagalo, da smo vztrajali.

Obeležili smo narodne buditelje brate Tonkli, v Sedlu postavili spominsko ploščo igralki Viki Podgorski in ustanovili igralsko sekcijo pod njenim imenom.

Več deset je bilo razstav z različno tematiko. Razstavljali pa so tudi slikarji domačini.

V goste smo vabili različne kulturnike z amaterskih in profesionalnih odrov.

Širši slovenski javnosti je društvo predstavilo pomembne osebnosti, naravne ter etnološke vrednote naše male pokrajine ob Nadiži.

Kulturno društvo Stol Breginj praznuje majhno obletnico, a delo ki ga je opravilo s svojimi zvestimi člani je veliko in bo pomagalo ohraniti mladim generacijam dediščino ter kulturno zgodovinski spomin v sodobnem svetu.

PLANINSKA KOČA NA KANINU IN (TURNA) SMUKA V TRI DOLINE

MIRAN MIHELIČ

Na Kaninu (Kaninskih podih pod Krliščem) so leta 1895 postavili prvo planinsko kočo Kaninhütte na višini 1811 m. V knjigi Zeitschrift des Deutschen und Osterreichischen Alpenvereins, Heiricha Hessa iz leta 1906, je v članku Adolfa Gstirnerja, na strani št. 374, omenjena tudi koča na Kaninu Kaninhütte, ki jo je gradila die Sektion Gorz Deutsche und Osterreichische Alpenverein. Kasneje jo je prevzela die Sektion Küstenland. Letno jo je obiskovalo 10 do 20 planincev. Pod Italijo, leta 1921 so jo preimenovali v Ricovero Timeus in sicer po Ruggeru Timeusu, Tržačanu, ki je med prvo svetovno vojno prestopil k tržaški iredenti in padel. Zgradila jo je jadranska podružnica Nemško-avstrijskega planinskega društva. Bovčani pa so ji vse od začetka pravili Kaninska koča in tako je še danes, čeprav ima novo ime: »Grj'mo gore h kaninsk' koč'.« Planince in smučarje so sprva, proti plačilu, vodili gor vodniki iz bovške kotline. Med seboj so izmenjali tudi znanje smučanja. Ni znano, ali so Bovčani to osnovno idejo in znanje pridobili po izročilu ali iz avstrijske vojske. Priljubljena smuka je bila na začetku zime, pred božičem, dokler ni zapadlo preveč snega »an blažja, k' se je snieg ulj'gu«. Bovčani so smučali sprva »z dwg'«, potem pa so začeli posnemati izdelavo »ški« drugih. Zanesljivo so jih v času Avstro-Ogrske, takoj na začetku dvajsetega stoletja, izdelovali v delavnici Ivana Miheliča starejšega in to tudi za smučarje in planince od drugod. Ivan Mihelič mlajši se je naučil izdelovati smuči v času pred 1903, ko je bil v mojstrski šoli v Gradcu. Prav tako tudi fotografirati, razvijati in izdelovati fotografije. Pri pospravljanju podstrešja njegove hiše so lastniki verjetno te fotografije založili ali pa so, tako rekoč, pogrešane. Vse to se je razmahnilo, zlasti pod Italijo in Jugoslavijo, dokler niso prišle na trg Elanove smuči. Tudi na Bovškem je bilo takrat veliko snega. Na Kaninu so prespali v koči tudi po več dni in smučali v raznih smereh, zlasti na območju Zadnjega dola, Velikega

Grabna in čez Žlebiče v smeri Prevale ter v Krnico. Čez Prevalo so organizirali, skupaj z Rabelčani, tudi kakšno tekmovanje v teku, vzponu in spustu – prosto, kot je kdo zmogel in znal, iz ene doline v drugo. Ker so ški tekle počasi, so vozili večinoma kar »šus«, vendar so se kar dobro zavrteli – »rejd'l' ukou dulge paljce«, zlasti, če je to omogočal »kontra – brieg« čez Prevalo, na eno ali drugo stran ovalaste krnice. Dve palici s krpljicami so začeli uporabljati šele po prvi svetovni vojni. Pri tem so zanesljivo kopirali vojaško »škiwnco« an »bindunge«. Prve »šince« je bovška smučka dobila v petdesetih letih pod Jugoslavijo. Takrat so bovški mizarji (tudi mladi, ki so se učili obrti že v Idriji) izdelovali že tudi skakalne smuči ...

Redne tekmovalne »laufe« so organizirali pod Italijo. Čez Prevalo (Prj'w'lo) je bil tradicionalen. Podatke bi najbrž dobili v Kanalski ali pa Reklanski dolini. Pod Jugoslavijo je bilo treba sprva imeti dovoljenje za na Kanin, »z'tu, kr so l'dje utj'k' ta čriez«. Po obnovi koče 1952 je dobila ime »Koča Petra Skalarja« in vse več je bilo obiskov, počasi tudi spomladi s smučmi. Začeli so se tradicionalni Prvomajski veleslalomi. To so bila meddruštvena tekmovanja. Gor smo prva leta znosili vse na ramah iz območja planine Gozdec 1303 m (kole, zastavice ...). Drva je jeseni pripravil oskrbnik koče Zajc v Gozdecu ali v Rušju in smo potem šli ponje, kolikor smo jih porabili. Takrat je bilo znanje bovških smučarjev vse boljše. Na Kanin smo hodili tudi na turno smučanje. Promocijsko (med pripravo načrtov za žičnice) smo navdušeno organizirali meddruštvena tekmovanja tudi za državni praznik, poleti 22. julija, saj je bil cel Veliki Graben še snežišče, kjer je ponekod sneg dočakal novega. Takrat smo poskrbeli za močno promocijo, saj smo povabili novinarje vseh slovenskih časopisov in se je lepo razpisal zlasti novinar Dela Milan Maver. Tudi čez Škrbino pod Prestreljenikom (2282 m, ki ji smučarji sedaj pravijo »Sedlo«) na Prevalo in v Krnico smo organizirali turni smuk 11. avgusta 1969. Čez Škrbino smo smuči nesli na rami, potem pa smo jih nataknili in se spustili proti Prevali. Toliko je bilo takrat snega! Že v času začetka priprav na gradnjo kaninske žičnice, smo organizirali junija meddruštveni veleslalom na slovenskem nivoju od »Sedla«, mimo Prevale (državna meja) v Krnico. Toda, ker se je iz jugoslovanske strani dvignila megla in tam obstala, na italijansko stran pa je ni pustil veter, ki je vlekel od spodaj, ni kazalo drugega kot pobrati že postavljene kole z zastavicami vred in polovico proge ponovno postaviti čez mejo na italijansko stran. Tekmo smo lahko začeli in dokončali. Tako je bilo to prvo čezmejno smučarsko tekmovanje v veleslalomu. Seveda ilegalno. K sreči ni bilo v času tekme blizu ne italijanskih in ne jugoslovanskih svinčenih čuvajev meje ...

Vrnimo se zopet malo nazaj. Planinska koča je bila prvič poškodovana med soško fronto v 1. svetovni vojni, potem pa še v drugi, ko je delno razpadla. Leta 1922 jo je obnovil CAI (Club Alpino italiano) iz Trsta, ki jo je leta 1936 tudi povečal in prenovil. Po 2. svetovni vojni so jo v slabem stanju prevzeli bovški planinci (zidarska, mizarska, krovska in pleskarska dela) in jo temeljito obnovili, odprli pa so jo 24. avgusta 1952. Poimenovali so jo po Ferdu Kravanji tigrovcu, partizanu, članu partije (partizansko ime Peter Skalar, rojen v Čezsoči). Potem je koča 1. januarja 1972 pogorela. Že naslednje leto so začeli na novi lokaciji graditi večjo postojanko; zaradi finančnih težav so jo gradili 10 let. Planinski Dom Petra Skalarja so slovesno odprli 2. oktobra 1983 ob 90-letnici ustanovitve SPD. V gostinskem prostoru je 80 sedežev ter točilni pult; v 8 sobah je 42 postelj, na skupnem ležišču pa 40 ležišč; v domu je poleg WC, umivalnica z mrzlo vodo. Gostinski prostor in spalne prostore ogrevajo s pečmi; voda je kapnica, elektriko dobavljeta agregat in fotovoltaični sistem. Od tu je odlično izhodišče za planinske ture in turne smuke (tudi v Rezijo) ter prvovrsten razgled od severovzhoda do jugovzhoda, kjer se za Bovško kotlino dvigajo Vzhodne Julijske Alpe z vrhovi od Razorja prek Triglava do Krna; južno vidimo pobočja Kanina, ki padajo v Soško dolino in spodnji del glavnega grebena Kaninske skupine z vrhovi Vrh Laške Planje, Kamen in Velika Baba; v tej smeri pa se na levem bregu Soče dviga Polovnik, na desnem pa Stol, še naprej pa se za Matajurjem širi Furlanska nižina; ob dobri vidljivosti pa vidimo tudi Jadransko morje s Tržaškim zalivom; zahodno in severno se v bližini vleče glavni greben Kaninske skupine z vrhom Kanina 2585 m in Prestreljenikom 2499 m, desno od grebena pa za vzhodnimi pobočji Kanina, kot dvojčka lepotca, mamljivo vabita vrhova Mangarta in Jalovca. Ni prav, da so si izmislili ime Visoki Kanin. Domačini z vseh strani te gore niso nikoli uporabljali tega imena, temveč samo Kanin. Je pa južno od njega Mali Kanin 2573 m. Ime Kanin je dr. H. Tuma smatral kot spačenko od slovenskega imena Kamen. »Čez Kamen« je star prehod iz Bovca v Rezijo. Kanin ima, od vseh gora daleč naokoli, tudi čez mejo, najboljše terene za turno smučanje, saj so drugje najboljše terene porabili za žičnice in smučarske proge ob njih. V kolikor bi z mrežami zaprli luknje (in pustili vratca za vstop jamarjev), bi za 200 tisoč evrov povečali obisk, ne da bi več toliko posegali v naravo z gradnjo novih smučarskih naprav, in zagotovili poslovno zadovoljivo maso smučarjev. Prihranili bi še marsikatero življenje in negativno promocijo. Ključna točka za kaninske turne smuke v tri doline je pobočje Vrha Osojnic (2400 m) nad planinskim domom.

MIZERJA

MARTA MAZORA

Moja kusubrina mi je poslala marnj, nej zapišan, kar mi povido stari ljudi. A maj nisn naredla telga. En dan sen pobarala starga nunca Milca, k' je pršu v našo uštarijo, kaku je blu, kar je biu on mickan in mlad?

En malo je poštudiru ...

»Kaku je blo enkrat njega dni, me vprašaš. Ja, ja, uotroc smo bougal na basido al pa je biu žlag. Uotroc, danimo rač, smo mil vič krat dulije. Cele noči smo se grantal, mil smo uši in buhe. Vsi smo murli pomat pr hiš, kar je blu za dilat, še panogle smo punokrat manil in tud kocì. Pun mih sirka je nesu čača dou v maln, d' mu je kompar zamlu. Pr vsak hiš je blo puno uotrak, tkej k' jih je Bug dau, zatu je blu puno malnu, de so mlil, in uotrak, k' so murli jist. Bičkrat s'n študiru, kar je mama nesla tu siunci sirk, da bi ratala kar plenta in čuč. Magar strina nam je včasih ta izpod birtuha ki bujšga prdala.

Ta na jesen me je mama rada pajala trnuskule brat. Zmiran je jamrala, de je vsa zmaltrana. Ja, še kužin od čača se je vičkrat pršu kregat dou h nan, zaki na vin. Rju in zavzdaju je, ku de bli vsi tumpast. Jest s'n se ga bau in s'n se zmiran skru.

Ja, taku so šle lita naprej. Muru b' jit k soudatan, ma me so zvrgli, biu s'n slabga zdravja in bolihn. Zvidu s'n, de gor na Korošken nucajo hlapce, zato s'n jau sam pr sebe, de pojdn gor, ma ta doma nisn n'č povidu, k' smo se skregal in še ta po uas so babe gnale nikakšne bašade.

Sit s'n biu mizerje. En dan zvečer s'n vzeu ta s čabilje ruksak, notrka s'n spoku nikšne racnije, poui za madron, mudante in hlače. Malo pince in čuča. Čamara je bla zaklenjena, d' bi vzeu še ki. Uobu s'n košpe, uobleku lejbič, čelih je biu kluhn in še pladenco. Pogledu s'n, če man klinpuc in patanač.

Tuhtu s'n, kaku murm j't potiho, de me na bojo čul. Ruksak s'n zadu in šu gor po

lis'ncah v toblat. Legnu s'n tu uotavo, de še malo počakan. Zgubu s'n škariho. Gor s'n ustu, naredu en korak, se zapledu tu krunci in žlemprhe in padu lih dou na glejda. Kraua je zamukala, s'n mislu, de zbazja, in prase je tu kuletu zakrulilo. Legnu s'n tu koranjubco in nat. Vse me je bolilo.

Kam pojdn tak, saj s'n za krohnkaso, s'n študiru. Sej mi je ta na vizit dohtar enkrat zapisu, de s'n za lajtrdinst. Dol v turnu je bila ura osn. Vzeu s'n župlenice in pržgu l'min, tipu s'n se, k me vse boli, in poslušu, če me je kdu ču. Počas skobacan un, kar pride mimo kužin in Lojz. Potiho pokličan. Kužin je hitro šu domou in mi prnesu en glaž vina, popiu s'n ga, čalih je milo žmag. Bug in t' ima Ješa s'n jau in se gor pobrau, uoščaju, en počas tu hišo šu. Ti na banjčo s'n rahlo sednu. Tu hiš je bla buj tama in me ni majdn pogledu. Marakul, kaku s'n us zmaltran.

Čača je vzeu ta s cvaka roženkranc in začeu molit. Kar je konču, je jau, de so vse uce in koze damou pršle dou s Stola. Ja, s'n si mislu, uone so pršle domou, jes pa s'n jo mislu mahnit kar gor čez uanj.

Viš, dve lit s'n biu še ta doma, ma poten s'n muru pa le ta h soudatan.

S'da viš, kako je blo bič in manj, kar pri vsaki hiš.«

Odkašjal se je in mi v's veseu zapiu:

»Ljubca moja,
oj kod si ti hodila,
ker te ni blo
dolg časa doma ...«

ŽEGEN V UKVAH

MOJCA RAVNIK

Uvod

Žegen, žegnanje v Ukvah v Kanalski dolini sem prvikrat obiskala 25. julija 2004, leto po katastrofalni povodnji 29. avgusta leta 2003, v kateri so zemeljski plazovi zasuli strugo Ukljanskega potoka in vas dobesedno zasuli. Vaščanka, ki se ni utegnila pravočasno umakniti, je v ujmi izgubila življenje. Hiše so bile poplavljene, zrušil se je cerkveni zvonik, mlekarna, gasilski dom. Poškodovane so bile tudi planine nad vasjo, voda in plazovi so odnesli ceste, preusmerili struge, spodkopali bregove in koče na njih.

To je bila za Ukve že druga uničujoča povodenj v stoletju, saj so pred skoraj natanko sto leti, 13. septembra 1903, že doživele podobno nesrečo. V spomin nanjo so vsako leto priredili procesijo. Tokratna nesreča se je zgodila prav v času priprav na počastitev stoletnice.

Vaščani so se nemudoma lotili ostranjevanja posledic. Poleg pomoči italijanske države so jim največ in prvi priskočili na pomoč gasilci s Koroškega in iz Slovenije, s katerimi so tradicionalno povezani. Začela so se obsežna obnovitvena dela v vasi, na planini, na strugah vodotokov in cestah.

Žegen leta 2004 je bil lep, kljub temu, da je bil del vasi porušen in opustel. Obiskovalci smo občudovali živopisno dogajanje s petjem, muziko in plesom in z nekaterimi znanci iz Slovenije, ki so tudi bili tam, smo se strinjali, da bi težko kje slišali tako dobro, spontano moško petje tako širokega izbora slovenskih pesmi; če bi Ukve nekoliko bolje poznali, bi seveda ne bili tako presenečeni, saj so znane po dobrih pevcih. Pozneje sem praznik obiskala tudi leta 2006, 2007 in 2008. Življenje se je počasi normaliziralo. Po petih letih je naposled nastopil veliki dan.

31. avgusta 2008 je bilo s slovesno posvetitvijo farne cerkve sv. Filipa in Jakoba in otvoritvijo novega zvonika obeleženo dokončanje obnovitvenih del.
Župnik Mario Gariup, neutrudni raziskovalec in pisatelj knjig o Kanalski dolini in Ukvah, je dogodek pospremil z izidom svoje najnovejše knjige *Carestie, pestilenze, razzie, guerre, incendi, terremoti, alluvioni* (Gariup 2008).
V vseh teh letih je *žegen*, kljub temu, da je bila vas gradbišče, most porušen, cerkev zaprta, mnoge hiše pa prazne, uspel povezati in razveseliti vaščane. Pričujoči prispevek je posvečen prikazu te lepe šege, ki se je v letih obnove prilagajala izrednim razmeram in tudi s tem dokazala svojo moč in pomen za prebivalce.

O Kanalski dolini in o žegnanjih na splošno

Za razumevanje pomena tradicionalnih šeg in njihovih inovacij, tudi *žegna*, je potrebno upoštevati njihov širši zgodovinski in kulturni kontekst, zato naj vsaj na kratko omenimo, da je Kanalska dolina, tako kot Rezija in Beneška Slovenija, po kulturni in jezikovni raznolikosti, po tradicionalni in sodobni kulturi gotovo med najzanimivejšimi evropskimi pokrajinami. To, da so bili prebivalci prikrajšani za šolstvo v maternem jeziku, je povzročilo, da so se tu ohranila najstarejša narečja z bogatim besediščem, pa tudi globoko zakoreninjene krajevne identitete, ki se na zunaj izražajo v izredno zanimivih pojavih vsakdanjega in prazničnega življenja prebivalcev.
Kanalska dolina je nekaj posebnega zaradi etnične sestave prebivalstva (slovenskega, nemškega, furlanskega in italijanskega) in burnega zgodovinskega dogajanja. Iz časov, ko so bili ti kraji del koroške dežele v Avstro-Ogrski, je ohranjena tradicija, povezana s kmečkim gospodarstvom, poljedelstvom, živinorejo in planinskim pašništvom, ki so jo v poznejšem času, pod Italijo od 1. svetovne vojne naprej, predvsem pa od polovice 20. stoletja, preoblikovale mnoge spremembe, povezane z intenzivnim razvojem trgovine, prometa in turizma. Vse to se odraža tudi na *žegnu*, ki je prava manifestacija kulturne tradicije in inovacij.
Splošni okvir za razumevanje pomena žegnanj je pri nas najbolj vsestransko podal Niko Kuret v svojem monumentalnem delu *Praznično leto Slovencev*. (Kuret 1989) Namenil jim je posebno poglavje, ki ga začenja takole: »Največji praznik verne občine je bila svoje dni proslava obletnice posvetitve ('žegnanja') cerkve, predvsem farne, pozneje in do današnjih časov pa zlasti proslava godu cerkvenega zavetnika ali patrona, ki jo obhajamo navadno v nedeljo po svetnikovem koledarskem godu.«

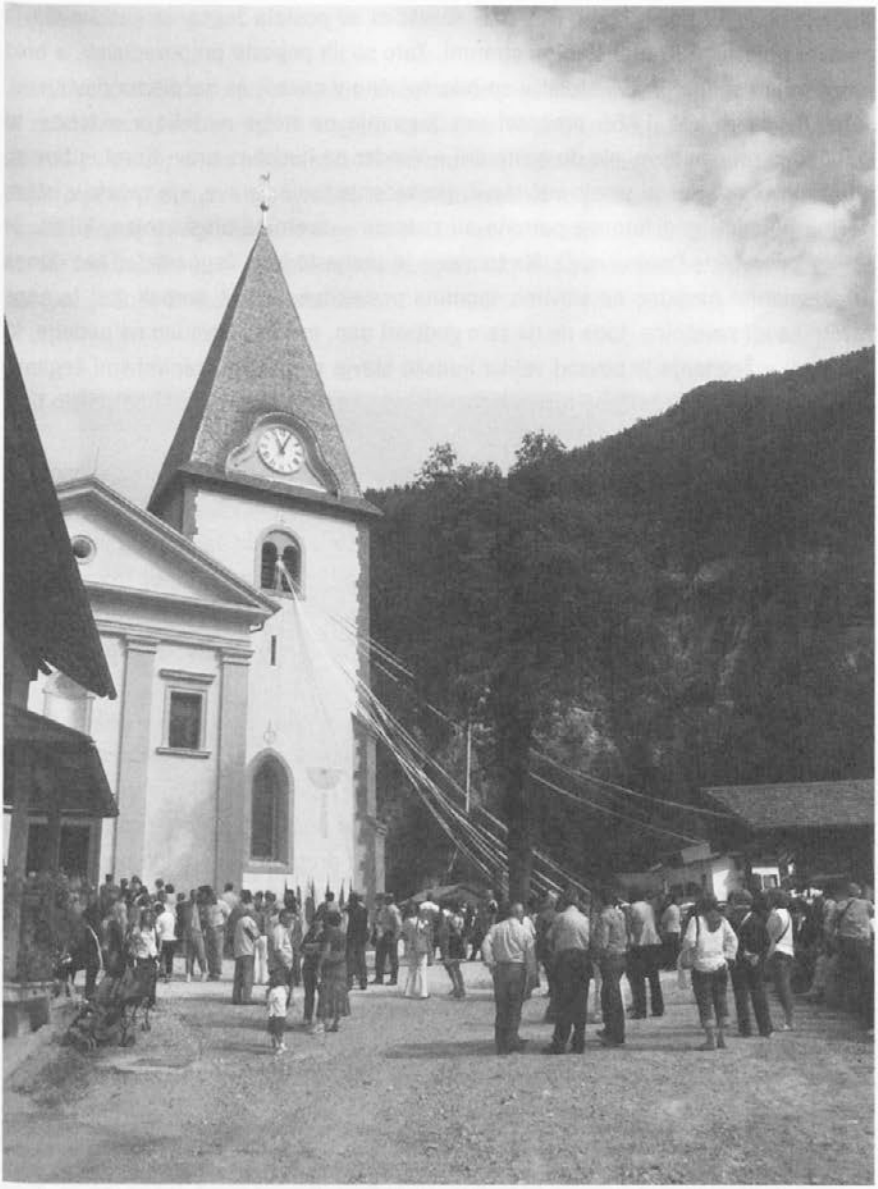

Posvetitev farne cerkve in otvoritev novega zvonika, 31.8.2008 (M. Ravnik)

Nadalje piše: »V naših krajih in v naši soseščini so postala žegnanja ljudska slavja z vsemi prijetnimi in tudi slabimi stranmi. Zato so jih pogosto prepovedovali, a brez posebnega uspeha. V 17. stoletju so bila splošno v navadi in načeloma dovoljena. Jožef II. pa je leta 1786 prenesel vsa žegnanja na tretjo nedeljo v oktobru; to določilo je pri nas obveljalo do naših dni.« Vendar pa ljudstvo, pravi Kuret, s tem ni bilo zadovoljno. Ker ni smelo več slaviti posvečenja svoje cerkve, »je začelo v istem načinu obhajati god farnega patrona ali patrone – svetnika ali svetnice, ki mu je cerkev posvečena ('patrocinij'). Na to slavje je preneslo ime 'žegnanje'. Tako danes pri 'žegnanju' navadno ne slavimo spomina posvetitve cerkve, ampak god farnega zavetnika ali zavetnice, toda ne na sam godovni dan, marveč navadno na nedeljo, ki mu sledi.« Žegnanje je povsod veliko ljudsko slavje z mnogimi zanimivimi šegami, marsikje pa je bilo združeno tudi s trgovanjem, s sejmom, zato je to ime prešlo tudi na praznovanje samo. (Kuret 1989, 2: 143–145)

V Kanalski dolini se je *žegen* kot velik krajevni praznik s petjem, muziko, plesom in druženjem vaščanov do danes najlepše ohranil v Žabnicah in v Ukvah. V Žabnicah je patron sv. Egidij, v Ukvah pa je cerkev posvečena sv. Filipu in Jakobu, ki praznujeta na začetku maja, *žegen* pa imajo na dan sv. Jakoba (25. julij) oz. na bližnjo nedeljo. Tudi o tem najdemo pojasnilo pri Kuretu, ki je zapisal, da je *žegen* največji praznik slovenskih Ziljanov in slovenskih Koroščev sploh, da pa Ziljani *žegna* ne praznujejo, kot drugod, na dan cerkvenega patrona. (Kuret 1989, 1: 348)

Zanimivo je, da se lepa, slikovita *žegna* v Žabnicah in Ukvah na kratki razdalji nekaj kilometrov, ki loči obe vasi, v mnogih sestavinah razlikujeta, npr.: v Žabnicah fantje že junija oz. za rešnje telo postavijo *majo*, mlaj na trgu pred cerkvijo in ga podrejo v soboto popoldne pred *žegnom*, v Ukvah pa fantje postavijo *baum*, božično drevo. In še mnogo drugih razlik je, ki bi jim bilo ob kaki drugi priliki vredno posvetiti več pozornosti, v okviru širšega pregleda žegnanj in praznovanj farnih zavetnikov za celotno dolino.[1]

1 Omenimo le nekaj del, ki obravnavajo žegen in druge šege in navade v Ukvah, v Kanalski in Ziljski dolini: poleg že omenjenega Prazničnega leta Slovencev še Nika Kureta Ziljsko štehvanje in njegov evropski okvir (Kuret 1963), Zmage Kumer Od Dolan do Šmohora (Kumer 1981), Adreine Nicoloso Ciceri Tradizioni popolari in Friuli s fotografijami Olivie Pellis (Nicoloso Ciceri: 1982), Deklica, podaj roko (ur. Košuta 1985), Roberta G. Minnicha Homesteaders and Citizens (Minnich 1998).

Žegen v Ukvah

Začne se z mašo, po njej si sledijo petje *konte*[2], muzika, pripenjanje *pušlov*, šopkov iz roženkrauta, rožmarina in naglja; natakanje vina in pitje; sprevod skozi vas, ki ga vodijo *agruti*, naborniki, v spremstvu muzike, s postanki pred gostilnami, kjer se poje, pije in pleše; zabava s hrano in pijačo, muziko in plesom.

Nosilci *žegna* so *agruti*; po starem so bili to fantje naborniki, stari osemnajst let, ko so bili nekdaj, ko je še veljala vojaška obveznost, klicani na nabor, danes pa se jim priključijo tudi dekleta iste starosti.

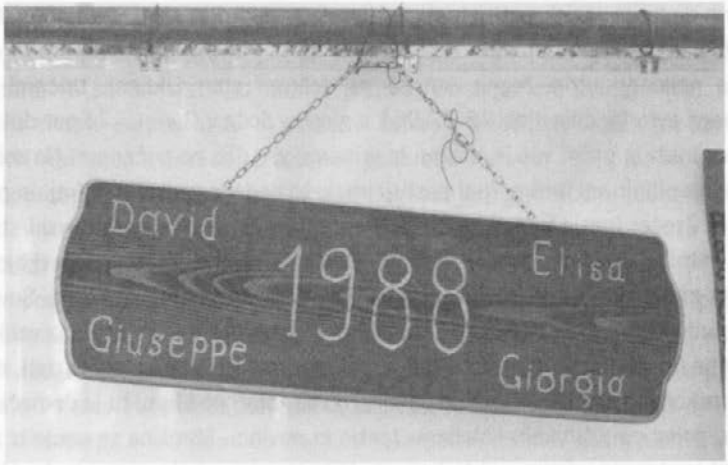

Napis z imeni letnikov 1988 v šotoru, 2006 (M. Ravnik)

Na splošno ljudje pripovedujejo, da se je od polovice prejšnjega stoletja zmanjšala vloga fantovske skupnosti, najprej zato, ker je fantov, tako kot vseh prebivalcev, manj. *Žegen* zato sedaj pripravijo in izpeljejo številni drugi vaščani, ne glede na starost in spol, čeprav imajo *agruti* še vedno vodilno vlogo. Treba je tudi vedeti, da so oni nosilci, poleg *žegna*, tudi drugih pomembnih praznikov v vasi. Teden

2 Kuret piše, da je pri Ziljanih »konta« fantovščina in da jo »ustanovijo« fantje teden ali dva pred »žegnom«. (Kuret 1989, 1: 348)

dni pred božičem postavijo na trgu sredi vasi božično drevo, *baum*, 27. decembra zvečer, pred tepežnico, pa se odpravijo na obhod vasi, od hiše do hiše, z novoletnimi voščili. Ta šega se imenuje *šapa* ali *velika šapa*, za razliko od *male šape*, tepežkanja, ki ga drugi dan zjutraj izvajajo otroci. *Šapat* gredo z *brino*, ki je šop iz smrekovih vej, povezan v obliko podobno monštranci. Okrašena je s simboli sreče, zdravja in blaginje. Pri postavljanju drevesa in pri *šapi* so dekleta tudi navzoča, a le ob strani, s kuhanim vinom. Na začetku novega leta ali zgodaj spomladi priredijo rekruti večerjo in zabavo z muziko in plesom za vse, ki so pomagali pri postavljanju božičnega drevesa in pri *šapi*. Kar ostane, podarijo cerkvi.

Vse te sestavine se stalno spreminjajo in tako je bilo tudi v preteklosti, a če bi hoteli natančneje vedeti, kdaj se je katera pripetila in kako je to vplivalo na šego, bi bilo potrebno dodatno raziskovati, zbrati več gradiva med domačini, pa tudi v starejših objavah v knjigah in časopisih.

Tako je nekdanji utrip *žegna*, kot so ga doživeli stari Ukljani, pričaral članek neznanega avtorja, objavljen 28.7.1951 v glasilu *Soča* v Gorici: »Že par dni prej se po hišah snaži in peče, vse je snažno in oribano, vse diši po pečenem. Na soboto pa pritisnejo s planin vsi fantje; tudi pastirji imajo to nedeljo zgovorjeni 'fraj' in priukajo v dolino. Zvečer fantje pušeljc pletejo. Da; fantje. To je takole: fantovski starešina skliče vrstnike v soboto zvečer v gostilno, kjer v stranski sobi pripravljajo rdeče nageljne z rožmarinom in pozlačenimi vejicami, povezanimi s trakcem. Seveda na skrivaj tudi kako dekle pomaga. Te pušeljčke dobe naslednje jutro po veliki maši tisti fantje, ki še nimajo dekleta. Kdor jo pa ima, mu mora ona pušeljc dati, da si ga pripne za koroški klobuk. V nedeljo po maši so se zbrali pod lipo; tu je domača godba v krogu, poleg pa v širokem kolobarju fantje in novinci. Množica se usuje iz cerkve. Prvi fant zauka, da odmeva od Nebrije do Višarij, zdaj udari muzika 'tuš'. Med tem dele fantom brez šopkov, to je brez deklet, pripravljene nageljne.«

Članek se nadaljuje s petjem fantov, ki »zagrme prav po fantovsko, nato sledijo nežne koroške, kjer fantovski tenor visoko plava. Spet zaukajo in tedaj stopi v krog zala dečva in prinese na velikem pladnju s pušeljci okrašene steklenice vina in kozarce. V krogu ponudi vsakemu fantu kozarec. Ki ga mora na dušek izpiti in zaukati.« Nato zaigra godba prvi valček. Avtor pravi, da so nekoč pod lipo nadaljevali ples, »zdaj pa ga zvečer na deskah.« Fantje so z godbo spredaj obhodili vso vas in na vsakem križišču zapeli par pesmi. (n.a. 1951; navaja ga tudi Kuret 1989, 2: 155) Danes fantje ne privriskajo, saj jih niti ni veliko na planini, tudi pastirjev ni več, vendar pa so mnogi vaščani poleti na planini in še vedno pridejo v soboto v vas, seveda

z avtomobili in motorji. *Pušle* iz rožmarina in roženkravta delajo izključno dekleta. Po starem je *žegen* trajal le en dan, v nedeljo. Bilo je sedem, osem gostiln, zato je sprevod po vasi trajal dalj časa. Gostilničarji so *agrutom*, pevcem in muzikantom dali pijačo zastonj. Plesalo se je čez dan, saj so se zvečer ljudje že razšli, se vrnili domov ali na planino.

Pozneje se je praznovanje raztegnilo na več dni in vključilo nove vsebine. Do tega je prišlo nekje sredi druge polovice 20. stoletja, ko se je vaško prebivalstvo hitro družbeno in demografsko diferenciralo, mladi so se selili v druge kraje zaradi šole in zaposlitve, vsi so imeli vse manj časa, priseljevali so se ljudje od drugod; prej so domačini skupaj z *žlahto*, sorodniki, ki so večinoma prišli na obisk s Koroškega, sami spontano ustvarili praznik, po novem je bilo potrebno narediti privlačen program in z njim tudi kaj zaslužiti, saj je treba mnoge storitve in nastope plačati.

Zato je potrebno s pripravami pričeti že spomladi, ko se prvikrat sestanejo fantje in dekleta, ki so na vrsti po letnici rojstva, pomagat pa pridejo tudi starejši. Razdelijo si delo pri postavitvi in okrasitvi šotora z *brino*, smrečjem, pri ozvočenju, postavitvi kuhinje, točilnice, blagajne, poskrbijo za vino in *pušle* in še mnoge druge podrobnosti. Za hrano in pijačo se dogovorijo z gostincem, jedilnik navadno ponuja: »frico, braciola, salsiccia, čevapčiči, formaggio/ con polenta o patate fritte/ dolci casalinghi«.

Treba je poskrbeti za muziko, ki spremlja obhod po vasi in igra za ples. V preteklosti so muzikante povabili, kot pripovedujejo, največ iz Avstrije in iz Slovenije, vendar pa so imeli tudi svojo godbo, kot je razvidno tudi s fotografije, objavljene v knjigi Maria Gariupa o Tomažu Holmarju (Gariup 2005: 198), ki prikazuje »La banda di Ugovizza davanti all'Albergo alla Posta« na *žegnu* v šestdesetih letih. V zadnjih letih ima prvo vlogo domači ansambel *Doganirs*, ki pa jim že sledi *Opica Band*, sestavljen iz zavzetih mladih muzikantov. Če se praznik začne že v petek, je treba vsaj za en večer povabiti še kakšne privlačne izvajalce, kot je npr. *Zamejski kvintet* za ples ali godbo *Gruppo Bandistico di Val Canale* za popoldanski koncert. *Agruti* si morajo priskrbeti tudi nošo. Zaradi spremenjenih razmer so se v zadnjih letih prireditelji morali vsakič drugače znajti, kje postaviti klopi in mize, točilnico, kuhinjo, plesni oder. Medtem ko se je po starem zvečer že vse zaključilo, pa se sedaj popoldne še nadaljuje druženje ob igrah, muziki, jedači in pijači in konča z večernim plesom.

Tradicionalno so v pripravah zelo dejavni gasilci, ki tudi med praznikom ves čas skrbijo, da vse poteka v redu. V zadnjem času se pridružijo tudi drugi, npr. dobrodelno društvo 3P ali krajevni Pro loco.

Pred cerkvijo po maši,1972 (družinski arhiv Saše Martelanca, Trst)

Maša pod sotorom, 2004 (M. Ravnik)

Konta po maši, pred sotorom, 2004 (M. Ravnik)

Po maši, pred trgovino, 2008 (M. Ravnik)

Konta in Opica band po maši, pred trgovino, 2008 (M. Ravnik)

Agruti gredo izpred trgovine čez cesto proti gostilni pri Lučki, za njimi Opica band, 2008 (M. Ravnik)

V letih obnove je bil osrednji prostor prazničnega dogajanja šotor, tudi maša je bila v njem, potem se je preselila v prostor nad trgovino. Po maši poje *konta*, zaigra muzika, dekle prime pladenj z vinom in pušli, fant poprime, dekleta začno pripenjati pušle *agrutom*, pevcem in muzikantom. Po vsaki pesmi sledi muzika. *Agruti* popijejo prvi kozarec vina. Medtem ko so po starem vino pili in šopke dobili samo *agruti*, so bili obojega sedaj deležni tudi drugi pevci, fantje in možje. Prvi zaplešejo *agruti*, za njimi se zavrtijo še drugi pari.

V zadnjih letih, ko cerkev ni bila uporabna, je bilo prvo petje *konte*, pripenjanje *pušlov* in ples pač tam, kjer je bila maša, se pravi pred šotorom ali pred trgovino, nato pa je sprevod krenil po vasi (izpred šotora – *Hribarce*, trg pod lipo – gostilna Albergo Italia, pri *Karantu* – gostilna Da Lucia, pri *Lučki*; izpred trgovine – gostilna pri *Valterju* – gostilna pri *Lučki* – gostilna pri *Karantu*).

Poglavitni čar tega dogajanja je petje z muziko in plesom, vendar pa je petje treba posebej izpostaviti. Gre za izredno širok izbor pesmi, večinoma slovenskih, vmes je tudi kakšna nemška, redkeje italijanska, kar je glede na tukajšnji značaj tradicionalne kulture razumljivo. Fantom pomagajo starejši možje, ki očitno poznajo več pesmi in znajo tudi besedila, kar je med mladimi že prava redkost. Medtem ko je že bilo videti, da bo petje zamrlo, pa so bili vaščani in obiskovalci leta 2008 presenečeni, ko je bilo med pevci spet več mladih, ki so očitno spoznali, da se morajo naučiti petja slovenskih pesmi, saj bi brez njih *žegen* ostal brez svojega bistva.

Po končanem obhodu vasi se ljudje razidejo. Domačini gredo domov, saj je to dan, ko pridejo domov družinski člani, ki živijo drugod in ko jih obiščejo sorodniki, *žlahta*. Nekateri pa se zadržijo v gostilni, pri Lučki vabijo na *čisavo župo*, značilno jed za *žegen*[3]. Popoldne so na vrsti koncert ali igre, za zaključek pa še večerni ples.

3 Čisava župa mora biti za žegen na mizi tudi v Ziljski dolini. (glej o tem Kumer 1981: 21)

Agruti prihajajo od Lučke h Karantu, za njimi Doganirs, 2007 (M. Ravnik)

Čisava župa, listek ob vhodu v gostilno pri Lučki, 2008 (M. Ravnik)

Merjenje spretnosti v zabijanju žebljev, popoldne pod šotorom, 2006 (M. Ravnik)

Zaključek

Jedro *žegna* v Ukvah je nastalo v času, ko so bile življenjske razmere in odnosi med ljudmi zelo drugačni od današnjih. Temelj preživetja je bilo kmečko gospodarstvo s planinsko živinorejo in izkoriščanjem gozda. Vaške zadeve je vodila soseska, t. im. Nachbarschaft, ki so jo sestavljali gospodarji kmetij, upravičenk starih služnostnih pravic v gozdu in na planini. Vas je bila prepletena s sorodstvenimi in sosedskimi odnosi, fantovska skupnost je bila močna. Za *žegen* so se vaščani dobili drug z drugim, sorodniki so prišli na obisk, mladina se je spoznavala, pelo se je in plesalo.

Demografske in družbene spremembe, predvsem zmanjšanje števila prebivalcev, njihova vse večja gospodarska in socialna diferenciranost, so vplivale tudi na *žegen*; kot je bilo zgoraj prikazano, je vključil nove vsebine in se časovno raztegnil na več dni. Nekaterim domačinom to ni všeč, saj pravijo, da je *žegen* postal nekaj drugega. V tem pogledu je bil izredno zanimiv *žegen* leta 2007, ki je spet trajal samo en dan, prvikrat po dolgem času. Velik del vasi je bil namreč zaradi gradbenih del zaprt in se šotora ni dalo postaviti. Sprevod se je zaključil na *Hribarcah*, pod lipo, kjer so bile postavljene mize, klopi, točilnica, kuhinja in plesišče, okrašeno z *brino*, smrekovimi vejami. Na lepem prizorišču se je razvilo izredno vzdušje. Petju *konte* so pritegnili še drugi vaščani, popoldne je bil tudi tam ples. Ljudje so menili, da je bil to res lep *žegen*, tudi zato, ker je trajal samo en dan in na prostem, brez šotora, tak, kot je bil nekoč.

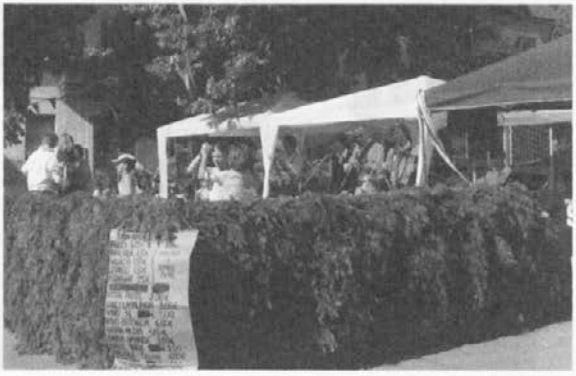

Ples pod lipo na plesišču na Hribarcah, igra Opica band, 2007 (M. Ravnik)

Mladina, petje *konte*, muzika in ples so ne glede na mnoge spremembe še vedno glavni in nedelja je še vedno najpomembnejša. Vaščanom *žegen* še vedno veliko pomeni in so nanj navezani. Še posebej je to zanimivo pri mladih; glede na to, da slovenskega narečja skoraj ne govorijo, bi lahko sklepali, da so se odtujili vaškemu izročilu, a očitno stvari niso tako preproste, saj *agruti* zelo zavzeto in v veselje in zadovoljstvo vaščanov izpeljejo pomembne praznične mejnike v vasi. Njihovo praznično leto se zaključi šele z večerjo na začetku novega leta. Letniki 1988 so cel cikel izpeljali celo dvakrat, ker od letnika 1989 ni bilo nikogar. *Agruti* s sodelovanjem starejših obnavljajo staro identiteto *žegna*, jo pomlajujejo in ji dodajajo nove vsebine in pomene.

LITERATURA:

Gariup Mario

2005 *Holmar. Voci che si stanno spegnendo.* Raccolta di notizie sul canto e la musica degli Sloveni della Val Canale e i loro problemi etnico-linguistici. Trst, Mladika.

2008 *Carestie, pestilenze, razzie, guerre, incendi, terremoti, alluvioni.* Comunità di Ugovizza, Ugovizza.

Kumer Zmaga

1981 *Od Dolan do Šmohora. Iz življenja Ziljanov po pripovedovanju domačinov.* Celje, Mohorjeva družba.

Kuret Niko

1989 *Praznično leto Slovencev* 2. Ljubljana, Družina 1989.

1963 *Ziljsko Štehvanje in njegov evropski okvir/La quintaine des Slovènes de la Valée de la Zilia (Gailtal) et son cadre européen.* Ljubljana, ISN SAZU, Dela 16.

Minnich Robert G.

1998 *Homesteaders and Citizens. Collective identity formation on the Austro – Italian – Slovene frontier* (Bergen Studies in Social Anthropology 52). Bergen.

n.a.

1951 »Puobi« in »Dečve« na žegnanju. *Soča* 5, št. 207, 28.7.1951, str. 3. Gorica.

Nicoloso Ciceri Andreina

1982 *Tradizioni popolari in Friuli.* Volume I, II. Udine.

NUNA, MI NARSTE PIERHO?

LUCIA P. TRUSGNACH – ŠKEJCOVA

Od vsih krajou nas ciejo prepričat, de na Veliko Nuoc muormo jest *kolombo* an tiste drage jajca un s čikolade, takuo de juške navade so že maloman zbrisale naše, prave an pametne. Čast Bogu, tle v Drec, žegnanco jo šele peče marskajšin an pierhe, čelih ni vic otruok, jih znamo šele pisat.

Se na more pozabit, kuo smo težkuo čakal, per majhinim, de nuna Čikova nam nardi pierho. Smo muorli čakat dugo za prit na bersto, zak jih je rounala maloman vsim gu Ocnimberd an tentega nas je bila šele puna vas. Buog vie, duo jo je navadu. Ni znala še pisat, kok se gre, an pierhe oflokat pač. Vsaka pierha je bila drugač, adna lieuš ko te druga. Ker nam je diela tu ruoke tiste jičice, smo ga varval ko oči, de se nam na ubije: pierha je bila naš *uovo-di-Pasqua,* dok niso začel predajat tiste debele, un s čikolade. Malo kajšin je biu takuo srečin, de so mu ga šenkal. Tentega an mi druz, saromaki, smo se čul že srečni, če nam ga je pokazou od deleča an brez tikat. Za de so nam še bul sline tekle, nam je stuoru poslušat, kuo se je čulo klapotat kej težkega noter, pried ko ga je nazaj postavu gor na kako vesoko polico, al pa cje zad šipo marajne ... Dobro, de nam niso oči skočile un s glave!

Pierhe te domacje so nam ostale vsedno tu serc an bedna velikonočna *réklame* jih na vebriše, zatuo k' sperjet za šenk tako jice je tielo rec, de kajšin, malo al puno, nas je mou rad: je bluo nareto prou za nas an ni bluo na sviete obednega poglihanega.

Dugo cajta smo ga tipal an obracjal ta po rokah, de smo vse natanko pregledal, an še nazaj, od kraja do kraja, s perstam kazal okuole an okuole, de nam ni kej uteklo. Jice je bluo ovarjeno tu galubji čebule al pa tu kaki zelenin. Na gladki pofarbani bužin so letale oku an oku girlande rož, ternja al perja. Petelin, kakuoša an cibeta, zajčic an pušilci, Svet Križ, Sveto Sarce Ježušove, sonce, luna an zvezdice, matil, galob z oljko: znamunja viere an domacjega kumetškega življenja, vzeti ta z unè al

pa ta z Svetega Pisma. Kuo j' nardila nuna Čikova tele velikonočne podobe? Jih je vestergala. S kakim špikastim orodjem – škarje, britou al kej takega – je počas počas vepraskala farbo, de se je nazaj videla biela bužina, ande ta s pod škuraste farbe so se perkazale vse tele žvince, girlande an znamunja. Nuna Čikova jih je znala vse un z glave an je takuo perstavla an zamešala diženje, de vsaka pierha je bila drugač ko te druga. Ta zad telim perdielam so stale stuolietja stare navade, prenesene od none do none, od matere do hcjere: pa tuole smo zaviedel, potle k' smo zrasli, potle k' so maloman vse tele nune pomerle an navade so se začele zgubjat.

Lieta an lieta nazaj mons. Ivan Trinko je zastopu važnost an bogatijo, skrito tu naših navadah: je zbrau intkaj pierh po naših dolinah an jih je pošljou v Etnografski Muzej v Ljubljano, kjer jih šele varjejo.

Seviede tala navada ni samuo naša: po vsim svietu se jajca farbajo za Veliko Nuoc. Ma kor rec, de takuo k' so jih rounal gor po Drec an še malo kje, je posebno. Takuo k' so ble posebne pierhe za muroze. Puobi so jih skriuš kuazal narest kaki nun an obedin ni smeu viedet, koro ime je nuna napisala ta na sred, malo pried ko jo je šenkou čeči. Take pierhe so miele vepisane serca perbližane, imena murozou, galobe an puno pušljou. Sperjet tako pierho od muroza je bluo glih ko ušafat perstan, objuba ljubezni.

In dan, k' smo se zbral v društvu Kobilja glava, vse tuole je peršlo na verh. Takuo de smo poštudieral, kaka velika škoda bo, če vse tuole prepasa brez popravat mank še inkert vebudit tolo lepo navado. Zak kar so dielale naše none, je bluo zaries posebno, če se šele zmišljavamo na naše pierhice! Smo poštudieral že lan poliet, de bi muorli na kako vižo pokazat te mladim, kake so ble an kuo se rounajo, pried ko se pozabmo an mi. Ni korlo persilt obednega. Članice društva so začele naglih jajca farbat an pisat, že v jesen. Grede, za bit bul prepričani, se je prašalo po vsim kamuni, duo je šele puobnou navado, kuo se je dielalo, s koro posodo, an kere znamunja so nucal bul pogost. Vsi so raduo kej poviedal an vsim se je zdielo huduo, de se jih na rouna vic. Čudno je bluo zaviedet, de so jih rounal an možje, de marskje so jih pisal z britoujo, s cvekam, de so jih farbal an z blekmi al s farbo za zid. Ker smo obecjal, de perštimamo no srečanje an povabmo vse, za de vsak povie, kar zna ob domacje navade, nismo miel še v misli, de bo takuo lahko, an nismo bli vierval, de rata takuo fajno. Smo poprašal kulturno društvo Ivan Trinko, naj nam pomaga, ande na naglim je bluo vse nareto. Dreški Kamun nam je raduo posodu prestor za se zbrat ande ni korlo ko perpravt jajca – smo jih pofarbal an vepisal maloman dviestuo – an pošljat oku vabila.

Pametno se nam je zdielo povabit dr. Nevenko Zidov iz Etnografskega Muzeja v Ljubljani. Ona je rada sperjela naše vabilo, je obecjala, de bo an ona gauorila na konferenc an de perpelje za sabo prof. Milka Matičetova, človieka k' lepuo pozna vse kar se tiče pierhe.

Za reklamo narest srečanju an našim pierham smo jih arzdal intkaj ta po oštariah, de so jih vsi videl, an vsim so ble všec, zatuo k' so pernesle na verh in koščic maloman pozabjene mladuosti.

Tist dan, k' je bila konferenca, je puno eldi peršlo poslušat an marskajšna žena je pernesla tu korpic an nje pierhe, pofarbane an napisane, takuo k' se jih je pisalo tu nje družin. Tel je biu zaries velik rižultat. Se je videlo, de navada je glaboko vsajena tu serc an se jo ni obedin pozabu. Vsi so pregledval naše pierhe, kok se gledajo stare fotografije: vsak je zapoznou in diženj al kako znamunje, k' ga je spomnilo na mlade lieta an na nadužno raduost, k' nam jo je pernesla o Veliki Noc tista majhina pierhica.

Ker doktorca Zidov je pravla, kje je tala navada šele živa tam po Slovenji, kuo so jih pisal inkert an je poviedala, de naše pierhe so dokazanje beneške ljudske umetnosti, vsi so tiho poslušal. Ker je prof. Matičetov vzeu besiedo, s posebno šimpatijo se nam je stuoru an posmejat vsakintkaj. Potle, tek je tou je vzeu besiedo an poviedou vsim – an nas je bluo prou puno – kar se je šele zmislu. Je peršlo un, de pierho so dost kert nucal ko koren za muša: so nam jo obecjal, za de podmo raj klampier namietat al pomagat za kake druge diela; pogosto so jih obecjal, pa riedko so jih dal; de čeče so puno čakale an štiele, tisto k' jim je šenkou muroz ... an takuo napriej. Vsi dakordo, de za ušafat pierho za šenk se je muorlo bit vriedni, jo na kako vižo zaslužit.

Kak dan potle so ble pa dielavnice: Gabriela Pitažova, predsednica društva Kobilja Glava, je pridno učila farbat an pisat pierhe otroke dvojezične šuole v Špietru. Bal smo se, de otroke na bojo brigale nič, zabuljeni kok so tu televižion, k' jim na kaže ko velike jajca un s čikolade. Bal smo se, de vse bužine poknejo al pa de se uriežejo, ker jih bojo praval stergat. Nič telega ni ratalo: otroc so se veselil an pametno dielal. Na Ojčinco je bla dielavnica pa na Razpotji, na kamune.

Puno se jih je vpisalo an vsi so užival: otroc, mame an kaka nona. Otruocem je bluo jasno, kak pomien ima tala navada; jim ni bluo dost mar, do kod je arzšierjena an dost kert tema beneških pierh je bila vključena tu slovinskih knjigah, an tud obedin jih ni tou »motit« s telim štorji. Za nje je bila na očitna novuost, na čudna an zlo fajna novuost.

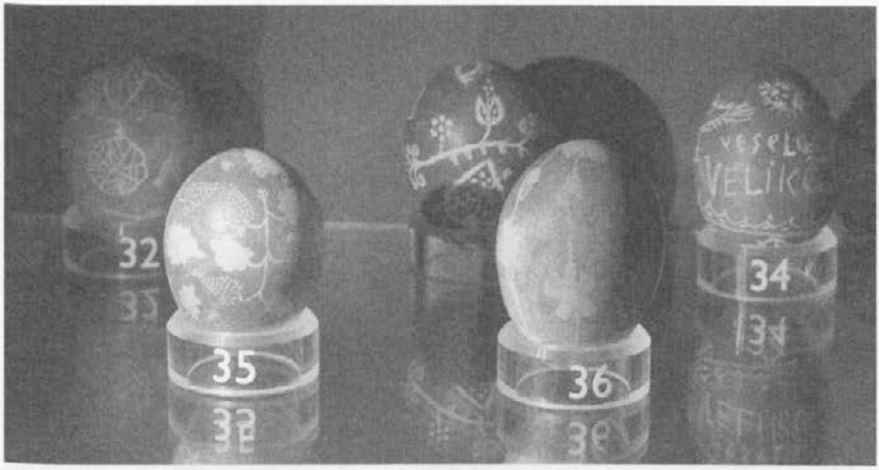

Pirha (št. 35 in 36) iz Tarčmuna na stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja (Marko Habič)

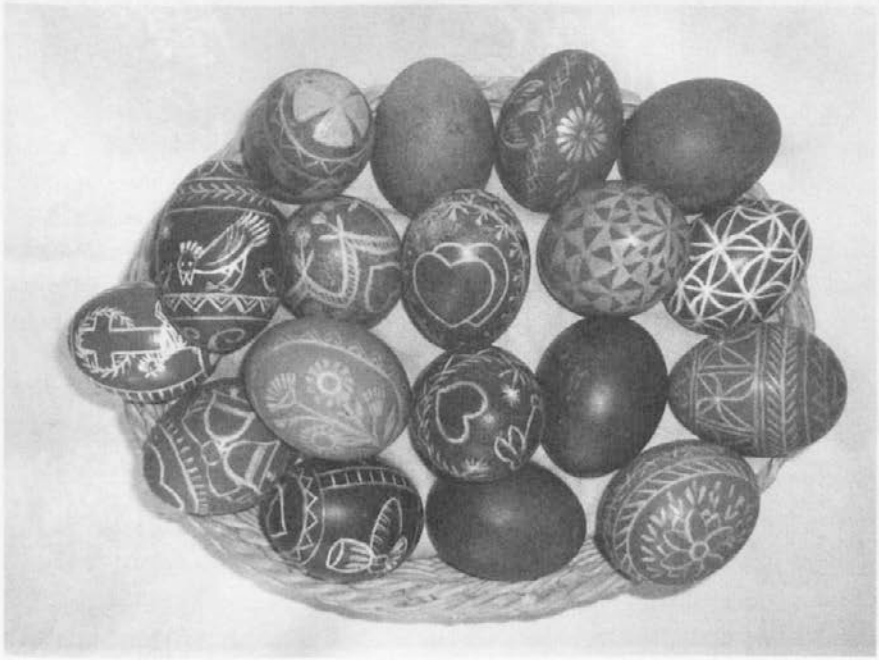

Razpotje, 2008. Dreške pierhe (Lucia P. Trusgnach – Škejcova)

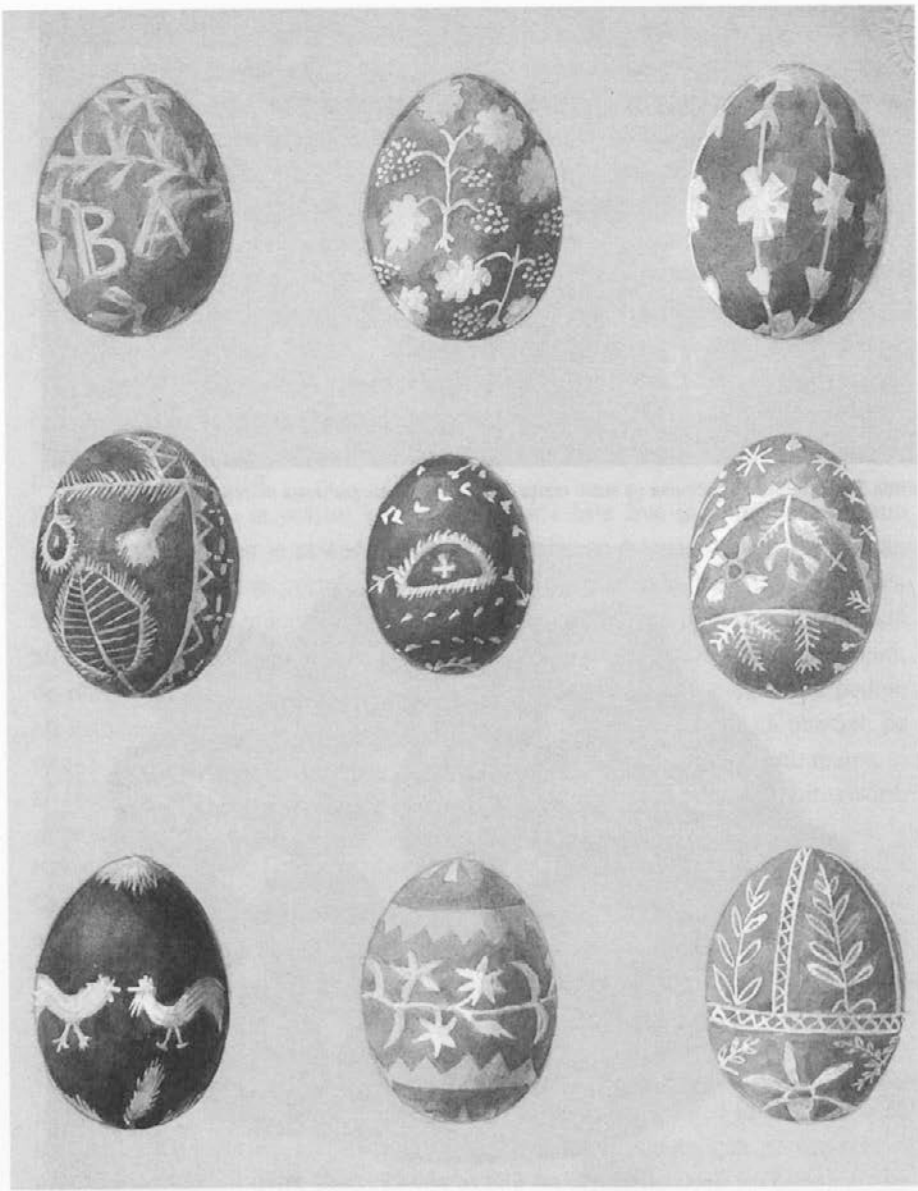

Pirhi, izdelani v Tarčmunu leta 1906, naslikal Maksim Gaspari, 1948 (Slovenski etnografski muzej)

ORNAMENTIKA PIRHOV NA SLOVENSKEM IN PIRHI IZ TARČMUNA

NENA ŽIDOV

Pirh je pobarvano, poslikano ali drugače okrašeno trdo kuhano ali izpihano jajce. Za pirhe so na Slovenskem znana različna poimenovanja: *pisánka* (Koroška), *písanka* (Štajerska), *písanica* (Bela krajina), *remeníca* (Štajerska, Prekmurje), *reménka* (Prekmurje, Porabje), *pierh* (Beneška Slovenija). Naziva »pirh« in »remenka« izvirata iz oznake za rdečo barvo, kar kaže na to, da so bila velikonočna jajca sprva res samo rdeča. Poimenovanje »pisanica« pa izvira iz besede *pisa*, ki pomeni črto – jajce, ki ni le pobarvano ampak je tudi ornamentirano. V povezavi z velikonočnimi šegami rdeče obarvane pirhe prvi omenja Valvasor (1689), vendar so bili med kmečkim prebivalstvom v Sloveniji splošno razširjeni šele v 19. stoletju, najstarejši ohranjeni poslikani pirhi pa sodijo v konec 19. stoletja. Pirhi so del velikonočnega žegna – rdeče obarvani naj bi po ljudskem verovanju predstavljali grob, iz katerega je vstal Kristus, Kristusove rane oziroma kaplje krvi. V preteklosti so pirhom pripisovali tudi zdravilno in zaščitno moč, uporabljali so jih kot darilo in izraz ljubezni ter v velikonočnih igrah s pirhi.

Na Slovenskem sta v preteklosti prevladovali dve tehniki krašenja pirhov: risanje vzorcev z raztopljenim voskom, oljem ali lojem (batik tehnika) in praskanje vzorca na pobarvanem jajcu (*praskanke, drsanke*), manj razširjeno je bilo poslikavanje jajčne lupine s čopiči, jedkanje s pomočjo kisline in opletanje pirhov s prejico ali srebrno žico. V novejšem času pa so se uveljavile še druge tehnike kot npr. lepljenje sličic in odtiskovanje rastlin. Sprva so pirhe barvali z barvili naravnega izvora kot so brazilski in češminov les, jelševo, češnjevo in hrastovo lubje, žafran in čebulni listi in jih pomazali s slanino, da so se lepo svetili. Med svetovnima vojnama pa so začeli naravna barvila nadomeščati s tekstilnimi barvami, barvami za pirhe in drugimi

barvami. Krašenje pirhov je največkrat žensko opravilo. V nekaterih slovenskih pokrajinah so razvili značilne motive krašenja.

V Beli krajini so konec 19. in v začetku 20. stoletja jajčno lupino z navpičnimi in vodoravnimi črtami razdelili na geometrijske ploskve, ki so jih zapolnili s pikicami. Pogost je bil motiv ribje kosti (*steljica*), razne križaste oblike, pikčasta črta in različni pasovi ter nabožne upodobitve in napisi. V obdobju med svetovnima vojnama so se poleg geometrijskih pojavili še cvetlični motivi in posvetni napisi.

Tudi v Prekmurju je do začetka 20. stoletja prevladovalo geometrijsko okrasje, ki pa je bilo v primerjavi z belokranjskim oblikovno bolj preprosto in z manj motivi. S pokončnimi in vodoravnimi črtami različnih tipov (posebnost je stiliziran klas) so jajce razdelili v več polj. Po drugi svetovni vojni je začel delitev površin v okrasne ploskve izpodrivati cvetlični ornament. V novejšem času prevladuje cvetlična motivika, ki je včasih vkomponirana med tradicionalne pasove ali polja. Med porabskimi Slovenci v okolici Monoštra je značilna geometrična, stilizirana in naturalistična ornamentika. Glede na motive ločijo grabljaste, listnate, srčnate in tulipanove pirhe. Za Gorenjsko in Notranjsko sta značilni cvetlična motivika in smrečica, na Dolenjskem je prevladoval rastlinski ornament, na Primorskem predvsem cvetlična motivika.

V motiviki izstopa Beneška Slovenija, kjer so poleg geometrijskih in rastlinskih motivov ter krščanskih simbolov prisotni tudi živalski motivi. V Slovenskem etnografskem muzeju hranimo okoli 750 pirhov s celotnega slovenskega etničnega ozemlja, med njimi tudi zbirko pirhov iz Beneške Slovenije iz leta 1906. Za pridobitev beneškoslovenskih pirhov sta zaslužna Walter Šmid in Ivan Trinko. Walter Šmid, v letih 1905–1909 kustos v tedanjem Narodnem muzeju, je želel vedeti, kakšne pirhe izdelujejo Slovenci v Italiji, zato se je leta 1909 obrnil na prof. Ivana Trinka v Vidnu, ki mu je še isto leto poslal petindvajset pirhov, ki so bili izdelani v Tarčmunu. Pirhi so bili uvrščeni v »kulturnozgodovinsko zbirko« Narodnega muzeja, po ustanovitvi Etnografskega muzeja leta 1923 pa so prešli v hrambo slednjega.

Največ zaslug za ohranitev in širjenje védenja o beneškoslovenskih oziroma natančneje pirhih iz Tarčmuna ima Milko Matičetov, ki je bil med letoma 1945 in 1952 zaposlen kot kustos v Etnografskem muzeju v Ljubljani. On je bil tisti, ki je leta 1948 naročil Maksimu Gaspariju, tedanjemu restavratorju Etnografskega muzeja, da je nekatere

pirhe iz Beneške Slovenije tudi zrisal (ornamenti na jajčni lupini in detajli) ter devet pirhov naslikal v akvarelni tehniki (sliko hrani Slovenski etnografski muzej). Kasneje najdemo Gasparijeve upodobitve pirhov v več objavah slovenskih etnologov.

Ko je Milko Matičetov leta 1948 v *Slovenskem etnografu* objavil razpravo *O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev*, je objavil tudi Gasparijeve risbe pirhov iz Beneške Slovenije: tri risbe pirhov z živalskimi motivi, tri risbe pirhov z rastlinskimi motivi in dva detajla. Vilko Novak je v svoji knjigi *Slovenska ljudska kultura* (1960) zapisal: »Najlepše pirhe delajo v Beneški Sloveniji, v Beli krajini in v Prekmurju« (str. 212) in objavil Gasparijeve risbe detajla ornamenta treh pirhov z rastlinsko motiviko iz Beneške Slovenije. Gasparijev akvarel devetih pirhov iz Beneške Slovenije je bil objavljen v *Enciklopediji Slovenije* (1994) kot slikovna priloga k geslu *Pirhi*, ki ga je napisal Niko Kuret. Seveda je Gasparijeve risbe treh pirhov in detajla z živalskim motivom v svoj prispevek *Zbirka 25 pirhov s Tarčmuna v Benečiji 1906, Trinkovo darilo Slovenskemu muzeju v Ljubljani*, ki je bil objavljen v zborniku *Mons. Ivan Trinko* (2006), vključil tudi Milko Matičetov.

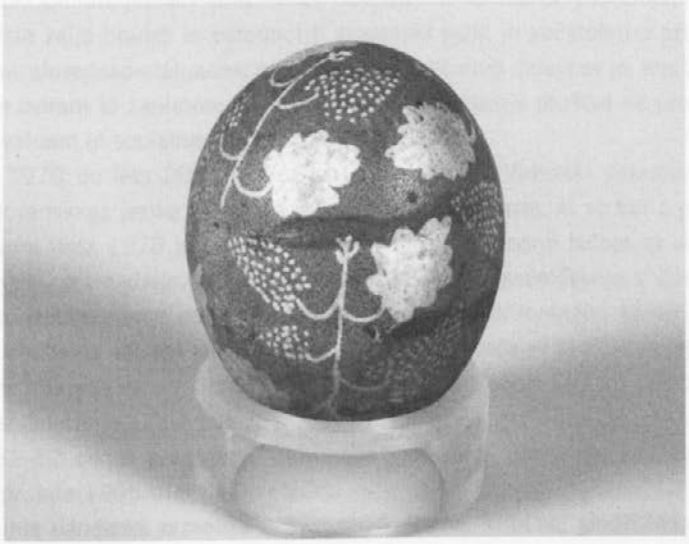

Pirh (št. 35) iz Tarčmuna na stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja (Marko Habič)

Poleg risb srečamo v slovenski etnološki literaturi tudi fotografije pirhov iz Tarčmuna. Gorazd Makarovič v svoji knjigi *Slovenska ljudska umetnost* (1981) med redko ohranjenimi primerki slovenskih pirhov iz preloma 19. in 20. stoletja omenja pirhe iz Beneške Slovenije, ki jih predstavi tudi s pomočjo fotografije. Ker sodijo Tarčmunski pirhi med redke primerke ohranjenih pirhov s slovenskega etničnega ozemlja iz začetka 20. stoletja in edine pirhe z Beneške Slovenije, ki jih iz omenjenega obdobja hrani naš muzej, smo dva od njih postavili na ogled tudi na stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja *Med naravo in kulturo*. Fotografijo enega pirha pa smo objavili v vodniku *Med naravo in kulturo, Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja* (2008).

Kot je razvidno iz naštetih omemb objav risb in fotografij Tarčmunskih pirhov v slovenski etnološki literaturi, so le ti postali nekak sinonim za pirhe iz Beneške Slovenije, ki se od sočasnih pirhov z drugih delov slovenskega etničnega ozemlja razlikujejo predvsem po ornamentiki. Za razliko od ostalih pirhov, kjer prevladujeta geometrijska in rastlinska motivika, srečamo na tarčmunskih pirhih tudi živalsko motiviko (petelini, kokoši, lisice, lastovke ...), pri čemer pa je potrebno upoštevati tudi individualni izraz nam neznanega ustvarjalca pirhov iz Tarčmuna.

ŠIRJENJE SLOVENSKE BESEDE IN KULTURE V VIDENSKI POKRAJINI

CINZIA PECAR

Slovenske krajevne ustanove in slovenska glasila

Pomembno vlogo za širjenje slovenske besede in kulture nasploh so imela v Beneški Sloveniji predvsem krajevna kulturna društva in slovenska glasila.

Dne 2. oktobra 1955 je bilo ustanovljeno v Vidnu Kulturno društvo/Circolo di cultura Ivan Trinko. Na ustanovnem občnem zboru se je tedaj zbrala skupina intelektualcev, študentov, kmetov in delavcev iz Beneške Slovenije, ki jih je družila ista želja braniti in ovrednotiti slovenski jezik in večstoletno prisotnost v dolinah ob slovensko-italijanski meji. Skupina kulturnih delavcev je, kljub mnogim težavnim oviram in zapletom, skrbela za dobro delovanje društva na prosvetnem, izobraževalnem in socialnem področju.

Od leta 1970 do leta 2001 je društvo organiziralo v Videnski pokrajini številne tečaje slovenskega jezika za otroke, mladostnike in odrasle, ki so bili v prvih letih zelo številni (leta 1978 je bilo namreč pri začetniški stopnji tečaja za odrasle 47 udeležencev, pri nadaljevalni pa 44; leta 1981 so v sodelovanju z Zavodom za slovensko izobraževanje potekali tudi brezplačni eksperimentalni tečaji za otroke in mladostnike na sedežu kulturnega društva). Poleg tečajev je društvo organiziralo tudi razne literarne večere (leta 1979 "Srečanje s pisateljem Cirilom Zlobcem"; leta 1980 v sodelovanju z Zavodom za slovensko izobraževanje "Večer beneške poezije"; leta 1982–83 ciklus predavanj "Slovenska zgodovina. Slovenska književnost") in izlete (npr. leta 1985 izlet na Dolenjsko).

Društvo ima dandanes raznolike dejavnosti: kulturne, kritične, gledališke, glasbene in v zadnjem obdobju celo filmske; organizira razstave, posvete, literarna srečanja in predstavitev knjig. Na sedežu društva je tudi bogata knjižnica slovenskih pesniških

zbirk, romanov, antologij, revij, avdio- in videokaset idr. Pomemben je tudi *Trinkov koledar* (1953–1985, Gorica, Budin; 1992–1999, Čedad–Špeter, Kulturno društvo Ivan Trinko – Zadruga Lipa; 2000 –, Čedad, Kulturno društvo Ivan Trinko), v katerem imajo slovenski avtorji na Videnskem priložnost, da objavijo svoja kratka literarna dela. Med raznimi vsebinskimi sklopi je tudi poglavje posvečeno narečni književnosti. Pisan je bodisi v knjižni slovenščini bodisi v krajevnih govorih (Dapit 1995: 76).

Kulturno društvo je torej pomemben posrednik med kulturami, ki živijo na beneškem ozemlju in v Furlaniji nasploh; goji dialog in sodelovanje s furlanskimi in italijanskimi sosedi, s kulturnimi sredinami in sorodnimi organizacijami ter z inštitucionalnimi ustanovami, v prvi vrsti s Čedajsko občino.

Leta 1968 je bilo ustanovljeno v švicarskem mestu Orbe Društvo izseljencev Beneške Slovenije, katerega glavni cilj je bil, med drugim, ohranjanje slovenske kulturne identitete in jezikovnega razvoja. Društvo, ki se je v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja poimenovalo v Zvezo slovenskih izseljencev Furlanije–Julijske krajine (Unione emigranti sloveni del Friuli–Venezia Giulia) s sedežem v Čedadu, je prirejalo tudi številne tečaje slovenskega knjižnega jezika za izseljence (očete, žene in otroke) v Trstu, Izoli, Kopru in drugje v Sloveniji. Leta 2000 je organiziralo tečaj slovenskega jezika za mlade Avstralce (od 18. do 35. leta starosti, ki so imeli prednike v Beneški Sloveniji), katerega sem vodila jaz. Ta izkušnja je bila zelo pozitivna, ker me je obogatila bodisi profesionalno bodisi osebno. Večina tečajnikov je bila zelo navdušena nad tečajem in sledila lekcijam z velikim zanimanjem in radovednostjo. Slovenski jezik se jim je namreč prvič predstavil v svoji zapleteni obliki (dvojina, šest sklonov, glagolski vid) in jih tudi osebno pritegnil; tečajniki so spoznali tudi slovensko zgodovino, zemljepis, književnost in obiskali tudi nekatere tipične slovenske kraje.

Kulturno društvo Rečan z Les (ustanovljeno leta 1969) prireja od leta 1971 natečaj "Senjam beneške piesmi", kjer predstavijo avtorji svoje pesmi in jih tudi uglasbijo. Letno izide tudi knjižica in avdiokaseta z besedili pesmi. Leta 1983 in 1999 je društvo izdalo tudi dve zbirki z naslovom "Pustita nam rože po našim sadit" (1971–1982; 1984–1995). Obenem je objavilo tudi druge knjige za odrasle in otroke ter avdiokasete. Od leta 1994 prireja društvo tudi literarne večere "V nebu luna plava", srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci. Društvo je med raznovrstnimi dejavnostmi organiziralo tudi tečaje slovenskega jezika za odrasle na Lesah do osemdesetih let prejšnjega stoletja.

Starejši od društva pa je pevski zbor Rečan. Naj tu omenim še zbore Pod lipo,

Matajur, Beneške korenine in Nediški puobi iz Nadiških dolin, zbor Rože majave iz Rezije in zbor Naše vasi iz Tipane.

Na začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja je nastal v Špetru, na pobudo prof. Paola Petriciga (1929–2005), organizatorja mnogih kulturnih in društvenih dejavnosti slovenske skupnosti v Nadiških dolinah, očeta Dvojezičnega središča v Špetru in predsednika Zavoda za slovensko izobraževanje do leta 2003, obenem avtorja številnih knjig za otroke, mladostnike in odrasle, Študijski center Nediža, ki se je ukvarjal z vprašanji kulturne, zgodovinske in jezikovne narave. Ob tem je razvijal dejavnosti, namenjene najmlajšim, kot so popoldanski pouk, naročni natečaj "Moja vas" (namenjen šoloobveznim otrokom) in letovanji "Mlada brieza" in "Barčiča moja". Študijski center še vedno raziskuje krajevno problematiko. Sodeluje tudi z drugimi organizacijami slovenske skupnosti v Videnski pokrajini in z različnimi manjšinskimi organizacijami v Italiji in Evropi.

Omembe vredne so objave centra: *Nediški zvezki/Quaderni Nediža*, *Zvezki iz zgodovine/Schede storiche* in knjige za otroke. Zadnja leta se Študijski center Nediža posveča predvsem raziskovanju in popisovanju različnih vrst dokumentarnega gradiva (besedil, filmov, fotografij, pričevanj) ter spodbuja študije, publikacije in razstave, ki jih predstavlja tudi na spletni strani www.nediza.org.

Dne 24. januarja 1976 pa je bilo ustanovljeno Beneško gledališče/Associazione Filodrammatica della Benecia. Premiere se ponavadi predstavijo ob dveh pomembnih praznikih Slovencev Videnske pokrajine, in sicer ob dnevu emigranta in 8. marcu in so zelo uspešne. Dramski teksti v krajevnem narečju so ljudskega značaja, uokvirjeni v tradicionalno in moderno okolje, večkrat v vaško življenje. Motive črpajo tudi iz zgodovinskih dogajanj, kot so na primer vojna, izseljenstvo, prepoved slovenščine v cerkvi idr. (Petricig 2000: 205–211).

Dne 6. marca 1980 je bil ustanovljen Zavod za slovensko izobraževanje kot zasebno društvo, ki je koordiniralo, organiziralo in razširjalo vse pobude v zvezi z utrditvijo slovenskega jezika v Videnski pokrajini. V prvih letih je Zavod organiziral tečaje slovenščine, obšolske dejavnosti in letovanja za otroke v sodelovanju z drugimi beneško-slovenskimi organizacijami, vzporedno pa so potekale priprave za odprtje zasebnega dvojezičnega vrtca in šole v Špetru. V pripravo in oblikovanje tega načrta je bil vključen Slovenski raziskovalni inštitut–SLORI (ustanovljen leta 1974 v Trstu; leta 1976 sta bila ustanovljena podružniška sedeža v Gorici in Čedadu, leta 1983 pa podružniški sedež v Kanalski dolini), ki je moral preveriti možne poti za uresničitev slovenske šole v Nadiških dolinah glede na to, da ni bilo možno vnesti pouka

slovenščine v javno obvezno šolo. Tako je SLORI s svojo raziskavo preveril namene in razpoložljivost za različne možnosti poučevanja slovenskega jezika. Ruttar podčrta, da je »eden izmed najpomembnejših izidov preverjanja potrdil odločno oporekanje zainteresiranih oseb možnosti, da bi poučevanje potekalo izključno v slovenskem jeziku, medtem ko se je pokazala dokajšnja razpoložljivost v smeri take šole, bolje če javne, ki bi bila dvojezična in v kateri bi oba jezika, italijanščina in slovenščina, bila enakopravna in enakovredna. Izkazalo se je tudi, da bi v primeru, da bi šolska struktura pomagala razreševati tudi socialna in ekonomska vprašanja (celodnevna šola) ter vprašanja vezana na ozemeljsko razpršenost z večrazrednicami v oddaljenih šolskih okoliših, odpadlo mnogo psiholoških odporov in zadržkov oziroma bi se umaknili v drugi plan« (Ruttar 2000: 139).

Tako je Dvojezično središče v Špetru pričelo z odločnim delom dne 13. septembra 1984; z minimalnim številom otrok je najprej stekla dejavnost vrtca, dve leti pozneje, in sicer 15. septembra 1986, pa je bila s prvim razredom odprta dvojezična osnovna šola, ki se je nato dopolnjevala do petega razreda. Zavod za slovensko izobraževanje, s sedežem v Špetru, ni sledil le Dvojezičnemu središču (do 31. avgusta 2001) temveč tudi zelo dobro obiskani šoli Glasbene Matice; poleg tega je prirejal tečaje slovenskega jezika, slovstva, zgodovine, umetnostne zgodovine in posebne jezikovne tečaje za posamezne stroke ne le v samem središču, temveč na celotnem ozemlju, na katerem prebivajo Slovenci v Videnski pokrajini (Ruttar 2000: 140).

Dvojezično šolsko središče je bilo več let zasebna šolska struktura; leta 1991 so šolske oblasti priznale delovanje vrtca in leto kasneje tudi šole, leta 1997 pa je šola dosegla parifikacijo. Po določilu zaščitnega zakona št. 38 iz leta 2001 (čl. 12 – odst. 5) sta bila šola in vrtec podržavljena; ustanovljeno je bilo posebno državno didaktično ravnateljstvo Direzione Didattica Statale con insegnamento bilingue sloveno–italiano/Državno didaktično ravnateljstvo s slovensko–italijanskim dvojezičnim poukom. Zavod za slovensko izobraževanje je tako delno spremenil svojo vlogo, ampak še vedno skrbi za nekatere službe, ki so potrebne šoli; upravlja šolsko menzo in nudi prevoz za učence, ki prihajajo iz občin, ki niso vključene v zaščiteno ozemlje. Poleg tega posveča svojo skrb tudi prostemu času učencev in bivših učencev dvojezične šole (informiranje o letovanjih v Sloveniji, organizacija gledaliških dejavnosti, študijsko usmerjanje in podobno). Že od ustanovitve dalje je Zavod za slovensko izobraževanje član Slovenske kulturno–gospodarske zveze (SKGZ), pozneje se je včlanil tudi v Svet slovenskih organizacij (SSO) in je tako član obeh slovenskih krovnih organizacij.

Državno didaktično ravnateljstvo s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom nudi dandanes otrokom, ki prihajajo iz Nadiških dolin in iz bližjih krajev v Furlaniji (Čedad, Moimacco, Tovorjana itd.), predšolsko in petletno osnovnošolsko vzgojo bodisi v slovenskem kot v italijanskem jeziku. Model te šole pa se bistveno razlikuje od šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem, čeprav poteka pouk na osnovi ministrskih programov, ki se uresničujejo v obeh jezikih vzporedno in dopolnilno skozi dejavnosti, ki so sicer usmerjene k istim učnim ciljem, ampak so različne. Tako v vrtcu kot v osnovni šoli sta enakovredna oba jezika, slovenščina in italijanščina, v vseh vzgojno-izobraževalnih dejavnostih, razširjena pa je tudi raba domačega narečja predvsem na začetnih stopnjah, in sicer v vrtcu. Narečje uporabljata bodisi učno osebje bodisi šolsko pomožno osebje (kuharica, sluginja, šofer, spremljevalka itd.), saj je z otroki v direktnem stiku. Tudi družine otrok so vključene v šolsko dejavnost in celo stari starši, ki so večkrat povabljeni v šolske prostore za pripovedovanje pravljic, izštevank ali pesmic v domačem narečju. Otroci se tako v vrtcu postopoma približujejo razumevanju in rabi različnih kodov. Na ravni osnovne šole pa je ločevanje med jezikoma ostrejše in se pouk vrši izmenoma v enem in drugem jeziku. Opismenjevanje pa poteka istočasno v obeh jezikih. Posebna pozornost gre prav izbiri vsebin v enem in drugem jeziku, programiranje didaktičnih dejavnosti pa je tako, da se izogiba mehaničnemu ponavljanju. Didaktične module, ki predvidevajo prisotnost več učiteljev v istem razredu, je dvojezična šola uvedla še prej kot ostale državne šole. Šola goji tudi stike z drugimi šolami, medsebojne obiske in šolsko dopisovanje ter organizira pogosto tudi slovenske gledališke predstave (Gruden 1994: 276–278).

Z leti se je število vpisanih otrok povečalo; v šolskem letu 2004/05 je obiskovalo vrtec 74 otrok, osnovno šolo pa 125 učencev; v šolskem letu 2005/06 je obiskovalo vrtec 65 otrok, osnovno šolo pa 124 učencev.

Septembra 2007 je bil odprt 1. razred nižje srednje šole, ki je nastala v okrilju dvojezične šole in se bo v njem tudi razvijala, saj je bil vzporedno ustanovljen Državni večstopenjski zavod s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom.

Velja omeniti še nekatera druga društva in ustanove, ki delujejo v Videnski pokrajini:

- v Kanalski dolini: Slovensko kulturno središče Planika/Centro culturale sloveno Stella alpina;
- v Reziji: Kulturno društvo Rozajanski Dum/Circolo culturale resiano Rozajanski Dum;

– v Terski dolini: Center za kulturne raziskave/Centro di ricerche culturali (Bardo) in Kulturno društvo in zbor/Circolo culturale e coro Naše vasi (Tipana);
– v Nadiških dolinah: Inštitut za slovensko kulturo, ki je bil ustanovljen decembra leta 2006, Društvo beneških likovnih umetnikov, Beneška galerija, Planinska družina Benečije, Pro loco Valli del Natisone/Nediške doline, Zadruga Lipa (do leta 2004), Associazione Topolò/Topoluove, Gorska skupnost Ter, Nadiža in Brda/Comunità montana del Torre, Natisone e Collio;
– v Čedadu: Združenje don Evgen Blankin/Associazione Don Eugenio Blanchini, Zveza beneških žen.

Med krajevnimi časopisi pa velja omeniti naslednje: *Novi Matajur, Dom, Emigrant, Slovit, Näš glas – La nostra voce* in spletni časopis Slovenskega kulturnega središča Planika/Centro culturale sloveno Stella alpina (www.planika.it), ki deluje od leta 2005. Leta 1950 je začel izhajati v Čedadu *Matajur. Glasilo Beneških Slovencev*, ki se je leta 1974 poimenoval v *Novi Matajur. Tednik Slovencev Videmske pokrajine.* Od leta 1974 do leta 1984 je bilo glasilo štirinajstdnevnik, od leta 1985 pa tednik, pisan bodisi v knjižni in narečni slovenščini (govori Rezije, Tera in Nadiže) ter v italijanščini (Dapit 1995: 75).

Od decembra 1966 do oktobra 1983 je izhajal v Štoblanku (Dreka) medžupnijski list *Dom*, ki ga je izdajala (od novembra 1983 do leta 2002) zadruga Dom v Čedadu s podnaslovom *Kulturno verski list.* Od 20. aprila 2003 pa ga izdaja zadruga Most v Čedadu. Petnajstdnevni kulturno-verski list je pisan bodisi v knjižni in narečni slovenščini (govori Rezije, Tera in Nadiže) bodisi v italijanščini (Dapit 1995: 75). V Čedadu izhajata tudi *Emigrant. Časnik Zveze Slovenskih Izseljencev iz Furlanije-Julijske krajine/Periodico bimestrale dell'Unione Emigranti Sloveni del Friuli-Venezia Giulia* (1981), pisan v italijanščini, knjižni in narečni slovenščini ter v drugih tujih jezikih, od leta 1999 pa štirinajstdnevnik *Slovit. Sloveni in Italia. Bollettino di informazione/Informacijski bilten Slovencev v Italiji* (Most Società Cooperativa), pisan v italijanskem jeziku. Od 31.1.2006 izhaja nekajkrat v letu tudi izključno v slovenskem jeziku. V njem zasledimo raznovrstne obnove člankov (bodisi slovenskih bodisi italijanskih časopisov), ki zadevajo zgodovino, šolstvo, književnost in kulturo slovenske skupnosti v Italiji.

V Reziji izhaja od leta 2005 *Näš glas – La nostra voce*, šestmesečno glasilo Kulturnega društva Rozajanski Dum, pisano v rezijanščini in italijanščini.

Tečaji slovenskega jezika v Videnski pokrajini na državnih šolah in drugod

Kot smo lahko zasledili, se je ob koncu 60. oziroma v začetku 70. let prejšnjega stoletja tudi v Videnski pokrajini, kot v Italiji in Evropi nasploh, začelo razmišljati o kulturi, jeziku in identiteti. Z nastankom prvih slovenskih skupin in društev so se tedaj začeli organizirati prvi tečaji slovenskega jezika za otroke in odrasle, ki so vsaj določenemu krogu ljudi odprli pot do slovenske pisane besede, s tem pa tudi do širše slovenske kulturne ustvarjalnosti. Vzporedno s prisvajanjem slovenskega knjižnega jezika pa so potekala prizadevanja kulturnih društev za poživitev slovenskega narečja.

Z okvirnim zakonom št. 482 iz leta 1999 (predvsem členi 4, 5, 6 in 16) se je marsikaj spremenilo v prid slovenske skupnosti v Videnski pokrajini. Na vseh šolah je bilo z izvajanjem tega zakona na celotnem zaščitnem območju do Trbiža omogočeno poučevanje slovenščine in drugih manjšinskih jezikov (nemščine, furlanščine in rezijanščine) s prostovoljnim pristopom družin ob predvpisu v šolo (Ozbič 2004: 288–289). Ponekod pa zasledimo v zadnjih letih nekatere novosti glede poučevanja slovenskega jezika na državnih italijanskih šolah v Videnski pokrajini.

Na špetrski italijanski državni nižji srednji šoli (Istituto comprensivo statale di San Pietro al Natisone) je bila v šolskem letu 2004/05 novost v zvezi s tečaji slovenskega jezika, ki so tu do tedaj potekali od šolskega leta 2000/01 samo v popoldanskih urah in so bili fakultativni. Ti 80-urni tečaji so bili uvedeni v sklopu pokrajinskega zakona št. 46 iz leta 1991. Dijaki so lahko izbirali med slovenskim in nemškim jezikom ter ostajali dvakrat tedensko po končanem pouku na tečajih. V tretjem razredu pa so dokazali svoje znanje z zaključnim izpitom, s katerim so dosegli potrdilo. Taka stopnja pouka pa ni bila, vsaj po mojem mnenju ne (prve fakultativne tečaje sem namreč vodila jaz), vedno uspešna, kajti dijaki so marsikdaj površno sledili tečajem in se tudi premalo trudili. Čeprav so bili dijaki med šolskim letom stalno testirani s kontrolkami oziroma z individualnimi izspraševanji za preverjanje znanja, se niso vedno dovolj potrudili, kajti v spričevalu na koncu šolskega leta ni bilo ocen iz slovenščine oz. nemščine.

Z reformo nižjih srednjih šol iz leta 2004 pa sta vstopili v špetrsko nižjo srednjo šolo poleg angleščine še slovenščina in nemščina kot drugi tuji jezik. Slovenski jezik je tako postal kurikularni predmet z dvema urama tedensko. Zanj se je odločilo v šolskem letu 2004/05 šest dijakov. Poleg teh dveh ur slovenščine tedensko pa je šola nudila zainteresiranim dijakom še dodatnih šest ur pouka v slovenščini (slovenščina, zgodovina, zemljepis, matematika), ki so potekale tudi v šolskem letu 2005/06 in so

bile namenjene razredoma 1. B in 2. B. V šolskem letu 2005/06 je potekal zadnji fakultativni tečaj slovenskega jezika, namenjen tretjim razredom.
V šolskem letu 2005/06 je slovenščina prvič vstopila kot drugi tuji jezik tudi v nižjo srednjo šolo v Svetem Lenartu.
Na čedajskih višjih srednjih šolah (vedno samo v italijanskem jeziku) nismo do tedaj nikoli zasledili tečajev slovenščine. V šolskem letu 2004/05 pa sta potekala 40-urna tečaja (začetniška in nadaljevalna stopnja) slovenskega jezika na čedajskem klasičnem liceju, ki spada k Državnemu zavodu Paolo Diacono iz Čedada, v sodelovanju z Zavodom za slovensko izobraževanje iz Špetra. Tečaja sta potekala v popoldanskih urah izven kurikula in ju je obiskovalo 24 dijakov. Pobudo za to so dali nekateri starši dijakov, ki so v prejšnjih letih že obiskovali fakultativne tečaje slovenskega jezika na nižji srednji šoli v Špetru. Tečaja potekata še danes.
Poleg teh omenjenih novosti sta v Vidnu potekala v šolskem letu 2004/05 na Tehnično-industrijskem zavodu Arturo Malignani dva tečaja slovenskega jezika (začetniška in nadaljevalna stopnja), ki sta tu prisotna že vrsto let, in sicer od leta 1989. V prvih letih, ko je poučeval prof. Vertovec, so bili tečaji zelo številni in tudi kulturna raven tečajnikov je bila dokaj visoka; prevladovali so profesorji, zdravniki, inženirji, državni funkcionarji in študentje, ki so bili po narodnosti v glavnem Italijani, medtem ko so bili Beneški Slovenci bolj redki. Tečaje je tedaj omogočil Zavod za slovensko izobraževanje iz Špetra (Vertovec 1999: 129–133).
Pouk slovenščine v Kanalski dolini pa ima dolgo tradicijo, saj je bil prisoten v organiziranem šolstvu že v prvi polovici 18. stoletja, ko je bilo poučevanje v pristojnosti cerkve in so šolski pouk vodili v glavnem župniki. S šolskim zakonom o utrakvističnem šolstvu (l. 1872) je postal pouk slovenskega jezika le prehodna stopnja k pouku v nemškem jeziku. Leta 1923 je fašistična oblast uvedla enojezično šolo v italijanskem jeziku. Slovenski jezik se je odtlej ohranjal le v cerkvi in družinskem krogu.
Leta 1964 je žabniški župnik Mario Černet, poleg verouka, med poletnimi počitnicami organiziral na svoje lastne stroške tečaj slovenskega jezika.
V šestdesetih letih prejšnjega stoletja so prav tako odigrale pomembno vlogo slovenske šolske sestre, ki so organizirale različne tečaje kuhanja, šivanja in igralske krožke. Leta 1976 sta ukljanski duhovnik Mario Gariup in prizadevni kulturni delavec, prof. zgodovine Salvatore Venosi, ki je vodil od leta 1983 do leta 1996 tudi podružniški sedež SLORI-ja v Kanalski dolini, ustanovila zasebne tečaje slovenskega jezika in glasbe, kateri še danes trajajo v okviru Slovenskega kulturnega središča Planika, ki je bilo ustanovljeno leta 1993 v Ukvah. Središče, ki je zelo aktivno pri kulturnem

oblikovanju življenja v Kanalski dolini, organizira tečaje slovenskega jezika, glasbe in računalništva, prireja predstavitev knjig, srečanja s pisatelji in pesniki, poletno jezikovno kolonijo na morju, srečanje oktetov na Višarjah, dan Slovenske kulture in drugo (Bartaloth 2005a: 4). Knjižnica središča omogoča prebivalcem Kanalske doline dostop do slovenske literature, časopisov, avdio- in videokaset.

Že vrsto let potekajo tu tečaji slovenskega jezika za otroke, ki so razdeljeni po različnih starostnih stopnjah. Učitelji jim z individualnim pristopom na različne načine približujejo slovenščino.

Na Trbižu pa deluje že vrsto let večjezični projekt "Stezice/Sentieri", znotraj katerega poučujejo otroke v vrtcu Tarvisio Centrale tako v italijanskem kot v slovenskem, nemškem in furlanskem jeziku. V šolskem letu 2003/04 je Slovensko kulturno središče Planika, na prošnjo trbiškega didaktičnega ravnateljstva, prevzelo s svojimi učitelji poučevanje slovenskega jezika. Poučevali so slovenski knjižni jezik v vrtcih in osnovnih šolah v Ukvah, Žabnicah, Beli Peči, Rablju, Tarvisio Centrale in Tarvisio Città.

Trenutno v okviru multikulturne ure pogodbeni učitelj na teh šolah po eno uro tedensko poučuje slovenski jezik ali glasbo v slovenskem jeziku.

Poglavje zase je predstavljal pouk slovenščine na Zavodu Bachmann na Trbižu. Slovenščina je bila v tem primeru eden možnih izbirnih predmetov, med katerimi so dijaki lahko izbirali, kot alternativa šahu, gledališkemu krožku ali računalništvu.

Na Trbižu so potekali tudi tečaji slovenskega jezika za odrasle, ki jih je organiziralo kar nekaj let Slovensko kulturno središče Planika. Zadnja tri leta pa jih je središče organiziralo skupaj z Vidensko univerzo za tretje življenjsko obdobje Paolo Naliato.

Pomembno vlogo na pedagoškem področju pripisujemo tudi Glasbeni matici–šoli Tomaža Holmarja v Kanalski dolini, kjer se glasbo poučuje pretežno v slovenskem jeziku.

V Čedadu, na Univerzi za tretje življenjsko obdobje, je slovenski začetniški tečaj obiskovalo v šolskem letu 2004/05 približno 7–8 udeležencev. Prav tako je potekal tečaj slovenskega jezika za odrasle v Čenti.

Na Videnski univerzi Liberetà, kjer zasledimo tečaje slovenščine že približno sedem let, je obiskovalo v šolskem letu 2004/05 30–urni začetniški tečaj 11 udeležencev.

Tudi v Reziji so potekali v prejšnjih letih (od leta 1989 do leta 2000) tečaji slovenskega knjižnega jezika za odrasle, ki jih je organiziral Zavod za slovensko izobraževanje iz Špetra. Meseca oktobra 2004 pa je pričel 80–urni začetniški tečaj slovenskega jezika in kulture za odrasle (projekt Interreg). V šolskem letu 2005/06 je

obiskovalo tečaj približno 10 oseb. Tečaja slovenskega knjižnega jezika sta potekala tudi meseca januarja–februarja leta 2007 in meseca januarja–maja leta 2008.
Od leta 2000 je potekal tudi tečaj rezijanščine za odrasle v sklopu zakona o zaščiti jezikovnih manjšin št. 482 iz leta 1999. Rezijanščina pa stopa tudi v osnovno in nižjo srednjo šolo. Čeprav je učni jezik v teh šolah italijanski, se že več let v šoli odvijajo tudi učne ure in predavanja o rezijanskem jeziku in kulturi. Od šolskega leta 1999/2000 dalje je nekaj ur rezijanskega jezika in kulture vključenih v sam šolski program (Grego, Dapit 2001: 76).
Vedno v sklopu zakona št. 482 iz leta 1999 je potekal v šolskem letu 2004/05 stourni začetniški tečaj slovenskega jezika v Tablji, namenjen uslužbencem javnih ustanov.
V Terski dolini so prav tako v osemdesetih letih prejšnjega stoletja potekali tečaji slovenskega jezika in kulture za mladostnike in odrasle, toda jih žal ni več. Na osnovni šoli v Njivici (Bardo) pa sta potekala v šolskem letu 2004/05 dva tečaja slovenskega jezika, v vrtcu en sam. Tečaji so na tej šoli prisotni že nekaj let.
V Špetru deluje že vrsto let Slovenski deželni zavod za poklicno izobraževanje (SDZPI), ki prireja od svoje ustanovitve leta 1979 v Trstu, kjer ima glavni sedež, razne tečaje. Tudi v svojih didaktičnih sedežih v Gorici in Špetru organizira tečaje za usposabljanje mladih in odraslih, tako brezposelnih kot zaposlenih, na različnih področjih.
Zavod je prvič organiziral v Benečiji 280-urni tečaj za prevajalce in tolmače v šolskem letu 1980/81. Tečaj, katerega se je udeležilo 26 oseb, se je odvijal na sedežu kulturnega društva Ivan Trinko v Čedadu. Od leta 1998 do danes pa je organiziral tečaje slovenskega jezika za odrasle, in sicer začetniško in nadaljevalno stopnjo. Prirejal je tudi zasebne tečaje slovenskega jezika za krajevne javne ustanove.
Dandanes pa zasledimo v Videnski pokrajini, poleg že omenjenih šol, še nekatere novorojene zasebne šole, ki nudijo mladostnikom in odraslim razne kvalificirane tečaje slovenskega jezika.
Kot lahko opazimo po tem kratkem pregledu, so jezikovni tečaji samo ena izmed možnih poti razvijanja in utrjevanja slovenskega knjižnega jezika. Ob tem pa je še cela vrsta drugih dejavnosti, kot na primer gledališki krožki, kulturna srečanja, slovenske knjižnice, branje slovenskih revij, poslušanje radia, gledanje slovenske televizije in drugo. Tečaj, oziroma učenje knjižnega jezika, je »v bistvu le ozaveščanje in urejanje jezikovnih zakonitosti, ki jih posameznik že ima v sebi iz domačega govora, rabo jezika pa je treba razvijati in utrjevati celo življenje« (Gruden 1992: 42–43).
Jezikovni položaj slovenske skupnosti na Videnskem je vsekakor svojevrsten in šele v zadnjih časih se je še kar poboljšal. Doslej so se lahko izobraževali v slovenskem

jeziku samo prebivalci Nadiških dolin (že omenjeni Dvojezični center v Špetru), drugje pa so se učili slovenskega jezika le na tečajih, ki so jih prirejala krajevna kulturna društva.

LITERATURA:

BARTALOTH Rudi – 2005a, **Planika najaktivnejša skupina v Kanalski dolini**, *Novi Matajur, 8, 1242*, Čedad/Cividale, 4.

BARTALOTH Rudi – 2005b, **Pouk slovenskega jezika za otroke v Kanalski dolini**, *Novi Matajur, 9, 1243*, Čedad/Cividale, 5.

DAPIT Roberto – 1995, **La Slavia friulana. Lingue e culture. Resia, Torre, Natisone. Bibliografia ragionata / Beneška Slovenija. Jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija**, Cividale/Čedad – San Pietro al Natisone/Špeter, Circolo Culturale/Kulturno društvo "Ivan Trinko" – Cooperativa/Zadruga Lipa.

GREGO Milan, DAPIT Roberto – 2001, **Rezija / Resia. Fotomonografija / Fotomonografia**, Ljubljana, Družina.

GRUDEN Živa – 1992, **Kam gre naš jezik**, v *Trinkov koledar za leto 1992*, Čedad – Špeter, Kulturno društvo "Ivan Trinko" – Zadruga Lipa, 37–43

GRUDEN Živa – 1994, **Slovensko izobraževanje v Furlaniji-Julijski krajini / L'istruzione slovena nella regione Friuli-Venezia Giulia**, v *Lingua dell'infanzia e Minoranze / Otroški govor in manjšine / Children Language: the Education of Minorities, Atti del convegno dell'11, 12 e 13 nov. 1994 a San Pietro al Natisone / Zbornik posvetovanja 11., 12. in 13. nov. 1994 v Špetru*, (Študijski center Nediža, ur./a cura di), San Pietro al Natisone/Špeter, Editrice/Založba Lipa, 271–290.

OZBIČ Mitja – 2004, **Zakon št. 482/1999 o zaščiti jezikovnih manjšin**, v *Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*, (G. Bajc, ur./a cura di), Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Knjižnica Annales Majora, 287–292.

PETRICIG Paolo (ur./a cura di) – 2000, **Valli del Natisone / Nediške doline. Ambiente, cultura materiale, arte, tradizioni popolari, lingua, storia**, San Pietro al Natisone, Cooperativa Lipa editrice.

RUTTAR Riccardo – 2000, **Beneški maturanti. Demografsko stanje. Raziskava o maturantih**, Čedad, Slovenski raziskovalni inštitut – Združenje don Evgen Blankin.

VERTOVEC Marino – 1999, **Videmska zgodba**, v *Trinkov koledar za leto 1999*, Čedad – Špeter, Kulturno društvo "Ivan Trinko" – Zadruga Lipa, 129–133.

JAZ IN BABILONSKI STOLP

MIHA OBIT

Bruegelski Babilonski stolp me preganja. Uporabil sem tisto podobo za platnico brošure, ki smo jo kot kulturno društvo Ivan Trinko izdali leta 2001 po mednarodni prevajalski delavnici, ki sem jo organiziral v Topolovem. Pred časom pa sem dobil domov zbornik, ki ga je uredila profesorica ljubljanske Filozofske fakultete Martina Ožbot za Društvo slovenskih književnih prevajalcev z naslovom »Prevajanje besedil iz prve polovice 20. stoletja«. Tudi tam je oblikovalec uporabil bruegelski stolp za platnico. Spoznal sem profesorico letos v Rogaški Slatini med literarnim festivalom »Pranger«, kjer ima svoj pomemben prostor tudi prevajalska dejavnost. Povabljena sva bila jaz in Darja Betocchi, zelo pridna prevajalka, ki je med drugim skupaj z Enricom Lenazom »obrnila« v italijanščino Jančarjev roman »Severni sij«. Soočali smo se s slovenskimi pesniki in njihovimi poezijami, in počutil sem se podobno kot takrat, ko sem obiskoval razne prevajalske delavnice po Evropi, v Bolgariji, na Madžarskem, v Sloveniji ali v Avstriji. To pravim zato, ker želim povedati, da se slovenska kulturna scena ukvarja ne malo s to problematiko, s tem maltretiranim poklicem, predvsem v primerjavi z izkušnjami, ki sem jih doživel v Italiji.

Prelistal sem zbornik in se ustavil tam, kjer je bil prav esej profesorice Ožbot, ki je ocenjevala prisotnost v slovenskem jeziku enega najbolj pomembnih italijanskih pesnikov prejšnjega stoletja, Umberta Sabe. Že v naslovu se je avtorica spraševala, »Kako daleč je Trst?« in nato v tekstu razlagala, da čeprav sta geografsko blizu, se slovenska in tržaška literarna realnost še premalo poznata.

Ko sem si nekega dne dal v glavo, da bom poskusil kaj prevajati, je to bilo prav zato, ker sem bil prepričan, da bi se moglo narediti kaj več za medsebojno spoznavanje dveh literatur. Ko sem leta 1995 prebival nekaj mesecev v Ljubljani, sem spoznal nekatere mlade pesnike, ki sem jih potem vključil v antologijo o mladi slovenski

poeziji, ki je izšla leta 1998. Drugi razlog za začetek mojega prevajalskega delovanja je pa bil, da mi je bilo prevajanje potrebno zato, da bi dobro razumel tisto, kar sem prebral. In to predvsem, če je šlo za poezijo. V tem smislu ne samo, da se strinjam z Italom Calvinom, ki je napisal, da je »prevajanje pravi način branja teksta«, temveč celo mislim, da je to »edini« način. Gayatri Spivak, filozofinja, ki živi v Ameriki, a ima svoje korenine v Bangladešu, je napisala, da je »prevajanje najbolj intimen, skrit akt branja«, se pravi, da ko prevajamo, zares prodiramo v besedo. Ta intimnost je tisto, kar je zares bistvo v prevajalskem delu.

Res je, da je v zadnjih časih slovenska literatura naredila velike korake v italijanskem okolju. Nimamo le Borisa Pahorja, ki je nekako tisti, ki ji je odprl neko pot, pa tudi Jančarja, Mazzinija in druge. Med pesniki bi imenoval predvsem Aleša Štegerja, kmalu bo izšla v italijanščini njegova knjiga, kjer pesniško opisuje svojo izkušnjo v Berlinu, kjer je prebival eno leto. Po drugi strani pa so pesniki kot Marko Kravos in Miroslav Košuta ter esejisti kot Miran Košuta v Sloveniji vedno bolj poznani in cenjeni.

Še zadnja misel o tem, kar prevod je: nekaj, kar je po definiciji (vsaj zame) nedokončano. Prevod ne more biti perfekten. Prepričan sem, da bo najboljši prevajalec na svetu, če vzame v roke tekst, ki ga je prevedel pred dnevi, tedni ali meseci in ga ponovno prevede, prevod spremenil. A tisto, kar ima lepega v sebi prevajanje, je prav to: človek se mora potruditi, da naredi najbolj dobro in pametno delo, čeprav ve, da gre konec koncev za najbolj spremenljivo in subjektivno stvar, ki obstaja na tem svetu. Edini perfekten prevod, tako je povedal Jorge Luis Borges, je na novo prepisano besedilo. In mi, ubogi prevajalci, se vsak dan borimo, da damo bralcu le malo koščkov tistega, ki je pesnik al pisatelj hotel povedati. Toda svet bi brez prevajanja bil zares mnogo manj bogat.

DVE BENEŠKOSLOVENSKI PESNICI: MARINA CERNETIG, GABRIELLA TOMASETIG – PODPOTNIKOVA

IRENA NOVAK POPOV

Sodobno pesniško ustvarjanje v narečnih in krajevnih govorih je postalo razvejan in notranje diferenciran kulturno-umetnostni pojav. Bliža se stopnji produkcijske samoumevnosti in recepcijskega priznanja, ima svoje zagovornike in razlagalce ter svoja posebna distribucijska središča. Iz razmeroma zaprtih, jezikovno samozadostnih geografsko-jezikovnih območij prehaja v širšo kulturno zavest kot dragocena regionalna posebnost in individualnost. Zato ne zbuja več samo pozornosti etnologov, folkloristov in dialektologov, temveč kulturološko in sociološko naravnanih literarnih strokovnjakov, ki v raziskave in vrednotenje vnašajo družbene in kulturološke vidike. Še pred nekaj desetletji je veljalo, da je pesnjenje v narečju vnaprej omejeno in pogojeno – ustvarjalci naj bi bili socialno prikrajšani sloji, manjšine v zamejstvu, literarno neizobraženi iz manj razvitih, obrobnih pokrajin, zdaj pa lahko v tem vidimo zavestno umetniško izbiro, s katero se povezuje volja po ohranjanju izginjajočega ali že izginulega sveta, preteklih načinov kolektivnega bivanja, težnja po neposrednem izražanju zelo intimnih osebnih izkušenj in občutij, ki so vraščena v določeno pokrajino s posebno zgodovino. Literarna raba narečja torej postaja način opredeljevanja pripadnosti, indvidualne in lokalne identitete, ne da bi s tem izključila sočasno prisotnost nacionalne in kozmopolitsko-globalne identitete istega posameznika. Estetska vrednost narečne poezije je refleks neznane (ali nepriznane) drugačnosti drugega in raste iz hkratne navezanosti na načine tradicionalnega jezikovnega oblikovanja ter njihovega preseganja.

Kot je ugotovila najvztrajnejša raziskovalka narečne književnosti Marija Stanonik v monografiji *Slovenska narečna književnost* (2008), potrdile pa so jo tudi parcialne študije regionalnih literarnih pojavov, je narečna poezija prostorsko razporejena po

obrobju slovenskega etničnega ozemlja: v Reziji, Benečiji, na Tržaškem, v slovenski Istri, na avstrijskem Koroškem, v Porabju. Precej redkeje poseljuje Prekmurje, Prlekijo, Štajersko, izjemna pa je v osrednjih slovenskih pokrajinah, na Cerkljanskem, v Poljanski dolini in Zasavju. Prostorska obrobnost, oddaljenost od središča je povezana z dejstvom, da se govori teh pokrajin v vseh vidikih, na vseh jezikovnih ravninah najbolj razlikujejo od govorjenega in knjižnega slovenskega standarda, kar otežuje recepcijo zunaj lokalnih in regionalnih krogov.

Literarni zgodovinar Jože Pogačnik je v prispevku *Narečna književnost (pojem in razsežnosti)*, objavljenem v zborniku Slavističnega društva Slovenije, Koper 2000, opozoril na kontekst postmoderne dobe in njene mnogoplastne, pluralizirane in fragmentarizirane kulturne zavesti. Pozornost se zdaj preusmerja v regionalne, lokalne, partikularne pojave, ob tem pa se mehčajo tudi veliki, doslej enotni koncepti naroda in jezika. Drugi s tem povezujejo odpor do nacionalnega in globalnega integralizma, uniformiranosti, monokulturnosti in dominantnosti, zaradi katerih so bili spregledani ali zamolčani kulturni dosežki socialno prikrajšanih skupin in slojev. Mednje ne sodijo le asimilaciji podvržene etnične manjšine, ki niso hotele izginiti, temveč se uveljavljajo in zahtevajo priznanje, ampak tudi precejšen del slovenskega ruralnega podeželja, ki svojo specifično kulturo izraža prav v narečjih. Tako dobiva narečje v poeziji vlogo oglašanja neslišnih, nemih, neznanih, zapostavljenih, prikrajšanih, neuspešnih, obrobnih. Drugačni in tuji so samo, če jih presojamo s stališča in z merili dominantne (večinske) kulture in pri tem preslišimo neprijetna vprašanja: kdo, v čigavem imenu, s katerimi sredstvi in na čigav račun uresničuje družbeno moč.

Narečja so prvotna jezikovna plast v osebnem in skupinskem smislu, pesnjenje in petje v narečju je bilo ljudska, ustna predstopnja v rasti nacionalne literature in knjižnega jezika. Toda šele v zadnjih desetletjih so narečne pesmi postale legitimni izraz individualne, lokalne in regionalne identitete, svobode, notranje trdnosti in samozavesti – razkošje, ki si ga lahko privoščimo zato, ker sredobežne sile ne morejo več ogroziti stabilnosti in celovitosti nacionalne substance. Kljub ugodnejši klimi pa se zastavlja vprašanje, zakaj komaj kateri avtor objavi več kot le eno knjigo narečne poezije.

Položaj pesnikov je glede izbire jezika seveda zelo različen in pogojen z družbenim

kontekstom: medtem ko nekateri Rezijani, Porabci in Beneški Slovenci sploh nimajo druge izbire, ker se niso socializirali v govorjeni in pisni standardni slovenščini, Slovenci v Avstriji knjižni jezik obvladajo, v njem tudi pesnijo, z narečjem pa predvsem poudarjajo pristnost in prvinskost ubesedenih izkušenj (Andrej Kokot, Milka Hartman, Rezka Kanzian). Čisto izjemni so primeri mladih osrednjeslovenskih izobražencev, ki namesto knjižnega jezika zavestno izbirajo domačo govorico (Janez Ramoveš, Marko Razpet).

Za bralca, ki ni govorec narečja niti dialektolog, je dojemanje narečnih pesmi podobno gledanju počasnih filmskih posnetkov. Proces prepoznavanja in dojemanja drugačnega, tujega in osebnega je napornejši in počasnejši, toda prav zato izzivalna in včasih prvovrstna estetska izkšnja. Motnje v komunikaciji knjižne objave rešujejo tako, da ob besedilih ali na koncu dodajajo slovarje narečne leksike, razlago posebnega glasoslovnega sistema ali prevod v knjižni jezik. Tak prevod je izraz avtorjeve in/ali urednikove želje po širši razumljivosti in vključenosti v literarni sistem, ki ga narečna poezija bogati z drugačnimi izrazno-pomenskimi potenciali, predvsem pa z vsebinskimi vidiki, ki so izpadli iz pesniškega kultiviranja v vseslovenskem knjižnem jeziku. Šele v zadnjih nekaj letih srečujemo tudi narečne pesmi brez dodanih jezikoslovnih komentarjev (Janez Ramoveš) in prepesnitev (beneškoslovenska antologija *Besiede tele zemlje* 2004). Morda je to že izraz novega, samozavestnega prepričanja, da izbira narečnega govora pesniški kvaliteti ne škodi, temveč jo šele vzpostavlja.

Avtorsko narečno poezijo že od začetkov v 60. letih 20. stoletja spremlja velika naklonjenost ter volja, da bi izbrisali predsodke do narečja kot neprimernega, nižjega, omejenega jezikovnega medija/gradiva. Folkloristi, dialektologi, etnologi, literarni strokovnjaki, kulturologi vplivajo na družbeni ugled in s tem na sam razvoj predmeta opazovanja. Kot pisci spremnih besed, uredniki antologij in zbirk nočejo biti le nevtralni razlagalci in zagovorniki, temveč prevzemajo aktivno vlogo, ki spreminja vrednotenje nekoč marginalnega, slabo razvitega, manjšinskega in za nacionalno samopodobo zanemarljivega pojava. V Beneški Sloveniji je v zadnjih letih lokalne pesnike povzdignil Michele Obit: najprej je v miniaturni tipkopisni antologiji *Pesemsko ustvarjanje v Beneški Sloveniji*, (2003) ustvarjalnosti Marine Cernetig, Loredane Drecogna, Andreine Trusgnach, Luise Battistig, Brune Dorbolò in Alda Clodiga pripisal funkcijo ohranjanja jezika, kulture in ljudi v Benečiji. Sledila je ureditev in predstavitev obsežnejše prozno-pesniške antologije *Besiede tele zemlje*

(ZTT–EST, 2004) ter ureditev prve samostojne zbirke Marine Cernetig *Pa nič nie še umarlo* (ZTT–EST, 2007). Za vseslovensko poznavanje poezije Rezijanov (Renato Quaglia, Silvana Paletti) so zaslužni Milko Matičetov, Marko Kravos, Roberto Dapit in Marija Pirjevec. Ob vsej naklonjenosti in popularizaciji pa ne smemo spregledati dejstva, da ostajajo narečni pesniki in pesnice zunaj slovenskega literarnega kanona, kar pomeni, da niso vključeni niti v pesniške antologije niti v šolske učbenike in so tudi v strokovnih predstavitvah obravnavani kot poseben, ločen del slovesnke književnosti. (Izjema je *Antologija slovenskih pesnic*, ki ima v 2. knjigi pesmi Tržačanke Marije Mijot in v 3. knjigi Rezijanke Silvane Paletti).

Osvetlitvi splošnega stanja narečne poezije sledi prikaz dveh beneškoslovenskih avtoric. Prevajalka, igralka, sodelavka KD Ivan Trinko in Inštituta za slovensko kulturo v Špietru Marina Cernetig je bila kot pesnica znana že iz posameznih objav v zbornikih, koledarjih in antologijah, Gabriella Tomasetig pa se je predstavila šele v samostojni dvojezični zbirki. Zbirki *Pa nič nie še umarlo* (ZTT–EST, Trst, 2007) in *Mutasti se šuljajo spomini* (KD Ivan Trinko, Čedad, Društvo Kobilja glava, Dreka 2008) že zaradi količine besedil pred bralcem razgrinjata več dimenzij avtorske fizionomije, zaradi prevoda v slovenščino oziroma italijanščino pa potencialno nagovarjata širok krog bralcev.

Poezija Marine Cernetig gradi na sugestivnih pesniških podobah, ki iz konkretnega opisa predmetnosti prehajajo v splošno eksistencialno refleksijo. Iz potopljenosti v realni prostor prestopajo v sanjski, imaginarni, kozmično brezbrežni prostor in ciklični mitični čas: »Ku zemja oku sonca / se varti cajt«. Osnovna čustvena drža govorečega jaza je melanholično–elegična, saj izhaja iz zaznavanja stanja v beneških vaseh in hišah: odhajanja, staranja, sesipanja in izumiranja. Trezna misel ta prostor vključuje v kontekst sodobne civilizacije (potrošništva, naglice, migracij, socialne nepravičnosti, vznemirjenosti) in bolečih bremen zgodovine (vojnega nasilja, razmejitve, asimilacije). Vendar pesnica ne vsiljuje enega samega odziva, temveč elegičnost rahlja z ironijo, starodavno vero trpljenja in vstajenja s skepso, omejenost z željami in sanjami. Tako se v njeni poeziji križajo vdanost in uporništvo, prizanesljivo razumevanje šibkih in vztrajanje pri osebnih notranjih vrednotah. Odličen primer take dvojnosti je fingirani dialog, v katerem Ona (Usoda) zapeljuje s predlogom, da je čas zamenjati dosedanjo hišo z novo, toda za nagovorjeni jaz bi to pomenilo zadušitev, temo in smrt (Je ura ...).

Glede na to, da je v narečni poeziji pogosta nostalgična in idealizacijska perspektiva, ki sedanje negativne izkušnje primerja s pozitivnimi preteklimi, se kot posebnost pesmi Marine Cernetig kaže ravno odsotnost idealizacije s pomočjo spominov. Njeni zapisi stanj so skope, eliptične skice, ki delujejo simbolično večpomensko. K temu prispeva postopek antropomorfizacije, s katerim so predmetom pripisane človeške poteze: hiša »ima ...slepo ljubezen / od kere se na zna rešit«; »čaka, naj se zgodi božja volja«, »miza je lačna ljubezni«. Predmeti postajajo čustvujoča, osamljena, trpeča, smrtna bitja, ki prav zaradi podobnosti s človekom izvabljajo spoštljiv, rahločuten odziv, tihe in nežne besede (Pod glasan). Delci materialne kulture so zato tudi podoba človekove zavesti, hiša pa simbolna podoba duše. V pesniškem svetu Marine Cernetig vlada stičnost in povezanost vseh obstoječih reči: ne le med drevesi, trtami, bršljanom in hišnimi zidovi, ampak tudi med človeško kulturo in naravo, ki vse bolj zavzema izpraznjeni prostor. Nad materialnim in družbenim svetom, ki mu vlada slepa, iracionalna logika delitev, razmejitev in preseljevanj (upodablja jo drvenje vlakov in brezumno vrtenje vretena), je neskončni kozmični čas, ki zajame vse, kar obstaja. Pesniški pogled se odlepi iz realnega zemeljskega sveta, od ljudi »nesrečnega veselja«, ustaljenih navad, zamolčanih bolečin, ter dvigne v brezmejnost mesečine (Sienca drievja ...), v brezbrižnost očiščujočega dežja (Tiho pada ...), vetra (Umierat pa ne umret), sonca (Še sonce ...) in nočnega neba (Pomuoč zvezdi). Distanco ustvarja tudi perspektiva priseljene tujke, ki bi bila rada sprejeta, ter sopostavljanje biblične simbolike križevega pota in modernega nomadstva (Križuovo pot). Distanca se povezuje z brezteżnostjo, zračnostjo, lebdenjem prašnih delcev in širjenjem vonjev, pa tudi z nenehno gibljivostjo Nadiže in z živalskim nerazlikovanjem državnih teritorijev in jezikov (Sanja). Raba raznovrstnih postopkov oddaljevanja deluje kot znak neprizadetosti, predvsem pa kot dokaz za absurdnost političnih, ekonomskih in jezikovnih delitev: »sa sonce sieje na vsakim varte glih«; »Za žvino ljudje so vsi glih.« (Piješ po Taljansko ...)

Zbirka Marine Cernetig je premišljeno komponirana celota. Začenja se z metaforo niti, povezujoče življenje in smrt, streho in temelj hiše, ljubeča bitja, končuje pa s predstavo časa kot pletiva, katerega niti so vse trše in neelastične: »ku na maja otardiena«. Premišljeno so zgrajena tudi posamezna besedila, ki se razvijajo proti poanti. Večkrat so kvalitete stvari in ljudi stopnjevane: stučeni, zgrizeni ali gnili (V vasi ...), slepi, gluhi, potarpežljivi (Nasrečno veseje), stisnjeni, zmiešani, strepjani (Stisnjeni). Pesemski konec je pogosto odprt in večpomenski, kot da

kontrasti, paralelizmi in gradacije ne kažejo v eno samo smer. V zadnji verz je sicer pogosto postavljen konec, smrt, grob, prah, tema, negibnost, bolečine, toda zaradi notranjega odpora do na videz nespremenljive usode in zaradi kozmične perspektive se na zadnjem mestu pojavljajo tudi vera v življenje, radost živih, nebesa, sanje brez pravil, lepota drobnih rastlin, predajanje zapuščene prtljage naslednikom, ljubezen, upanje, enakovrednost ljudi in krajev. V eni sami pesmi zna avtorica mojstrsko združiti oba pola, zemeljskega, materialnega, omejenega, razpadajočega in brezmejnega, duhovnega, nebeškega, večnega. V pesmi *Zdujšat čakanje smarti* se kontrasti med hišo brez ljudi in plašno veverico, med trdnimi zidovi in pogledom, ki seže skozi odprtine v njih, med vrati in zevajočo odprtino, med streho in nebom, ki se neovirano preliva v prostor, iztečejo v nadrealističen paradoks – občutek v hiši je tak, kot bi človek izstopil iz realnega prostora v drugo dimenzijo, v čisto odprtost: »an si v nebesih«. Mesta imaginarne razširitve so tako številna, da niso naključna. Toda tako kot časovno-prostorska oddaljitev ne izključuje zvestobe in prizadetosti, tudi domišljija nikjer ne zapušča vezi z znano in predstavljivo resničnostjo.

Enako kot poezija v knjižnem jeziku, tudi odlična narečna poezija izrablja leksične in glasovne potenciale jezika. Nerimani prosti verz, značilen za večino sodobne poezije, sicer ne gradi na določenih mestih pričakovanih glasovnih ujemanj, ampak jih razporeja glede na smisel. Zato je glasovna harmonija bolj prikrita, vendar vzpostavlja dodatne semantične vezi, ki so možne samo v narečnih oblikah in naglasih: mašice in mauta, žuljave roke-kupe darže, z bielimi suzi – z bielimi zvezdi. Najbolj domiselna in pomensko bogata je glasovna igra v kratki pesmi *Udati se*, ki samo na prvi pogled izpoveduje resignacijo, v resnici pa ves čas oscilira med zapuščenostjo in ohranjanjem. To oscilacijo nosi ponavljanje začetnega zloga puš-, ki povezuje zapuščanje, opuščanje, pušo in pušij. V knjižnosloveskem prevodu se izgubljajo prav ti neizrečeni pomenski prehodi med praznino, smrtjo, ki jo je povzročilo nekdanje nasilje, ter rožami v vrtu.

Poezija Marine Cernetig je nekaj posebnega v tem, da se z izbranim, redkobesednim, samo na videz preprostim izražanjem izogiba patosu, čeprav govori o trpkih spoznanjih. Deluje sveže, sugestivno in kompleksno, s tem ko bralca vabi v samostojno zapolnjevanje neizrečenega smisla konkretnih podob in detajlov. Za nepoznavalca narečja največja težava niso redko posejane lokalne besede (cemini, lika, solarji, bužina, piskuline, kandreja, tavajuč, žlag, nanajcati, za saldu), temveč

besede, ki se zdijo bližnje sorodnice knjižnih, vendar imajo v narečju ožji ali povsem drugačen pomen (potiskati, žvina, zmisliti se, peštati, vepikan, arjuvilo, rada, vprašati, odobren, strepjan). Skrben prevod lajša prehajanje med dvema kodoma, odstira posebnosti poplemenite narečne govorice in omogoča, da je pesničin osebni idiom dostopen vsem ljubiteljem slovenske poezije.

Neposvečeni opazovalki, ki o Gabrielli Tomasetig – Podpotnikovi ne ve nič več kot to, kar je zapisano na hrbtni strani ovitka zbirke *Mutasti se šuljajo spomini*, se najprej zastavlja vprašanje o motivaciji za pesnjenje pri zreli, preizkušeni in ne visoko izobraženi ženski. Iz njenih besedil je mogoče razbrati potrebo po izpovedi globoke čustvene navezanosti na vas in deželo, kjer je odraščala in od koder jo je življenjska nuja zelo zgodaj prestavila v popolnoma drugačne kraje: »Ne žene ne ščice / s kartonovo valižo / an smo se zbudile / ta pod druzim svietam«. Izkoreninjeni so vsak dan pod tujim nebom grenile solze, vendar jo je ogrevala velika ljubezen do domačih krajev, ki jih nikoli ni pozabila (Zbuogam zemlja naša). Njena ljubezen se je oblikovala v posebnem geografskem prostoru, pokrajini hribov, njiv, travnikov in gozdov, vijugastih stezic in vasi, kjer odmevajo zvonovi in se osamljene ženice srečujejo na pokopališčih (Ženice same). Oblikovala se je ob materi, ki ji je z melodijo pravljic v srce vsejala ljubezen in zaupanje v življenje (Mama), in ob drugih prijateljstvih, »trdnih ko kamen« (Perjateljstvo). V pesmih se spominja prehitro minule mladosti (Mladuost) in spomini so najpogostejša beseda njenih pesmi, glavno gibalo njenega srca in temelj življenjske filozofije. Zakopani so v nevidno globino, njihova svetloba tli pod pepelom, zažari v temnih trenutkih žalosti in razsvetli pogled na sedanjost in prihodnost (Naša žalostna dolina). Spomini so »prijateljice mladosti«, zato je za pesnico pomembno, da jim prisluhne, jim podeli glas in tako oživi tisto, kar v realnosti ne obstaja več. S tem želi zbuditi upanje tudi »tistim, ki na morejo še rec / 'Zbuogam vas moja ...'« (Vas moja). Poleg izpovedi razpoloženj in zvestobe spominom je opazna tema pesniško oglašanje.

Če je začetek mnogih pesmi spomin, je njihova poanta ideja upanja in veselja nad čudovitim življenjem. Čustvena dinamika premagovanja žalosti z upanjem in veseljem je znamenje živosti in poguma, nepristajanje na vdanost, zoperstavljanje realnemu stanju. Pesnica se noče sprijazniti s praznjenjem pokrajine, s tihim izumiranjem, s samoto v »mutastih« vaseh. To bi namreč pomenilo dokončno smrt tudi tistih, ki so nekoč tukaj delali, jokali in trpeli (Vas moja). Njena pesem teži v

harmonijo, s tem ko uravnoteža temo s svetlobo, hlad s toploto, žalost in bolečino s tolažilnim veseljem. Tega drobna deklica v lesenih čeveljcih, ki je vsako zimo zaman pričakovala »bambulco«, še ni zmogla (Bambulca), zato pa se s pesmijo bori za vero, upanje in ljubezen (Življenje). Ne gre torej več za izpolnitev neuresničljivih želja, pod nebom, ki na človeka gleda »brez potrošta«, temveč za zaupanje vzorcu, da jo je moč spominov pripeljala nazaj pod nebo njene »zlate zemlje«, edino nebo, ki daje bivanju smisel.

Poetika Gabrielle Tomasetig – Podpotnikove je skrbno izdelana z mnogimi figurami, ki so razpoznavno znamenje tradicije. Zanimivo je, da se ne navezuje na izročilo folklore, ki govori v imenu skupnosti in o izkušnjah univerzalnega subjekta, temveč na novoromantične postopke, s katerimi izpostavlja subjektivna čustva in razpoloženja. Njena metaforika je vsem razumljiva (zvezdica od upanja, cajt se šulja ko piesk, jočejo spomini). Mnogi pomenski prenosi pa prinašajo individualno barvo iskrene nežnosti: palčuna od življenja, perjica nadložna, host se stiskava, plešejo profumi, žalost naj spije sama, size bojo spale same, studenc luči, brieme luči, šiglot od zvezdic, sim bila ko din mikin matil, jesenova kiklja, hribe nas gledajo mutaste. Tudi zaradi izbire prostega verza, opuščenih sintaktičnih ločil in številnih inverzij se smisel svobodno in skrivnostno preliva skozi pesem.

Poseben čar daje pesmim raba narečnih besed, ki niso del vseslovenskega leksičnega fonda, kot na primer pofarban, trošt, pušelc, temveč samo beneških govorov oziroma dreškega narečja: šuljati se, plantati se, ženjati, nadložen, šiglot, bokulce, binarji, ščica, bambulca, rožnanje, kandreje. Poetično deluje tudi pogosta raba deminutivov (zvezdice, perijca, bokulce, ženice, stazice, sizica, bambulca, nožice, čerjevelci, mikino sarce, mikin matil), zaradi katere učinkujejo bolj prisrčno tudi glasovno podobni, vendar nevtralni izrazi, kot sta pušelci in perjateljce.

Zbirko *Mutasti se šuljajo spomini* je mogoče uvrstiti v več literarnih kontekstov: v okvir sodobne slovenske poezije, sodobne poezije slovenskih pesnic in narečne poezije. Vsak od teh kontekstov vsebuje svojevrstna vrednostna merila. S sodobno slovensko poezijo avtorico povezuje duhovna struktura, ki nasproti neprijazni resničnosti poudarja subjektivni sistem vrednot, in zavedanje o izjemnosti pesniškega izražanja, čeprav njena poezija ni tako drzno inovativna. V žensko poezijo se vključuje s pritrjevanjem življenju, katerega bistvo je ljubezen, ne glede na to ali gre za odnos do doma, matere,

otroka, ljubega ali do jezika in poezije. Sodobna narečna poezija nagovarja lokalne in regionalne ljubitelje, najboljše dosežke, v katerih avtor izrabi možnosti prvega jezika posameznikove identitete, pa ceni tudi literarna veda. V narečnem govoru je namreč shranjeno tisto, česar v pozneje naučenem tujem jeziku okolja ali knjižni slovenščini ni mogoče izreči z enako doživetostjo in toplino. Če avtoričine slovenske verze primerjamo s prevodi v italijanščino, ugotovimo, da zveni narečje preprosteje, toda bolj prepričljivo: »pofarbano nebuo« in »zlata« zemlja naša sprožata bogatejše predstave kot arcobaleno (mavrica) in amata (ljubljena) terra nostra, »mikino sarce« ali »čerievelce« pa sta v socialno obarvani pesmi o otroštvu bolj ganljiva kot piccolo cuore in scarponcini. Velika emocionalna moč je vsebovana tudi v pogosto rabljenem postopku enotenja, ki eno srce, žalost in prijateljstvo pripisuje vsem nam (naše srce) in ne le vsakemu od nepovezanih posameznikov (naša srca).

K estetskemu doživetju poezije prispevajo tudi ilustracije Rudija Skočirja in Lucije Trusgnach – Škejcove. Modernejši pesniški govorici Cernetigove se prilegajo monokromatski fragmenti figur, položenih na letristična ozadja. Časopisni izrezki, odrezane igralne karte in trak številk kot znaki izrivajo in potujujejo naravni svet, od katerega ostaja le materialna tekstura. V tako abstraktno siromašnem okolju deluje ženski obraz kot neverjetna, umetna lepota, risba srca pa kot ironija. Na drugi strani s pristno izpovedno držo Tomasetigove korespondira harmonično barvita, otroško čista lepota motivov iz narave, kultivirane krajine, značilne arhitekture hiš in vasi, otroških postavic in obrazkov, ki spominjajo na slikanice. Tenkočutno součinkovanje in medsebojno podpiranje likovne in besedne govorice je domisleno poudarjeno s tem, da horizontalno mejo slike, njen spodnji okvir, prekinja valujoč rokopis delčka besedila.

Kot zrela opazovalka se zavedam omejitev abstraktnega jezika, s katerim skušamo literarni strokovanjaki zajeti neskončne izrazno-pomenske razsežnosti poezije. Ob zbirkah mi prihaja na misel človeško pristnejši način presojanja. Namesto občudovanja pesniških dejanj in poudarjanja njihovega pomena za krepitev samozavesti beneškosloveske skupnosti želim izreči skromnejšo željo: da bi s knjigama razveselili svoje najdražje.

REZIJA NAŠA

REZIJA, REZIJANI, REZIJANSKO NAREČJE, REZIJANSKI POKRAJINSKI/KRAJEVNI KNJIŽNI JEZIK

MATEJ ŠEKLI

Rezija (it. Resia) je 20 kilometrov dolga alpska dolina v zahodnem delu Julijskih Alp v istoimenski občini znotraj Videnske pokrajine (it. Provincia di Udine) v avtonomni deželi Furlanija Julijska krajina (it. Friuli Venezia Giulia) v Republiki Italiji. Obsega pet večjih vasi, to so Bila/San Giorgio, Ravanca/Prato di Resia (upravno središče doline), Njiva/Gniva, Osojane/Oseacco, Solbica/Stolvizza, ter nekaj manjših vasi in zaselkov. Ima okrog 1200 prebivalcev.

Rezijani so bili podobno kot Benečani (prebivalci zgornjih Terskih in Nadiških dolin) ter Prekmurci s Porabci skozi zgodovino predvsem zaradi svoje obrobne lege v okviru slovenskega jezikovnega prostora od le-tega političnoupravno ločeni z državno mejo (Rezija ter zgornje Terske in Nadiške doline do leta 1420 pod Oglejskim patriarhatom, od 1420 do 1797 pod Beneško republiko, nato, razen kratke Napoleonove dobe v Avstriji, od 1866 pod Italijo; Prekmurje s Porabjem v okviru madžarske države). Posledično ta ozemlja niso aktivno sodelovala pri kulturnih procesih, ki so bili v teku na osrednjem Slovenskem, od leta 1500 do 1918 v okviru Habsburške monarhije (vojvodine Kranjska, Koroška in Štajerska, grofija Goriška in mesto Trst). Za osrednjeslovenski prostor je pomembna zlasti druga polovica 19. stoletja, ko po knjižno jezikovni neenotnosti 18. stoletja (kranjski knjižni jezik in koroška knjižna različica, prekmurski knjižni jezik in vzhodnoštajerska knjižna različica) nastane enoten slovenski knjižni jezik kot osnova za oblikovanje enotne slovenske narodne kulture in identitete.

Našteta obrobna ozemlja ostanejo torej v drugi polovici 19. stoletja zunaj slovenskega knjižnega izročila, ki se je izoblikovalo v tedanji Avstriji. Prekmurje se mu je brez Porabja pridružilo po 1. svetovni vojni s politično priključitvijo Sloveniji in z opustitvijo

prekmurskega knjižnega jezika. Benečija, kjer skozi stoletja lahko sledimo stikom s središčem (*Starogorski rokopis* iz let 1492–98, pisan v nadnarečnem jezikovnem sestavu; delovanje kulturnih delavcev, kot sta bila predvsem Peter Podreka in Ivan Trinko), in Porabje sta v fazi priključevanja. Rezijani pa se osrednjeslovenskemu knjižnemu izročilu niso priključili.

Za Rezijane (kot deloma tudi še za Benečane in Porabce) je posledično značilno sociolingvistično stanje diglosije v kombinaciji z bi- oz. plurilingvizmom. To pomeni, da Rezijani obvladajo le narečno zvrst svojega maternega jezika, rezijanščino. Ker jim državna šola ne nudi izobrazbe v materinščini, si v teku šolanja pridobijo le znanje standardne zvrsti državnega jezika, italijanščine. V stikih z zahodnimi sosedi uporabljajo furlanščino. Slovenskega knjižnega jezika pa posledično praviloma ne poznajo. Odsotnost enotnega slovenskega knjižnega jezika in s tem slovenske kulture, katere nosilec je le-ta, ima za posledico slabo poznavanje širše slovenske politične, socialne in kulturne stvarnosti tako v preteklosti kot v sedanjosti. Govorec rezijanskega narečja v takšnih pogojih ne more izoblikovati zavesti o pripadnosti širši slovenski jezikovni skupnosti, zato ostaja na stopnji lokalne jezikovne in kulturne zavesti, vezan na lastno narečje, ki se ji pridružuje italijanska državljanska zavest.

Rezijansko narečje je slovensko narečje. Glede na starejše jezikovne pojave ga skupaj s koroškimi narečji uvrščamo med severna slovenska narečja. Do 14. stoletja se je namreč spreminjalo vzporedno s slednjimi, predvsem s tedaj ozemeljsko stičnim ziljskim narečjem. Po romanizaciji Železne doline (it. Canal del Ferro) je rezijanščina izgubila neposredni stik z ziljščino v Kanalski dolini (it. Val Canale) in se nadalje spreminjala podobno kot ostala primorska narečja vzhodno in južno od nje. Na osnovi mlajših jezikovnih pojavov, ki so v večji meri izoblikovali njen slušni vtis, jo uvrščamo v primorsko narečno skupino.

Na severnoslovenski izvor rezijanščine kažejo predvsem dejstva iz zgodovinskega glasoslovja, na primer odrazi praslovanskih **ě* in **o* ter **ъ*/**ь* v slovenskih dolgih zlogih. Samoglasnika *i* in *u* za nekdanja *ě:* in *ò:* (*lis* 'les', *sinca* 'senca', *dilan* 'delam'; *nus* 'nos', *kust* 'kost', *stu* 'sto') sta nastala iz starejših dvoglasnikov *ie* in *uo*, značilnih za severna in zahodna slovenska narečja. Samoglasnik *e* za nekdanji *ə:* (*te* 'ta', *test* 'tast') pa je značilen za severna in vzhodna slovenska narečja, v rezijanščini pa se je v položaju ob *m* in *n* zožil v *i* (*din* 'dan', *mih* 'mah').

Sodobni samoglasniški upad (moderna vokalna redukcija) je zaradi obrobnega položaja narečja znotraj slovenskega jezikovnega ozemlja in njegove posledične

večje arhaičnosti manj izrazit kot v osrednjih slovenskih narečjih. Popolne onemitve nenaglašenih samoglasnikov tipa osrednjeslovensko *klanc, v hiš, v Kranj, mlek, kravca* rezijanščina namreč ne pozna (*klanac, w hïšə/hïše, w Kranju, mliku, kravica*). Značilni pa so na primer delna redukcija nenaglašenega izglasnega **-i > ə/e* (*w hïšə/hïše*), delna redukcija kratkih naglašenih **i, *u > ə/e, o* (*sət/set* 'sit', *məš/meš* 'miš'; *kop* 'kup', *kroh* 'kruh') ter prednaglasno ikanje, ukanje, *e*-jevsko in *o*-jevsko akanje (Bila in Njiva: *bisida* 'dan', *nistet* 'nesti', *pitilen* 'petelin'; *klubük* 'klobuk', *kubila* 'kobila', *mutika* 'motika'; Osojane in Solbica: *basida, nastet, patalen*; *klabük, kobila, motika*). Samo za rezijanščino so značilni t. i. »zasopli« samoglasniki *ï, ë, ö, ü* (*zïma* 'zima', *mëstu* 'mesto', *köža* 'koža', *düša* 'duša'), ki so v primerjavi z nezasoplimi *i, e, o, u* izgovorno centralizirani.

Na jezikovno podobo rezijanskega narečja so poleg notranjejezikovnih sprememb (glasovna sprememba, delovanje analogije) vplivali tudi zunanjejezikovni dejavniki, predvsem stik s sosednjimi romanskimi jeziki (v starejših obdobjih furlanščine, od leta 1866 pa predvsem knjižne italijanščine). Rezijanščina namreč velja za najbolj romanizirano slovensko narečje. Prevzemanje jezikovnih prvin je opazno predvsem na višjih ravninah jezikovnega sestava, ki se kaže v prisotnosti številnik romanskih izposojenke (furlanizmi se od italijanizmov pogosto ločijo po glasovni podobi, na primer *ć* v besedah *ćarta* 'papir', *barća* 'ladja', *banća* 'banka', *ćačadör* 'lovec', *Ćanen* 'Kanin'), kalkov v zgradbi kolokacij in frazemov (*dät no roko* 'pomagati', *mräz an se zdila čot* 'mraz je', *dajat nümarje* 'govoriti neumnosti', *na paršlä manćat* 'umrla je'; prim. it. *dare una mano, il freddo si fa sentire, dare i numeri, è venuta a mancare*) ter v skladenjskih kalkih (nedoločni in določni člen: *dan mali muž, na vilïka baba, nö čarnjëli jabulku*; *te rozajanski ples, ta rozajanska wüža, tö rozajanskë ubličïlu*; zaimkovno podvajanje osebka in predmeta: *un an pujë* 'on poje', *otrök an pujë* 'otrok poje'; *njëj ni so ji dali* 'njej so dali', *babi ni so ji dali* 'babici so dali').

Rezijanski pokrajinski/krajevni knjižni jezik kot lokalno omejen pisni kod Rezijanov se je predvsem zaradi pomembnosti rezijanskega narečja kot edinega nosilca jezikovne in kulturne identitete Rezijanov ob tradicionalni odsotnosti slovenskega knjižnega jezika v Reziji in ob že obstoječem rezijanskega knjižnem izročilu dokončno izoblikoval v 90. letih 20. stoletja. Njegov kodifikar je nizozemski jezikoslovec Han Steenwijk, ki je Rezijanom priskrbel najpomembnejše normativne in kodifikacijske knjižnojezikovne priročnike, in sicer pravopis (*Ortografia resiana / Tö jošt rozajanskë pïsanjë*, 1994), prvi del slovnice (*Grammatica pratica resiana: Il sostantivo*, 1995)

in pravopisni slovar (*Piccolo dizionario ortografico resiano / Mali bisidnik za tô jošt rozajanskë pïsanjë*, 2005).

Glavna problema standardizacije rezijanščine sta bila izbira črkopisa in premagovanje razlik med posameznimi krajevnimi govori. Kodifikator se je odločil za »slovenski« način zapisovanja soglasnikov, tudi za pisanje šumevcev in sičnikov, slednji pa se spričo nepoznavanja slovenskega knjižnega jezika in navajenost na italijanski pravopis s strani uporabnikov izbirno lahko zapisujejo tudi na »italijanski« način. Glavni štirje rezijanski krajevni govori vasi Bila, Njiva, Osojane in Solbica se med seboj ločijo predvsem v glasovju in oblikovju, kjer so razlike v naboru končnic razložljive deloma z glasovnimi spremembami, deloma z različnim izhodiščem leteh, manj pa v besedju. Na glasovni ravnini med njimi obstajajo na sinhroni ravni sistematične glasovne vzporednice, na diahroni ravni razložljive z različnimi odrazi, in sicer 28 je samoglasniških in 7 soglasniških, od katerih so bile v knjižni jezik sprejete značilnosti, prisotne vsaj v treh od glavnih štirih krajevnih govorov. Če pojav ni prisoten vsaj v treh govorih, je v presojo pritegnjen govor zaselka Lipovec, ki ima središčno lego med krajevnimi govori.

Standardna rezijanščina se v pisni obliki pojavlja predvsem v publikacijah za šolsko populacijo, v člankih, objavljenih v lokalnem laičnem in verskem tisku, v zapisih ljudskih in avtorskih besednoumetnostih besedil, priložnostno pri cerkvenih obredih ter vedno bolj pogosto tudi na javnih plakatih in vabilih. Kljub temu pa Steenwijkova standardna rezijanščina, predvsem njegova odločitev za »slovenski« pravopis, ni splošno sprejeta, obstajajo namreč tudi publikacije z nesistemskim pravopisom in »italijanskim« načinom zapisovanja sičnikov (Sergio Chinese Huǵjõu: *Rośajanskë–laškë bysidnjäk / Repertorio lessicale italiano–resiano*, 2003).

LITERARNA USTVARJALNOST V REZIJI DANES

ROBERTO DAPIT

Sodobna besedna ustvarjalnost v rezijanščini spada med najkvalitetnejše kulturne izraze na obrobju slovenskega jezikovnega ozemlja. Glavna ustvarjalca sta brez dvoma Renato Quaglia in Silvana Paletti, stalno dejavna in plodovita, saj sta oba izdala samostojno pesniško zbirko: Quaglia leta 1985 v Trstu z naslovom *Baside*, Paletti pa v Ljubljani leta 2003 z naslovom *Rozajanski serčni romonenj–La lingua resiana del cuore-Rezijanska srčna govorica*. Poleg tega je njuna književna dejavnost v rezijanščini in drugih jezikih dokaj obsežna tudi v drugih zvrsteh, kot so kratka proza, otroška literatura, esejistika in prevajanje. Oba, zlasti Quaglia, hranita pomemben, še neobjavljen opus. V Reziji obstajajo seveda tudi nekateri drugi avtorji, ki pišejo v krajevnem jeziku, vendar bolj priložnostno. Ti sestavljajo besedila publicistične narave ali objavljajo tekste iz ljudskega izročila.

Književnost v krajevnem jeziku je izrazno najmočnejša v liriki, ki je brez dvoma tamkajšnja najrazvitejša literarna zvrst, četudi prozna besedila niso ravno redek pojav. Na ustvarjalni ravni so pa veliko manj izrazita od pesemskih, saj najde proza svoja izhodišča v ljudskem izročilu. To velja tako za Rezijo kot za Benečijo, če izvzamemo nekaj zelo redkih primerov. Odnos do tako imenovane narečne književnosti, ki je že nekaj desetletij predmet sodobnih literarnih iskanj, odraža v našem prostoru in tudi drugje še zmerom določene predsodke. Bralska in včasih tudi strokovna publika tako v Italiji kot Sloveniji pogosto stereotipno zaznava krajevno književnost kot rezultat procesa, ki prek ustnega izročila sega neposredno daleč nazaj v zgodovino; ali pa jo razume kot izraz zakoreninjenosti oz. narodne pripadnosti, ki veže avtorja in potencialne bralce na določen prostor ipd. Čeprav ne smemo v omenjenem literarnem pojavu popolnoma izključiti takšnih izhodišč, ne gre prezreti dejstva, da sta naša avtorja – in podobno tudi ustvarjalci iz Benečije –

sposobna razlagati svoj življenski in svetovni nazor prav tako kot drugi sodobni ustvarjalci.

Fizični in simbolični svet Rezije je gotovo pogoj in izvrstna priložnost za posredovanje določenih izkušenj, ki pa predstavljajo snov za sintezo, skozi katero se ta snov spremeni v prispodobe ali najrazličnejše druge stilne oblike. V tem smislu igra jezik izredno pomembno vlogo, saj je sposoben, da najizraziteje posreduje to snov, te prvine. Že sami naslovi knjig in mnogih pesmi močno poudarjajo dimenzijo jezika, ki je podedoval neizmerni potencial izredno bogatega ljudskega pesništva in pripovedništva. Zadnji literarni dosežek Renata Quaglie potrjuje to, kar je bilo ravnokar povedano: obsežna knjiga s 421 stranmi, izdana leta 2007 in zasnovana v originalni obliki vseobsegajočega slovarja, predstavlja prvo sodobno tovrstno delo, v celoti napisano v rezijanščini. Njen naslov *Baside. Mi samo izde, ti ke baj si?* je ponovno zelo zgovoren.

Z jezikovnega vidika je Palettijino pisanje precej raznoliko, ker je večjezično. Furlanski (redkeje italijanski) jezik se nemalokrat pojavlja kot izhodiščno jezikovno sredstvo, s pomočjo katerega doseže avtorica izbranost in učinkovitost pesnitve prav tako uspešno kot v rezijanščini. Slovenski knjižni jezik, ki ni bil nikoli učni predmet v šoli v Reziji, večinoma ostaja prevodni jezik rezijanske besedne ustvarjalnosti tudi za Renata Quaglio.

Teme in motivi obeh avtorjev kažejo svojo raznovrstnost in pesmi, ki obsegajo tematike ožjega krajevnega prostora, se spremenijo tako, da jih nadomestijo z novim bivanjskim ozračjem, kjer posameznik išče smisel medčloveških odnosov, ki kljub vsemu puščajo človeka v neizprosni samoti. Tako v Palettijini pesmi *Ena sama pot*: *Sam si ti / sama jaz. / Sama sva oba. / In vendar se slutiva, / in vendar se iščeva, / sama ne veva, / kdo sva* (...), ker je njen pogled na življenje v bistvu takšen: *Življenje zame / je kakor luč, / ki se prižge / in ugasne / kot sanje* (...) (Življenje). Avtorja sama sta v svojih besedilih zaznala prelomno obdobje, kar je razvidno npr. v Palettijini pesmi *Moje besede*: *Na belem listu / z besedami / se rada igram / kot veter z listjem* (...). Beli list pomeni začetek novega obdobja in obenem neizbežno ugašanje ustnega izročila: (...) / *Le kakšna skala / je ostala / in same razvaline / tožijo, / počasi, počasi umirajo / kot klic po gorah* (Klic po gorah). Klic po gorah oz. vriskanje, petje ali 'govorjenje v stihih', vse to umira, medtem ko se začnejo uporabljati beli listi. Vsekakor so bili prvi poskusi

pisanja v krajevnem jeziku dokaj nova in zahtevna izkušnja tudi zaradi tega, ker večina avtorjev še zmerom ne obvladuje knjižnega jezika.

Elementi fizičnega in simbolnega sveta iz Rezije so številni v poetiki obeh pesnikov. V Palettijini najnovejši produkciji pa se ti elementi nekoliko redkeje pojavljajo. A narava je zmerom poudarjena kot globoka bivanjska izkušnja in obenem *trait d'union* pri soočanju s publiko. Prvine iz narave in pokrajine zaživijo včasih celo svoje življenje: *Sirkovo zrnce / v drobni peščici vse tvoje življenje* (...) (Sirkovo zrnce) in s tem pesnica nadaljuje na književni ravni bogato izročilo o mitičnih oz. animističnih predstavah. Pri Silvani Paletti pa so pesmi, ki se vežejo na zemljo, upodobljeno kot mater ali učiteljico, kar številne in ta tematika bo verjetno ostala eden temeljnih vidikov njene poetike: (...) *Zemlja moja, / pomladi pojdiva naproti / in ti bodi mi živa na vekomaj* (Zemlja moja).

Narava pogosto predstavlja določen okvir tudi v poetiki Renata Quaglie, vendar z bolj abstraktnim učinkom. Motivi iz narave in pokrajine ter citati iz ljudskega sloga in izročila so številni predvsem v Quaglievi kasnejši produkciji, vendar se vedno združujejo z drugačnimi slogovnimi elementi in postanejo bolj ali manj abstraktni, pogosto celo kriptični. Zelo povedna je v tem smislu pesem z rezijanskim naslovom *Jedaje*, tj. ime strmega pobočja na hribih nad Solbico, ki je prevedeno v knjižni jezik kot *Samota*. Stilno prepoznavne rezijanske prvine so pogoste v Quaglievih pesmih, vendar namen njihovega izbora ni nikoli impresionističen ali folkloristično, nasprotno so te prvine alegorije ali posamezni simbolni elementi, ki odražajo bivanjsko ali včasih močno socialno tematiko, posvečeno rezijanskemu vprašanju: (...) *noči več ne trpimo mi / Zeleni vsi so travniki / pohlevne spet zverinice / in ob vodici Lógovi / je vzklila ena rožica / TO JE TA NAŠA ROŽICA* (Je vzklila ena rožica).

Izredno pozitivno vpliva na ustvarjalnost značaj jezika, ki kot sredstvo sporočanja neke »izbrane družbe« zdaj postane tudi sredstvo za komunikacijo z nekim drugim svetom. Široko zavest o drugačnosti jezika kažejo ne samo Rezijani, ko dajo vedeti, da govorijo skrivnosten jezik, okoli katerega so celo razvili mitične predstave, temveč tudi ostali slovensko govoreči, Furlani in Italijani, ki v govorici in oblikah življenja enfatizirajo posebne poteze oz. drugačnost Rezijanov. In koliko vpliva zunanji svet na to pojmovanje? Gotovo igra pomembno vlogo. Vsekakor so tudi slušni vtisi dejansko izraz drugačnosti, ki močno vpliva na zavest. Če pa se še malo zadržimo ob

slušni podobi rezijanščine, ugotovimo, da je ta podoba v pisnem jeziku v veliki meri zabrisana. Značilni zasopli vokali – in nekateri soglasniki, ki sovpadajo s furlansko artikulacijo – so berljivi le za tiste, ki obvladajo rezijanščino. Med njimi pa le redki uporabljajo oz. se poskušajo uvajati v normiran pisni jezik, ki vendar obstaja.

Določen občutek odtujenosti povzroča, da se morda tudi sama avtorja zavestno ali podzavestno naslanjata na zunanji svet, kajti notranji svet se v vseh pogledih nahaja v prehodnem obdobju, v katerem se med drugim izumirajoče ustno izročilo še ni dokončno zamenjalo z drugimi, novejšimi in splošnejšimi literarnimi izrazi. Važnejše pa je dejstvo, da Renato Quaglia in Silvana Paletti živita v sociokulturnem ozračju Italije, ki ju kot avtorja zaradi jezika ne more prepoznavati in jima priznavati pomembne vloge, ki jo dejansko igrata na tem področju. Bistveno laže komunicirata s slovensko govorečim prostorom, kjer je sporazumevanje bolj ali manj zagotovljeno, čeprav ostaja rezijanska književnost delno nedostopna, če ni prevedena v knjižni jezik. To ni toliko posledica glasoslovnih značilnosti, temveč romanskih izposojenk, ki zlasti v govornem jeziku oddaljujejo rezijanščino od osrednje slovenščine. Kljub temu naša avtorja globlje zaznavata občutek razklanosti v italijanskem ambientu ali pa tudi na samih rezijanskih tleh, kjer sta zaradi različnih razlogov oba še najmanj ovrednotena. Iskanje specifičnih sogovornikov in bralcev v zunanjem svetu se odraža v slogu, vsebini, temah, motivih in jezikih, ki si jih avtorja izbereta. Stalno pa iščeta ravnovesje med intimnim domačim navdihovanjem in širšim svetom. Tako poje Silvana Paletti: *Iz dna tvojega srca pa / do vrha neba naj se vse mi glasi, / da bi odmevalo po širnem svetu: / hvala, zemlja moja, hvala* (Samo hvala).

Oba avtorja sta presegla fazo, v kateri lahko prepoznavamo izrazito »narodno« idejo, izraženo v dimenziji rezijanske skupnosti. Quaglia jo npr. v pesmi *Dušica naša* upodablja kot nežno dušo, ki je bila ogrožena, vendar: (...) *Otroška naša duša ti / oči spet tvoje vidimo / spet tvoje roke delajo / – zdaj vstanimo, zaplešimo* (Baside). V več kontekstih poudarjena »enkratnost« Rezije je morda navzoča tudi v rezijanski književnosti. Zavest o njihovi izbranosti je navdihovala npr. Palettijevo v pesmi z naslovom *Rezijani*: *Mi se poznamo, mi vemo, / kdo smo. / Med sto tisoči / se bomo prepoznali* (...). Rezijani na splošno nimajo občutka, da bivajo na obrobju nečesa, in to velja tudi za njihovo kulturno življenje. Na več stopnjah nasprotno doživljajo svojo drugačnost kot moč, morda kot kompleks večvrednosti, ki načeloma ne upošteva srečevanja ali kontaminacije z drugim. Ob tem vprašanju bi poudaril, da samozavest

ali samopodoba Rezijanov odraža odsotnost znane dileme, ki je v toku zgodovine razdvojila slovenstvo med domačijskostjo in kozmopolitizmom. Mogoče se bo ta dilema izraziteje pojavila v Reziji v sodobnem času, ko se poskusi usklajevanja med notranjim in zunanjim svetom čedalje bolj krepijo, tudi na področju literarne ustvarjalnosti.

POGLED

RENATO QUAGLIA

Ka viš ti?

Ka viš ti
od mirow ki posod se wzduwajo
od streh ki Hude Ure rizbiwajo
od vetrow ki kriwa semana nanašajo
od terow ki sve sine požerjajo
od te pojutranje Albe
ki wže od ta za oblazon majića
od lune ki swo sunce spodila
...?
Ka viš ti?

Kako spet w pleve bomo šli
če za since noge tikajo
če makoj drek roke mišajo
če duša se ǵala ta-na štont
če duh tu-w pačo utupjen laži
če iti ki vi okina duri zakloštral
če iti ki na vi ta-na gorici blačata?

Ka viš ti?

Nuć

trda nuć
sama wse vi
nu ne poslušana romoni

Novičawa nuć

1

Prwa Vilija

Leske stope
po Bili šlivijo
vetrne since
da bi Noviča wjele
po celi Dolini se lovijo
Ta-na Wuron
ta-mi srido zalenaga okrišja
črnjel
rus pleše Novič
Pod Kilo
na Visokin Gliwcu
wodni
gozdni prstavi
rosino koco zanja platejo

Prwa zvizda se wnitila
ko wsanol je Novič:
Tu-w tin zalenin jezaru
ja milna riba pluvin
pod skranjo Baside
ja leheh orel laten
Oko vidi
Uho posluša
wsake krilo teže swo dušo

Dna lompa dvi lompi
milijard lomp se wnaćajo
Ta-za Oblazon noruwa Novič
tu-w Krilu wže tuli
na nebu pod zemjo
njaga trud zazwoni
Nuć prwa vilija.

2

Sount Vilija

Trda Nuć
twoji sinavi zbinijani
tve šćere stresane
poslušaji poslušaj

Na tiče već woda
okol skal na se stisnila
viter duri je zaǵal
tu-w spanju
wridne sne wse nabira
ta-pod skalo wse je brani

Strašna čudna trda Nuć

Bukavi roke majo prasikane
semana so injale riztrest
skale ospičane
rawa pisek
more muje lije silijo
slani dež tiče po lanitah

Twoji sinavi tu-w vetru povezani
tve šćere tu-w dažnju zboliwajo

na kupu brlinajo se
tu-w Burje naropani

Črnjela zalena pot
pa Juruda was pozabila

Nuć zaropana nu zmućana
s tabo stoji mâ duša wpletana
wtaknut tu-w skali je moj duh
z dalečnja piha Novič

Twoji sinavi rizburjani
med jadicah blunče krij
tu-w Dulu šćere wriskajo
kisel suhi wrisk
tej strela tu-w sloti

Wotel slan
nutor w peč
se rizliwa nje smih

Nuć
trda nuć ta sount vilija

3

Tretnja Vilija

Sastra mâ sastra mâ
gora jezaro sta se wtrdila
rožica ma mâ rožica
štrije krize kurijo

Sastra mâ sastra mâ
twa miza wsiga prapunčika

rožica mâ rožica
tujaci te jišćajo

Slid se zgubila ti viš
već ni časa za te prablić
rožica mâ rožica
tinka leska na narabe pogaja

Stopo two Rosa zbudila
Makinja čaka te
rožica mâ rožica
cele trge
cel Jarmark za naslat

Sliči se
pokaži se
Mlivavi wse mlejajo
rožica mâ rožica
Dulavi čakajo šinko two

Sastra mâ sastra mâ
za te jet
krivi
sitni mužji te tiskajo
rožica mâ rožica
potrudi je wse zwotli je

Stisnije
zadavi je
na ves glas smej se ti
rožica mâ rožica
Panulo obrati tej znaš ti

Sastra mâ Tisa mâ
malanje se spravilo

kuzavi nu druzgavi
od spanja spet me cukajo
Sodnji din se wnaća
za lompaste lumparje

Itako
ne poslušan Novič pravi
ta-na robu te tretnje vilije

Naco

Mučijo vetravi naco
počaso sile wse wsanuwajo
pa Bila počiwalo si krasa

Ta zore zvizde bliščijo
nine sviće ta z dole
ti pijani mire merijo
ta za since Since zihajo

Ta na Rado na tinka luč
da be od Brda je odvezala
tu-w krilu ziba rejnike
ta trda skala se omajila

Zvizde se parnuwajo
okina spet odiwajo
da wsaj kiri be zdovedal
da kako hudo ruče Dol.

Skale

Skranje šće skranje
rosine stope
znamanja risna
pojibane rože
z jedaja lijajo.

Skale spet skale
wodne
leske
žive
za tu-w vetru ti raćet
rože mê s two
od rude so prapletane.

Renato Quaglia se je rodil na Solbici (Rezija) 31.3.1941. Raziskovalec, pesnik, narodni delavec. Študiral je bogoslovje v Vidnu in Veroni. Posvečen leta 1965, je zapustil duhovniško službo v letu 1969. Na Mednarodnem Inštitutu "Lumen Vitae" in na Univerzi v Lovaniju v Belgiji, je študiral psiho-sociologijo (1967-1969). Delal je v Vidnu prej kot topilniški delavec, potem kot zavarovalec (1971-1978). 1978-1983 je bil deželni podpredsednik združenja KZ.

Konec leta 1978 je na Solbici ustanovil KZ Ta Rožina Dolina. 1985–1992 je vodil tovarniški obrat Mir v Osojanah. Leta 1985 je uredil dvojezično programsko publikacijo o družbenogospodarskem in kulturnem razvoju Rezije (*Resia. Il linguaggio della terra e del pane / Rezija. Jezik zemlje, jezik kruha*). 1998 je končal še neobjavljeno knjigo z naslovom *HannaH: potovanje v abimu globalizacje*. Piše osebnoizpovedne in domoljubne pesmi v rezijanskem solbaškem narečju. Njega zbirka pesmi *Baside*, objavljena v rezijanščini s prestavitvijo v knjižno slovensko, je dobila nagrado Prešernovega sklada 1986. Zadnjič (2007), z naslovom *Baside*, je izdal pomembno knjigo celo pisano v rezijanskem narečju.

TA REZIJA ... KAN JE ŠLA

SILVANA PALETTI

Ta Rezija ... kan je šla

Kan je šla ta lipa Rezija
ki me oči wutroške so poznale
tuw nimu lipimu zvedrajo
od miga staraga röda
Se rizgledat, se wzrêt
na wsaki krej gore sto dulino
to se ni pasina ne samaja nikerja
Ba gore mogle rumunet
nu klancavi nu dulavi kej ričit
pa ti mertvi ba teli wupwuamanüt
to lipo Rezijo vesalo ninki nur.
Trawnikavi, rawnine poje zarašćinò
wsè, wsè je zapušćino! Pa romoninje se muti.
Same sulze grejo po lanita
za ne se mimbrat towanêt anu itet ...
Mi ostaji citira nu ples, stari litratavi
nu lipe biside napisane.

Ta skrita woda

Skrita woda, ki wziraš
na wrata neba
skuza terdo skalo
od višušjenega sveta
kako rat malo mi došežiš
to svetlo luč tuw timu zvedraju
ki mi sviti te tome ...
od meh spanjaveh uču.
Kako radi se napit
nu šće libuje se mwuit
za vidit, čut – wžit
da podoba od človeka
to ni na mreža
na sveto ...

Dan amig

Na sparjanen pisku
ziz bosimi nogami
potwan na produ
od vlike wade.
Puslušan moj zih
ki rat kratak je
pruća timu murju
ki me hladi – wživi.
Tej dan pravi amig
se mi pasina
tuw ni ste
jubi pisak
nu te nage vikroštane skale
tej na serčna mati zdravi
sviga otroka.

Ta lipa, ki spi

Gore, lipa me,
kako same rumunita:
da lejo, lejo ke na je,
ta lipa ki spi,
war gore Muhzave stuji.
Luna ji sviti,
snih nu daž jo tohoni,
makoj sunci jo vasali.
Dubej vi, će nan, to stuji,
vidit, čut, wžet, nji smih.
War gore muhzave stuji.
Rizbudit, sa ni smi,
te lipi sen nji.

Vilažnji din

Ko nuć se zadine,
tuw albo to pojutranjo,
kako lopo, wtićaci pujajo!
To wse na sama racjun,
pa te slap, ki šukuli,
lopo kompanjà no samo litanijo
ma, ko glongnjo zwonavi,
wse se potowà,
druga sila, folka,
se budi.

Na fujica plesoć

Kako človek na sveto
je zabratan
tako teško zapleten.
Tej dan gozd je zarašćen
tej na srakavica
pleši ta nu se.
An misli bit gospodin
zapihne vitar, ga rižinè
w te kraje ga zapjè.
Pridi daž ga pomočjè.
Se višušit, će ni zna ... to mo će ...
sama toča ga pokropjè
će se ni zagrafà
tami prst je primišjen.

Rože na vetro

Tuw timu brisko
roži rožajo rožice
smajoć na wrata živjosti
tuw ti zmerzlin vetro ...
powadnja je pripovila.
Ta stran wadè
nimajo glasa, ne vajè.
Tuw ti citirah, plesoć
tuw ti zmerzlin vetro, jočajoć
suhi, zabjani, brez jimana
tuw timu pisko, marjoć.
Dušice same, čakajoć.

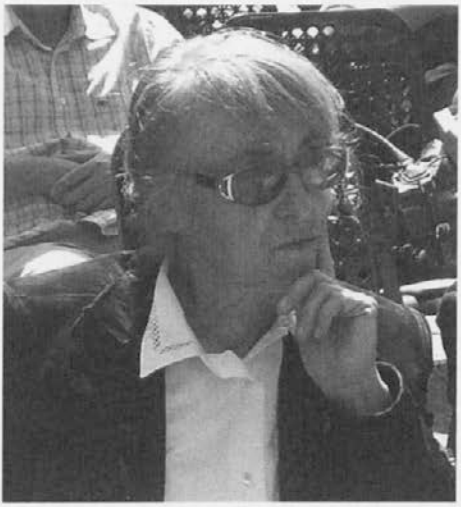

Silvana Paletti se je rodila leta 1947 na Ravanci v Reziji. Osnovno in nižjo srednjo šolo je obiskovala v Reziji, diplomirala pa je na šoli za medicinske sestre v Vidnu. Sedaj je upokojena in živi v Reziji. Piše pesmi, pravljice in pripovedke v rezijanščini, italijanščini in furlanščini, prevaja in raziskuje rezijansko izročilo. Uveljavila se je kot prevajalka in sodelavka pri didaktičnih objavah rezijanščine. Je avtorica številnih oddaj na Radiu Trst A. Silvanine pesmi so bile objavljene v knjigi *Rozajanski serčni romonenj–La lingua resiana del cuore–Rezijanska srčna govorica* (2003). Svoje pesmi je predstavila tudi na mednarodnem srečanju Absolute Poetry leta 2007 in leta 2008 v Tržiču (Monfalcone).

Silvanine pesmi so bile objavljene v antologiji *Drugačni verzi / Versi diversi - Poeti di due minoranze / Pesniki dveh manjšin*, v *FIDIBUS - Zeitscrift für Literatur und Literaturwissenschaft 2007/nr. 1*, v reviji *Česko – lužický věstnik* (2006), v antologiji furlanskih avtorjev *Tiere me*; v *Antologiji slovenskih pesnic*. Leta 1992 je Arrigo Buggiami objavil pesem *Citire* v *Libretti di Mal'Aria n. 369 (Le lingue mozzate) DLM. Pisanografia. Pisa.*

Uredila je prvi, drugi in tretji rezijanski koledar za leta 1989, 1990, 1991. Pesmi so bile prestavljene v knjižno slovenščino in prevedene v italjanščino, nemščino, angleščino, furlanščino in češčino.

NAŠA BESEDA

ZA WOTROKÈ

NO WIŽICO NO PRAVICO NA POJSTARJU WŠTERNI GLAVICO

SILVANA PALETTI

ŠEFA – ŠAFA – BABANKI

Šefa, Šafa, Babanki tri dujake za dän folk duji to hudilo po vasi tri dni. Tuw guzdu se zgubilo, nalezlo. Ta na klancu zasijano pripućano, kumuj ta pod no skalo, streho wlezlo. Trudno, lačno, zmerzlo, prištrašjano, taw dan ćantun se zdregalo.
- Šefa, Šafa, Babanki, kam sta hudila vi? - stara babica dujakawa bara, rumuni.
- Jiskat miši, lačni mi! – dujak rijuvi.
- Vidala, sretla ti? – drugi di, makoj te tretnji muči. Ko luna gri miši tuw jami so tri dni, skrita ser ji!
Itako folk duji, Dujak prazno tribo, vilakan pukrito spi snuwa miši, kar luna se smiji, gri, sviti.

GIRI – GUŽUJ

Giri, Gužuj, dwa falota wukawa, to se rädi tëlo, mëlo ta na čoko to se grëlo.
Čas to pravilo, časi to pëlo.
Ma dän din ki sunčace je spalo, vlike čoke to tičalo, bohačo paračalo.
Jedlo, sito, spalo, ta pod mizo darnjuhalo, lažalo.

WOTROK NU WTIĆAČIĆ

Tuw timu vlikimu guzdu dän mali wtićačić puji na ni bukavi veji: - Čip, čip, čin, čin, fuj, fuj, pridi wun, ta par mle stuj! –

Wotrok na prahu od hiše, pušluša, gleda wštinik. Sam vi da skranjow ni, sa ni möre, sa ni litï, wižico mu zapuwji – Piti Piti, Pitol pujdimi do na stol, pujdimi do na prah, ka ćon ti dat no mervico, no zernico, dän grah. Itako wižica puji, sen wotroski ostaji.

NA OKROGLO ZA ROKO MI

Okul okul hiše,
bratri mi wsi
gremo za roko
sunčace se smiji
naša baba siji
rožice žinejo
owčice grejo
wtićačić puji
Tučica se bùji
Mišica se skriwa
Kuka se puskriwa
Naša mama kuha suk.
lala lila lela, lala lila la!

TUW KOKOŠARJU

- Kikiriki, kokodé, kaki no lipi
talè - Pravjo kokuši ne take male ta zdolè.
Pitilin na štaži, tej dan vliki gospodin zarehni
- Dibinkina, kikiridinkina, ke glawo matà!
To ma štiri noge, kosmato dlako, zavihan rep, roge na warsé.
To ni gre ne za puluske ne za jajcë. Naš je kokošar!!
Me same lipe kokodeke! Kikirikiiii! –

INDUVINK

Star gori, star gorò,
devat guri, ta pod gorò. *(Rušišći)*

MOJI SPOMINI

LILIANA BONINI

Moji spomini so taki ku od puno drugih gor od naših kraju ...
Nieka piesam prave, de najlepša je nadiška fara, ist pa pravim, de jo nie take, ku k' je lieška. Le tista piesam prav tud, de najlepše, je kjer si ti doma.
Za začet, Liesa ležjo ob Rieki, ki je bla za nas otroke te pravo igrišče poliete an pozime. Poliete, kar smo se "posodil" an malon al pa dva dol v Kocajnarjovi njiv, al pa kako staro dasko, de nas je daržala na varh, an kar san gonila ocje past an plavat. Našim ocjan je bil ušeč mlieč an ga je raslo puno dol pod Štrijo. Naša mama je vsako lieto kupila du Čedade na placu štier minene očice: adno za tja pod koriero al kamjon, an so jo šigurno vsako lieto adno popeštal, an adno za jo zadušit, kar smo jih fuotral. An mene se je zgodilo, de san jo ščedla takuo pred cajtan. Me nieso kregal, zak je ratalo še kajšnemu pried. Takuo so ostale dvie ocje.
Gor na Liesah smo imiel vic verinu za plavat: gor nad jezan je bil šarok verin, ma je uoda nesla an san se bala iti dol zdol. Je bluo vesoko, an sam kaman. Naš tata mi je pravu, kuo je bil on pretuku led tu tisti jam dol zdol, kar je bil on majhan, an san zamerkala njega pravco. Dol par malne sta bla dva verina, an atu san se navadla plavat. Dol pod studencan so ble lipere, an san jih vickrat videla. Dol pod lipo je bil te velik verin an dol so hodil plavat tud Garmičanj an Plačanj tu nediejo. Glih gor nad verinan je bil an kaman, an dol s tistega so puobi skakal. Ki dieš ti, duo je imeu tekrat koštum? Puobi so z adno roko tiščal nuos, an s to drugo pa njih moštvo, al posodo. Te parvi, ki je skoču tu verin, so ga vsi parjatelji čakal, de pride na varh an povie, kaka je. »Oštja, kuo j' marzla,« je jau s plavim šobam. Ma nieso tiel bit nič manj an so skočil glih takuo tu uodo. Porče kajšan, de san jih hodila špegat napuošto. Buog var! Ne, ne, ist san gonila naše ocje past an plavat.

Tekrat so ble tud hude zime, an kar se je poledilo gor nad jezan, mi otroc smo imiel no fajno darsališče. Se vie, de je bluo trieba bit pametan an ne iti z našim košpam, kjer je bil led tanak. Naš tata mi je bil narediu lepe košpice uon z zelenega zajna za urbaže an je rinforcu peto an punto z ruso usnjo. Podplate je vetesu uon s hloda an ga iman šele ta pred očmi, kar mi jih je stuoru poprovat, de na bojo tiščale. Potle jih je potapju s pleham an zabu velike cveke, de podurajo. Gor na ledu pod cerkvijo so ble moje košpice »perfette«.

Mama an nona so ble pridne pledice. So ostrigle uco, opredle vuno, jo ofarbale an nam spledle majce.

Kar so ble pauodnje poliete, se je Rieka spremenila tu no strašno, grozno uodo, de je segla skor do varh mosta, an je šumielo, de je dielalo strah. Po navad, kar je prešla sila, smo vsi veletiel uon s hiš an šli gledat strašno uodo dol pod muostam. Mi otroc smo bosi ustavjal uodo tu fuos, an spuščal barčice uon z giornala. Za pauodnjo je bla Rieka spet čedna, ma je bluo trieba cajta, de se je spet ugriela zadost za plavat, anta je paršla pa kanikula an glin.

La quiete dopo la tempesta. Tole poezijo san se šele buj potle navadla, an me je spet parpejala gor na Liesa, ku kar smo bli majhani.

MARIJA STAROGORSKA

ZGODBA IZ OTROŠKIH LET

MARTA MAZORA

Kam se je skrila ta mala podobica v mojem molitveniku, ki sem ga dobila v dar za prvo sveto obhajilo? Obračam list za listom. Podobico Marije Starogorske mi je podarila soseda Mica Hodalinova. Večkrat sem jo obiskala, zaradi italijanskih karamel, ki jih je dobivala od sorodnikov iz Trsta. Bile so zavite v svetleč celofan. Te celofanske ovitke sem lepo poravnala in jih zlagala v knjigo, da se ne zmečkajo. Ob božiču sem jih napolnila z zmečkanim papirjem in jih obesila na božično drevo ob jaslicah. Takrat sem verjetno mislila, da bodo vsi verjeli, da so to bonboni. Podobico sem le našla, morala sem jo najti, saj gremo jutri na božjo pot. Za mene in za mojo prijateljico Marijo Kisovo je to prva daljša božja pot. Gremo v Italijo k Mariji Starogorski. Gledam podobico z Marijo, ki ima v naročju Jezusa. Njuna obraza sta temne polti. Čudno, nikdar še nisem videla Marije in Jezusa temne polti. Pod podobico piše: »Beata Vergine di Castelmonte-Cividale 3 Settembre 1922«. Počasi štejem, koliko je podobica stara. Celih trideset let. Mislila sem, da je podobica v teh letih potemnela, saj sem tekrat, ko sem šla na božjo pot v sosednjo vas Breginj, k Mariji Snežni na Kladju, dobro videla, da sta Marija in Jezus na sliki belopolta. V naši cerkvi je na oltarju tudi belopolta Marija. Misli so mi begale vsepovsod. Komaj sem čakala, da prideta Marija Kisova in njena mama, da se dogovorimo za odhod. Benečija v Italiji se mi je zdela zelo daleč, čeprav sem iz naše vasi Logje gledala v italijansko vas Prosnid. Celo zvonovi iz prosnijske cerkve Marije Roženvenske so se slišali. Pa vendar je bila ta Marija Starogorska zame tako daleč, po pripovedovanju starejših celo nedosegljiva, zaradi meje, ki je ločevala državi.

Meja je odprta, zato gremo na prvo božjo pot v Benečijo. Končno prideta Marija in njena mama, ki sporočita, da gremo jutri zgodaj zjutraj skozi vas Podbelo do Robiča in naprej do Podbonesca peš. Na božjo pot smo šle Julka Štalonova, Hedvika Lahova,

Marija in njena mama ter jaz in moja mama. Kot je bilo dogovorjeno, smo se zjutraj odpravile na pot. V Podbonescu smo se usedle na avtobus in se peljale do Špetra. Iz Špetra smo nadaljevale pot peš do Ažle. V Ažli smo sedle ob grmovju na tla in malicale, kar smo imele s seboj. Dobro se spominjam, imele smo kruh, kuhana jajca, sir in projo (cikorjo). Po malici se odpravimo naprej proti vrhu, vendar nismo našle prave poti. Moja mama, ki je delala šest mesecev kot dekla v Špetru, je govorila, da je pot na drugi strani potoka. Julka Štalonova je nekaj godrnjala čez Italijane, da so tako leni, da niti poti ne uredijo. Nazadnje se odločijo, da gremo malo višje, morda bo tam pot boljše vidna. O poti ni bilo nobenega sledu. Hodimo po visoki travi. Nato se prikaže vlaka za spravljanje lesa do gozdne ceste. Odločijo se, da gremo ob njej. Nato se spomnijo, da je ta božja pot za naju z Marijo, ki imava devet let, prva božja pot. Obred zahteva, da morava nositi vsaka svoj leseni križec na goro kot dar devici Mariji. Križca sta bila hitro narejena. Vsaka je svojega držala v roki in nadaljevali smo pot navzgor proti Mariji Starogorski. Kar naenkrat nam pot zapre velika skala. Ženske so se začele prerekati, kako naj pridemo čez to skalo. Hedvika se je odločila, da najprej ona spleza čez skalo in ji mi vržemo gor vso prtljago. Nato naj nama z Marijo pomagajo na skalo. Res so torbe frčale na skalo. Nato so naju z Marijo dvignile, tako da sva se lahko prijeli za debelo vejo in splezali na vrh. Na vrhu naju je Hedvika potegnila čez skalo. Nato še ostali dve srečno preplezata oviro. Amalija Kisova se prva jezno usede na tla in pogleda k ostalim ter se nasmehne in reče: »Poglejte kakšne smo, vse umazane in skuštrane, preklemana skala nas je zmatrala.« Nad skalo se je vlaka nadaljevala. Nato sem opazila, da nimam več križca, verjetno sem ga izgubila med plezanjem čez skalo. Tudi Marija je držala v roki samo palico. Hitro nalomijo nekaj vej in naredijo nova križca. Zaslišale smo petelinje petje, Julka Štalonova vsa vesela reče: »Pa smo le prav prišle!« Čez nekaj minut hoje opazimo hišo in nato še hlev z velikim gnojiščem. Moja mama pove, da je to zaselek Pikoni in da je od tu dalje pot lepša. Ko smo se odpravljale od hiše, pride izza ovinka skljućen mož. Pogled upre v nas, me v njega. Nato Amalija Kisova zakriči: »Jejžeš, Franc Kakču je!« Bil je za hlapca pri tej hiši in nobeden iz vasi ni vedel, kje je in kje živi. No, en čudež se je že zgodil, našle smo Franca. Na hitro smo si segli v pozdrav in povedale smo Francu, da gremo na božjo pot na Staro goro. Franc nam je povedal koliko hoje je še pred nami in odšel v hišo. Julka reče: »Glej ga čudaka, kar teče od nas!« Toda Franc se vrne in zakriči za nami: »Jutri, ko se boste vračale, se tukaj ustavite!« Odpravimo se po tlakovani poti naprej. Pot je že prekrivalo jesensko listje. Hedvika je začela moliti rožni venec, ostale molimo za njo. Jaz in Marija hodiva

zadnji v vrsti in drživa vsaka svoj križec. Pod nogami je šumelo listje in včasih je kateri spodrsnilo. Hedvika je ravno molila drugi del rožnega venca, ko je Julka padla. Vse se obrnemo nazaj. »Kaj je,« reče Hedvika, »si se udarila?« »Ne, Ne! To presneto listje, spodrsnilo mi je!« odgovori Julka in vstane. Nato ji začne iz torbe teči kava. »Jejžeš, moja steklenica se je razbila!« reče Julka in pobira črepinje iz svoje torbe. Nama z Marijo je šlo na smeh, ko sva gledali ostarelo sosedo, kako pobira črepinje iz torbe. Julka godrnja: »Pa še to ta boljšo steklenico sem imela, ki se dobro zapira. No, sedaj bom pa pila kavo!« Hedvika spet prične moliti in Amalija Kisova ji pove, da se je zmotila, da je ta del že molila. Hedvika odvrne, da jo je ta steklenica kave čisto zmotila. Nato začne moliti tretji del rožnega venca. Medve z Marijo sva se začeli smejati, čeprav sva vedeli, da ne bi smeli, a se nisva mogli zadržati. Nato se moja mama obrne in zakriči: »Mir zadaj!« Medve utihneva in greva z molitvijo naprej. Nato se Julka spet oglasi: »Čakajta, čakajta!« in se obrne proti nama z Marijo, »Ali sem vama že povedala, da se na tej poti v kamnu vidi odtis osličkove noge? Devica Marija je prišla na Staro goro na osličku.« Ker sva obe to zgodbo prvič slišali, sva pot nadaljevali počasneje in z nogo sva odstranjevali listje s poti, da bi našli odtis. Ko je čez nekaj časa Amalija Kisova zakričala, smo se vse zagledale v en kamen, ki je imel odtis osličkove noge. Julka je nama z Marijo rekla: »No, vidita, da je res Devica Marija prišla na osličku na Sveto goro.« Z Marijo sva le prikimali. Hedvika spet ni več vedela, kje je končala moliti rožni venec, čeprav ga je držala v roki. »Saj ne moreš vedeti, ko pa so vso pot takšne zmešnjave!« reče Julka. Hedvika začne moliti zadnji del rožnega venca. Z Marijo sva se že veselili konca molitev, ker sva se hoteli pogovarjati. Vendar sva se veselili prehitro, saj je Hedvika nadaljevala z litanijami Matere božje. Z Marijo sva zdolgočaseno odgovarjale: »Prosi za nas.« Nato meni padejo nogavice na gležnje, se je elastika strgala. Spet se ustavimo. Mama me je kregala, ker ji nisem včeraj povedala, da imam strgane nogavice. K sreči je imela Julka sponko, s katero sem si spela nogavico. Nato smo nadaljevale prekinjene litanije. Nato smo za ovinkom zagledale obzidje. Prikazalo se je veliko stopnišče, nad njim pa mogočna cerkev z visokim zvonikom. Prišle smo v ozko ulico, kjer je dišalo po kavi. Odšle smo na kavo v majhno kavarno. Natakar nas je v italijanščini vprašal, kaj bomo pile. Medve z Marijo sva pili jabolčni sok, ostale pa kavo. Ko smo hotele plačati, nam je natakar povedal, da imajo romarji iz Jugoslavije pijačo zastonj. Spet se je zgodil čudež - zastonj smo pile na Stari gori. Že v kavarni smo zvedele, da lahko prespimo pri menihih na Stari gori, le da se moramo dogovoriti s patrom. V želodcih se je oglasila lakota, ko se je dan nagibal v večer, zato smo šle za obzidje

in pojedle, kar smo še imele s sabo. Hedvika se je dogovorila s patrom glede prenočišča. Dal ji je tudi vse informacije o maši in o spovedi. Ko smo stopile v cerkev, je bila hladna in mračna. Z Marijo bi morali nekje odložiti križce, vendar nisva vedeli kam. Julka je vprašala patra, kam naj neseva križce. Nesti bi jih morali po stranskem hodniku po stopnicah dol v klet. Ženske so nama povedale, da je spodaj kip angela in hudiča. Angel z nogami stoji na hudiču. Jaz si nisem upala prva dol, zato je stopila naprej Marija. Strah je bil prevelik, zato sva križce pustili na prvih stopnicah in se vrnili v cerkev k ostalim. Pokleknile smo pred Marijin oltar in naredile tri kroge po kolenih okoli oltarja, kot zahtevajo pravila. Nato se usedemo v prvo klop in tiho molimo. Marija z Jezusom je bila ista kot na moji podobici. Mariji prišepnem, da je meni lepša Marija Snežna na Kladju, ker je belopolta. Marija pogleda naokoli in se začudi, kako to, da sta samo Marija in Jezus črna, saj so vsi ostali svetniki beli. Nato me je moja mama tlesknila po hrbtu in rekla, da naj utihneva. Ko smo prišle iz cerkve, je bilo že mračno. Pri vratih nas je čakal pater. Bil je takšen, kot na moji podobici, plešast, z dolgo brado. Peljal nas je v stavbo zraven cerkve. Šli smo v temačen prostor, nato pa po stopnicah gor v prvo nadstropje. Prišli smo v veliko sobo. V sobi je bilo več postelj in omar. Postelje so bile lepo postlane in postavljene v vrsto. Pater nam je dodelil postelje in zaželel lahko noč v slovenščini ter odšel. Sedle smo na postelje ter še nekaj pojedle. Julka se spet spomni na razbito steklenico kave in kako bi zdaj lahko pila kavo. Spale smo po dve v postelji, čeprav je bilo več postelj. Ko smo se umirile, sem se spomnila na očeta in njegovo pripoved o romanju na Sveto goro. Takrat so še strahovi hodili po svetu. Tudi on ga je videl zvečer na Stari gori, ko je šel k počitku. Strah je bil v obliki psa, ki je renčal izza omare v spalnici. Toda ko so prižgali luč, je pes izginil. Ko mi je oče to pripovedoval, si verjetno ni mislil, da bom tudi jaz kdaj šla na romanje na Sveto goro. Strah me je stiskal. Videle so se sence, saj je bila soba razsvetljena od zunanjih luči. Pokrila sem se čez glavo, da sem komaj dihala in da ne bi videla renčečega psa. Ko sem že skoraj zaspala, sem zaslišala čudno hreščanje, »hrp-pih, hrp-pih«, včasih glasnejše, včasih tišje. Nato reče Amalija Kisova: »Pa ja ne bosta žagale celo noč!« Tudi moja mama se oglasi: »Kdo vaju bo poslušal celo noč!« Julka je nekaj zagodrnjala, potem pa je bila spet tišina. Zjutraj, ko je zvonilo, je Hedvika mislila, da zvoni za mašo. Zato nas je začela priganjati. Nato smo ugotovili, da imamo še uro časa. Kljub temu se odpravimo v cerkev brez zajtrka. Mama in sosede so odšle k spovedi. Medve z Marijo sva šli že doma, ker je tukaj spoved v italijanščini. Molile smo v tišini. Jaz ne vem, ali sem kakšno molitev zmolila do konca, saj so bile misli raztresene naokoli, ker je

bilo preveč vsega v teh dveh dneh. Ko je začel pater pred oltarjem moliti, ga nisem nič razumela. Ljudje so prihajali, vendar jih ni bilo veliko. Pozneje so mi povedali, da bo tisti dan še več maš in zato ni bilo veliko ljudi pri prvi maši. Prične se maša. Spredaj so sedeli menihi, vsi so bili enaki, le da so bili eni mlajši, drugi starejši. Mariji rečem, da so kot murni, samo da so rjavi in ne črni. Z Marijo nisva nič razumeli. Ko so ostali vstali, sva tudi medve vstali. Ko so drugi sedli, sva tudi medve sedli. Ko so šli k obhajilu, sva tudi medve šli k obhajilu. V tej cerkvi in pri tej maši mi je bilo vse tuje in neprijetno. Maša pri Mariji Snežni na Kladju mi je bila prijetna in domača. Upala sem, da mi ta Marija in Jezus ne zamerita. Maše je bilo hitro konec. Odpravile smo se po stopnicah do prvih hiš, proti ozki ulici. V izložbi sem videla različne spominčke, kipce, podobice, rožne vence. Z Marijo sva jih gledali. Nisva se mogli ločiti od izložbe. Nato naju je zmotil glas moje mame, ki naju je klicala, da gremo domov. Razočarani sva stopali po poti brez spominčka. Vračale smo se po isti poti do gospoda Franca, ki nas je povabil na obisk. Njegova gospodinja nam je postregla s kuhanim kostanjem in mlekom. Kostanj nam je dala še za domov. Franc nam je dal še vino za na pot. Franc nam je pokazal pravo pot do doma. Julka je pohvalila Italijane, kako so nas lepo sprejeli. V Špetru smo obiskale trgovko, ki nam je dala tuno. Na koncu vasi smo pojedle kruh in tuno ter popile vino. Ob prihodu domov sem še dolgo bedela, v moji glavi je bilo preveč vsega; veselje in razočaranje sta se prepletala in nastal je nemir. Utrujenost je premagala nemir in končno sem zaspala.

Mati Starogorska,
Mati angelskih lepot,
k tebi mati Starogorska,
k tebi hrepeni naš slovenski rod.

BUOGIME

ADA TOMASETIG

Su hodil an čez lieto petjarji. So potukli rahlo na vrata, an kar so vstopnil v hišo, su se žegnil ku de b' paršli tu nu cierku. Su bli možje an žene. Stari so bli, al takuo mi se je zdielu. Mama jin je dala nimar dvie palotce moke, adnu ušeničnu an adno serkovu. Kajšan krat su vprašal nu kožu špeha an mama jin je odriezala an koščič ta od špeha, ki je miela tu hiš.

Nimar jin je dala. An kajšnu kuost praseču, če je bla.

Tekrat smu kladli vse kosti an špeh go na salar an tata jih je hodu obračat an solit. Celo zimo smu jih kuhal an potle smu dol gratal an žulil tiste marve mesa, ki so ble ostale na njih.

Petjarji su molil po tihu.

San se jih bala an vičkrat san se stisnila gu pič od štengah an san jih poslušala. Su nimar začel: »... za vse tiste dušice, ki so se rodile s tele hiše an vso žlahto, če so tau Vicah, Gaspuod Buog an Marija, usmilte se čez nje ...« Potle su šli naprej nimar buj hitro an zavitu an niesan mogla zastopit, ka su molil.

Nimar su pozdravjal: »Buog di lon, Buog di sreču, Buog di zdrovje,« an takuo napri. An kajšni petjarji so ostal ob nuoč, če je bluo poznu, an su šli spat gu hlieu, go na senuo.

Za Vaht je bluo drugač. Go po gorah su šele bral krušace, pa tle za krajan se je bla zubila tela navada. Se je dajalu panogle.

Tiste dni smu pomale tat zluožt lepuo panogle tu pletenice an potle on jih je nesu du hišu če pod mizu. Smu muorli mi otroc dat petjarju buogime, ne ti velic.

»Se na kor bat – je guorila mama – se jih muore lepuo sparjet. Moliju an za nas an smo vsi potriebni molitvi, ne samuo te dušice.«

Je bla na petjarca ta s Petjaga, vesoka, madla, z očal an v čarnin obličena. Je miela oči brumne an žalostne. Samuo nje se niesan bala.
V tistin cajtu se je lupilu sierak an vsi su se hodil pomat če po hišah. An tekrat so pravli vsake sorte pravce.
Ankrat je bla paršla Pia ta z Beč, Bortulnova. Smu bli ku sniedli an se je usednila blizu šporgeta.
Je vidla pletenice od panogli gu piču an: »Sta že napravli za Vaht. Pru, pru. An zmisni se, čiča – mi je jala – nimar se muore dat buogime! Buog te var proč pošjat nega petjarja brez mu nič dat! Naša nona nan je nimar tuole guorila«.

»Ti povien – jala – ka se je godilu gu moji vasi, gu Marsine. An je ries, zak moja nona je tuole videla. Je bla na žena, ki je stala blizu naše hiše. Nie tiela majdnega sparjet tu hišu an nie rada dala buogime.
Anta, je paršu adan če pred vrata an moja nona mu je dala buogime an on je zahvalu an je šu lepuo. Anta ga je vidla iti če h teli žen.
Ona mu nie dala nič an je jala: "Te na dan, nieman še ist!"
On jou: "Ku niemaš: niemaš ti, nieman ist, boma vidla, te ker bo meu!"
Takuo je odguoru, strupenu, na glas.
An potle: "Sada na boma miela ne vi ne ist."
Nie še stopnu go na pot, žena se je čula slavo an je padla na tla.
"Vidiš – jala moja nona – ki če reč te dušice. An ist nieman, še manj ku ti, pa san mu dala an me je zahvalu an mi je jou lepuo: – Buog vas var, Buog di zdrovje, Buog di, de b' vi mi dala še donas lietu zdrava an vesela. – Ti mu nies tiela dat an ti je jou vse slavo. Si vidla, kuo te je Buog štrafu!"
Anta moja nona ju je gor zadarla an nazaj ji je jala: "Vidiš, ki če reč nega buozega pregnat, če nies miela druzega, an bob krušaca s' mu miela dat."
An od tistega dneva tista žena nie vič stala dobru.«

Moja nona je nimar guorila: »Kar boš velika, oženjena, majdnega na smieš pregnat ta z vrat, an kos kruha ulom an daj mu, var se ga pošjat brez nič. Al bo sama hudobinja.«

POSMEJAJMO SE ŽIVLJENJU

CLAUDIA SALAMANT

An za donas sam končala! Ja, ki? Sestanek v šuoli ... pa diela ne, sa ga je še, do kadar grem spat, an ga ostane tudi za jutre.
Sedim v makin. Zdi se mi, da gre sama napri, zak ist ne mislim nanjo. Ramana me bole, se mi pari, da pezijo an kvintal ...
Se mi huduo zdi za vse tiste ljudi, ki zgubljajo dielo, sa ga je nimar manj!
Vsi guorijo o krizi, krak, patatrak ... pa vsak misli sam zase, ku prase!!!
Sam v skarbeh za šuolo, ki bo z njo? Pripasnik, an sam učitelj, vič otruok, manj učitelju ...
Ja ... ker je treba ... riezat, riezat, riezat ...
Sam v skarbeh za moje otroke, za naše otroke ... Kajšna šuola jih čaka? Kajšno življenje?
Se mi huduo zdi za tiste otroke, ki trpijo, ki živijo v vojni, lakot ... Skor vsak dan ušafam no sliko v pošti iz Etiopie, Angole, Sudana ...
Zdi se mi, da težave celega sveta se vrtijo v moji glavi an stoje na mojih ramanah.
Pogledam malo okuole: gozd rumen, ardeč, arjav an dol na konc ... ardečo sonce.
Na ženica hode počas ta na stran cieste, drži no cajno v rokah an se mi posmeje, ku de b' poznala moje misli.

Kar naenkrat se ušafam v oštariji od moje none. Perem glaže ta za bankam. Je nedelja an je puno ljudi, ki igrajo briškulo.
Nona Amelia ima nimar smieh na ustah, ima puno potarpležjivost, pošluša vse ... vasnjane, furešte, otroke an ... žvino.
Ušafa te pravo besiedo, ki umeri, potrošta, pohvale, pomaga ... an če kor, tudi pokrega!

Ta par nji se čujem velika! Ona mi pusti dielat, čedt, prat, ulivat za pit, sude štiet, na telefon odguorit.
Nona potaknjava oginj an guori s Toničam, ki sedi ta na klop, blizu ognjišča. Oginj se blešči v nje modre an jasne oči.
Čujem pokašjat. Vzdignem oči an na vratah zagledam moža. Sam ga še vidla, pa ga ne poznam.
Ima dugo brado, ricotasto, ku lase. Se vzdignem na konice nogi za lieuš ga vidit. Darži cigar na stran ust, je puno obličen, čeglih je gorkuo: ima duge bargeške, gomnaste bote, kapot dug skor do peti ... Se parbliža banku, se naslon z lahatam, vzame roko uon z gajufe an cigaret uon z ust an reče: »Za dobruoto, daj mi muoj navadni glaž!«
Zaskočem nomalo ustrašena, pustim uon z rok glaž, ki sam prala, an letim ča h non. Jo pocuknem za viertuh: »Nona, je paršu an mož, praša njega glaž, puj!«
Nona se obarne, me pobuožca na glavo za me potalažt an gre za mano.
»Oh, je Zanet!«
Se mu parbliža: »Zanet, kuo j'? Ki cajta, ki te nie tle tode, kje si biu?«
»Ja, je že dva tiedna, ki se nisam vrnu v vas! Sam dielu an tiedan tam v Idarji: sam kopu za arzšerit no pot pruot Idarji, an tel tiedan sam biu pa dol po Laškem!«
Je pocuknu cigar an na magla kadiža ga je skrila. Je spet pokašju, vzeu baretko dol z glave, se postargu, jo deu spet na glavo an je jau: »Ah, Melia, pried ku se pozabem, te pozdrave tista toja parjateljica dol s Čemurja ...«
Nona mu je napunla njega osebni glaž, se je posmejala an ga je zahvalila.
»Dost cajta boš tle sada?« ga je poprašala. »Ben, počivu bom kajšan dan, potle grem pa nazaj. Sa vieš, da ne morem stat zmieram ta na dnim mestu!«
»Ja, ja! Imaš sarbance!«
»Moj apartament, dol na Sinjakuovem seniku, je nimar gorak an me čaka!«
Zadaru je glaž, popiu je skor vse tu an krat, je potisnu cigar v usta, jih je splaknu z zadnjim parstem pijače an je naslonu glaž na bank. Se je obarnu, je pozdravu z roko v luft an je šeu čez vrata.
Sam sabo je guoril. Počaso sam šla zad za njim.
Je hodu gor an dol na pode, v Sinjakuovem seniku, an je guoriu na glas. Se je zdielo, da jih je bluo pet, šest dol notar, pa je biu sam.
Glih tekrat dol po pot je paršu Bepo, je imeu puno žbrinčo listja na glavi. Se je ustavu pod Sinjakuovo štalo, se je obračau na desno an na te čenparno, je gledu okuole, gor pruot oštariji, dol pruot ciesti. Ni obednega videu, pa je ču kajšnega

guorit. Se je počepnu, je vzdignu žbrinčo z dvema rokama an jo je nasloniu na travo. Je stegnu uha za lieuš čut, je pogledu še ankrat povserode, pa je vidu samuo mene gor pred oštarijo an me je pozdravu z glavo.
Ni mogu zastopit, duo je guoriu, glas ni biu muoj! Je stresu glavo, je dau spet žbrinčo na ramana an se je obarnu dol pruot Dolenj konac.
... Na smeh mi je šlo, sam letiela ča h non an sam ji poviedala, kar sam vidla.
»Ah, Bepo je mislu, da kajšan jo ima z njim ... pa Zanet je štorju sam s sabo!« je jala ona.
Na glas smo se smejale, oči bleščeče od none so se napulne suzi ... od smieha! Kar se je potalažla, nona mi je razložila, da Zanet niema hiše, niema svoje družine, njega hiša so cele doline, ki prehode tiedan za tiednan. Se ustave ta par kajšni hiš, kjer ga poprašajo, če jim pomaga za kajšno ročno dielo: kopat, senuo nosit, sieč ...
Zanet se ni čaku pru nič posebnega od življenja, je parjeu za dobro vse, kar je paršlo.
Je ljubu svojo vas, ljudi, doline an gozdove ... je biu veseu.

Sam že ta pred mojo hišo. Ugasnem motor. Čujem an poznan glas, ki me kliče na muoč: »Mama, mama, si paršla!!!«
Jo ne videm, pa že viem, da je ona. Odprem počas vrata avtomobila, da jo ne udarem. Amelia skočne, me objeme an se mi obiese ta za vrat: me močnuo stisne. Je vesela me videt!
Prašam se: »Al bo ona znala pobrat lepote od življenja an se posmejat tudi v črnih dnevih?«
Ni ki mislit predaleč.
Za donas ramana me ne bolijo vič: nasmejan obraz od moje čičice je zapodiu vse grde an težke misli.

STOPIENJE

LUISA BATTISTIG

Spečova družina za mizo je sediela an vičerjala brez poslušat novic po televižione, kier vriedne novice jih je dajala mat tisto vičer. Ku se je usednila, je hitro začela pravt snuovan an možu: »Donas dol na diele san zaviedala adno lepo! Van jo muoren prov poviedat!«

Vsi tarje so jo poslušali: »Adna žena furešt, ki jo lepuo poznan, me je začela pravt, ka se ji je zgodilo po Božiču, kar s puobcjan je šla hodit po sniegu tle za našo hišo gouon pruot. Tajšan strah je ušafala, de hitro so se uornili an šli damu. Je jala, de ta na sniegu je vidla take velike stopienje, ki za njo, ki jih lepuo pozna, so ble glih tiste od medveda. Če je tuole pravla kakemu človieku, nobedan ji nie viervu, vsi so jo parjemali za naumno. Jest pa san ji poviedala, de adan naš parjatelj, Jožko, je paršu s skijami gor od varha Matajura not dou vas an je glih takuo vidu velike stopienje gor v Srednjin varhu.«

Vsi so tiho poslušali mat, samuo mož je odguoru: »Tekrat, ki smo se midruz skijali gor z Matajura dou vas, niesmo nič posebnega vidli an je bluo glih v tistin cajtu, ki je bluo padlo puno snega.« Mat je nazaj začela pravt: »Se vidi, de medved je spau v kajšni jami. Dost liet nazaj poliete Mario Suoku je šu na gobe an gor v Doucu par studence on an medved sta se an cajt gledala tu oči. Obadva sta tiela iti pit uodo h studencu, pa te parvi je paršu medved, ki se je oglasu močnuo za mu dopoviedat, de on je že atu. Buogi Mario, ki ga nie videu, je mislu, de kajšan vasnjan je norčjavu, mu se špodielu, dok nie zagledu ta pred sabo medveda zadartega.

Kuo je hitro uteku gor na veliko skalo an kajšne velike težave je imeu za ga proč zagnat, bau se je dol skočnit an utejč. An cajt sta oba rapotala, uekala, mahatala dan buj ku te drug, dok medved se nie utrudiu tiste komedje uganjat an je šu proč.«

Te velik sin je ustavu mat: »Nu ben, fini jo! Niesmo bli takuo mikani, de smo se pozabili, ka se je gajalo Mariunu.«

»Želin, de vi bota viedli, kuo jest se bojin, de an dan al drug srečamo medveda glih tle pred našo hišo. Bi ne bluo obedne čude!«
So se ji posmejali, pa mat je le naprej pravla: »Sa videta, de nie vič ljudi po hišah! Pomislita, de tle v našin koncu smo ostali samuo mi, tle za našo hišo začne host. Zvičer pozime je takuo tiho tle uone, pisi so not v hišah an se jih ne čuje lajat, more lahko se zgodit, de če gremo uon po darva, ga zagledamo glih tle na pajuole pred vrat!«
»Ti mama imaš previč fantazije!« je odguoru nazaj te velik.
»More an bit! Kar smo bli mikani, smo gledal tiste kartone po televisione, Yogi - Bubu. Se zmisneš?« je vprašala moža. »Sta bla dva medveda, ki sta juden kradla za jest. Tud naši emigranti, ki so v Kanadi, pravijo, de kjer oni imajo hiše po jezerah, jin hodijo blizu medvedi krast, kar pustijo zuna.«
Mat le naprej prave: »Še tuole van povien antada bo konac za naco! Donas, kar san paršla damu od diela, san vprašala Guolaca, ki gre nimar tle gouon hodit, če vie kiek od medveda! On prave, de je videu prov jelena glih tle za našo hišo, gor par nit, kjer so ankrat odpeval darva an senuo, ki so spuščal od Srednjega varha.«
Sin te mal, ki je muču do tentega, je jau veseu: »Jelen je paršu, medved se je uornu, manjka še vuk, mače to duje an še duo?«
Mat se je zagriela an jala: »Še tisti fardamani klopi so paršli, ki ankrat jih nie bluo. Buog jih ščedi, dost jih je, kar genja mraz! An Buog nas var, ku se muormo ahtat za ne oboliet zauoj njih!«
Odguoru je nazaj te mal: »Jest, mama, bi biu rad, če bi se uornili škrati an krivapete.«
»Kuo je tuo, de ne? Škrati an krivapete so bli an bojo, če mi vierjemo, de so. Krivapeta bi še nam lahko pomala, kuo rešit tele naše nove težave!« je dopoviedala mat brez jeze an začela spravjat ta z mize posodo.
Po vičerji mat je diela na mest hišo, an takuo ki je čedla, nje misli so ble na tiste zadnje besiede, ki je poviedu te mal sin, »... če bi se uornili škrat an krivapete.«
Pried ku je šla spat, je bla vajena puno potaknit čeu špurget, da ostane hiša gorka ponoč, pa tu bance nie bluo vič darve. Paržgala je luč od zuna hiše, an samuo kar je odparla vrata, je zagledala snieg; pred hišo je bluo vse bielo an dol po vasi, kjer so svetili lampioni, je vidla vse korca od hiš biele.
Pomislila je: »Če puojde tel snieg celo nuoč, jutre zguoda bomo muorli preca vstat za diet kietne makini.«
Nesla je v hišo adno korpo darve, lepuo potaknila oginj an šla spat. V pastieji je

zbudila moža za mu poviedat, da gre snieg, an pried ku je zaspala, je pomislila, kuo je bluo lepuo tan uone gledat v luht, kuo snieg pada počaso, mernuo, tiho. Kuo je biu liep tist nje sviet, kjer je ona živiela glih ku tu adni pravci ... škoda, de je biu takuo zapuščen. S telimi misli je zaspala.

Gore s klanca gre douon dou vas adna žena. Kuo je čudna!!! Ima dugo kikjo, na glavi adan velik čarin šial ovit okuole šije an raman. Kan gre? To parvo hišo, ki sreča, bo moja, buojš, de gren not. Oh, tuče na mojo okno. Pa ka ne vide kampanel ta na zidu? Not v mojo hišo je paršla an na klop od špurgeta san ji storla se usednit, de se ogreje blizu ognja. Sada, ki sedi pred mano, vidin peto san spried – parste če zad! Krivapeta je!!! Ona zastop, de san jo zapoznala, anta me prave: »Naco san čula, de kajšan me je pogrešiu, more bit an otrok, ki je želeu me videt, al pa ti lohni ... S sarcan te povien, de za me je žalostno prit dou v vas an jo videt takuo prazno, brez otruok, ki lietajo an uečejo od hiše do hiše, brez mater, ki jih kličejo damu spat, kar je mrak an ki jih strašijo, de če pridemo mi, jih bomo lovile ...
Rada stojin sama gor v Skrilah v moji jami tle za vasjo, an čeglih je zrastlo puno arbide, kjer ankrat je bluo vse obdielano an posiečeno. Vidin, de ljudje gredo živet dou dolino, zauoj ki dol imajo vse an zauoj ki tle na briegu življenje je buj težkuo. Vi, ki sta ostali, sta narbuj močni, vi varjeta celo vas, de host van jo na požgre. Če ostaneš tle, če ne puojdeš an ti dol za kraj z družino, jest bon hodila te gledat, an če me na boš komandierala al pa kregala, te bon puno pomala.

Darlila je ura, ki je zbudila mat. Ona jo je lepuo čula an hitro vstala, odparla okance an pogledala, dost snega je padlo ponoč.
»Je muoru preca genjat snuojka. Ga je le tarkaj!« je poviedala možu.
Ku vsako jutro je šla dou hišo an parvo rieč zakurila oginj. Nucala je veje an te drobne darva, ki so ble dou kliet, takuo de je muorla iti če uon na snieg an dol zdol pod hišo po nje. Ta na sniegu nieke stopienje prov čudne je zagledala. »Ma ne, na more bit! Jest obnorejen, če niesan že obnoriela, zauoj telih stopienj ...« je pomislila med sabo.
Spregnjena pred špurgetan je zanetila oginj an tist moment pogrešila, kaduo je sedeu na klop. H pamet so ji paršle tiste kuražne besiede »... jest bon hodila te gledat ...«

LAUDATOR TEMPORIS ACTI

ALI: KUO SE JE STALO BUOJŠ, KAR JE BLUO SLAVIŠ

RICCARDO RUTTAR

Sedeu san v salotu, doma, na mahnin divane, partisnu san baton an počaso divan se je stegnu, de mi je vzdignu noge an naravnu harbat, takuo san ostu ku ulegnjen. Po televižjone, namest gledat navadne šlevtarije v nediejo popudan, san poslušu rusko muziko, ki san jo ušafu na adnin med tavžint kanalu, ki sparjeman po satelitu, grede k' san drug baton partisku za *zapping*. Če me je biu kajšan klicu po telefone, san imeu par sebe telefon brez niti, ki kličejo *cordless* ... an če san biu imeu kiek potriebo, mi nie bluo korlo ku ženo klicat, ki je nieke bukva prebierala v drugi sobi. Kuo se more mislit drugač na srečo? Pa ... pa pred mano na zidu, nad televižjonan maji an kuadar čarne biele barve, kuadar, na kater san stuoru parjatelju, ki se tu tuole umi, namalat podobo domače stare hiše, kjer san se rodiu, v rojstni vasi, tan gor nad Arbečan v Nediških dolinah. Dau san malarju staro fotografijo od družinske hiše, nareto v cajtih, kar san hodu v šuolo malo cajta po uojski, kar cajti, takuo k' imamo navado pravit, so bli težki. Težki cajti, nie ki reč. Ben, atu na mahnin divane, brez nobedne skarbi, ku papež v moji liepi, modernasti hiši, kjer purtoni se odperjajo sami takuo k' taparele na oknah (na kor ku baton partisint), atu grede k' muzika pokriva vsak šum, gledan čja v tel kuadar moje stare hiše an moja pamet se uarne v tiste cajte, kar san hodu v šuolo v Kravar, torbo bukvi an zvezku v roki, predarte na palcu žeke, kalcetone, ki je nona spledla z vuno, ki je ponoč predla mama, ki jo je tata ostrigu od treh uci, ki smo imiel v štali, obličen s preuozko jopico an v kratkih bargeškah, ki mojmu bratru so ratale preuozke. Zagodà vstajat v zimskin cajtu (namest žeku lesene košpe, če je biu snieg) an preca iti po stazici v šuolo v bližnjo vas, pried k' bi sonce pomahnielo zaledjeno skorjo snega ... zak je bla doplih fadija, hodit po mahnin sniegu do koliena v njin. Dvajst minutu hoje, hitro za se ugriet, an prekladat torbo od marzle roke v to drugo, za jo ugriet pod pasko ... ja,

duo je imeu rakovice!? Tuole za začet zornado; pa pried je bla marzla uoda v bukaleti na šegleriji za umit hitro roke an lice; pulenta je uonjala v kotlu, grede k' je mama nalivala v škudiele glih pomuzeno, šele mjačno mlieko. V šuoli meštri nie samuo trucu, če je bluo kiek narobe; adan meštri za dva razreda v skednju, za kater nie korla ku lavanja v piču an kartina od Italije na zidu, de je ratu šuolska soba. Štufo, ki je bla v drugin piču, jo je bluo kaka buj pogosto kurit, de bi na zeblo. Srečni so bli tisti, ki nieso imel poledcu. An po šuoli? Hitro damu, de smo ušafal štanjadco mineštrona na robu ugasnjenega furnela. Sniest hitro an brez zamude iti na Japno, v senažet, kjer tata an mama sta nabierala kostanj. Tata je pograbu griče an perja pod drevesi an miez trave smo zarne pobieral, na uadjo med bratri, duo napune pried cajno. Par mraku trudni damu, vsak s sojin žakjacan al s košo kostanja na harbatu. Doma je bluo za žvino komadat, gnuoj vekidat, krave napojit; je korlo darva stacat, de je mama zakurila za skuhat vičerjo: bież po dvie kalance! Pogled, zaki bule jinica! Varz v trombo na skednju dvie vile sena! Vzam povierak an šeglote an bież do na Gorico h koritu po uodo! Pogled, če je kako ice v gniezde v kokošnjace! Bież klicat tat na vičerjo! Za vsakega od nas bratru je bluo kiek ... an glih kar si veluožu bukva na mizo za začet domače naloge, kompite ... je korlo vse kup spravit nazaj v torbo, zak so bli že štakanje al pa pinca an batuda na mizi. »A si se užegnu? Na stuoj vartat z žlico v štakanje za ušafat ocvierak! Jej an idrik ...«
Ku tu filme so spomini tekli pred mano, grede k' san gledu v kuadar moje hiše; dok glas moje žene me nie parpeju h sebe: »A si dau jest pisu?« Ja! Nazaj vse tiho. Vidu san v tistin kuadre muoj otročji stan an ga parmieru z donašnjin; začela mi je pamet skakat od starih cajtu do donašnjih an nazaj v stare, ku balca od ping ponga. Morebit vse tuole nie bluo ratalo, če niesan biu prebrau dan pried na giornale globoke misli, ki jih je napisu poznani giornalist Gianpaolo Fabris. V članku se je Fabris vprašu, kan smo paršli s progrešan, z razvojan, z donašnjo nujo do konsumizma. Niesmo vič judje, ki dielajo za potriebo, za vsakdanje naravne potriebe ... (mislu san na moje otroške lieta), dielamo za kupit vsega, tudi nanucnega, an ga hitro ponucat brez potriebe, takuo rata, de nieso vič aziende, ki dielajo za nas, za naše potriebe; je glih narobe, smo mi, judje, ki dielamo za nje, za aziende; so aziende, ki nas nucajo, ne mi nje, na služejo nan, smo mi od njih podvarženi. Kar san biu majhan, je ciela družina doma dielala za preživiet an le malo se je vzelo od zuna. Jest, pit, se oblieč, imiet strieho, se navast stat na sviete, viervat v Boga, spoštuvat božje zapuovedi ... malo vič drugih skarbi smo imiel ... Donas? Donas dielamo venč part, za kar nie nujno potriebno, de olajšamo takuo življenje, de za fadijat muormo plačat. Gremo

napri na batone ... je takuo vse automatizirano, de na vemo vič, kaj je fadija; imamo vsega tarkaj previč, de na znamo vič uživat dobrega, v katerin plavamo, an niesmo maj kontent, zak vse okuole nas nan ponuja skušnjave za nove drage potriebe. Naše življenje je saldu manj človieško an svobodno, zak nas konsumizem komandiera an od pogluovnosti ratavamo sužnji, škjavi, podvarženi telemu plazu, ki na vemo, kan nas bo zašuku, nas an kupe z nan cieu sviet.

Donašnji imperativ je, de muoramo ponucat, konsumizem brez meje an meru, če ne ekonomija se ustave; če se na kupe an se na ponuca saldu vič, saldu brez miere, sviet se prevarže ... takuo ratava, de adan, ki špara, adan, ki se kontenta potriebnega, ratava karvičen, ku de bi žlajfu človieški razvoj; kriv, kier diela pruot interešan družbe, ki za preživiet muora vsak dan vič ponucat.

Na mojin divane polegnjen san se vprašu, al je ries, de donas se čujen buj srečan, buj veseu, buj brez skarbi, ku kar san živeu v hiši, namalani na kuadre. Ga niesan teu sparjet odgovora, ki mi je začeu rast ku goba v pamet ... na more bit, na smie bit ries, kar mi vrieje v pamet! Pa je bluo kaka. Vse mi je bluo skregano v glavi, med starin an donašnjin. Ne samuo, zak san biu otrok al zak tekrat san imeu življenje an upanje pred mano ... ne zak je nostalgija do starih cajtu me objemala ... sam ražonament, sama zdrava pamet me je parpejala do misli, de tekrat san buojš stau, de tekrat san biu buj veseu an brez skarbi, brez divana an batonu, zak je biu cieu sviet drugačno nastavjen. Začeu san štiet, ki dost reči jih je narobe v mene an okuole mene, ki dost reci me strašejo, kuo na adni tanki nitčici stoji parpeto vse moje donašnje blagostanje, kuo je težkuo an naobarno vsakdanjo življenje, od kar vstaneš an stopeš uoz hiše, dokjer legneš zvičer ... an še ponoč se na potalažeš. V strahu se vprašaš, če si fidano zaklenu vse vrata an okna. Težkuo zaspiješ, če si *Ballarò* al *Report* gledu po televižjone. Hiša, ki ankrat je bla duom, topluota, svoboda, šigurnost, čeglih je bla brez kjuča na vrateh, donas je ratala za me an za vse, ki jih poznan, liep paražon, tkaj k' se če zlat, pa paražon; moje razvade, moje zahtieve, moje neriesne potriebe so ratale za me težke kietne, ki me takuo vežejo an žlajfajo, de vse, kar iman, malo vaja pred strahan, de vse kup zgubin. Nič na doseže globokega emocjona an sreče, ki san ušafavu v stuojkih majhanih reči, kar mi j' vse manjkalo, kar san biu veseu za no žugico, ki mi je mama kupila za dvie palankice. Tekrat muoj strah, de bi kiek zgubu, je biu majhan, zak pru malo san imeu za zgubit.

Stare filozofije an viere pravejo, de veseje je, kar vse potriebe so potalažene, takuo nas uči Buda! Veseje je, kar znaš delit, kar imaš, v ljubezni do drugih, takuo nas je Kristus učiu. Donašnji sviet gre narobe: vse okuole nas stor rast v nas nepotriebne

potriebe an grede se našo življenje spraznjava vrednot, za katere se splača živiet. Naraščajo strah, nešigurnost, grede k' se cieu sviet ostrupi od odpadku, ki jih razmieta človek, parasit, ki grize, kopa, varta, strupi kožo zemje brez viedet, de kupe z njo jo zakarpa. Naumna nezaviest egoizma an neodgovornosti. Vsak v sojin hlevčiču, sam za se ... ku prase.

IZ NAŠEGA DELA

KULTURNO DRUŠTVO IVAN TRINKO

6.1.2008
Čedad, gledališče Ristori
Dan emigranta

31.1.2008
Špeter, Slovenski kulturni center
predstavitev Trinkovega koledarja
nastop učencev Glasbene šole GM Špeter

22.2.2008
Hlodič, Občinska dvorana
srečanje z avtorjem Drago Jančar
Sodelovanje: Društvo Topoluove

26.2.2008 - 3.3.2008
Kobarid, sedež Fundacije Poti miru v Posočju
skupinska razstava beneških umetnikov in prijateljev
Sodelovanje: Kulturno društvo Stol Breginj, Fundacija Poti miru v Posočju, Društvo beneških likovnih umetnikov

28.2.2008
Kobarid, Dom Andreja Manfrede
Spoznajmo naš skupni kulturni prostor ob Nadiži
»Beneška Slovenija v besedi in sliki«
Predstavitev Trinkovega koledarja in drugih knjižnih novosti Benečanov
razstava novejših publikacij in celotne zbirke Trinkovih koledarjev
Sodelovanje: Kulturno društvo Stol Breginj, Fundacija Poti miru v Posočju
nastop: Okteta Simon Gregorčič Kobarid ter učencev glasbenih šol iz Špetra in Kobarida

1.3.2008
Razpotje (Dreka), občinska dvorana
prof. Milko Matičetov, dr. Nevenka-Nena Židov:
konferenca »Pirhi kot del velikonočnega žegna, kot darilo, kot magično sredstvo, krašenje pirhov«
Sodelovanje: Društvo Kobilja glava

11.3.2008
Gorica, Knjižnica D. Feigel
predstavitev knjižne zbirke »Pa nič nie še umarlo« in Trinkovega koledarja
Sodelovanje: ZTT, Knižnica D. Feigel

14.3.2008
Čedad, dvorana SOMSI
predstavitev pesniške zbirke Luciana Morandini »Iti hoditi / Camminando camminando«
Sodelovanje: društvo SOMSI-Čedad

14.3.2008
Breginj, osnovna šola
Spoznajmo naš skupni kulturni prostor ob Nadiži
predstavitev Trinkovega koledarja
nastop zbora Naše vasi iz Tipane in ženskega pevskega zbora Breginj
Sodelovanje: Kulturno društvo Stol Breginj, podružnična šola Breginj

16.3.2008
Razpotje (Dreka), občinska dvorana
Laboratorij »Kuo se napravejo, kuo se farbajo, kuo se pišejo pierhe«
Sodelovanje: Društvo Kobilja glava

28.3.2008
Čedad, gledališče Ristori
Poseben večer Film Video Monitor
Predstavitev novega filma Alvara Petriciga »Mala apokalipsa«
Sodelovanje: Kinoatelje, Zavod Kinoatelje, Študijski center Nediža
Pokroviteljstvo: Občina Čedad

14.4.2008
Trst, Peterlinova dvorana
Ivan Trinko, spodbujevalec spoznavanja in dialoga med kulturami
predstavitev zbornika Mons. Ivan Trinko

in Trinkovega koledarja
razstava 50 let Trinkovega koledarja
Organizacija: Društvo slovenskih izobražencev

24.4.2008 – 18.5.2008
Čedad, Cerkev S. Maria dei Battuti
razstava »Moji srčni kraljici« Rudija Škočirja
Sodelovanje: Društvo beneških likovnih umetnikov
Pokroviteljstvo: Občina Čedad

24.4.2008 - 18.5.2008
Špeter, Beneška galerija
razstava »Moji srčni kraljici« Rudija Škočirja
Sodelovanje: Društvo beneških likovnih umetnikov
Pokroviteljstvo: Občina Čedad

17.5.2008
Čedad, Cerkev S. Maria dei Battuti
koncert mešanega komornega zbora
»Ljubljanski Madrigalisti«
ob razstavi »Moji srčni kraljici« Rudija Škočirja
Sodelovanje: Društvo beneških likovnih umetnikov, ZSKD

29.5.2008
Špeter, občinska knjižnica
srečanje z avtorjem prof. Gianni Tomasetig
Sodelovanje: občinska knjižnica v Špetru

15.06.2008
XIV mednarodni pohod prijateljstva
Čeniebola-Robidišče-Podbela
v spomin na Ada Conta
Sodelovanje: SKGZ Čedad, Občina Kobarid, Upravna Enota Tolmin, Občini Fojda in Ahten, Fundacija »Poti miru v Posočju«, Združenje Alpincev in društvo Lipa iz Čeniebole, Kamp Nadiža

21.6.2008
Kambreško (SLO)
VI. Kulturni dnevi pod Globočakom:
Slovenci Videnske pokrajine in tiskana beseda
predstavitev Trinkovega koledarja in medijev
v Benečiji,
Poklon Kekku
Organizacija: TRD Globočak – Kambreško, občina Kanal ob Soči
Sodelovanje: Kulturno društvo Ivan Trinko-Čedad, Sedež RAI FJK-Slovenski program

12.7.2008
Topolove – Postaja Topolove
predstavitev projekta Koderjana
in knjige Draga Jančarja
»Zapiski iz Schiavonie / Appunti dalla Schiavonia«
Sodelovanje: društvo Topoluove

31.07.2008 – 21.8.2008
ciklus konferenc »Dreka, 90 liet po te Pervi vojski, eldje in dogodki«
Sodelovanje: Društvo/Associazione Kobilja glava, Pro Loco Nediške Doline

31.7.2008
Rifugio Solarje
Marco Mantini: »Poti miru«

7.8.2008
Štuoblank, pri Komardinu
Elpidio Ellero: »Italijanske vojaške oblasti, eldje in duhovniki v Benečiji«

21.8.2008
Rifugio Solarje
Gabriele Donato:»Tu hišah, vojska an notranja fronta«

14.8.2007
Razpotje, Dreka
Predstavitev pesniške zbirke
»Mutasti se šuljajo spomini«
Gabrielle Tomasetig – Podpotnikove
Sodelovanje: Društvo Kobilja glava

14.8.2007
Razpotje – Devica Marija, Dreka
»Rožinca 2008«
Sodelovanje: Društvo Kobilja glava

25.9.2008 – 10.10.2008
Čedad, Centro civico
razstava »Primož Trubar (1508 – 1586), veliki neznani evropejec«
Sodelovanje: SKGZ, SSO, NŠK, Generalni konzulat RS v Trstu, Zavod Parnas, Javni zavod Trubarjevi kraji, ZSKD, SP, ZSKP, GM, Kulturni dom Gorica
Pokroviteljstvo: Občina Čedad, Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu

25.9.2008 – 10.10.2008
Čedad, Knjižnica »Ivan Trinko«
razstava »Slovnice in slovarji slovenskega knjižnega jezika, novejše publikacije Slovencev Videnske pokrajine«

25.9.2008 – 10.10.2008
Špeter, Beneška galerija
razstava »Novejše publikacije Slovencev Videnske pokrajine«
pobuda »Izberi knjigo«
Sodelovanje: Društvo beneških likovnih umetnikov

2.10.2008
Špeter, Slovenski kulturni center
konferenca prof . Marte Ivašič:
»Trubar med nami: Primož Trubar v Trstu – Te dan je vsega veselja, stara božična pesem iz Benečije«
Sodelovanje: Inštitut za slovensko kulturo

6.10.2008
Špeter, občinska sejna dvorana
srečanje z Borisom Pahorjem
Sodelovanje: Inštitut za slovensko kulturo, društvo Srebrna kaplja

10.10.2008
Čedad, občinska knjižnica
knjigoveška delavnica ročne vezave knjig
Sodelovanje: Zavod Parnas
Pokroviteljstvo in sodelovanje: Občina Čedad

6.12.2008
Hlocje, občinska dvorana
predstavitev CD »Stoji, stoji lipica«
Sodelovanje: Glasbena šola GM Špeter, Glasbena matica

MALA APOKALIPSA
Predstavitve filma Alvara Petriciga
Sodelovanje: Kinoatelje, Zavod Kinoatelje,
23.1.2008
Trst, Cinema Excelsior
tekmovalni program 19. Trieste film festival
28.3.2008
Čedad, gledališče Ristori
Poseben večer Film Video Monitor
Sodelovanje: Študijski center Nediža.
Pokroviteljstvo: Občina Čedad
1.4.2008
Gorica, Kinemax – Hiša Filma
Poseben večer Film Video Monitor
Sodelovanje: Študijski center Nediža.
6.7.2008
Topolove (Grmek)
Postaja Topolove
23.7.2008
Čedad, Foro Giulio Cesare
Mittel immagini
Sodelovanje: Associazione Mittelfest, SOMSI, Navel, Gorska skupnost Ter, Nediža, Brda
27.8.2008, 30.8.2008
Bosco Chiesanuova (Verona)
tekmovalni program
XIV Film Festival della Lessinia
7.10.2008
Lodi
X Lodi Città Film Festival
22.10.2008
Portorož - tekmovalni program
11. Festivala slovenskega filma
22.11.2008
Tolmin, kinodvorana
Festival etnografskega in dokumentarnega filma Vidovin

Alvaro Petricig je na 11. Festivalu slovenskega filma v Portorožu dobil nagrado Vesna za posebne dosežke s sledečo obrazložitvijo: »Z izvirnim estetskim pristopom tako v sliki kot zvoku dokumentarni film preseže meje žanra, pridobi poetične razsežnosti in pove mnogo več, kot da zgolj dokumentarno govori o tem, kako je umrla neka vas. Film Mala apokalipsa Alvara Petriciga je v vseh pogledih nekaj posebnega. Zato nagrada za posebne dosežke.«

ČLOVEK IZ SREDNJEGA – L'UOMO DI STREGNA
Predstavitve filma Paola Rojatti
Sodelovanje: Kinoatelje, Kd Ivan Trinko, Študijski center Nediža
5.3.2008, Budimpešt
Festival antropološkega filma Dialektus
3.4.2008, Graz (Avstrija)
Festival Diagonale, sekciji Festivals im Dialog
24.9.2008 Salekhard (Sibirija)
festival Russian anthropological film festival;
oktober 2008, Centro de Interpretação da Serra da Estrela – Seia (Portugal)
informativni program XIV. mednarodnega filmskega festivala Cine'Eco

Publikacije:

Moji srčni kraljici (katalog razstave)

Appunti dalla Schiavonia / Zapiski iz Schiavonie

Mutasti se šuljajo spomini

Trinkov koledar za leto 2009

Rezija naša
(priloga Trinkovega koledarja za leto 2009)

Mlada lipa 12

Stiki

Spletna stran **www.kries.it**

SLOVENSKA BIBLIOGRAFIJA VIDENSKE POKRAJINE LETO 2007

KSENIJA MAJOVSKI

(NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA, TRST)

Slovenska bibliografija videnske pokrajine upošteva serijske in monografske publikacije, ki govorijo o Slovencih s tega območja, dela slovenskih avtorjev in založnikov iz videnske pokrajine ter dela v slovenščini ali v slovenskem narečju, ki so nastala na obravnavanem ozemlju. Kriterij izbora gradiva za bibliografijo je dokaj širok, saj smo k monografijam prišteli tudi stenske koledarje z besedilom, kartografsko gradivo, glasbene tiske ter gradivo razmnoženo kot tipkopis oz. računalniški izpis (npr. besedila uprizoritev Beneškega gledališča).

Popis je urejen po strokah univerzalne decimalne klasifikacije z dodatkom naslovnega in imenskega kazala. V bibliografijo smo vključili tudi starejše tiske (do 5 let nazaj), ki so izostali iz prejšnjih bibliografij zaradi težav pri pridobivanju gradiva. Odločili smo se, da objavimo njihov popis, saj bi sicer te enote izpadle. Označene so z zvezdico (*).

Bibliografija je izdelana z računalniškim programom COBISS, ki povezuje v omrežje 375 slovenskih knjižnic. Narodna in študijska knjižnica je vključena v to omrežje. Baza podatkov COBISS je dosegljiva v celoti ali pa tudi kot katalog posamezne vključene knjižnice prek spleta internet, in sicer tudi na naslovu spletne strani Narodne in študijske knjižnice **http://www.nsk-trst.sik.si**.

1. **All'ombra del Canin** = Ta pod Ćanynowo sinco : bollettino parrocchiale di Resia. – Anno 1, n. 7 (1928)- . – Resia : Parrocchia di S. Maria Assunta
80 (2007), 1-4. – 30 cm
Četrtletnik. – Odg. ur. Duilio Corgnali. – Besedilo pretežno v it. s posameznimi članki ali stavki v rezijanskem narečju. – Zapis podnasl. v rezijanščini se spreminja

2. **Beneški dnevnik.** – 2005- . – Čedad = Cividale del Friuli : Cooperativa Most
2007. – 24 cm
Letnik. – Nadaljevanje stenskega koledarja: Beneški koledar

3. **Clenia ieri e oggi** : informazioni del comitato pro-Clenia. – [2005?]- . – [Clenia : Comitato pro-Clenia]
2007, dic. – 30 cm
Občasno. – Besedilo pretežno v it. s posameznimi stavki ali besedami v beneškoslovenskem narečju

4. **Dal "San Martino"** : bollettino parrocchiale. - [Ljesa : župnija, 1962?]
45 (2007), n. 1-3. – 34 cm
Trikrat letno. - Besedilo pretežno v it. s posameznimi stavki, besedami ali krajšimi članki v beneškoslovenskem narečju. – Popis po št. 1, leto 12 (1973)

5. **Dom** : kulturno-verski list. – Anno 1, n. 1 (1983)- . – Cividale del Friuli : Most
42 (2007), št. 1-22. – 43 cm
Petnajstdnevnik. – Odg. ur. Marino Qualizza. – Besedilo v slov., it. in beneškem narečju. – Podnasl. se spreminja.
ISSN 1124-6472

6. **Emigrant** : periodico bimestrale dell'Unione emigranti sloveni del Friuli-Venezia Giulia = Časnik Zveze izseljencev iz Furlanije-Julijske krajine. – 1981, n. = št. 0- . – Cividale : [Zveza slovenskih izseljencev]
24 (2007), n. 1, 2/3, 4, 5/6
Dvomesečnik. – Odg. ur. Dušan Udovič – Besedilo v slov., it. in beneškem narečju ter priložnostno v drugih jezikih. – Slovenski podnasl. se spreminja. – Pril. k št. 2/3: Koledar 2008. – Različne mere

7. **Galeb** : mladinska revija. - Let. 1, št. 1 (1954)- . – Čedad : Soc. Coop. Novi Matajur
53 (2006/2007), št. 5-10. – 27 cm
54 (2007/2008), št. 1-4. – 27 cm
Mesečnik. – Gl. ur. Majda Železnik, odg. ur. Igor Gabrovec
ISSN 1124-6480

8. **Galebov** šolski dnevnik ... . – 1983/84- . – [Čedad] : Zadruga Novi Matajur
2006/2007. – 23 cm
2007/2008. – 23 cm
Letnik. – Odg. ur. Igor Gabrovec

9. **Näš glas** = La nostra voce : semestrale del circolo culturale resiano "Rozajanski Dum". – Anno 5 [i. e. 1], n. 1 (dic. 2005)- . – Prato di Resia : Circolo culturale resiano "Rozajanski Dum"
3 (2007), n. 1-2. – 32 cm
Dvakrat letno. – Odg. ur. Luigia Negro. – Pril.: Naš kolindrin 2008

10. **Novi Matajur** : tednik Slovencev Videmske pokrajine. – Let. 1, št.1(1974)- .– Čedad = Cividale : Soc. Coop. Novi Matajur
2007, št. 1-49. – 43 cm
Tednik. – Odg. ur. Jole Namor. – Besedilo v slov., it. in beneškem narečju
ISSN 1124-6626

11. **Slovit** : Sloveni in Italia : bollettino di informazione = informacijski bilten Slovencev v Italiji. – Anno 1, n. 1 (1999)- . – Cividale del Friuli : Most
9 (2007), n. 1-12=111-122. – 30 cm
Štirinajstdnevnik. – Odg. ur. Giorgio Banchig

12. **Trinkov** koledar za leto... / [izdalo] Kulturno društvo Ivan Trinko, Čedad. – 1952- . – Špeter : Zadruga Lipa ; Čedad : Kulturno društvo Ivan Trinko
2007. – 21 cm
Letnik. – Odg. ur. Iole Namor. – Priloga: Paolo Manzini - Pajak
ISSN 1126-6790

13. **La vita cattolica** : settimanale del Friuli. – Udine : La Vita cattolica
85 (2007), n. 1-50. – 41 cm
Tednik. – Odg. ur. Ezio Gosgnach. – Popis po št. 5, letn. 78 (2000). – Vsako prvo ali drugo št. v mesecu str. v slovenščini oz. v beneškoslovenskem narečju z naslovom: Po slovensko (12-krat letno)

14. **Vitainsieme** = Življenjekupe: bollettino delle parrocchie di S. Leonardo AB (S. Leonardo) e di S. Paolo AP. (Stregna). – Anno 1, n. 1 (dic. 2001)-. – S. Leonardo : parrocchia
7 (2007), n. 1-3. – 30 cm
Trikrat letno. – Odg. ur. Luca Nazzi. – Poleg vzpor. nasl. tudi posamezni izrazi, stavki ali članki v beneškem narečju

31 SOCIOLOGIJA. DEMOGRAFIJA. STATISTIKA

1.

DUE mondi = Dva sveta / [[uredil] Fabio Bonini]. - Stregna = Sriednje : Comune ; Prepotto : Comune ; Kanal ob Soči : Občina, 2007 (Premariacco : Juliagraf). - 117 str. : ilustr. ; 30 cm

Besedilo v it. in slov. - Izšlo ob Projektu Programa evropske pobude, Interreg III A Italija-Slovenija, Dejanje 3.2.1: "Čezmejno sodelovanje za usklajevanje sistemov. Welfare State". - Bibliografija: str. 16-117

COBISS.SI-ID 2822636

32 POLITIKA. MANJŠINSKO VPRAŠANJE

2.

CONT, Ado

Po sviete : Canebola e l'emigrazione / Ado Cont. - Čedad : Kulturno društvo Ivan Trinko = Cividale : Circolo di cultura [Ivan Trinko], 2007 (Premariacco : Juliagraf). - 117 str. : ilustr. ; 24 cm - - Naša zemja, naše uode [Kartografsko gradivo]. - 1 zvd ; 46 x 32 cm, zložen na 23 x 16 cm

Besedilo pretezno v it., nekaj prispevkov tudi v slov. - Zvd. vsebuje ledinska imena, imena voda in seznam lastnikov

COBISS.SI-ID 2948844

35 JAVNA UPRAVA. VOJNA VEŠČINA. VOJNE ZNANOSTI

3. *

STREGNA. Comune

Comune di Stregna : Provincia di Udine : statuto comunale = Občina Sriednje : Pokrajina Videm : občinski statut. - [Sriednje : Občina, 2005?]. - 79 str. ; 21 cm

Ov. nasl.: Statuto comunale = Občinski statut. - Besedilo v it. in slov. - Letnica izida negotova, vsekakor med leti 2005 in 2007

COBISS.SI-ID 3154156

39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA. FOLKLORA

4.

KOLENDAR 2008 [Slikovno gradivo] / realizzazione Margherita Trusgnach Tarbjanova e Aldo

Clodig Te dolenjih. - [Garmak] : Garmiški kamun ; [s. l.] : Kulturno društvo Rečan = Grimacco : Comune ; [s. l.] : Circolo culturale Rečan, [2007?] (Ud [i. e. Udine] : La Tipografica). - 1 koledar (8 listov) : barve ; 39 x 27 cm
Besedilo v beneškem narečju. - Koledar z reprodukcijami starih fotografij vaščanov in s slovenskimi ljudskimi pesmimi
COBISS.SI-ID 3278316

5.

MATIČETOV, Milko
Zbirka 25 pirhov s Tarčmuna v Benečiji 1906, Trinkovo darilo Slovenskemu muzeju v Ljubljani = 25 uova pasquali di Tercimonte donate nel 1906 da Ivan Trinko al Museo sloveno di Ljubljana / Milko Matičetov. - [Čedad] : Kulturno društvo Ivan Trinko = Circolo di cultura [Ivan Trinko], 2007 ([Premariacco] : Juliagraf). - Str. 212 [i. e. 412]-421 : ilustr. ; 22 cm
Ov. nasl. - P. o.: Mons. Ivan Trinko : (1963-1954). - Potiskane in oštevilčene notranje str. ov. - Vzpor. besedilo v slov. in prevod v it.
COBISS.SI-ID 3020524

6.

TA par počivale : storie raccolte lungo un sentiero / besedila uredila, testi a cura di Luisa Battistig ; ilustracije, illustrazioni Luisa Tomasetig. - Sauodnja = Savogna : Pro loco Vartacia, 2007 (Pasian di Prato : Litho stampa). - 30 str. : ilustr. ; 17 cm
Besedilo v beneškoslovenskem narečju in prevodi v it.
COBISS.SI-ID 3176940

7.

TRUSGNACH, Lucia, ilustratorka, etnografinja
Rožinca je naša : festa dell'Assunzione a Drenchia / Lucia Trusgnach-Škejcova ; [fotografije, fotografie Norma Cicigoi ... [et al.] ; so pomagali, hanno collaborato Fabio Bonini ... et al.]. - Cividale del Friuli = Čedad : Most : Kulturno društvo Ivan Trinko = Circolo di Cultura Ivan Trinko, 2007 (Premariacco : Juliagraf). - 47 str. : ilustr. ; 21 cm + 12 reprodukcij akvarelov (30 x 21 cm)
Vzpor. besedilo v it. in beneškoslovenskem narečju
COBISS.SI-ID 3023340

6 UPORABNE ZNANOSTI

8.

FERLUGA, Peter
Škrobek kuha : krasne dobrote za ustvarjalne otroke / Peter Ferluga ; ilustrirala Jasna Sepin ; [spremna beseda Majda Železnik]. - [S. l.] : Revija Galeb ; Čedad : Zadruga Novi Matajur, 2007 (Trst : Graphart). - 48 str. : ilustr. ; 27 cm
COBISS.SI-ID 3024364

71/72 PROSTORSKO UREJANJE. ARHITEKTURA

9.

LESIZZA, Oddo

Segni devozionali delle Valli del Natisone / Oddo Lesizza. - Udine : Societât Filologjiche Furlane = Società Filologica Friulana, 2007 (Udine : Arti grafiche Fulvio). - 270 str. : ilustr. ; 23 cm

COBISS.SI-ID 3083500

73/77 KIPARSTVO. RISANJE. SLIKARSTVO. GRAFIKA. FOTOGRAFIJA

10.

AITA, Roberto

Jenseits [Slikovno gradivo] : 18 polaroid / Alberto Aita. - Topolò = Topolove : Associazione ; [s. l.] : Associazione artisti della Benecia = Društvo beneških umetnikov, [2007?] (Cormons : Poligrafiche San Marco). - [18] fotografij : barve ; 15 x 14 cm v mapi 19 x 15 cm. - (Viaggio da Topolò ad Abitanti = Potovanje iz Topolove v Abitante ; 3)

Spremno besedilo v it. in slov. - Izšlo v okviru projekta Interreg IIIA/Phare CBC Italija - Slovenija 2000-2006

COBISS.SI-ID 3247084

11.

COCCOLO, Alessandro

Rezija : terra di confine / [fotografie e selezione testi] Alessandro Coccolo. - 1a ed. - [Gemona] : [samozal.] A. Coccolo, cop. 2007. - 48 str. : ilustr. ; 24 x 30 cm

COBISS.SI-ID 26271789

12.

MANZINI, Paolo, arhitekt, kipar

Paolo Manzini - Pajak / [fotografije, fotografie Paolo Comuzzi, Simonetta Manzini]. - [Čedad : Kulturno društvo Ivan Trinko, 2007?] ([Premariacco] : Juliagraf). - [28] str. : ilustr. ; 21 cm

Besedilo v slov. in it. - Z oznako: Trinkov koledar za leto 2007: likovni vložek/inserto. - Izšlo kot priloga Trinkovega koledarja za leto 2007

COBISS.SI-ID 3108844

13.

POSTAJA (14 ; 2007 ; Topolove)

Topolò = Topolove / [Stazione Topolò = Postaja Topolove, quattordicesima edizione, 30 giugno - 15 luglio 2007 ; disegni di Giorgio Vazza, Rinaldo Pallavisini, Jaka Bonča ; fotografie di Antonella Bukovaz ... [et al.] ; traduzioni Irena Jelerčič, Cosimo Miorelli, Ace Mermolja]. - Topolò = Topoluove : Associazione ; [s. l.] : Associazione artisti della Benecia = Društvo beneških likovnikov, [2007?] (Cormons : Poligrafiche San Marco). - 113 str. : ilustr. ; 21 cm

Ov. nasl.: Stazione = Postaja. - Besedilo v it. in slov. in včasih tudi v angl.

COBISS.SI-ID 3015660

14. *

RAZA Floreancig, Claudia

Odsevi narave = Riflessi della natura : Kulturni center Lojze Bratuž, 5. IV. 2006 - 19. V. 2006 / [Claudia] Raza ; [spremno besedilo, testo di presentazione Jurij Paljk ; traduzione in italiano Helena Plesničar]. - Gorica = Gorizia : Kulturni center Lojze Bratuž, 2006 (Gorica = Gorizia : Grafica goriziana). - 31 str. : ilustr. ; 27 cm

Besedilo v slov. in it.

COBISS.SI-ID 3076844

15. *

RAZA Floreancig, Claudia

Il respiro dell'esistenza / Claudia Raza ; testo di Enzo Santese ; fotografia Marco Feruglio ; traduzioni Giles Watson. - [S. l.] : A. Moro, 2006 (Tolmezzo : A. Moro). - 47 str. : ilustr. ; 30 cm

Vzpor. besedilo v it. in prevod v angl.

COBISS.SI-ID 3078636

16.

SKUPINSKA razstava = Mostra collettiva : približno 21 x 29 circa : Beneška galerija, Špietar, San Pietro al Natisone, 21.12.2007. - [S. l.] : Društvo beneških likovnih umetnikov : Kulturno društvo Ivan Trinko = Associazione artisti della Benecia : Circolo culturale Ivan Trinko, [2007?] ([Premariacco] : Juliagraf). - [48] str. : ilustr. ; 15 cm

Vzpor. besedilo v it. in slov.

COBISS.SI-ID 3100396

17.

TOFFOLETTI, Riccardo

Dentro i paesi : Valli del Natisone 1968 = Znotraj vasi : Nadiške doline 1968 / fotografie di Riccardo Toffoletti = fotografije Riccarda Toffolettija ; [pubblicazione a cura del] Centro studi Nediža = [izdajo je oskrbel] Študijski center [Nediža] ; [traduzioni, prevodi sloveno, slovensko Jadranka Križman, Luisa Vigini, inglese, angleško Taira Savio, William Henry Kleckner]. - Cividale del Friuli = Čedad : Most, 2007 (Rodeano alto : Lito immagine). - 149 str. : ilustr. ; 28 cm

Vzpor. besedilo v it. in prevod v slov., del besedila tudi v angl. - Bibliografija: str. 144-145. - Abstract

COBISS.SI-ID 2996460

78 GLASBA

18.

PLES anu müzika [Slikovno gradivo] = Il ballo e la musica : naš kolindrin 2008 = calendario resiano 2008. - Ravanca : Te rozajanski kultürski čirkolo "Rozajanski Dum" = Prato di Resia = Circolo Culturale Resiano "Rozajanski Dum", 2007. - 1 koledar (14 listov) : barve ; 35 x 24 cm

Vzpor. besedilo v rezijanščini in it. - S kratkimi novicami o rezijanskem plesu in glasbi ter fotografijami na to temo
COBISS.SI-ID 237681152

81 JEZIKOSLOVJE

19.

ČENIEBOLA [Slikovno gradivo] = Canebola : kalendar lieto 2008 anno / foto Associazione "Lipa" Canebola - Čeniebola, Kulturno društvo "Monte Joanaz" - Čeniebola. - Canebola = Čeniebola : Associazione "Lipa" : Kulturno društvo "Monte Joanaz" ; Čedad = Cividale del Friuli : Združenje don E. Blanchini = Associazione [don E. Blanchini], [2007?] (Salt di Povoletto (UD) : Grafiche Civaschi). - 1 koledar (8 listov) : barve ; 34 x 24 cm
Besedilo v it. in beneškoslovenskem narečju. - Koledar s hišnimi imeni in priimki vasi Čeniebola, ki jih je zbral Božo (Natalino) Zuanella
COBISS.SI-ID 3291628

20.

KENDA-Jež, Karmen
Shranili smo jih v bančah : slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale / [avtor, autore Karmen Kenda-Jež ; aktivno sodelovanje, con la partecipazione attiva di Maria Moschitz ; prevod v italijanščino, traduzione in lingua italiana Robert Grošelj, Matej Šekli ; prevod v nemščino in slovaropisna redakcija, traduzione in lingua tedesca e redazione del vocabolario Andrejka Žejn]. - Ukve : S.K.S. Planika Kanalska dolina ; [s. l.] : Slori : ATS Od me-je ; Ljubljana : Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU = Istituto per la lingua slovena "Fran Ramovš" CRS ASSA, 2007 (Tarvisio : Tipografia tarvisiana). - 73 str. : ilustr. ; 24 cm
Na hrbt. str. ov. zapisa iz recenzij Vere Smole in Petra Weissa. - Bibliografija: str. 29-30
COBISS.SI-ID 3099372

82(100) KNJIŽEVNOST RAZNIH NARODOV

21. *

BUCOVAZ, Antonella
Tatuaggi / Antonella Bucovaz. - Faloppio (Co) : LietoColle, 2006 ([s. l.] : LietoColle). - 42 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Collana Erato)
COBISS.SI-ID 3048172

22.*

CONCORSO internazionale di poesia inedita (2006 ; Calla)
Calla in poesia = Kal v poeziji : [arte senza confini] = umetnost brez meja : concorso internazionale di poesia inedita = mednarodni natečaj neobjavljenih pesmi : 2006 : [i colori della vita = barve življenja = colors of life]. - Pulfero : Comune, [2006?]. - 208 str. ; 19 cm

Besedilo v it., angl.,slov. in beneškoslovenskem narečju. - Nekateri podnasl. na ov. - Nasl. na vzpor. nasl. str.: Calla in poetry borderless art
COBISS.SI-ID 3372524

23.

TOMASETIG, Gianni
Ritornando in Benečija : da Roma alle Valli / Gianni Tomasetig. - Ristampa riveduta e corretta. - Roma : CISU, 2007 (Roma : Grafica 891). - 158 str. : ilustr. ; 21 cm
COBISS.SI-ID 3393260

24.

TOMASETIG, Gianni
Il vento delle Valli / Gianni Tomasetig. - Roma : CISU, 2007 (Roma : Rotostampa). - 207 str. : ilustr. ; 21 cm
Nekateri deli v beneškoslovenskem narečju ali slov.
COBISS.SI-ID 13072946

821.163.6 SLOVENSKA KNJIŽEVNOST.

25.

ARHAR, Vojan Tihomir
Kaj medvedek sanja / Vojan Tihomir Arhar ; ilustriral Andrej Vodopivec. - [S. l.] : Revija Galeb : Čedad : Zadruga Novi Matajur, 2007 (Trst : Graphart). - 31 str. : ilustr. ; 27 cm
COBISS.SI-ID 3023084

26.

BLASUTIG, Michelina
An sviet besied --- šenkanih = Un coro di parole / Michelina Blasutig ; [illustrazioni, risbe Moreno Tomasetig]. - Cividale del Friuli : Most, 2007 (Pasian di Prato : Lithostampa). - 136 str. : ilustr. ; 31 cm
Besedilo v it. in beneškoslovenskem narečju
COBISS.SI-ID 3205868

27.

CERNETIG, Marina
Pa nič nie še umarlo / Marina Cernetig ; [ilustracije Rudi Skočir]. - Trst : ZTT = EST, 2007 (Gorica : Grafica Goriziana). - 44 str. : ilustr. ; 21 cm
Besedilo v beneškoslovenskem narečju in prepesnitev v knjižno slovenščino. - Uvodna beseda / Michele Obit: str. 4-5
COBISS.SI-ID 2971372

28.

CLODIG, Aldo
Pohod čez namišljeno črto / Aldo Klodič ; [slike, foto Al & Ma]. - Rečan : Kulturno društvo

= Circolo culturale, 2007 (Basaldella di Campoformido : La Tipografica). - 93 str. : ilustr. ; 21 cm
Besedilo v beneškoslovenskem narečju
COBISS.SI-ID 2949100

29.

KOREN, Majda, 1960-
Tia / Majda Koren ; ilustriral Bojan Jurc. - [S. l.] : Revija Galeb ; Čedad : Zadruga Novi Matajur, 2007 (Trst : Graphart). - 28 str. : ilustr. ; 27 cm
COBISS.SI-ID 3022828

30.

Un LIBRO racconta : scuola primaria bilingue San Pietro al Natisone = Knjiga pripoveduje : dvojezična osnovna šola Špeter / [testi originali ideati e scritti dagli alunni del secondo biennio della Scuola primaria bilingue di San Pietro al Natisone ; illustrazioni realizzate dai bambini = besedila napisali učenci drugega dveletja Dvojezične osnovne šole v Špetru ; ilustracije učenci]. - San Pietro al Natisone : Direzione didattica statale con insegnamento bilingue sloveno-italiano = Špeter : Državno didaktično ravnateljstvo s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom, 2007 ([Premariacco] : Juliagraf). - 25 str. : ilustr. ; 30 cm + 1 CD (12 cm)
Besedilo v slov. in it., del tudi v angl. - Zvočni posnetek so pripravili učenci prvega dveletja
COBISS.SI-ID 479816

31.

MARTINIG, Marco
Poletje gre h koncu : komedija v dveh dejanjih z učilan na koncu / Marco Martinig ; priredba Marina Cernetig. - [Špeter : Beneško gledališče, 2007?]. - 28 f. ; 30 cm
Čelni nasl. - Besedilo igre, ki jo je za Dan emigranta 2007 uprizorilo Beneško gledališče
COBISS.SI-ID 2953452

32.

OSOJNIK, Iztok, 1951-
111 ore : poesie = 111 ur : poezije / Iztok Osojnik ; fotografie Projekt roka, slike Projekt roka Anton Roca ; [traduttore, prevajalec Michele Obit ; disegno, risba Giorgio Vazza]. - Topolò : Associazione = Topoluove : Društvo ; [Cividale] : Circolo di cultura Ivan Trinko = [Čedad] : Kulturno društvo [Ivan Trinko], [2007?] (Cormons : Grafiche San Marco). - 95 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Collana = Zbirka Koderjana ; 2007, 1)
Vzpor. slov. besedilo in it. prevod. - Z oznako: Stazione di Topoló-Postaja Topolove, XIV edizione-14. izvedba
COBISS.SI-ID 2968044

33.

QUAGLIA, Renato
Baside : mi samo izde, ti ke baj si? / Renato Tu-w Rastje. - [Rezija : R. Quaglia], 2007 (Udine : Copyservice). - 420 str. ; 26 cm

Besedilo v rezijanščini. - Bibliografija za nekaterimi prispevki. - Kazalo
COBISS.SI-ID 3380716

34.

SREČANJE med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (1993-2007)
V nebu luna plava : [1993-2007] / Srečanje med pesniki, pisatelji in drugi [!] ustvarjalci = Incontro tra scrittori, poeti ed altro ; [uredili, a cura di Aldo Clodig ... et al.]. - Liesa-Garmak : Kulturno društvo Rečan = Circolo culturale [Rečan], 2007 (Pasian di Prato : Litho stampa). - 140 str. : ilustr. ; 21 cm
Besedilo v slov., beneškoslovenskem narečju, rezijanščini, it. in furl. - Podnasl. naveden v kolofonu
COBISS.SI-ID 3110636

35.

SREČANJE med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (2007 ; Liesa)
V nebu luna plava : literarni večer, Liesa (Garmak) = serata di poesia, Liessa (Grimacco), 08. 09. 2007 / [Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci, Liesa (Garmak), 08. 09. 2007] ; [prispevali so] Ornella Ferrari ... [et al.] ; [pripr. Margherita Trusgnach]. - Liesa : Kulturno društvo Rečan = Circolo culturale [Rečan], 2007. - [20] str. ; 21 cm
Besedilo slov., v beneškem narečju, furlanščini in it. - Sodelovali Ornella Ferrari, Paolo Tomasetig, Lucia Trusgnach-Škejcova, Luca Zoratti
COBISS.SI-ID 3015404

36.

UMEK, Evelina
Pravljičar / Evelina Umek ; ilustrirala Magda Tavčar. - [S. l.] : Revija Galeb ; Čedad : Zadruga Novi Matajur, 2007 (Trst : Graphart). - 35 str. : ilustr. ; 27 cm
COBISS.SI-ID 3022572

37.

ZUPAN, Dim
Deklica za ogledalom / Dim Zupan ; ilustriral Klavdij Palčič. - [S. l.] : Revija Galeb ; Čedad : Zadruga Novi Matajur, 2007 (Trst : Graphart). - 42 str. : ilustr. ; 27 cm
COBISS.SI-ID 3022316

908 DOMOZNANSTVO

38.

DVA tisoč osem
2008 [Slikovno gradivo] : calendario = koledar / fotografie, slike Maurizio Buttazzoni. - Taipana : Comune = Tipajski komun ; Kobarid = Caporetto : občina = comune, [2007?]. - 1 koledar (7 listov) : barve ; 33 x 48 cm
Vzpor. besedilo v it. in slov. - S krajinskimi fotografijami Terske doline in okolice Kobarida
COBISS.SI-ID 3277548

39.

DVA tisoč osem

2008 [Slikovno gradivo] : Spomini = ricordi ---. - Sant'Andrea di Cravero = Sv. Štandri : Circolo ricreativo e culturale ; Čedad = Cividale del Friuli : Združenje don E. Blanchini = Associazione [don E. Blanchini], [2007?] (Salt di Povoletto (UD) : Grafiche Civaschi). - 1 koledar (8 listov) : č-b ; 44 x 20 cm

Besedilo v beneškem narečju in delno tudi v it. - Koledar s starimi fotografijami vaščanov ter domačimi pregovori

COBISS.SI-ID 3277292

40.

FLEBUS, Nino

Il leone in gabbia / [Nino Flebus e Francesco Nonino ; traduzione in sloveno Jelka Daneu Cvelbar]. - Torreano : AsTRE ; Cividale : Most, [2007?] (Feletto Umberto : Graphic Linea). - 123 str. : ilustr. ; 21 x 30 cm

Nasl. razpotegnjen čez dve str. - Besedilo v it. in prevod v slov.

COBISS.SI-ID 3252460

41.

GREGO, Milan

Kanalska dolina = La Valcanale : fotomonografija / [avtor fotografij] Milan Grego ; [avtor besedila] Rafko Dolhar ; [spremna beseda Mario Gariup ; prevod v italijanski jezik Mara Debeljuh]. - 1. natis = 1a ed. - Ljubljana : Družina, 2007 ([Ljubljana] : Formatisk). - 280 str. : ilustr. ; 31 cm

Vzpor. slov. in it. besedilo. - Ilustr. na spojnih listih. - 1.300 izv. - Milan Grego: pozdravljen v Kanalski dolini s tem čudovitim delom! / Mario Gariup: str. 6-7

COBISS.SI-ID 231499264

42.

JAGNJED - Iainich 2008 [Slikovno gradivo] : il nostro paese e la sua storia = naša vas an nje štorja : le case = hiše. - Iainich : Circolo culturale amici di Ianich - San Nicolò = Kulturno društvo Jaginski parjatelji - Svet Šinklauž, [2007?]. - 1 koledar (7 listov) : barve ; 44 x 20 cm

Besedilo v ital. in beneškem narečju. - Stenski koledar s fotografijami hiš v vasi Jagnjed v Beneški Sloveniji

COBISS.SI-ID 3305964

43.

LIETO 2008 [Slikovno gradivo]. - Bardo : Center za kulturne raziskave ; Čedad : Združenje don E. Blanchini = Lusevera : Centro di ricerche culturali ; Cividale del Friuli : Associazione [don E. Blanchini], [2007?] (Salt di Povoletto : Grafiche Civaschi). - 1 koledar (8 listov) : barve ; 34 x 24 cm

Tersko narečje. - Koledar s portretnimi fotografijami krajanov ter pregovori iz Terske doline

COBISS.SI-ID 3270636

44. *

MANTINI, Marco

Da Tolmino a Caporetto lungo i percorsi della grande guerra tra Italia e Slovenia : tra Caporetto, Kolovrat e il Monte Nero per scoprire un museo all'aperto ricco di memorie : [with general information and four itineraries in English : splošne informacije o gorah in opis štirih poti v slovenščini] / Marco Mantini ; [traduzione testi Maja Cimprič, Chiara Valdesolo]. - Udine : Paolo Gaspari, 2006. - 226 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Guide Gaspari)

Dva ponasl. z ov. - Toponomastica a confronto: str. 184. - Spremna beseda o delu in avtorju na zavihkih ovoja. - Perché una guida / Željko Cimprič: 7-9. - Bibliografija: str. 204-207. - Hints in English: str. 166-183. - Splošne informacije o gorah in opis štirih poti: str. 175-183

COBISS.SI-ID 11554609

45.

PEDOTE, Gianfilippo

Abitanti e Topolò [Videoposnetek] : film : [favola per immagini] / [sceneggiatura e regia, scenarij in režija] Gianfilippo Pedote, Leonardo Gervasi ; musiche, [glasba] Massimo Falascone ; voci, [glasovi] Silvano Piccardi, Renzo Gariup ; [traduzione, prevod Marina Cernetig ; montaggio, montaža Leonardo Gervasi e Claudio Zorzenon. - Topolò = Topoluove : Associazione ; [s. l.] : Associazione Artisti della Benecia = Društvo beneških umetnikov, 2007. - 1 video DVD (18 min) ; 19 cm. - (Viaggio da Topolò ad Abitanti = Potovanje iz Topolove v Abitante ; DVD)

Izšlo v okviru projetka Program Interreg IIIA/Phare CBC, Italija - Slovenija 2000-2006, nositelj projekta Gorske skupnosti Ter, Nediža, Brda

COBISS.SI-ID 3246060

46.

VAL Resia = Rozajanska dulina : 2007 : Učja, Solbica, Bila, Njiva, Liščace, Korito, Osoanë, Ravanca / [testi Associazione turistica Pro loco Val Resia ; traduzioni Luigia Negro ... [et al.] ; fotografie Marco Di Lenardo ... et al.]. - Prato di Resia : Associazione turistica "Pro loco Val Resia", [2007?] ([s. l.] : Graphiclinea). - [28] str. : ilustr. ; 15 cm

Besedilo v it. in delni prevodi tudi v nem., slov., angl.

COBISS.SI-ID 3142124

47.

ZANINI, Piero

Durante il confine : camminando tra Topolò e Abitanti = Med mejo : na poti med Topolovem in Abitanti / Piero Zanini, Renato Rinaldi ; [traduzione, prevod Veronika Brecelj]. - Topolò = Topoluove : Associazione ; [s. l.] : Associazione artisti della Benecia = Društvo beneških umetnikov, [2007?] (Cormons : Poligrafiche San Marco). - 141 str. : ilustr. ; 19 cm. - (Viaggio da Topolò ad Abitanti = Potovanje iz Topolove v Abitante ; 2)

Ov. nasl. - Vzporedno besedilo v it. in prevod v slov. - Izšlo v okviru programa Interreg IIIA/ Phare CBC Italija-Slovenija 2000-2006, nosilec projekta Gorska skupnost Ter, Nadiža, Brda

COBISS.SI-ID 3245804

91 ZEMLJEPIS

48.

BUCOVAZ, Daniel

Poti Benečije [Kartografsko gradivo] : kraji, značilne jedi in proizvodi, zgodovina, pripovedke, akterji v deželi, ki jo moramo šele odkriti / [besedilo Daniel Bucovaz, Roberto Pensa ; zemljevid Alvaro Petricig in Luisa Tomasetig ; fotografije Arhiv "Dom" ... et al.]. - Čedad = Cividale del Friuli : Združenje - Associazione "don E. Blanchini" ; Špeter = S. Pietro al Natisone : Pro Loco "Nediške Doline - Valli del Natisone", [200?]. - 1 zvd. : barve ; 35 x 38 cm na listu 43 x 61 cm, zganjeno na 22 x 16 str. + a

Na hrbtu opis krajev

COBISS.SI-ID 514340748

49.

GUIDA "Sentieri di pace" : sui passi della Grande Guerra tra Natisone e Isonzo / soggetto attuatore del progetto Pro Loco "Nediške doline-Valli del Natisone" ; [redazione Roberto Pensa ; rilevatori sul territorio dei percorsi Matteo Balus ... [et al.] ; illustrazioni Moreno Tomasetig]. - [S. l.] : Pro Loco "Nediške doline - Valli del Natisone" : Associazione Don Eugenio Blanchini, 2007 (Pasian di Prato : Lithostampa). - 111 str. : ilustr. ; 17 cm

Ov. nasl.: Sentieri di pace

COBISS.SI-ID 3398380

50.

VODNIK "Poti miru" : po sledeh Prve svetovne vojne med Nadižo in Sočo / avtor projekta Pro Loco "Nediške doline-Valli del Natisone" ; [izdajo je uredil Roberto Pensa ; raziskovalci na terenu Matteo Balus ... [et al.] ; ilustracije Moreno Tomasetig]. - [S. l.] : Pro Loco "Nediške doline - Valli del Natisone" : Društvo = Associazione Don Eugenio Blanchini, 2007 (Pasian di Prato : Lithostampa). - 111 str. : ilustr. ; 17 cm

Ov. nasl.: Poti miru

COBISS.SI-ID 3386348

929 BIOGRAFSKE IN SORODNE ŠTUDIJE

51.

BANCHIG, Giorgio

P. Antonio Banchig : gesuita di frontiera : (Tarcetta 1814-Gorizia 1891) / Giorgio Banchig. - Cividale del Friuli = Čedad : Most, 2007 (Pasian di Prato : Lithostampa). - 286 str. ; 21 cm

Kazali

COBISS.SI-ID 3061484

52.

RUPEL, Lidija

Viabilità ed insediamenti alla luce dei dati toponomastici / Lidia Rupel. - Roma : Quasar, 2007. - Str. 121-128 : ilustr. ; 29 cm

P. o.: Le valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e adriatico. - Bibliografija: str. 128. - Povzetek: Cestno omrežje in naselja v luči toponomastike ; Abstract: Routes and settlements trough the toponomastic data

COBISS.SI-ID 3141868

53.

TERRE d'incontro : contatti e scambi lungo le Valli del Natisone e dell'Isonzo dall'antichità al medioevo : atti della giornata internazionale di studi, S. Pietro al Natisone, 26 november [!] 2005 = Kraji srečanj : stiki in izmenjave vzdolž Nadiških in Soške doline od antike do srednjega veka : zapiski z mednarodnega študijskega dne v Špetru, 26. novembra 2005 / a cura di Giorgio Banchig, Stefano Magnani e Andrea Pessina ; [[organizzatori] Centro udinese di studi sulle aree di frontiera tra età romana e medioevale, Sopraintendenza per i beni archeologici del Friuli Venezia Giulia in collaborazione con Comune di S. Pietro al Natisone ... [et al.] = uredili Giorgio Banchig, Stefano Magnani in Andrea Pessina ; [[prireditelji] Videmsko študijsko središče za obmejna področja med rimsko dobo in srednjim vekom in Uprava za arheološke dobrine dežele Furlanije-Julijske krajine, sodelovali so Občina Špeter ... et al.]. - Cividale del Friuli : Most : Associazione Don E. Blanchini, 2007 (Pasian di Prato : Lithostampa). - 341 str. : ilustr. ; 22 cm

Vzpor. besedilo v it. in slov. - Bibliografija za posameznimi prispevki

COBISS.SI-ID 3175148

54.

ZANINI, Alba

Topolò e Topolovec : Benecia e Istria : recognitiones feudorum del 1275 / Alba Zanini ; [traduzione, prevod Irena Jelerčič, Živa Gruden]. - Topolò = Topoluove : Associazione ; [s. l.] : Associazione artisti della Benecia = Društvo beneških umetnikov, [2007?] (Cormons : Poligrafiche San Marco). - 30 str. : faks. ; 19 cm. - (Viaggio da Topolò ad Abitanti = Potovanje iz Topolove v Abitante ; 1)

Vzpor. besedilo v it. in prevod v slov., besedilo delno tudi v latin. - V kolofonu nasl. tudi v slov.: Topolove in Topolovec. - Faks. na spojnih listih. - Izšlo v okviru programa Interreg III/Phare CBC Italija-Slovenija 2000-2006, nositelj projekta Gorska skupnost Ter, Nadiža, Brda

COBISS.SI-ID 3245548

Abitanti e Topolò 45
An sviet besied --- šenkanih 26
Il ballo e la musica 18
Baside 33
Calla in poesia 22
Canebola 19
111 ore 32
Comune di Stregna 3
Un coro di parole 26
Čeniebola 19
Da Tolmino a Caporetto lungo i percorsi della grande guerra tra Italia e Slovenia 44
Deklica za ogledalom 37
Dentro i paesi 17
Due mondi 1
Durante il confine 47
Dva sveta 1
2008 38 , 39
Guida "Sentieri di pace" 49
Jagnjed - Iainich 2008 42
Jenseits 10
Kaj medvedek sanja 25
Kal v poeziji 22
Kanalska dolina 41
Knjiga pripoveduje 30
Kolendar 2008 4
Kraji srečanj 53
Il leone in gabbia 40
Un libro racconta 30
Lieto 2008 43
Med mejo 47
Mostra collettiva 16
Naša zemja, naše uode 2
Občina Sriednje 3
Odsevi narave 14
P. Antonio Banchig 51
Pa nič nie še umarlo 27
Paolo Manzini - Pajak 12
Ples anu müzika 18
Po sviete 2
Pohod čez namišljeno črto 28
Poletje gre h koncu 31
Poti Benečije 48
Pravljičar 36
Il respiro dell'esistenza 15
Rezija 11
Riflessi della natura 14
Ritornando in Benečija 23
Rozajanska dulina 46
Rožinca je naša 7
Segni devozionali delle Valli del Natisone 9
Shranili smo jih v bančah 20
Skupinska razstava 16
111 ur 32
Škrobek kuha 8
Ta par počivale 6
Tatuaggi 21
Terre d'incontro 53
Tia 29
Topolò 13
Topolò e Topolovec 54
Topolove 13
V nebu luna plava 34 , 35
Val Resia 46
La Valcanale 41
25 uova pasquali di Tercimonte donate nel 1906 da Ivan Trinko al Museo sloveno di Ljubljana 5
Il vento delle Valli 24
Viabilità ed insediamenti alla luce dei dati toponomastici 52
Vodnik "Poti miru" 50
Zbirka 25 pirhov s Tarčmuna v Benečiji 1906, Trinkovo darilo Slovenskemu muzeju v Ljubljani 5
Znotraj vasi 17

Aita, Roberto 10
Arhar, Vojan Tihomir 25
Associazione culturale (Topolò - Topoluove) 13
Associazione "Lipa" (Čeniebola) 19
Associazione turistica Pro loco (Val Resia) 46
Balus, Matteo (avtor) 49 , 50
Banchig, Giorgio (urednik, avtor) 51 , 53
Battistig, Luisa (urednik) 6
Blasutig, Michelina 26
Bonča, Jaka (ilustrator) 13
Bonini, Fabio (avtor, urednik) 1 , 7
Brecelj, Veronika (prevajalec) 47
Bucovaz, Antonella (avtor, fotograf) 13 , 21
Bucovaz, Daniel 48
Buttazzoni, Maurizio (fotograf) 38
Centro udinese di studi sulle aree di frontiera tra età romanae medioevale 53
Cernetig, Marina (avtor, prevajalec, prireditelj) 27 , 31 , 45
Cicigoi, Norma (fotograf) 7
Cimprič, Maja (prevajalec) 44
Cimprič, Željko (avtor dodatnega besedila) 44
Circolo ricreativo e culturale (Sv. Štandri) 39
Clodig, Aldo (avtor, urednik) 4 , 28 , 34
Coccolo, Alessandro 11
Comuzzi, Paolo (fotograf) 12
Concorso internazionale di poesia inedita (2006 ; Calla) 22
Cont, Ado 2
Cvelbar, Jelka (prevajalec) 40
Debeljuh, Mara (prevajalec) 41
Di Lenardo, Marco (fotograf) 46
Dolhar, Rafko (avtor) 41
Društvo beneških umetnikov 13
Falascone, Massimo (skladatelj) 45
Ferluga, Peter 8
Ferrari, Ornella (avtor) 35
Feruglio, Marco (fotograf) 15
Flebus, Nino 40
Gariup, Mario (avtor dodatnega besedila) 41
Gariup, Renzo (pripovedovalec) 45
Gervasi, Leonardo (režiser, filmski montažer) 45
Gliha Komac, Nataša (1974, urednik) 20
Grego, Milan 41
Grošelj, Robert (1978-, prevajalec) 20
Gruden, Živa (prevajalec) 54
Jelerčič, Irena (prevajalec) 13 , 54
Jurc, Bojan (ilustrator) 29
Kenda-Jež, Karmen 20
Kleckner, William Henry (prevajalec) 17
Koren, Majda (1960-) 29
Križman, Jadranka (prevajalec) 17
Kulturno društvo "Monte Joanaz" (Čeniebola) 19
Lesizza, Oddo 9
Magnani, Stefano (urednik, avtor) 53
Mantini, Marco 44
Manzini, Paolo (arhitekt, kipar) 12
Manzini, Simonetta (fotograf) 12
Martinig, Marco 31
Matičetov, Milko 5
Mermolja, Ace (prevajalec) 13
Miorelli, Cosimo (prevajalec) 13
Moschitz, Maria (avtor) 20
Negro, Luigia (prevajalec) 46
Nonino, Francesco (1960-, fotograf) 40
Obit, Michele (avtor dodatnega besedila, prevajalec) 27 , 32
Osojnik, Iztok (1951-) 32
Palčič, Klavdij (ilustrator) 37
Paljk, Jurij (avtor dodatnega besedila) 14
Pallavisini, Rinaldo (ilustrator) 13
Pedote, Gianfilippo 45
Pensa, Roberto (avtor, urednik) 45 , 49 , 50
Pessina, Andrea (urednik, avtor) 53
Petricig, Alvaro (kartograf) 48
Piccardi, Silvano (pripovedovalec) 45
Plesničar, Helena (prevajalec) 14
Postaja (14 ; 2007 ; Topolove) 13
Pro loco Nediške doline-Valli del Natisone 49 , 50
Quaglia, Renato (avtor) 33
Raza Floreancig, Claudia 14 , 15
Rinaldi, Renato (1966-, avtor) 47
Roca, Anton (fotograf) 32

Rupel, Lidija 52
S. Pietro al Natisone (Italia) (comune) 53
Santese, Enzo (avtor dodatnega besedila) 15
Savio, Taira (prevajalec) 17
Sepin, Chiara Jasna (ilustrator) 8
Skočir, Rudi (ilustrator) 27
Smole, Vera (pisec recenzij) 20
Sopraintendenza per i beni archeologici del Friuli Venezia Giulia 53
Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (1993-2007) 34
Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (2007 ; Liesa) 35
Stregna. Comune 3
Šekli, Matej (prevajalec) 20
Študijski center Nediža (Špeter) 17
Tavčar, Magda (ilustrator) 36
Toffoletti, Riccardo 17
Tomasetig, Gianni 23 , 24
Tomasetig, Luisa (ilustrator, kartograf) 6 , 48
Tomasetig, Moreno (ilustrator) 26 , 49 , 50
Trusgnach, Lucia (ilustratorka, etnografinja) 7
Trusgnach, Margherita (urednik, fotograf) 4 , 28 , 35
Umek, Evelina 36
Valdesolo, Chiara (prevajalec) 44
Vazza, Giorgio (ilustrator) 13 , 32
Vigini, Luisa (prevajalec) 17
Vodopivec, Andrej (1958-, ilustrator) 25
Watson, Giles (prevajalec) 15
Weiss, Peter (1959-, pisec recenzij) 20
Zanini, Alba 54
Zanini, Piero 47
Zorzenon, Claudio (filmski montažer) 45
Zuanella, Natalino (avtor) 19
Zupan, Dim 37
Žejn, Andrejka (1977-, prevajalec) 20
Železnik, Majda (avtor dodatnega besedila) 8

KAZALO

5 • IOLE NAMOR,
Kaj bo s slovensko manjšino v Italiji?
10 • RUDI PAVŠIČ,
Združeni za boljši jutri

13 **KOLEDAR**
LETO 2009
• LUCIA TRUSGNACH – CEKOVA

VSAKA MEJA, KI PADA RODI NOVA UPANJA

31 • VIDA ŠKVOR,
... Ko ni več meje
34 • ZDRAVKO LIKAR,
Zgodovinska decembrska noč
39 • JOŽE ŠUŠMELJ,
Padec meje na mostu na Nadiži – Ponte Vittorio
43 • KATJA ROŠ,
Ta zemlja noče več meja
49 • JOŽICA STRGAR,
Dedek Mraz an Babbo Natale, Podklanc – Podroune, December 2007
54 • MILOŠ BATISTUTA,
Zadnje zavore so odpadle. Ali res?

IZ ZGODOVINE

61 • MARTA IVAŠIČ,
Ena stara božična pesem
70 • GABRIELE DONATO,
Po domovih ljudi. Velika vojna in razmere na notranji fronti
80 • BRANKO MARUŠIČ,
Miting v Benečiji
84 • SAŠA MARTELANC,
Sklad Dušana Černeta in Trinkov koledar
85 • PAVLE MERKÙ,
Beseda o Trinkovem koledarju
91 • ALEKSEJ KALC,
Z domovino v srcih
99 • RENZO MATTELIG,
Naše bogastvo so mladi
103 • RUDI BARTALOTH,
30-letnica prisotnosti Glasbene matice v Kanalski dolini
105 • LUIGIA NEGRO – ŠIMILJONAWA,
25 lit děla od toga rozajanskaga kultürskaga čirkola "Rozajanski Dum"
108 • RINALDO LUŠČAK,
Rečanski kulturi

109 • ALDO KLODIČ,
Muoramo gledat napri
111 • MAURIZIO NAMOR,
25 let Dvojezične šole v Špetru

V SPOMIN

117 • MIHA OBIT,
Ado Cont, valiža in ljubezen do Čeniebole
118 • ZDRAVKO LIKAR,
Moj prijatelj Ado Cont
120 • ADO CONT,
Magonik
121 • Zbuogam Ado, Magonik naj te varje
124 • Zbuogam Romano, parjatelj in sodelavec
125 • ROMANO TOMASINO,
Tičaći prez gnjezda
129 • VILJEM ČERNO,
Šola v Gorici
133 • IOLE NAMOR,
Pio Cragnaz, zaveden Slovenec
135 • EZIO GOSGNACH,
Spomin na našega gaspuoda nunca monsinjorja Gujona
139 • GIORGIO BANCHIG,
Luciano Chiabudini
142 • LUIGI RAIMONDI COMINESI,
Pozdrav Mariu Rigoniju Sternu, človeku z meje

NAŠ SKUPNI KULTURNI PROSTOR

149 • VIDA ŠKVOR,
Spoznajmo naš skupni prostor ob Nadiži
152 • MIRAN MIHELIČ,
Planinska koča na Kaninu in (turna) smuka v tri doline
155 • MARTA MAZORA,
Mizerja
157 • MOJCA RAVNIK,
Žegen v Ukvah
170 • LUCIA P. TRUSGNACH – ŠKEJCOVA,
Nuna, mi narste pierho?
175 • NENA ŽIDOV,
Ornamentika pirhov na Slovenskem in pirhi iz Tarčmuna
179 • CINZIA PECAR,
Širjenje slovenske besede in kulture v Videnski pokrajini
190 • MIHA OBIT,
Jaz in Babilonski stolp

192 • IRENA NOVAK POPOV,
Dve beneškoslovenski pesnici: Marina Cernetig, Gabriella Tomasetig – Podpotnikova

REZIJA NAŠA

202 • MATEJ ŠEKLI,
Rezija, Rezijani, rezijansko narečje, rezijanski pokrajinski/krajevni knjižni jezik
206 • ROBERTO DAPIT,
Literarna ustvarjalnost v Reziji danes
211 • RENATO QUAGLIA,
Pogled
219 • SILVANA PALETTI,
Ta Rezija ... kan je šla

NAŠA BESEDA

227 • SILVANA PALETTI,
Za wotrokè
229 • LILIANA BONINI,
Moji spomini
231 • MARTA MAZORA,
Marija Starogorska
236 • ADA TOMASETIG,
Buogime
238 • CLAUDIA SALAMANT,
Posmejamo se življenju
241 • LUISA BATTISTIG,
Stopienje
244 • RICCARDO RUTTAR,
Laudator temporis acti
249 • KULTURNO DRUŠTVO IVAN TRINKO
Iz našega dela

255 • **SLOVENSKA BIBLIOGRAFIJA VIDENSKE POKRAJINE – LETO 2007**
KSENIJA MAJOVSKI – NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA, TRST

TRINKOV KOLEDAR za leto 2009
izdalo in založilo kulturno društvo "Ivan Trinko" - Čedad
Zanj: predsednik Michele Obit
registriran na sodišču v Vidnu dne 29.12.1998 št. 30
Tisk: Juliagraf s.n.c. (Premariacco, UD) 2008
kdivantrinko@libero.it
tel., fax.: +39 0432 731386

Uredili: Lucia Trusgnach, Iole Namor (odgovorna urednica), Živa Gruden
Prevodi: Jadranka Križman, Peter Senizza
Lektoriranje: Ivana Placer, Živa Gruden
Fotografsko gradivo: Novi Matajur, Kd Ivan Trinko, Slovenci po svetu
Slika na platnici: Dreške pierhe, 2008 (foto: Lucia P. Trusgnach – Škejcova)

Izdajo je omogočila Dežela Furlanija Julijska krajina

3. om. 1. pol.
knjižnica

TRINKOV KOLEDAR 2009

Inv.št.
6970

000000 069700

KD Ivan Trinko

ISSN 1124-6790